

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΓΟΥΝΗΣ

ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ

ΖΩΗ ΜΕΣΑ ΑΠ' ΤΗ ΣΤΑΧΤΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΞΙΩΤΗ

ΑΘΗΝΑ 2006

Ο Μιχάλης Παγούνης γεννήθηκε το 1936 στο χωριό Ζέρμα της Κόνιτσας. Τα γεγονότα του εμφυλίου πολέμου 1946-49 σημάδεψαν την παιδική του ζωή. Όπως και χιλιάδες άλλα Ελληνόπουλα, έτσι κι αυτός βρέθηκε στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, με τα δύο μικρότερα αδέρφια του, χωρίς τους γονείς του. Μεγάλωσε σε παιδικούς σταθμούς στην Αλβανία, Ρουμανία και Πολωνία.

Στην Πολωνία τελείωσε το σχολείο και το Πανεπιστήμιο. Απέκτησε το πτυχίο του Μάστερ Γεωλογίας και εργάστηκε σε διάφορες γεωλογικές υπηρεσίες από υπεύθυνες θέσεις. Για ένα διάστημα, μέχρι τον επαναπατρισμό του στην Ελλάδα το 1975, ήταν συνεργάτης στην Έδρα Υδρογεωλογίας του Πανεπιστημίου του Βρότσλαβ.

Στην Ελλάδα εργάστηκε στο ΗΓΜΕ (Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών) στον Τομέα Υδρολογίας και ασχολήθηκε με την υδρογεωλογική έρευνα.

Η ύδρευση της Αθήνας από υπόγεια νερά ήταν το κυριότερο πρόβλημα της υπηρεσιακής ενασχόλησής του.

Το μεγάλο πρόβλημα της λειψυδρίας στο Λεκανοπέδιο της Αττικής την περίοδο 1988-93 αντιμετωπίστηκε με επιτυχία χάρη στις μελέτες του. Προηγούμενο βιβλίο του: «Ο θαμπός δίσκος του ήλιου».

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 50872
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 11-7-06
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 889.3 ΠΑΓ

κωδ. εγγ. 4521

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εταιρεία Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ

Εταιρεία Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

© Μιχάλης Παγούνης
Μαραθωνοδρόμων 22
151-24 Μαρούσι
τηλ. 210.8067920
Χαλκίδα, τηλ: 22210.96441

Εκδόσεις «Δωδώνη»
Ασκληπιού 3, 106 79 ΑΘΗΝΑ
Τηλ.: 210.38.25.485

Διάθεση: «ΔΩΔΩΝΗ» ΕΚΔΟΤΙΚΗ Ε.Π.Ε.
Ανδρέου Μεταξά 28, 106 81 Αθήνα
Τηλ.: 210.38.25.485 – Τηλ. & Fax: 210.38.41.171

ISBN 960-385-395-X

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΓΟΥΝΗΣ

ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ

ΖΩΗ ΜΕΣΑ ΑΠ' ΤΗ ΣΤΑΧΤΗ

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Δ Ω Δ Ω Ν Η
ΑΘΗΝΑ 2006

Μαθήτριες με τη γιορτινή στολή.

I

Βροντοβολούσε, άναβε ο ουρανός στον ορίζοντα, τα βουνά λαμπάδιαζαν. Καπνοί και φλόγες ζώνανε τα Γραμμοχώρια. Κατατρεγμένοι από την ίδια τους τη μοίρα οι κάτοικοι εγκατέλειπαν τα σπιτικά τους και περιπλανιόνταν στις κακοτοπιές αναζητώντας διέξοδο από τον τόπο της κόλασης. Έβλεπαν τα αποκαΐδια που έφερνε ο αέρας και στέναζαν από τον πόνο της ψυχής τους.

— Οι κόποι μιας ζωής γίνανε στάχτη. Πάει, καταστραφήκαμε.

— Τέτοια κοσμοχαλασιά δεν έχει δει ξανά ο τόπος μας.

— Ποιος ξέρει τι μας περιμένει ακόμα;

Τα περάσματα έσβηγαν στα κακοτράχαλα βουνά που βυθίζονταν στο σκοτάδι. Γκρεμοτσακίζονταν στα βράχια.

Αχ! Αχ! Κακιά μας μοίρα! Τι θ' απογίνουμε; γόγγυζαν νυχτοπορώντας.

Έφτασαν στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Το αίσθημα της ασφάλειας που ένιωσαν ξαφνικά μπαίνοντας στη γειτονική χώρα χαλάρωσε την ψυχική τους ένταση. Κατάκοπες οι φάλαγγες σταμάτησαν στις ράχες, ασάλευτες σα να είχαν ριζώσει.

Ο Παντελής κοίταξε να γείρει κάπου. Ούτε μια σπιθαμή γης ελεύθερη.

— Τόσοι ξεσπιτωμένοι! Πού θ' ακουμπήσουμε;

Πολλοί με το ένα πόδι ακόμα βρίσκονταν στον τόπο τους. Η ψυχή τους σπάραζε. Δεν τολμούσαν να κάνουν

το επόμενο βήμα. Ο Γεωργίου, ο υπεύθυνος της φάλαγγας που περιφερόταν μέσα στο πλήθος, έμπηξε τις φωνές.

— Τι σταματήσατε; Να μας βρει η μέρα, για να γιορτάσουν τα κοράκια;

Ρίγος προκάλεσαν τα λόγια του. Μαύρος χείμαρρος, βοερός της νύχτας ποταμός, ξεχύθηκε ο κόσμος στον κατήφορο. Πίσω ο Παντελής συνέχισε τη μουρμούρα.

— Πού πάμε, μωρέ; Τι θέλουμε εκεί που πάμε; Ποιος μας χρειάζεται;

— Να το σκεφτόσουν νωρίτερα· τώρα είναι αργά πια, δεν υπάρχει γυρισμός, αποκρίθηκε ο Ηλίας, ο κουνιάδος του.

Πάνω τους ο ουρανός αστροβολούσε. Το φως του φεγγαριού, που τις προηγούμενες νύχτες τους συνόδευε στα δύσβατα μονοπάτια, έφεγγε λαμπρό και ουράνια γαλήνη βασίλευε γύρω. Οι Μανταίοι τράβηξαν τα μουλάρια τους σ' ένα απόμερο σημείο. Τα παιδιά τους έπεσαν χάμου εξαντλημένα.

— Περιμένετε ν' απλώσουμε τα σαΐσματα¹, είπαν οι μανάδες τους. Ελάτε, μπορείτε να ξαπλώστε.

Ο Βασίλης έριξε τις βελόντζες πάνω στα παιδιά. Το κανονίδι αντήχουσε από τα βουνά. Είχες την αίσθηση ότι χτυπούσαν δίπλα. Τα παιδιά τινάχτηκαν πάνω.

— Μη φοβάστε. Δε ρίχνουν εδώ. Μπορείτε να κοιμηθείτε ήσυχοι, είπε ο Βασίλης.

Ο Λάμπρος κοίταξε το θείο του με απορία, σαν ν' άκουγε κάτι παράλογο. Νύσταζε, νύσταζε πολύ. Κάτω από τα βαριά βλέφαρα ξεχώρισε κάτι σκιές να σαλεύουν στην αχνοφεγγιά. Το πρωί σαν άνοιξε τα μάτια του αγουροξυπνημένος και κοίταξε γύρω, του φάνηκαν όλα αλλιώς. Οι κορυφές όλο βράχια, γυμνές. Τα πλάγια τους απότομα. Ψηλό, κιτρινοπράσινο τό χορτάρι. Αριά και πού ξεχώριζε καμιά οξιά με γερτά κλωνάρια και μαδημένες φυλλωσιές. Τα γυναικόπαιδα, σωριασμένα εδώ κι εκεί, έδιναν την εντύπωση ότι δε θα ξυπνούσαν ποτέ.

Τα κοπάδια των γιδοπροβάτων, ίδια σύννεφα, μουντά κι ακίνητα, κάλυπταν τον τόπο ως πάνω στις ράχες. Τα γαίδαρομούλαρα τριγυρνούσαν πεδικλωμένα. Κάποιος έσερνε αργά τα βήματά του στην ακίνητη κοσμούρα. Η εικόνα αυτή έφερε στη θολή μνήμη του Λάμπρου τις νυχτερινές σκιές. Γύρισε προς τη μητέρα του.

— Πέρασε κανείς τη νύχτα;

— Η Δάφνη με τα κορίτσια της ομάδας της.

— Η Δάφνη;

— Δεν κατάλαβες; Εδώ δίπλα κοιμάται.

Κοίταξε προς τα εκεί. Το πρόσωπο της ξαδέρφης του άστραφτε και τα ξανθά μαλλιά της φαίνονταν σαν να ήταν διάφανα, καθώς έπεφταν πάνω της οι πρωινές αχτίδες. Ο δάσκαλος έφτασε με τα χέρια περασμένα πίσω.

— Καλημέρα σας.

— Καλώς το δάσκαλο, αποκρίθηκε ο Ηλίας. Για πού τόσο νωρίς;

— Προς τα εδώ που με φέρνουν οι σκέψεις μου.

— Τι εννοείς δάσκαλε; Μίλα καθαρά. Αγράμματοι άνθρωποι είμαστε, δεν καταλαβαίνουμε.

Σταμάτησε μπροστά του.

— Θα προτιμούσα να είμαι στη θέση σας.

— Πώς να το πάρω αυτό; Σαν αστείο ή σαν περιφρόνηση;

— Ούτε το ένα ούτε το άλλο. Σαν απόκριση της μοίρας, θα έλεγα. Όσοι έχετε βιο, δεν έχετε λόγο να ανησυχείτε.

Γύρισε πίσω βυθισμένος στις σκέψεις του.

Κοντά στο μεσημέρι όλο αυτό το τσούρμο, άνθρωποι και ζώα, κατηφόριζαν σ' έναν τόπο με σιτοχώραφα. Ήταν η εποχή του θερισμού. Ο κόσμος δούλευε χωρίς αναπαμό, χωρίς να παίρνει ανάσα. Πάνω στα ψηλώματα έβλεπες να δρεπανίζουν, να δεματιάζουν και να θημωνιάζουν. Πιο κάτω αλώνιζαν και λίχνιζαν.

Τα κοπάδια ξεχύνονταν στις καλαμιές. Οι εργάτες παρατούσαν τη δουλειά τους κι έτρεχαν να σώσουν τη σοδειά.

— Τι γέννημα θα παραδώσω στο κράτος, αν τα κοπάδια σας περάσουν μεσ' από τα στάρια; φώναξε κάποιος.

Ο Ηλίας κοίταξε τα παιδιά εντείνοντας την προσοχή του.

— Έχετε το νου σας, είπε. Τρέξτε μπροστά, άλλοι από δω, άλλοι απ' την πέρα μεριά, να μην κάνουμε καμιά ζημιά.

Συνέχισε να πηγαίνει πίσω από το κοπάδι, κρατώντας το Γιαννάκη, τον τετράχρονο γιο του, από το χέρι, με τον τορβά² και την κάπα περασμένα στον ώμο. Καταϊδρωμένος σταμάτησε δίπλα στον εξοργισμένο άντρα, που κάπνιζε.

Ένα αστραφτερό αντικείμενο σταματημένο στο δρόμο τράβηξε την προσοχή του Λάμπρου. Πλησίασε δισταχτικά.

— Ετούτο τι είναι, ρώτησε τον πατέρα του, που ερχόταν από πίσω.

— Αυτοκίνητο. Κούρσα τη λένε.

— Και γιατί έχει τόσα ρολόγια; ρώτησε πάλι με τα μάτια καρφωμένα στο φωτεινό πίνακα των οργάνων.

Ο Ηλίας προσπέρασε βιαστικά.

— Έλα, μείναμε πίσω.

Ο Αθανασίου εμφανίστηκε ξαφνικά μπροστά απ' το κοπάδι τους και όρμηξε στο Θωμά έξαλλος.

— Πού πας;

— Όπου με πάτε.

Τον άρπαξε από το γιακά.

— Θα σου δείξω εγώ, για να μάθεις να μιλάς. Μπρος! Γύρνα πίσω! Θα πας εκεί που 'πρεπε να βρίσκεσαι!

Μες στη σύγχυση και τις εσπευσμένες ενέργειες μερικοί συνομήλικοί του είχαν καταφέρει ν' απαλλαγούν από

την υποχρέωση να παρουσιαστούν στα έμπεδα. Κάποιοι άλλοι ξέκοψαν από τα γυναικόπαιδα και κανείς δεν ήξερε πού ακριβώς βρίσκονταν. Ύστερα από αυτό ο Θωμάς ακολούθησε τη φάλαγγα των πολιτών χωρίς να σκεφτεί τις συνέπειες από την ενέργειά του.

— Θα πάω, αν πάνε κι οι άλλοι, ανταπάντησε.

Ήταν πάνω στα νεύρα του ο Αθανασίου. Τα λόγια αυτά θόλωσαν εντελώς το μυαλό του.

— Δε θα μας πείτε εσείς τι θα κάνουμε!

Τον τράβηξε απότομα. Ο Θωμάς αισθάνθηκε να χάνει την ισορροπία του.

— Άσε με! Άσε με!

Έπεσε χάρω, ενώ ο Αθανασίου συνέχισε να τον παρακουνά πεσμένο, κρατώντας τον γερά από το γιακά!

— Νόμισες θα μου ξεφύγεις, ε; Όχι στην Αλβανία, αλλά και στου βοδιού το κέρατο να κουβέσουν, πάλι θα σ' έβρισκα, φώναζε σκυμμένος πάνω του.

Ο Θωμάς προσπαθούσε απεγνωσμένα να σταθεί στα πόδια του.

— Σφαχτάρι είμαι και με σβαρνίζεις έτσι; κραύγασε με πόνο.

Ο Βασίλης, από την απέναντι μεριά, διέσχισε με δυσκολία το πυκνό αργοσάλευτο κοπάδι. Σταμάτησε μπροστά του.

— Δεν ντρέπεσαι, κοντζάμ άντρας, να πιάνεσαι μ' ένα παιδί;

Ο Αθανασίου ένιωσε αμηχανία, αλλά δεν άργησε να βρει τον εαυτό του κι άρχισε ν' απειλεί.

— Μην τολμήσεις να μ' εμποδίσεις! Αυτή τη φορά δεν πρόκειται να γίνει το δικό σας.

Βρίσκονταν σε απόσταση αναπνοής. Το ρέμα αντηχούσε από τις κραυγές τους.

— Μια κουβέντα ακόμα και δεν ξέρω τι θα γίνει, κράδαινε την αγκλίτσα πάνω από το κεφάλι του, ο Βασίλης.

— Εμένα φοβερίζεις, μωρέ; έφερε το χέρι του στην

τσέπη, μα συνειδητοποίησε κάτι και χαμήλωσε τον τόνο της φωνής του.

— Σας είπα, δεν είμαι κάνας εγκληματίας, για να με βρίζετε και να με συκοφαντείτε.

— Αυτά να τα πεις σ' άλλους, όχι σε μας που κοιτάμε τη δουλειά μας, απάντησε ο Βασίλης.

— Κοιτάτε τη δουλειά σας, όταν άλλοι θυσιάζονται... Αυτό θα σας καταστρέψει.

Ο Θωμάς εκμεταλλεύτηκε τη σύγχυση του Αθανασίου, στάθηκε στα πόδια, τινάχτηκε προς τα εκεί, τινάχτηκε προς τα εδώ και γλίστρησε μεσ' από το σακάκι του. Ο συγχωριανός του έμεινε με το ρούχο στα χέρια.

— Όπου και να πας δε θ' αποφύγεις την τιμωρία, φώναξε.

Φάνηκε η φάλαγγα, ίδιος ποταμός, να κατεβαίνει βοερά. Οι δύο άντρες χώρισαν κατακόκκινοι από την οργή τους.

*

Τα γυναικόπαιδα κατάληξαν σ' ένα πλάτωμα, δίπλα στη ρεματιά. Διακόσια μέτρα πιο κάτω περνούσε ένας αυτοκινητόδρομος. Ο τόπος ανέβαινε πάλι σχηματίζοντας μια κυρτή ραχούλα. Άπνοια κι αχνοβολή επικρατούσαν στην ατμόσφαιρα. Οι Μανταίοι διέκοψαν την πορεία τους στην ποδιά της ράχης. Κάτω, μελίσσι ο κόσμος, στον τόπο που καταυλίστηκε. Ο Ηλίας έσπασε το τσιγάρο στα δύο, άναψε το ένα κομμάτι κι άρχισε να καπνίζει με το βλέμμα στραμμένο στον καταυλισμό. Άνθρωποι με δοχεία στα χέρια γύριζαν εδώ κι εκεί.

— Θα πρέπει να κουνηθούμε κι εμείς.

Ο Βασίλης αναστέναξε.

— Χειρότερα κι απ' τους γύφτους καταντήσαμε, να ψάχνουμε και για νερό ακόμα.

— Τώρα που γύρισε το κορίτσι, δε με νοιάζει τίποτα.

Ας γίνω και ζητιάνος, είπε ο Θανάσης ξαπλωμένος στον ίσκιο.

Ο Ηλίας είδε τους υπεύθυνους της οργάνωσης να έρχονται τον ανήφορο. Έσβησε το τσιγάρο κοιτάζοντας τους αδερφούς του.

— Σε μας έρχονται! Ό,τι και να πούνε, θα πάρω πάνω μου τις ευθύνες του παιδιού μου.

— Ο διάβολος μας έβαλε σε μπελάδες, είπε ο Βασίλης. Οι υπεύθυνοι έφτασαν αγκομαχώντας.

— Χρειαζόμαστε τα μουλάρια σας, είπε ο Ανέστης.

Αν και ήταν προετοιμασμένοι για κάτι χειρότερο, τα λόγια του γαμπρού τους τους αναστάτωσαν.

— Τα χρειάζεστε τώρα; Για ποιο λόγο; ρώτησε ο Θανάσης.

— Δεν είναι ώρα για εξηγήσεις.

— Έχουμε πράγματα, μικρά παιδιά. Πώς θα μετακινηθούμε;

— Μην τα θέλετε όλα δικά σας. Υπάρχουν κι άλλοι που έχουν ανάγκες, απάντησε.

Για την ενέργεια του Θωμά ο Ανέστης δεν ανέφερε λέξη. Ο Ηλίας ανακουφίστηκε. Ένευσε στ' αδέρφια του να σωπάσουν. Ο Θανάσης δεν είχε σκοπό να υποχωρήσει. Ακολούθησε τους συγχωριανούς του με τη σκέψη, ότι θα κατόρθωνε να τους πείσει τελικά να τους επιστρέφουν κάποιο ζώο, που είχαν τόσο ανάγκη.

— Σου λέω να γυρίσεις πίσω, του είπε ο Ανέστης.

Συνέχισε να τους ακολουθεί αγνοώντας τη συμβουλή του. Φτάνοντας στον καταυλισμό, ο Θανάσης δεν είδε εκεί άλλα αβασταγά³ κι ένιωσε, για μια ακόμα φορά, ότι γίνονταν θύματα εμπάθειας.

— Τα δικά μας πράγματα μόνο βρήκατε να πάρετε; είπε αγαναχτισμένος.

Δεν του έδωσαν σημασία. Τους αγνόησε κι αυτός. Πήρε το μουλάρι του από το καπίστρι και γύρισε να φύγει. Μια συγχωριανή του έβαλε ξαφνικά τις φωνές.

— Είχα ένα γιο, και μου τον πήραν. Τώρα μου πήραν και τα κορίτσια. Έμεινα ολομόναχη σαν την καλαμιά στον κάμπο. Γιατί; Τα δικά σας παιδιά μόνο έχουν ψυχή και πονιούνται; Εγώ για σκοτωμό τα 'χω;

Άρπαξε μια πέτρα και την πέταξε στο Θανάση. Ανύποπτος εκείνος κοίταξε γύρω του, κλονίστηκε, έπεσε κάτω βογγώντας. Αναταράχθηκαν όλοι. Οι γυναίκες άρχισαν να σταυροκοπιούνται και να τσιρίζουν.

— Τι έκανες, μωρή! Τι σου ζφταιξε ο άνθρωπος; Λέξη δε σου 'πε.

— Χριστέ και Παναγιά μου... Τρελάθηκε... Τον σκότωσε. Βοήθεια! Βοήθεια!

Αλβανοί πολιτοφύλακες περιφέρονταν στον καταυλισμό. Άκουσαν τις κραυγές κι έφτασαν στον τόπο του επεισοδίου.

— Τι συμβαίνει; ρώτησε ο αξιωματικός.

Σαν είδε τον Θανάση πεσμένο στη γη να σφραδάζει ξαναρώτησε.

— Ποιος το 'κανε αυτό; Ρώτησα ποιος το 'κανε;

— Δεν είδαμε... Δεν ήμασταν εδώ.

— Απ' ότι αντιλήφτηκα, φέρθηκε προκλητικά κι εξαγρίωσε τον κόσμο, εξήγησε ο Αλέκος.

Ο αξιωματικός τον έκοψε με αυστηρό βλέμμα.

— Δε ζήτησα τη γνώμη σας.

— Είναι καθήκον μου να κρίνω τα πράγματα, απάντησε ο Αλέκος. Είμαι στρατιωτικός υπεύθυνος του χωριού.

Ο Αλβανός σούφρωσε τα φρύδια του.

— Αυτά δεν ισχύουν πια. Εδώ είστε όλοι πρόσφυγες και καθοδηγείστε από τις αρχές της χώρας μας!

Προσηλωμένος στο καθήκον του ο Αλέκος είπε με πάθος.

— Μερικοί δε θέλουν να καταλάβουν ότι είμαστε εδώ, για να συνεχίσουμε να βοηθούμε τον αγώνα, κι αντιδρούν με κάθε τρόπο.

— Δεν είν' αλήθεια, γόγγυξε ο Θανάσης.

Ο αξιωματικός έσμιξε τα δάχτυλά του σε σχήμα σφαίρας.

— Βλέπετε εδώ; Ο κύκλος έκλεισε. Για τις ανάγκες και τα προβλήματά σας είμαστε εμείς υπεύθυνοι. Έγινα αντιληπτός;

Αλληλοκοιτάχτηκαν συλλογισμένοι.

*

Ξαπλωμένος στο σάισμα, κάτω από μια βελανιδιά, ο Θανάσης αισθανόταν τον πόνο ν' απλώνεται στο κορμί του, ένιωθε να παραλύει ολόκληρος.

— Δεν πάω καλά, βόγγηξε.

Η Μέλπω βρισκόταν συνέχεια πλάι του, έβρεχε ένα πανί και το 'φερνε στο ερεθισμένο σημείο. Κάποια στιγμή έδωσε το πανί στην κόρη της λέγοντας.

— Να τ' αλλάζεις συχνά μήπως και καλμάρει ο πόνος.

Ο Θανάσης συνέχισε να βογγά.

— Υπομονή, βρε πατέρα. Θα περάσει. Πες μου, δε νιώθεις καλύτερα; έλεγε η Δάφνη αλλάζοντας τις κομπρέσες.

Προσπάθησε να γυρίσει στο πλευρό. Ο πόνος χαράκωσε το πρόσωπό του.

— Ο Αλβανός υποσχέθηκε να στείλει γιατρό. Πού είναι τα παιδιά; Να κατέβουν στο δρόμο· μπορεί να φτάσει και να μας ψάχνει αλλού.

Μια ολόκληρη ώρα στέκονταν τα παιδιά στην άκρη του αυτοκινητόδρομου περιμένοντας να φανεί το ασθενοφόρο. Ένας υπόκωφος θόρυβος έφτασε κάποια στιγμή στ' αυτιά τους. Φοβήθηκαν μήπως ήταν αεροπλάνο και κόλλησαν στο έδαφος. Όταν τόλμησαν να ανασηκώσουν τα κεφάλια τους, είδαν μια φάλαγγα αυτοκινήτων να κινείται αργά περνώντας με προσοχή τις λακούβες. Κάθε τρανταγμός, ακόμα κι ο μικρότερος, συνοδευόταν από σπαρακτικές κραυγές. Τρομαγμένα, με κομμένη

την ανάσα, τα παιδιά επέστρεψαν στους γονείς τους.

— Αυτοκίνητα με τραυματισμένους αντάρτες περνούνε, είπε ο Λάμπρος.

Κοίταξαν ανήσυχοι τα παιδιά τους.

— Ο γιατρός δε φάνηκε;

— Όχι, απάντησαν με μια φωνή.

Ο Ηλίας έσβησε το τσιγάρο πάνω σε μια πέτρα και στράφηκε στον πληγωμένο αδερφό του.

— Θα πεταχτώ στα χωριά. Ίσως να υπάρχει κάποιος γιατρός που θα μπορέσει να σε κοιτάξει.

*

Μετά από μερικές μέρες πήραν εντολή να μετακινηθούν. Ξεκίνησαν πρωί-πρωί. Μπροστά ο Θανάσης καβάλα στον Ψαρή του, χλωμός από τον πόνο και την αϋπνία, και πίσω οι άλλοι. Κατέβηκαν στην άσφαλτο. Πηγαίνοντας καταμεσής του δρόμου -άνθρωποι, αγώγια, γελάδια, γιδοπρόβατα- έφτασαν σ' ένα χωριό. Ο δρόμος διακλαδωνόταν στα πρώτα σπίτια. Ένας πολιτοφύλακας βγήκε ξαφνικά μπροστά τους.

— Θα πάτε αριστερά. Θα περάστε το ποτάμι και θα καταυλιστείτε κάτω από κείνη την κορυφή, είπε κατεβάζοντας το γείσο.

Ο Θανάσης πέρασε αδιάφορος. Ένα νεόχτιστο σπίτι παρέκει. Μπροστά στην αυλή συνεργείο μαραγκών πλάνιζε σανίδια. Κάποιος, που τοποθετούσε το κούφωμα στο παράθυρο, σφύριζε ένα σκοπό. Μια μηλιά στην άκρη της αυλής, φορτωμένη μήλα, και γύρω γύρω κληματαριές, σκαρφαλωμένες στις κρεβατίνες. Οι γυναίκες κοντοστάθηκαν ζαλικωμένες.

— Αχ! αναστέναξε η Διαμάντω. Ο κόσμος φτιάχνεται, κι εμείς ξεσπιτωθήκαμε.

— Μη χασομεράτε, θα μας πιάσει η ζέστη, είπε ο Θανάσης.

Προχώρησαν σιγά.

— Σαν να μη μας φτάνουν η κούραση κι οι στεναχώριες, έχουμε κι εσένα πάνω απ' τα κεφάλια μας, αντέδρασε η Μέλπω.

— Υποφέρει, κυρά, μην τον στενοχωρείς κι εσύ, είπε η Διαμάντω.

— Πάει καβάλα και του φαίνεται εύκολο. Ρώτα κι εμάς που ξεπλατιστήκαμε;

Ο Θανάσης βίτσισε το μουλάρι. Κατέβηκαν στην ποταμιά. Ο ήλιος έκαιγε δυνατά. Ο Γιαννάκης κάθισε σε μια πέτρα και δεν έλεγε να σηκωθεί.

— Σήκω, πασά μου, είπε η Διαμάντω σκύβοντας πάνω του. Έλα, δώσ' μου το χεράκι σου.

— Δεν μπολώ. Δεν μπολώ.

Ένωσε την καρδιά της να ραγίζει.

— Ακόμα λίγο, πασά μου, ακόμα αυτή τη ραχούλα να περάσουμε, και θα κάτσεις όσο θέλεις.

Πίσω το κοπάδι σερνόταν αριά-αριά, σιγοκίνητο ριχτηκε στην ποταμιά κι έπεσε με τα μουσούδια στο νερό, που λαμπύριζε ανάμεσα από τα χαλίκια. Ο Ηλίας είχε το νου του στην οικογένεια. Τι να πρωτοκάνει και ποιον να βοηθήσει; Τα μικρά παιδιά του ή την έγκυο γυναίκα του, που βάδιζε βαριοφορτωμένη;

— Άστα, ας ποτιστούν καλά. Μετά βάρα τα να ριχτούν απέναντι. Θα περιμένω στη ράχη, είπε κι έφυγε βιαστικά.

Οι οικογένειες πλησίασαν στο διάσελο. Δεξιά τους ορθωνόταν η κορυφή, ολόγυμνη, με ομαλές πλαγιές, γεμάτες ογκόλιθους. Μια πράσινη λουρίδα με θάμνους κι αγριόχορτα στους πρόποδες ανάβρες νερού. Από εκεί και κάτω ξεδιπλωνόταν ένας μικρός κάμπος, που τερμάτιζε σε μια ρεματιά με λεπτοκαρυές. Απέναντι ο τόπος ανέβαινε απότομα, σκαλιά-σκαλιά. “Από δω θα κατεβαίνει ο Θεός και βλέπει τον κόσμο... Να κατέβαι-

νε και τώρα να χωρίσει τους ανθρώπους που σκοτώνονται” σκέφτηκε ο Λάμπρος, καθώς κοιτούσε το παράξενο τοπίο. Ο Ηλίας ανεβοκατέβασε την αγκλίτσα του με αστραπιαίες κινήσεις.

— Πρόσεχε! Ο τόπος είναι γεμάτος φίδια.

Δεν πρόλαβε να κάνει μερικά βήματα κι άκουσε ένα σιγανό σούρσιμο δίπλα. Το χορτάρι κυμάτισε. Πέρασε τρέχοντας.

— Πήγαινε με τους άλλους να ξεκουραστείς, είπε ο Ηλίας κοιτάζοντας με πόνο τον ταλαιπωρημένο γιό του.

Ο Λάμπρος βιάστηκε να φτάσει τις οικογένειες. Ένα δασάκι πιο πέρα πρόβαλε σαν γλώσσα μεσ’ από τη ρεματιά.

Οι οικογένειες σταμάτησαν κάτω από τα πεύκα. Τα ένιωσαν να θροΐζουν. Ανάσαιναν βαθιά. Ανακουφίστηκαν. Ο Μίμης σήκωσε την μπούκλα⁴ και την έφερε στα χείλη του. Το νερό έτρεχε σαν από βρύση κι έβρεχε τα στήθια του. Τα ξαδέλφια του ανησύχησαν, μαζεύτηκαν γύρω του.

— Ε! Φτάνει. Θέλουμε κι εμείς να πιούμε.

Τους γύρισε τις πλάτες.

— Τώρα θα δεις, τον φοβέρισε ο Κώστας.

Ο Θανάσης άνοιξε τα μάτια. Ακόμα και όταν τα μάλωνα, τα παιδιά ένιωθαν σαν να τα χαϊδολογούσε.

— Αχ, διαβολάκια, δε σταματάτε μια στιγμή να κλείσουμε μάτι!

Γύρισαν και κάθισαν στο στρώμα. Σε λίγο τα πήρε ο ύπνος. Τα τζιτζίκια χαλούσαν τον κόσμο, σε ξεκούφαιναν, όμως ήταν αδύνατο να ταραξουν τον ύπνο τους.

II

Τι αναποδιά της μοίρας, τι κακό πρωτάκουστο να χωρίζει ο κόσμος ζωντανός! Η σκέψη γύριζε πίσω στο χωριό τους.

Στή Ζέρμα⁵ είχαν απομείνει μόνο γέροι κι ανήμποροι. Ο απόηχος του πολέμου είχε καταλαγιάσει, μα ζούσαν με την αγωνία ακόμα. Δειλά-δειλά άρχισαν να εγκαταλείπουν τα κρυσφύγετα. Το χωριό θύμιζε τόπο θλίψης κι ερημιάς. Τα ουρλιάσματα ενός σκύλου κορύφωναν το αίσθημα αυτό.

Ο γέρος Αγόρου βγήκε στο καρραούλι του, κοιτούσε τ' άδειο χωριό με βουρκωμένα μάτια. Μετά από αρκετή ώρα είδε τον Κωνσταντή Μάντη να φτάνει στο σταυροδρόμι.

— Ε, καημένε Κωνσταντή, τι έγραφε η μοίρα μας! Να γυρίζουμε στους δρόμους σαν φαντάσματα. Εμείς μωρέ, που δε βρίσκαμε γωνιά να ησυχάσουμε, ήχησε η φωνή του σαν πένθιμο καμπανόκρουσμα.

— Μας λυπήθηκε ο Θεός, φαίνεται, και μας άφησε ολομόναχους, για να περάσουμε ήσυχα τα γερατειά μας, σάρκασε.

— Άει, κάμε σα δω!

— Για κουβέντες και κατσιό θα 'χουμε καιρό. Για τίποτα άλλο να κοιτάξουμε πρώτα.

Τα ουρλιαχτά έφτασαν πάλι στ' αφτιά του Αγόρου.

— Άκουσες; Τίνος να 'ναι αυτό το σκυλί; Σε ποια ράχη ουρλιάζει;

Ο Κωνσταντής Μάντης αφουγκράστηκε.

— Απ' τα δικά μου θαρρώ πως είναι.

Πήρε το δρόμο, ίσα για τη στάνη. Τα πεύκα βούιζαν, σάλευαν αργά. Από το χώμα ανάβγαινε ακόμα μυρωδιά από γάλα. Για μια στιγμή του φάνηκε πως είδε το μαντρί γεμάτο πρόβατα και τους γιους του καθιστούς στα πέτρινα καθίσματα ν' αρμέγουν.

— Έρμη ψυχή, πώς με ξεσυνερίζεσαι! αναστέναξε.

Χοντρές σταγόνες δάκρυα κύλησαν στο πρόσωπό του. Μετά από λίγο βελάσματα έφτασαν στ' αφτιά του. Νόμισε ότι παράκουσε, αλλά τα βελάσματα επαναλήφθηκαν. Κοίταξε απέναντι. Μερικά γίδια στάλιζαν στα βράχια. Τ' απόγευμα κατέβασε τις κατσίκες στο χωριό. Πίσω ο σκύλος του, πληγωμένος στο μάτι, σερνόταν αργά, με το κεφάλι κρεμασμένο. Σταματούσε κάθε λίγο και λιγάκι, περνούσε το πόδι πάνω από την πληγή κι έδιωχνε τις μύγες.

Έκπληκτοι οι γέροι βγήκαν στο δρόμο. Οι κατσίκες είχαν ριχτεί στις βατσινιές του φράχτη. Ο Αγόρου σίμωσε προσεχτικά. Ο Θεός τον είχε απαλλάξει από τις έγνοιες για τα εγγόνια του, αλλά δεν ξέχασε και τον ίδιο. Έκανε το σταυρό του.

— Μωρέ; Η μανάρα μου! Δόξα σοι ο Θεός!

Ύστερα από τη μεγάλη συγκίνηση που είχε περάσει, ο Κωνσταντής Μάντης αισθάνθηκε αδυναμία. Τ' αφτιά του βούιζαν. Με δυσκολία στεκόταν στα πόδια του.

— Βλαμ⁶, δεν είμαι καλά, είπε στον Αγόρου.

— Τι έπαθες; Το πρωί πήγαινες σαν παλικάρι. Μήπως κουράστηκες;

Περπατούσε σιγά-σιγά, πλημμυρισμένος στον ιδρώτα, ώσπου έφτασε στη βρύση· έριξε μια χούφτα νερό στο πρόσωπο κι έγειρε στον ίσκιο μιας κορομηλιάς. Ο σκύλος κουλουριάστηκε στα πόδια του, βάβιζε, αναστέναζε σαν άνθρωπος.

— Κάτι κακό θα βρήκε τη φαμελιά μου, είπε και στήλωσε τα μάτια του μακριά.

Ένας θόρυβος που δυνάμωνε έφτασε στ' αφτιά του. Μαύρες σκιές εμφανίστηκαν στο πεδίο της ορατότητάς

του. Ο τόπος ταράχτηκε, κουρνιαχτός κάλυψε το δρόμο που έφερνε στο χωριό. Ο Κωνσταντής Μάντης ανασηκώθηκε. Άνθρωποι και ζώα σταματούσαν τριγύρω του. Έβλεπε θαμπά. Νόμισε πως επέστρεφαν οι συγχωριανοί του. Κάποιος έσκυψε πάνω του.

— Ε, γέροντα; τον τίναξε από τον ώμο. Ο κύριος διοικητής σας ζητάει.

Ο Κωνσταντής Μάντης έφερε το χέρι του αντήλιο. Συγκέντρωσε τη σκέψη του κοιτάζοντας τον άγνωστο.

— Ποιος διοικητής; Τι θέλει; είπε μισοζαλισμένος.

Σηκώθηκε με δυσκολία και προχώρησε αργά πίσω από τους άλλους γερόντους. Ο αξιωματικός έριξε πάνω του το βλέμμα.

— Εσύ παππού, έχεις παιδιά;

— Δόξα τω Θεώ! Τρεις γιους κι άλλες τόσες κόρες. Τ' άλλα τα παιδιά μου, νέα και παλικάρια, μου τ' άρπαξε η πατρίδα και δεν τα ξανάδα.

— Οι γιοι σου πού είναι;
Έσκυψε με το χέρι στ' αφτί του.

— Άαα!

— Οι γιοι σου πού ζούνε, ρώτησα, πού είναι;

— Σάμπως ξέρω, αποκρίθηκε. Όπου είναι κι οι άλλοι οι χωριανοί. Μπορεί πίσω στη Γράμμουστα, αλλά μπορεί και πιο πέρα. Σάμπως ξέρω πού βγάζουν οι δρόμοι αυτού του κόσμου;

Το πρόσωπο του αξιωματικού ζάρωσε.

— Θα έχετε κι εγγονούς, βεβαίως;

— Αν έχω, λες; Όσους δεν έχει κανένας άλλος.

Οι φαντάροι γύρω άκουγαν χασκογελώντας.

— Μπορείς να μας πεις πού βρίσκονται;

— Γιατί να μην μπορώ, μπρε; Μυστικό είναι; Άλλοι αντάρτες κι άλλοι στο στρατό. Όπου τους όρισε η μοίρα. Σαν τα σφάγια του γάμου και της Λαμπρής. Αλίμονο σ' εμάς που μας τιμώρησε η μοίρα να τους κλαίμε, αντί να κλαίνε αυτοί εμάς.

Ακούμπησε στον τοίχο παραμιλώντας. Το τμήμα του στρατού έφυγε εσπευσμένα. Οι γέροντες αναρωτιόνταν ακόμα κοιτάζοντας ο ένας τον άλλο.

— Πώς έφτασαν εδώ χωρίς να πέσει ντουφεκιά;

— Θα ξεγλίστρισαν μεσ' απ' τις γραμμές των ανταρτών.

Ο Κωνσταντής Μάντης μισοάνοιξε τα μάτια.

— Τι λέτε, μπρε. Οι αντάρτες έχουν μύτη ζαγαριού και μάτι από γεράκι, είπε ξαναμμένος καθώς ήταν από τον πυρετό.

Ο Αγόρου ανασηκώθηκε όρθιος.

— Σας τα 'λεγα εγώ, κάποια μέρα θα γίνουν λαγοί κι ούτε που θα δούμε προς τα πού θα σκορπίσουν, τους υπενθύμισε τα λόγια του με περηφάνεια.

— Κοίτα κάποια στιγμή να μην τρίβεις τα μάτια σου, απάντησε ο Κωνσταντής Μάντης.

Τότε κάτι που δεν περίμεναν αντίκρισαν μπροστά τους. Οπλοφόροι πρόβαλαν στο ακροκλήσι τ' Αϊ-Γιώργη. Μερικοί τράβηξαν ράχη-ράχη για την απάνω γειτονιά και άλλοι παρατηρούσαν γύρω το χωριό και σκόρπισαν αναπάντεχα, όπως εμφανίστηκαν. Ένας μόνο έμεινε στο ίδιο μέρος. Οι γέροι παραξενεύτηκαν.

— Ποιος να 'ναι αυτός πού γυρίζει στα μνημούρια;

— Κοίτασι προς τα δω. Μπας κι είναι χωριανός μας; Δεν πρόλαβαν να κουνηθούν. Οι άγνωστοι τους έζωσαν από παντού. Καινούριες μαύρες ενδυμασίες, άρβηλα, μπερέ με έμβλήματα. Οι όψεις τους σκληρές, τα μάτια τους ανήσυχα κατασκόπευαν τους πάντες. Ένας άντρακλας σίμωσε στη διπλανή πόρτα, έδωσε μια κλωτσιά και την τίναξε πέρα. Οι άλλοι πρόταξαν τα όπλα.

— Μπρος, περάστε μέσα!

Οι γέροι κοιτάχτηκαν έντρομοι, έγιναν άσπροι σαν χαρτί.

— Τι δουλειά έχουμε σε ξένο σπίτι; αντέδρασε ο Κωνσταντής Μάντης.

— Προχώρα!

Αισθάνθηκε την κάννη στην πλάτη του. Έκανε δυο βήματα μπροστά και στηρίχτηκε στο περβάζι της πόρτας.

— Βγάλτε τα ρούχα σας, αφήστε τα κάτω και προχωρήστε. Αριστερά οι άντρες, δεξιά οι γυναίκες. Τις ζώνες εδώ, στο γάντζο, φώναξε ο άντρακλας.

Ο Κωνσταντής Μάντης έλυσε το σελάχι⁷ και το έδωσε στα χέρια του. Εκείνος αγρίεψε.

— Στο γάντζο, είπα, όχι σε μένα, για να ξέρετε βγαίνοντας πού θα τα βρείτε.

Ο γέρος παρέμεινε στην θέση του.

— Κάνετε ό,τι θέλετε. Ψάξτε με... Ρούχα εγώ δε βγάζω. Ούτε σε ξένο σπίτι μπαίνω.

Δέχτηκε μια δυνατή σπρωξιά και σωριάστηκε στο υπόγειο.

Λίγο φως έπεφτε μέσα. Οι μαυροφόροι ρίχτηκαν στα σιγκούνια των γερόντων. Ο αρχηγός τους αφού έψαξε το σελάχι, στάθηκε στην είσοδο και παρακολουθούσε τους συνεργούς του καχύποπτα. Από τα γέρικα κορμιά αναδύοταν μια εμετική δυσωδία. Δεν άντεξε και γύρισε πίσω.

— Μην καθυστερείτε! φώναξε.

Εξαφανίστηκαν σαν να τους κατάπιε η γή. Δειλά-δειλά οι γέροι βγήκαν στην αυλή.

— Τι 'ταν αυτοί, μωρέ; Πώς βρέθηκαν εδώ; αναρωτιόνταν.

Είδαν τις γριούλες να ξεμυτίζουν με τις μαντίλες χαμηλά και τραβήχτηκαν στην άκρη.

— Δεν ξέρω. Άνθρωποι ήταν ή κτήνη; Και να φανταστείς πως είχαν και την κορώνα στις σκούφίες τους, βρυχύθηκε ο Αγόρου. — Τέτοιο ξευτιλισμό που πάθαμε εμείς, άλλος δε θα 'παθε σ' αυτόν τον κόσμο. Ποιος θα μας νιώσει; αναστέναζε ο Κωνσταντής Μάντης.

Η αθυροστομία και το θάρρος δεν του έλειψαν ποτέ του Αγόρου, αλλά πρώτη φορά τον άκουσαν να ξεσπάει με τόση οργή.

— Θεονήστικοι οι άλλοι, απ' το Θεό να το βρουν για

τα κακά που έπραξαν μα τέτοια αίσχη δεν έκαμαν ποτέ. Ντρέπομαι να σηκώσω μάτι να κοιτάξω τον κόσμο. Ακούτε; Έρχεται μπροστά μου η ασχήμια της γεροντίστικης γύμνιας μας και συχαίνομαι τον εαυτό μου, είπε συνοφρυωμένος.

*

Ο Κωνσταντής Μάντης έπεσε στο στρώμα. Το βράδυ έχασε τις αισθήσεις του, παραμιλούσε. Για μια στιγμή ανασήκωσε το κεφάλι και με το χέρι αντήλιο, σαν να βρισκόταν σε χώρο ανοιχτό, γόγγυσε.

— Το βιο, μπρε! Προσέξτε το βιο! Θα μπει στα σπαρτά.

Οι συγχωριανοί του που στέκονταν γύρω του πίστεψαν πως έφτανε το τέλος του.

— Αν είμαστε κι αν δεν είμαστε εδώ, το ίδιο κάμει, είπε ο Αγόρου.

Κοιτάχτηκαν ανήσυχα. Ένωσαν τη σκιά του θανάτου να πέφτει στην κάμαρα. Άρχισαν να σηκώνονται και να βγαίνουν ένας-ένας.

— Πού πάτε; Είναι αμαρτία να μην υπάρχει κάποιος να του κλείσει τα μάτια, είπε ο μπατζανάκης του.

— Μέχρι να φτάσει αυτή η στιγμή, θα 'ρθει η κουνιά-δα του.

— Μπορεί να μην περάσει, αποκρίθηκε ο γέρος της.

— Γιατί;

— Πήγε στη λεχώνα. Η γυναίκα έχει πόνους.

— Τί θέλεις να 'χει; χαρές; Πόνο έχει η γυναίκα. Με βάσανα και πόνους γεννιέται και πεθαίνει ο άνθρωπος.

Η συγχωριανή τους είχε γεννήσει τη βραδιά που εκκενώθηκε το χωριό. Παρόλα τα γιατροσόφια της μαμής, συνέχιζε να υποφέρει από υστεραλγία. Ο γέρος έφτασε στο κατώφλι της.

— Μω μπάμπου. Τί κάθεται; Ο Κωνσταντής ξεψυχάει.

Η Φύλλιω φάνηκε στην πόρτα. Πέταξε την κατάρρα της.

— Καιρός να δώσει λόγο για τις αμαρτίες του.

Ο γέρος την κοίταξε με δέος.

— Την κατάρα μου να 'χεις! Τι 'ναι αυτά που λές;

Η γυναίκα του έκανε το σταυρό της με τα μάτια στυλωμένα ψηλά, σαλεύοντας τα χείλη.

Απρόβλεπτοι κίνδυνοι μπορεί να παραμονεύαν ακόμα γύρω τους· μανταλώθηκαν στα σπίτια παρέες-παρέες. Τέτοια νύχτα ξάστερη και γαλήνια, με τη σκέψη του θανάτου στο μυαλό τους, ξάγρυπνοι και σιωπηλοί, πρώτη φορά περνούσαν. Τους φαινόταν πως θ' άκουγαν τα βήματα του χάρου, το πέταγμα της ψυχής να φτερουγεί στα ουράνια.

— Πώς έγινε ο κόσμος! Να πεθαίνεις και να μην υπάρχουν άνθρωποι να χτυπήσουν την καμπάνα, ν' ανοίξουν ένα λάκκο να σε παραχώσουν, αναστέναξε ο Αγόρου.

Δυο βήματα ήταν για το καμπαναριό, έφτανε ν' απλώσουν το χέρι και θα έπιαναν το σχοινί της καμπάνας, μα δεν είχαν το θάρρος να βγούνε παραέξω. Η αυλόπορτα έτριξε. Σταμάτησαν την κουβέντα κι αναστέναξαν κάνοντας το σταυρό τους.

— Πάει, μας άφησε ο Κωνσταντής. Θεός σχωρέστον!

Η Φύλλιω μπήκε στην κάμαρα λαχανιασμένη.

— Εφτάψυχος είναι, π' ανάθεμά τον. Εκεί που νόμιζα πως ξεψυχάει, πετάχτηκε πάνω κι άρπαξε την αγκλίτσα. Τι να σας πω; Μου κόπηκε το αίμα. “Το βιο”, λέει... Τον περιμένει το βιο! Σίγουρα, θα του 'στριψε. Δεν ξέρω τι μπορεί να κάμει ακόμα. Ελάτε! Βιαστείτε!

— Θαρρείς πως έχουμε τα κότσια σου;

Έτρεξαν πίσω της γογγύζοντας.

Κάτω απ' τα Μανταίικα άρχιζαν τα χωράφια, μισοθερισμένα από κάποιους ξένους. Ο Κωνσταντής Μάντης περιφερόταν στην καλαμιά παραπατώντας και κραδαίνοντας την αγκλίτσα του.

— Ω! Ωωω! χούγιαξε σα να σαλάγιαζε το κοπάδι του. Αχόρταγα πλάσματα. Νταούλι γίνατε, μα δε λέτε να σταματήστε... Νίκο! Λάμπρο! Κωνσταντή! Πού είστε, μπρε; Κατά δω γυρίστε τα, στη μεσαριά να βοσκήσουν.

Σε κάθε βήμα του φαινόταν σαν να τον παρέσερνε ο άνεμος.

— Βιαστείτε, μπρε! Μπήκαν στα σπαρτά. Θα χαλέψουν⁸ να πληρώσουμε για τη ζημιά. Πού είστε και δεν μ' ακούτε;

Κοίταξε γύρω, αλλά τα μάτια του ήταν θολά, δεν έβλεπε τίποτα. Σωριάστηκε κάτω. Το πρόσωπό του γδάρθηκε από τις καλαμιές, μάτωσε. Δεν τον άκουσαν να βογγά.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

III

Ξεκομμένες ομάδες κατατρεγμένων εξακολουθούσαν να καταφτάνουν στον καταυλισμό. Οι άνθρωποι κατάκοποι κι εξαντλημένοι σωριάζονταν καταγής.

Ο Παντελής πλησίασε έναν γκριζομάλη φαρδοπρόσωπο άντρα με στιβαρές ωμοπλάτες που στεκόταν ακόμα όρθιος.

— Από πού είστε, πατριώτη;

— Απ' την Καρδίτσα, απάντησε εκείνος με την προσοχή του συγκεντρωμένη στον καταυλισμό.

Κόσμος σωρομαζεμένος κάλυπτε την απλοτοπιά ως πέρα, ως εκεί που έφτανε το μάτι του.

— Τι 'ναι τούτο εδώ; Πού βρισκόμαστε;

— Δε βλέπετε;

Ο Καρδιτσιώτης έριξε από πάνω του το βάρος, ένα μεγάλο σακκί παραφουσκωμένο κι έγειρε βαριά.

— Ό,τι και να 'ναι, δε θα 'ναι η κόλαση, είπε με ανακούφιση.

Καθώς ολοκλήρωνε τη σκέψη του, πρόσεξε κάτι περίεργο αλλά και ανησυχητικό. Ο κόσμος εξακολούθησε να συγκεντρώνεται γύρω του και να τον παρακολουθεί με προσοχή.

— Κόλαση δεν είναι, αλλά δεν είναι και συνθήκες αυτές για να ζήσει κανείς, απάντησε κάποιος.

Την ίδια στιγμή, σαν να ήταν ο αντίλαλος της απόκρισης, ακούστηκαν ψίθυροι, που έκφραζαν αισθήματα πικρίας και απογοήτευσης.

— Μένουμε εδώ, σ' αυτή την ερημιά έναν ολόκληρο μήνα, χωρίς φωμί και στέγη, μα και χωρίς ένα δέντρο,

για να φυλαχτούμε απ' το λιοπύρι.

— Ακόμα και το νερό μας λείπει. Ξεραθήκαμε όρθιοι σαν τα κλαριά.

— Και δε φαίνεται ν' αλλάζει τίποτα.

Οι κουβέντες αυτές έκαναν τον άντρα από την Καρδίτσα να ανησυχήσει.

— Όστε έτσι; Οι ταλαιπωρίες μας δεν τέλειωσαν ακόμα; Θα υποφέρουμε κι εδώ; είπε χαμηλόφωνα.

Οι υπεύθυνοι του καταυλισμού πέρασαν δίπλα διασχίζοντας το πλήθος. Ο Γεωργίου ένιωσε να του κόβονται τα πόδια, και μόλις απομακρύνθηκαν λιγάκι σταμάτησε εξαντλημένος.

— Έχει δίκιο ο κόσμος, δεν μπορεί να ζήσει με ψίχουλα, είπε σιγανά.

Έμειναν εμβρόντητοι· δεν περίμεναν να ακούσουν απ' τα χείλη του τέτοια λόγια.

— Δεν αρκεί να βλέπουμε τα προβλήματά του, παρατήρησε ο Ανέστης αφήνοντας τη σκέψη του στη μέση.

— Τι άλλο μπορούμε να κάνουμε;

— Να πάψουμε να τάζουμε φούρνους με καρβέλια, είπε αιφνίδια.

Ο Γεωργίου αισθάνθηκε να γίνεται στόχος επικρίσεων για κάποιες παλιές του επαγγελίες, που διατηρούνταν αναλλοίωτες στη μνήμη των συγχωριανών του. Συνοφρυώθηκε.

— Νομίζεις πως ήταν εύκολο να δώσεις να καταλάβει ο κόσμος ότι έπρεπε να εγκαταλείψει τα σπίτια του και να πάει στο άγνωστο; Το σκέφτηκα και το ξανασκέφτηκα αυτό. Κι είπα ό,τι είπα. Τι να 'κανα; Εντολή ήταν που έπρεπε να εκτελεστεί, είπε δυσαρεστημένος.

— Όποιος πιστεύει στα ιδανικά για τα οποία παλεύουμε, μπήκε στη μέση ο Αθανασίου, θα πρέπει να βλέπει τα πράγματα με το πνεύμα του αγωνιστή και ν' αποφεύγει τις προσωπικές επιθέσεις.

Ο Ανέστης στράφηκε στον Αθανασίου.

— Η παρατήρησή μου δεν αφορά κανένα προσωπικά, και πολύ περισσότερο δε σχετίζεται με την περίπτωση που ανέφερε ο Χάρης, αλλά με τις υποσχέσεις που όλοι μας μοιράζουμε στον κόσμο.

Εκείνη την στιγμή είδαν μερικά κάρα να πλησιάζουν στον καταυλισμό και στράφηκαν όλοι προς τα εκεί.

Ο Αθανασίου βρισκόταν ήδη στο πόδι.

— Ας βιαστούμε, γιατί δεν ξέρεις τι μπορεί να συμβεί, είπε κι έκανε μεταβολή.

— Χαζομάρες! Υπερβολές! ακούστηκαν φωνές πίσω του.

Προχώρησε χωρίς ν' αποκριθεί, με σφιγμένα χείλη. Οι άλλοι τον πήραν από κοντά όσο πιο γρήγορα μπορούσαν.

Ο κόσμος έτρεχε απ' όλες τις μεριές με σάκους στα χέρια, συνωστιζόταν γύρω από τα κάρα και σπρωχνόταν ποιος θα βγει μπροστά από τον άλλο. Ο Αθανασίου πετάχτηκε στον αναβατήρα του κάρου.

— Κάνετε ησυχία. Μη σπρώχνεστε. Φτάνουν τα τρόφιμα για όλους, φώναξε.

Στάθηκαν στη σειρά ανήσυχοι με τα μάτια καρφωμένα στο μέρος όπου γινόταν η διανομή των τροφίμων.

Ο Παντελής επέστρεψε στο κατάλυμά του με σουφρωμένα φρούδια.

— Κάτι έδωσαν και σήμερα, είπε και παρέδωσε το σάκο στη γυναίκα του.

Η Γλυκερία έχωσε το χέρι στον τορβά κι έβγαλε από μέσα μερικά πράσα, δυο μελιτζάνες και μια σακουλίτσα με αλεύρι.

— Τι φαΐ να σου κάμω απ' αυτά;

— Πάλι γκρινιάζεις; Ό,τι μπορέσεις. Εσύ ξέρεις.

Του είχε παράπονο γιατί δεν είχε ακούσει τη γνώμη της.

— Σου 'πα να πάμε με τ' αδέρφια μου. Αλλά εσύ το δικό σου. Όχι και όχι. Τράβα τώρα, είπε νευρικά.

— Απ' το ντιπ, καλά είναι κι αυτά. Δεν είμαστε σπίτι μας, για να τα 'χουμε όλα.

— Έχουμε το βιο μας, ξέρω να πω, και καθόμαστε εδώ κι υποφέρουμε.

— Πόσες φορές θα στο πω; Φαγί να 'ναι κι ας είναι ό,τι και να 'ναι. Δεν θα πας να τσαπίσεις, πρόσθεσε.

Η Γλυκερία έβαλε το τσουκάλι στη φωτιά. Από το αλεύρι βγήκε ένας πολτός, ίδια λάσπη, που κολλούσε. Ο Παντελής κατέβασε μερικές κουταλιές, χωρίς να πει κουβέντα. Η Θεοδώρα, η μικρή τους κόρη, έμεινε με το κουτάλι στα χείλη της.

— Είναι πικρό. Δεν τρώγεται, παραπονέθηκε.

— Μην τρως σαν δε σ' αρέσει!

— Έχει δίκιο το κορίτσι, μην το μαλώνεις, είπε τότε η Γλυκερία.

Λες κι άκουσαν τα λόγια τους οι διπλανοί κι άρχισαν να διαμαρτύρονται.

— Τι μας πέρασαν, μωρέ; Ζώα; Να μας ταΐζουν λαχανίδες και ρόβι;

— Πού 'ναι αυτοί που μας τάζαν λαγούς με πετραχήλια; Θέλω ν' ακούσω τι λένε τώρα;

Όσο περισσότερο φιλοκοσκίνιζε τα πράγματα ο Παντελής, τόσο πιο εύκολα συμβιβαζόταν με αυτά. Στράφηκε στους συγχωριανούς του.

— Εσείς, βρε, χάσατε την αίσθηση της πραγματικότητας. Ζητάτε πράγματα που δε γίνονται. Για σκεφτείτε λιγάκι, σκεφτείτε σαν ώριμοι άνθρωποι.

Τον διέκοψαν.

— Τι ζητούμε, μωρέ; Ένα κομμάτι ψωμί να δώσουμε στα παιδιά μας.

— Το κακό είναι, ότι θέλουμε να φάμε κι εμείς, οι μεγάλοι.

— Αν δεν έχουν ψωμί, ας μας δώσουν δουλειά.

Ο Γεωργίου αποφάσισε να μιλήσει.

— Ακούστ' εδώ! Μερικά πράγματα δεν έρχονται

όπως τα θέλουμε, είπε σκεπτικός. Οι αποθήκες είναι γεμάτες τρόφιμα, αλλά λείπουν τα μέσα για τη μεταφορά τους. Δεν μπορούν να γίνουν όλα μαζί. Υπάρχουν άλλες προτεραιότητες. Όσο γι' αυτό δεν πιστεύω ν' αμφιβάλει κανένας; πρόσθεσε κοιτάζοντας τους επικριτές του.

Απόφυγαν το βλέμμα του. " Αυτό μπορεί να σήμαινε πολλά", σκέφτηκε ο Γεωργίου. Έπρεπε να χειριστεί το ζήτημα διαφορετικά, αν ήθελε να φτάσει στο σκοπό του. Τότε άκουσε μια φωνή που τον άφησε άναυδο.

— Από λόγια χορτάσαμε. Δεν το νιώθετε; Αν όχι, τότε αλίμονό μας, είπε κάποιος μεσ' από το πλήθος.

"Να πέσαμε τόσο χαμηλά, που μας αγνοούν εντελώς; Πώς θα κερδίσουμε τη χαμένη αξιοπιστία μας;" συλλογιζόταν ο Ανέστης, καθώς προσπαθούσε να βάλει τα προβλήματα σε μια σειρά.

Οι αλβανικές αρχές οργανώνανε με δυσκολία τη σίτιση των προσφύγων που πλημμυρίζαν τη χώρα τους. Τα σχολεία μετατρέπονταν σε παιδικούς σταθμούς και κέντρα υποδοχής. Νάταν μόνο αυτό; σκέφτηκε και ξανασκέφτηκε. Ένας ολόκληρος στρατός στήριζε τις ελπίδες του στον εφοδιασμό που έφτανε από την Αλβανία. Άρρωστοι και τραυματίες κατακλύζαν τα νοσοκομεία.

Μια ξαφνική σκέψη διέκοψε το συλλογισμό του. Μπορούσε να τα πει όλα αυτά; Σε τι θα ωφελούσαν; Μήπως έκανε λάθος; Όχι ένα, αλλά πολλά; Αλυσίδα από λάθη; Λάθη βαριά και ασυγχώρητα, που μπορεί να είχαν δυσάρεστες συνέπειες; Άλλαξε γνώμη.

— Ακούστε συναγωνιστές, είπε σε ήρεμο τόνο. Οι καταδιωγμένοι που βρήκαμε καταφύγιο σε τούτη τη μικρή χώρα είμαστε χιλιάδες, πολλές χιλιάδες και, όπως βλέπετε και μόνοι σας, ο αριθμός μεγαλώνει συνέχεια. Οι αλβανικές αρχές καταβάλλουν τεράστιες προσπάθειες, για να λύσουν τα προβλήματά μας που δεν είναι και τόσο εύκολα, όπως νομίζουμε. Χρειάζεται κατανόηση και υπομονή.

— Ως πότε; Ως πότε; άρχισαν να φωνάζουν απ' όλες τις μεριές.

Ο Ανέστης προσπάθησε να κρύψει την ταραχή που του προκάλεσε η απρόσμενη αντίδραση.

— Μαγικές λύσεις δεν υπάρχουν, αλλά και να υπήρχαν ακόμα, δε θα 'μασταν εμείς εκείνοι που θα δίναμε απάντηση. Πώς να το πω, για να καταλάβετε καλύτερα; Δεν είναι της δικής μας αρμοδιότητας.

— Θα περιμένουμε. Αλλά πόσο; Μπορεί να μας απαντήσει κάποιος; ακούστηκε μια φωνή.

Αγανακτισμένος ο κόσμος άρχισε να μουρμουρίζει.

— Μόνο ο Θεός μπορεί να μας βοηθήσει.

Ο ήλιος μεσουρανούσε. Λαύρα, φωτιά ο τόπος, έσκαε η πέτρα. Πού να σταθούν!

*

Άνθρωποι περιφέρονταν στο δάσος κοντά στο γρέκι⁹ των Μανταίων. Ο Ηλίας ξεχώρισε το δάσκαλο να παιδεύεται με κάτι ξερόκλαδο που προσπαθούσε να σπάσει.

— Πάρε το τσεκούρι και πήγαινε στο δάσκαλο, είπε στο Λάμπρο. Αν μπορεί, πες του, να περάσει από 'δώ.

Ο δάσκαλος έφτασε μ' ένα μάτσο ξεράδια στη μασχάλη. Τον γνώριζαν αρκετά, για να μπούνε αμέσως στο θέμα.

— Δάσκαλε, μας απασχολεί ένα σοβαρό ζήτημα και θέλουμε να μας πεις τη γνώμη σου.

— Ευχαρίστως. Αρκεί να είμαι σε θέση.

— Τα παιδιά μας πρέπει να μάθουν γράμματα, συνέχισε ο Ηλίας. Σκεφτήκαμε, αν συμφωνείς κι εσύ, ν'αναλάβεις αυτή την ευθύνη. Εμείς, απ' την πλευρά μας, δεσμευόμαστε να εξασφαλίσουμε τη συντήρηση τη δική σου και της οικογένειάς σου. Τι λες;

Ο δάσκαλος ζύγισε προσεχτικά τα λόγια του.

— Το ζήτημα είναι πολύ σοβαρό και δεν είμαι σε θέση ν' απαντήσω αμέσως.

— Θα ξεπληρώσουμε τον κόπο σου με το παραπάνω, συμπλήρωσε ο Βασίλης. Μπορείτε από σήμερα κιόλας να 'ρθετε κοντά μας. Δεν ξέρουμε, βέβαια τι προβλήματα ακόμα μπορεί να παρουσιαστούν μπροστά μας, αλλά από φωμί και φαγί δε νομίζω να υποφέρουμε! Ό,τι θα φάμε εμείς, θα φάει κι η οικογένειά σου.

Το πρόσωπο του δάσκαλου απάλυνε. Ήταν μεγάλη υπόθεση να εξασφαλίσει τη διατροφή της οικογένειάς του και ν' απαλλαγεί από το άγχος αυτό.

— Δε βλέπω το λόγο, για τον οποίο θα μπορούσα ν' αρνηθώ αλλά, θα 'θελα προηγουμένως να μιλήσω με την οικογένειά μου.

— Καλά, δάσκαλε, μπορούμε να περιμένουμε.

Ο δάσκαλος πήρε τα κλαδιά παραμάσκαλα κι απομακρύνθηκε βιαστικά.

*

Πέρα προς την οδοντωτή γραμμή του ορίζοντα, εκεί όπου τόσα βομβαρδιστικά όργανα τον ουρανό όλες τις προηγούμενες μέρες, τώρα ένα αναγνωριστικό πετούσε συνέχεια από το πρωί. Ο Ηλίας παρακολουθούσε την πτήση συλλογισμένος. “Τι να σημαίνει αυτό;” έλεγε μέσα του.

Ένας ντόπιος, που περνούσε από εκείνο το μέρος μέρα παρά μέρα, εμφανίστηκε πάλι. Πλησίασε κι έδωσε το χέρι του στον Ηλία. Αντάλλαξαν τα πρώτα λόγια κι ύστερα εκείνος ξανοίχτηκε.

— Πέρασαν αρκετές μέρες από τότε που γνωριστήκαμε. Τυχαία, όπως συμβαίνει συνήθως. Αυτό δεν πρέπει να στέκει εμπόδιο να γνωριστούμε καλύτερα. Το λέω, γιατί σας βλέπω να είστε πολύ επιφυλαχτικός. Μπορεί και να 'χετε δίκιο, οι άνθρωποι είναι συνήθως διπρόσωποι. Άλλα σκέφτονται, άλλα λένε και άλλα πράττουν. Δε νομίζω ότι φταίγουν οι ίδιοι. Όταν το συνειδη-

τοποιούμε αυτό είναι δύσκολο πια να αποβάλλουμε από μέσα μας την καχυποψία. Αυτό είναι που μας χωρίζει και φέρνει τα δεινά.

Ο Ηλίας εξακολούθησε να τον κοιτάζει με προσοχή.

— Γιατί μου τα λέτε όλα αυτά; Συμβαίνει τίποτα;

— Ακριβώς, εκεί θέλω να καταλήξω. Συμβαίνει κάτι τραγικό που αφορά όλους μας, είπε συγκρατημένος.

Ο Ηλίας προσπάθησε να κρύψει την ταραχή του.

— Μη φοβάστε. Ό,τι πείτε, θα μείνει μεταξύ μας.

— Ο Γράμμος έπεσε, κι όπως δείχνουν τα πράγματα οι αντάρτες θα χάσουν γρήγορα το παιχνίδι, είπε συνοφρυωμένος. Δυστυχώς, είστε καταδικασμένοι να μείνετε στην ξενιτιά για αρκετά χρόνια, μπορεί και για πάντα. Εκτός και αν...!

Ο Ηλίας άκουγε με πιασμένη ανάσα.

— Συνεχίστε, παρακαλώ.

— Εκτός κι αν συμβεί αυτό που διαδίδεται, ότι ο ελληνικός στρατός θα επιτεθεί στην Αλβανία, που όπως ισχυρίζεται η Αθήνα, γίνεται καταφύγιο των ανταρτών. Αν, λοιπόν, δεν υπάρχει κάποιος λόγος για να φοβάστε από μια τέτοια εξέλιξη της κατάστασης, θα είστε τυχεροί.

Ο Ηλίας είχε την αίσθηση πως άκουγε έναν άνθρωπο, ο οποίος κουβαλούσε μέσα του πολλά μυστικά, αλλά και που μπορούσε να ήταν επικίνδυνος.

— Γιατί να φοβηθούμε; Άλλοι ορίζουν τη μοίρα μας. Εμείς, πώς να το πω; είμαστε για να κάνουμε ό,τι μας λένε και να υποφέρουμε γι' αυτό που κάνουμε, είπε διασταχτικά.

— Αν είναι έτσι, δεν πρέπει να σας προλάβουν τα γεγονότα, γιατί μπορεί να πάρουν άλλη τροπή και τα σύνορα να κλείσουν.

Ο Ηλίας αισθάνθηκε δέος. Έπεσε σε περισυλλογή. Το μυαλό του θόλωσε, άρχισε να αμφιρρέπει σαν να βρέθηκε πάνω σε σταυροδρόμι, που το κάλυπτε σκοτάδι και δεν ήξερε προς τα πού να τραβήξει.

— Σίγουρα, θα αναρωτιέστε ποιος είμαι και τι φά-
χνω. Τίποτα, απολύτως τίποτα, εκτός από κάτι που νιώ-
θω να σας αγγίζει και θέλω ν' ακούστε τη γνώμη μου.
Αυτά που πέρασα εγώ, να μην τα περάσει άλλος, ούτε ο
ίδιος ο εχτρός μου, που λέμε. Πήγα στην Ισπανία να πα-
λέψω στο πλευρό των μαχητών της δημοκρατίας. Ο
αγώνας χάθηκε. Μετά απ' αυτό βρέθηκα σε άλλη χώρα
με συμπολεμιστές μου που ζούνε με τη νοσταλγία μια
μέρα να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Τι είναι τα σύ-
νορα; Μια νοητή γραμμή, που χάραξε η πλεονεξία του
ανθρώπου. Αν την παραβιάσεις μια φορά, είναι πολύ
δύσκολα να την ξαναπεράσεις. Σκεφτείτε γρήγορα προ-
τού ενισχυθεί η φύλαξή τους και μείνετε έξω.

Ο Ηλίας αναστέναξε.

— Έχουμε μικρά παιδιά, βιο, δεν μπορούμε να παί-
ζουμε με τη ζωή των οικογενειών μας.

Ο συνομιλητής του έβγαλε την ταμπακέρα του, άναψε
τσιγάρο και τράβηξε βαθιά ροσφηξιά. Αμέσως μετά, κα-
θώς έβγαλε τον καπνό, άπλωσε το χέρι του με την τσι-
γαροθήκη στον Ηλία.

— Με συγχωρείτε, αφαιρέθηκα. Για να 'μαι ειλικρινής
με απορρόφησε η σκέψη σας, είπε στυλώνοντας το βλέμ-
μα του στον Ηλία. Μετρώ και τα λόγια μου. Μπορεί να
έχουν συνέπειες για όλους μας. Στους καιρούς που ζού-
με γινόμαστε έρμαια των περιστάσεων. Ξανασκεφτείτε
όσα είπαμε.

Δεν κατάλαβε τι ακριβώς εννοούσε. Η εμμονή του
όμως του προξένησε υποψίες.

“ Μήπως μου σκαρώνουν τίποτα; Να πάρω τα μέτρα
μου, να προφυλαχτώ; ” σκέφτηκε ο Ηλίας. Κι όταν εκεί-
νος του έσφιξε το χέρι του, ανταπόδωσε το χαιρετισμό
του με απροθυμία, αλλά πάλι εκείνος του χαμογέλασε
φιλικά. Ο Ηλίας αισθάνθηκε τύψεις. “ Ό,τι διάβολος κι
αν είναι, μου άγγιξε την ψυχή. ”

Με βαριά καρδιά πήρε το κατήφορο. Σιγά-σιγά το

κοπάδι έπεσε στα ισιώματα. Μικρά χωράφια. Τα στάρια θερισμένα πρόσφατα. Κάποιες γυναίκες περιφέρονταν σκυφτές. Ο Ηλίας πλησίασε με γοργές δρασκελιές.

— Μωρ' αδελφή, τι κάμεις εδώ; ρώτησε ταραγμένος.

— Δε βλέπεις;

Μια χούφτα στάχια βαστούσε στην ποδιά της η Γλυκερία. Το πρόσωπο του Ηλία σκοτείνιασε.

— Γιατί δε φάνηκες τόσες μέρες;

— Εκεί που μας πήγαν, είναι μακριά, δε μπορώ να 'ρχομαι.

— Καλά, ίσως εσύ να μην μπορείς. Δεν μπορεί κι ο Πάντος;

Η Γλυκερία αναστέναξε.

— Πήγε με το γαμπρό μας το Γιώργο να φτιάξουν ένα φούρνο και πιάστηκε ολόκληρος. Δεν μπορεί να κουνηθεί.

Το βιο πέρασε τη ράχη. Δεν ήξερε τι μπορούσε να υπάρχει πίσω. Φοβήθηκε μήπως κάμει καμιά αγροζημιά.

— Να στείλεις κάποιον να πάρει το γάλα.

Έφυγε βιαστικός. Πέρασε δίπλα από τις άλλες γυναίκες. Ξερόβηξε, αλλά εκείνες ξυπόλητες και με γρατσουνίσματα στις γάμπες οι περισσότερες, δε σήκωσαν το κεφάλι.

*

Οι γυναίκες επέστρεψαν στον καταυλισμό. Η Γλυκερία ήταν κατάκοπη, το πρόσωπο χλωμό, τα χείλη της μελανιασμένα. Έλυσε την ποδιά και κάθισε στο στρώμα. Ο Παντελής την κοίταξε ανήσυχος.

— Δεν σου 'πα, βρε γυναίκα, να μην πας, γιατί θα κουραστείς άσκοπα;

— Έγνοια σου και δεν πήγε ο κόπος μου χαμένος.

Ξεδίπλωσε την ποδιά της. Ο Παντελής έμεινε έκπληκτος.

— Τόσο στάρι; Πού το μάζεψες; Πότε πρόλαβες και το ξεστάχιασες;

— Στο γυρισμό.

Το βλέμμα του δεν ξεκολλούσε από πάνω της.

— Εσύ, μωρή, τρύπησες τα χέρια σου. Δε σε πονούν;

— Με πονούν και με σουβλίζουν, αλλά τι να κάμω;

Κατέβασε το κεφάλι με βάρος στην ψυχή του.

Οι γιοι του Ηλία φάνηκαν στην άκρη του καταυλισμού. Έρχονταν σιγά κοιτάζοντας γύρω. Ο τόπος ήταν ολόισος, με μια ομαλή ραχούλα σαν πέταλο πιο πέρα. Λίγα μεμονωμένα δέντρα στη ράχη. Στο κάτω μέρος μικρά χαντάκια χάραζαν το έδαφος. Κόσμος από άκρη σε άκρη. Αβάσταχτη μπόχα έβγαινε μέσ' από τα χαντάκια. Ένας αυτοκινητόδρομος διέσχιζε τον καταυλισμό. Τη μέρα σπάνια θα περνούσε κανένα αυτοκίνητο, τη νύχτα, όμως, ταραζόταν η γη· κανένας δεν μπορούσε να κλείσει μάτι.

Ύστερα από αρκετή ώρα και αφού γύρισαν το μισό καταυλισμό, τ' αδέρφια έπεσαν πάνω στους συγχωριανούς τους.

— Τις θείες σας χαλεύετε, γιε μ'; ρώτησε η γριά Αγαθή.

— Τις θείες μας, γιαγιά, απάντησε ο Λάμπρος.

— Εκεί δα είναι.

Ο Παντελής ανασηκώθηκε κοιτάζοντας μπροστά του.

— Σάμπως να 'ρχονται τ' ανίψια σου. Ναι, εμάς ψάχνουν.

— Τι κάθεσαι; Κάνε τους νόημα να μας δουν.

Τους κούνησε το χέρι.

— Για καλό δε θα 'ρχονται, ψιθύρισε.

— Τι είπες; ρώτησε η Γλυκερία.

— Τι να πω; Τίποτα, πήρε πίσω το λόγο του.

Ο Θωμάς είχε ένα τουλούμι περασμένο στον ώμο του κι ο Λάμπρος κρατούσε μια σακουλίτσα. Ο Παντελής έμεινε ακίνητος, με το κεφάλι σκυφτό, λες και πλησίαζε η ώρα της τιμωρίας του, ενώ η Γλυκερία κοίταξε τ' ανίψια της πονόψυχα.

— Τι μας φέρετε, καμάρια μου;

— Γάλα, τυρί και λίγο ψωμί, θεία.

— Ψωμί, είπες;

— Ναι. Το 'καμε η μάνα μας στο ταψί.

Πήρε το ψωμί και το κοίταξε ολόγυρα, πάνω-κάτω.

— Σα να 'ναι από φούρνο, φουσκωτό, ροδοψημένο.

Στο μυαλό του Παντελή γυρόφερνε η λογομαχία που είχε με τον κουνιάδο του, τον Ηλία, τη μέρα της εκκένωσης του χωριού. Ο Ηλίας επέμενε να πάρουν ό,τι μπορούσαν, ενώ αυτός υποστήριζε πως δε χρειαζόταν, γιατί εκεί που θα πήγαιναν, δε θα τους έλειπε τίποτα, κι ιδιαίτερα το ψωμί. Πού να φανταζόταν, όμως, ότι τα λόγια του κάποτε θα στρέφονταν εναντίον του. Κοίταξε τη γυναίκα του.

— Αυτό δεν είναι ψωμί, γυναίκα, αυτό είναι φαρμάκι, που μου το στέλνει ο αδελφός σου. Τι με κοιτάς; Ξέρω τι λέω.

Η Γλυκερία έσκυψε στις αποσκευές.

— Πού είναι το κακάβι; Φτερά έβγαλε; είπε νευρικά.

— Εγώ το 'δωσα στη γειτόνισσα, είπε ο Παντελής.

— Να πας να το φέρεις. Θέλω να βάλω το γάλα. Δεν άκουσες; Τα παιδιά βιάζονται.

Σηκώθηκε βαριαναστενάζοντας.

— Πώς να μη βιαστούν; Ο μπάρμπα τους, βλέπεις, δεν έχει πια μαγαζί με σταφίδες και ζαχαρωτά, για να περιμένουν.

— Άσε τα λόγια και κάνε ό,τι σου είπα.

Όσο πιο πέρα πήγαινε, τόσο σιγότερα βάδιζε, ώσπου σταμάτησε δίπλα σε μια παρέα.

Ο ήλιος άγγιζε τον ορίζοντα. Θα έπεφτε πίσω από το βουνό. Η Γλυκερία άρχισε να ανησυχεί, στα σκοτεινά μονοπάτια ο κίνδυνος παραμόνευε.

— Ο θείος σας ξεχάστηκε. Πήγαινε, καμάρια μου, και πες του να βιαστεί.

Ο Λάμπρος δεν πρόλαβε να φτάσει στην παρέα κι

άκουσε να λένε κάτι τρομαχτικό. Κοίταξε το θείο του. Ήταν δακρυσμένος, τα χείλη του έτρεμαν. Γύρισε αμέσως τρέχοντας μέσα στο πλήθος.

— Σκότωσαν το Γιαννούλη! Σκότωσαν το Γιαννούλη! φώναζε με πόνο.

Ο κόσμος αναστατώθηκε. Άλλοι έτρεχαν προς τα εδώ, άλλοι προς τα εκεί κι άλλοι πετιούνταν πάνω με τα μωρά στις αγκαλιές τους.

— Τι έγινε; Γιατί σκούζει; Ακούσαμε καλά;

Το πικρό μαντάτο μεταφερόταν απο μέρος σε μέρος.

— Τον Γιαννούλη, τον ταξίαρχο του Δημοκρατικού Στρατού εκτέλεσαν, ήρθε η απάντηση.

Μαρμάρωσαν, δάκρυζαν και αναρωτιόνταν.

— Γιατί; Γιατί;

Πόνος και θλίψη απλώθηκε στον καταυλισμό.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

IV

Μέσα στο πένθος και στην απόγνωση που βρίσκονταν όλοι, χωριστά ο καθένας ζούσε και το δικό του δράμα και τα έβαζε με τη μοίρα του.

Η Γλυκερία βαρέθηκε τη μουρμούρα, άπλωσε την τριχιά¹⁰ και άρχισε να στοιβάζει πάνω τα υπάρχοντά τους.

— Φορτώνομαι τα σέα¹¹ και πάω στ' αδελφια μου, κοντά στο βιο μας. Αν εσύ δε θέλεις να 'ρθεις, γιατί φοβάσαι να μην σου πέσει η μύτη, μείνε εδώ να υποφέρεις. Τι άλλο να σου πω; Βάνεις στο νου σου κάτι μικροπράγματα και δε βλέπεις τα σοβαρά, αυτά που χρειαζόμαστε για να ζήσουμε, είπα στον άντρα της.

Ο Παντελής αναστέναξε.

— Αχ, βρε γυναίκα, πώς καταφέρνεις και με φέρνεις στα νερά σου, ένας Θεός ξέρει.

— Έχεις κανα παράπονο; Για το καλό μας το κάνω.

Έφτασαν στους δικούς τους αργά το βράδυ. Τους βρήκαν αναστατωμένους να κοιτάζουν προς το μέρος τους.

— Αποφασίσαμε να 'ρθουμε κοντά σας, είπε ο Παντελής.

— Καλά κάνατε. Μου φαίνεται, όμως, πως ήρθατε λίγο αργά.

— Αργά είπες; Γιατί;

Ο Ηλίας τον κοίταξε συλλογισμένος.

— Δεν άκουσες; Ο στρατός κατέλαβε το Γράμμο και βρίσκεται πάνω στα σύνορα. Από στιγμή σε στιγμή μπορεί να μπει στην Αλβανία. Εμείς είμαστε αποφασισμένοι, έτσι ή αλλιώς, να γυρίσουμε στα σπίτια μας.

Ο Παντελής ταράχτηκε σύγκορμος.

— Τι; έκανε χάσκοντας. Το λες σοβαρά;

— Νομίζεις πως είναι καιρός γι' αστεία;

— Και δε σκεφτήκατε μήπως σας βρει κανένα κακό;

— Απ' τη στιγμή που ο στρατός έβαλε πόδι στο Γράμμο, δεν υπάρχει κίνδυνος.

Ο Παντελής άλλαξε έκφραση· το πρόσωπό του γέμιζε ζαρωματιές.

— Αγνοείτε το τι συμβαίνει γύρω μας, σα να ζείτε σε άλλο κόσμο. Σας το λέω αυτό, για καλό και για κακό, να το 'χετε υπόψη.

— Τι εννοείς; ρώτησε ο Ηλίας.

— Είναι απλό. Μπροστά στο γενικό καλό δεν υπολογίζεται τίποτα άλλο, θυσιάζονται και άνθρωποι ακόμα. Γιατί να τη γλυτώσουν κάποιοι άλλοι που στο κάτω κάτω εγκαταλείπουν τον αγώνα;

Σκυθρώπιασαν.

— Εμείς δεν είμαστε ούτε στρατιώτες μα ούτε και λιποτάχτες που προδίνουμε τον αγώνα. Θέλουμε να επιστρέψουμε στα σπίτια μας, απάντησε ο Βασίλης.

— Αυτό δεν έχει σημασία, επέμενε ο Παντελής. Στον πόλεμο αντιμετωπίζονται όλοι με τον ίδιο τρόπο. Πάρτε υπόψη την περίπτωση του Γιαννούλη.

Ο Θανάσης διέκοψε την κουβέντα τους.

— Ε, καημένε Γιώργο, αναστέναξε. Πέρασες τόσες στερήσεις, τόσους κόπους και τόσους αγώνες, για να χαθείς άδικα.

Συνέχισε σκαλίζοντας τη φωτιά.

— Σκέφτομαι τον μπάρμπα Κώστα. Ποιος ξέρει πού βρίσκεται; Θυμάμαι, μια νύχτα ήρθε στην καλύβα μας, στο Ποδαρκό. Έξω χιόνιζε, ο αέρας λυσομανούσε και το είχε γυρίσει στην παγωνιά. Δεν ακούονταν ούτε τα σκυλιά που γαύγιζαν. "Σα να χτυπάει κάποιος την πόρτα" μου λέει ο πατέρας. Πετάχτηκα πάνω κι άνοιξα. Ο μπαρμπα-Κώστας δε φαινόταν απ' το χιόνι που τον σκέπαζε.

“Ωχ! Μεγάλο κακό θα σε βρήκε, για να 'ρχεσαι μ' αυτήν την κακοκαιρία,” αναστέναξε ο πατέρας. Είδα πως ο μπαρμπα-Κώστας θέλησε να πει κάτι, μα δεν μπόρεσε ν' ανοίξει το στόμα απ' το κρύο. Στάθηκε κοντά στη φωτιά κι όπως ζεσταινόταν, το χιόνι που τον σκέπαζε τούφες-τούφες έπεφτε στη βάτρα¹².

Τον άκουγαν σιωπηλά. Ο Παντελής σκούπιζε τα μάτια. Τά παιδιά στριμώχνονταν κοντά στο Θανάση.

— Μετά τι έγινε; Μετά τι έγινε; ρώτησαν.

“Χρειάζομαι χρήματα, Κωνσταντή, να στείλω στο παιδί,” είπε στον παππού σας. “Βρίσκεται στο τελευταίο έτος. Μέχρι τώρα μάθαινε και δούλευε, για να εξοικονομήσει τα χρήματα για τις σπουδές του, αλλά εδώ και κάμποσο καιρό έχασε τη δουλειά του και δυσκολεύεται. Φοβούμαι μήπως αρρωστήσει και πάνε οι κόποι του χαμένοι.” “Μη στενοχωριέσαι. Για τέτοιες στιγμές είναι οι φίλοι,” είπε ο παππούς σας κι έβαλε το χέρι στο σελάχι του. “Ευχαριστώ Κωνσταντή. Δε θα μπορέσω να σου επιστρέψω σύντομα τα χρήματα”. “Δεν πειράζει. Μου τα γυρίζει το παιδί, όταν μπορέσει. Δικηγόρος θα 'ναι, μπορεί να τον χρειαστούμε.”

Είχαν όλοι συγκινηθεί και κανένας δε σκέφτηκε να ξαναγυρίσει στο θέμα που συζητούσαν.

*

Ο Ελληνικός Στρατός δεν επιτέθηκε στην Αλβανία, όπως πίστευαν πολλοί. Οι Μανταίοι, όμως, συνέχισαν να βασανίζουν το μυαλό τους με τη σκέψη της επιστροφής τους στην Ελλάδα. Μετακινούνταν από μέρος σε μέρος αλλάζοντας γρέκι, με την ελπίδα ότι θα κατόρθωναν τελικά να παραπλανήσουν τις αρχές και να περάσουν τα σύνορα.

Είχαν σφάξει ένα κατσίκι και βιάζονταν να το ψήσουν, πριν ξεκινήσουν για το επόμενο γρέκι. Πάνω στην

πιο ακατάλληλη στιγμή φάνηκε ο Γεωργίου.

— Τι γίνεται εδώ;

Τον κοίταξαν έκπληκτοι.

— Ό,τι βλέπεις. Κόπιασε...

Η τσίκνα τον χτύπησε στα ρουθούνια. Έμεινε για λίγο κουμπωμένος.

— Στο εξής δε θα μπορείτε να σφάζετε χωρίς την άδεια της οργάνωσης.

— Και πώς θα ζήσουμε; ρώτησε ο Βασίλης κλώθοντας τη σούβλα.

— Όπως όλος ο κόσμος.

— Επειδή υπάρχουν κάποιοι πού υποφέρουν, πρέπει να υποφέρουμε όλοι; Άλλη λύση δεν υπάρχει;

Ο Γεωργίου στράφηκε στο Θανάση.

— Δεν είναι έτσι. Η κατάσταση βελτιώνεται μέρα με τη μέρα. Ο κόσμος παίρνει ψωμί, ζυμαρικά, ακόμα και κονσέρβες, γάλα κουτιού, λάδι και ζάχαρη. Γιατί με κοιτάτε έτσι;

— Μας φαίνονται παράξενα αυτά που λές.

— Γιατί; Τρόφιμα δεν παίρνετε εσείς;

— Ρωτάς σαν να μην ξέρεις;

— Αμφιβάλλετε γι' αυτό; Τέλος πάντων. Θα θέσω το ζήτημά σας στην οργάνωση, υποσχέθηκε.

Ο Θανάσης ανησύχησε και μόλις ο απρόοπτος επισκέπτης απομακρύνθηκε, ξέσπασε απότομα.

— Αν μεταφέρει στην οργάνωση όσα είπε, τότε θα γνωρίζουν την κάθε μας κίνηση και θα 'ναι δύσκολο να ξεφύγουμε. Ξεχάστε τα όλα και κοιτάξτε πώς να βολευτούμε εδώ που είμαστε.

Κατάλαβαν καλά τι εννοούσε· ίσως να είχε και δίκιο. Μα ήταν δύσκολο να αποδεχτούν τη γνώμη του.

— Μπορεί να προλάβουμε, αρκεί να το πάρουμε απόφαση, απάντησε ο Ηλίας.

— Αναρωτιέμαι τι 'ναι αυτό πού σας κάνει να παίζετε με τη φωτιά και να ταλαιπωρείτε τις οικογένειές σας;

είπε ο Παντελής παρατηρώντας τους κουνιάδους του. Στο κάτω-κάτω δεν πρέπει να 'χετε παράπονα, οι αντάρτες δε σας αδίκησαν. Άλλοι έχασαν παιδιά, καταστράφηκαν εντελώς. Καθίστε στ' αβγά σας και κοιτάξτε τις οικογένειές σας. Εδώ που φτάσαμε, ό,τι γίνει με τους άλλους θα γίνει και μ' εσάς. Τι φοβάστε;

Αυτό που φοβούνταν τους φαινόταν πιο τρομερό από εκείνο που μελετούσαν. Αν έπεφτε στην αντίληψη του κόσμου, δεν θ' απόφευγαν την οργή του.

— Σταμάτα. Πολλά είπες πάλι, τον διέκοψε ο Ηλίας.

— Αχ, μυαλά που κουβαλάτε. Πώς να σωπάσω, μωρέ; Πες μου, πώς να σωπάσω που βλέπω να πηγαίνετε κατευθείαν στο γκρεμό.

Δεν του απάντησε.

Την άλλη μέρα τους ειδοποιήσαν να επιστρέψουν στην περιοχή του Κίφεζες και οι οικογένειές τους να εγκατασταθούν στον καταυλισμό. Ο Θανάσης ξέσπασε στους αδελφούς του.

— Καλά να πάθουμε, αφού δε σκεφτόμαστε με ποιον μιλάμε και τι λέμε.

Οι αδελφοί του συγκράτησαν τα νεύρα τους.

— Νομίζεις ότι έβγαλαν αυτήν την απόφαση ύστερα απ' τη χτεσινή κουβέντα;

— Γιατί δε μας είχαν ενοχλήσει και πριν;

Ο Παντελής έλυσε τη σιωπή του.

— Ηρεμήστε, είπε συχαστικά. Μπορεί να υπάρχουν χίλιοι λόγοι.

Στο δρόμο για το Κίφεζες συνάντησαν κάποιους κτηνοτρόφους που πήγαιναν προς την ίδια κατεύθυνση.

— Τι συμβαίνει, πατριώτες; ρώτησε ο Ηλίας.

— Τα συνηθισμένα. Πήραμε εντολή να γυρίσουμε στα μέρη του Κίφιζες, για να 'μαστε κοντά στα γυναικόπαιδα.

Ήσυχoi πια συνέχισαν την πορεία. Αργά το απόγευμα βγήκαν στη ράχη. Ο καταυλισμός, κατάμαυρος από το πυκνό πλήθος, απλωνόταν μπροστά τους. Γιατάκια

κι αποσκευές σκόρπιες εδώ κι εκεί. Καθώς περνούσαν με προσοχή, δυνατές φωνές έφτασαν στ' αφτιά τους.

— Δεν έχετε δικαίωμα ν' αποφασίζετε εσείς για την δική μου οικογένεια.

— Πάλι τα ίδια; Για λογικέφου και δεσ σε τι συνθήκες ζούμε.

— Βλέπω καλύτερα από σας, δε χρειάζομαι τις συμβουλές σας.

— Άσε τον εγωισμό και κάνε ό,τι σου λέμε, αν θέλεις το καλό των παιδιών σου.

Οι Μανταίοι καταυλίστηκαν δίπλα στους δικούς τους. Τα παιδιά τους πέταξαν από τη χαρά τους. Θα ήταν πάλι μαζί. Η κατήφεια δεν έφευγε από τα πρόσωπα των μεγάλων. Σύγγαμπροι και γυναικάδερφοι τραβήχτηκαν στην άκρη. Κάποιοι συγχωριανοί τους άρχισαν το σούσουρο δίπλα.

— Το αίμα νερό δε γίνεται.

— Ψέματα; Όσο και να χαλάν τη ζαχαρένια τους, ο κόσμος να καίγεται, αυτοί δε χωρίζουν. Θα βοηθούν ο ένας τον άλλο. Αλίμονο σ' εκείνους που δεν έχουν σε ποιον ν' ακουμπήσουν.

Ο Ανέστης στάθηκε ατάραχος σε πολύ χειρότερες περιστάσεις, αλλά τώρα δεν άντεξε κι έστριψε πίσω το κεφάλι.

— Τι άλλο θα μπορούσατε να πείτε, αφού τα μυαλά σας είναι ίσα μ' ένα κουκούτσι.

Ευκαιρία περίμεναν για να ξεσπάσουν.

— Τόσο μας έδωσε ο Θεός, τόσο έχουμε. Εσείς που 'χετε πióτερο, τι κάματε; Μας σύρατε εδώ, για να υποφέρουμε, λες και λίγα βάσανα είχαμε στον τόπο μας;

Σηκώθηκε, πήγε πιο πέρα προσπαθώντας να καταπνίξει την οργή του· γύρισε πίσω βουρκωμένος.

— Μπορεί ν' αργήσω, είπε στη γυναίκα του.

Η βιασύνη του ν' απομακρυνθεί, μεγάλωσε την ανησυχία τους.

— Μια στιγμή, τον σταμάτησε ο Ηλίας. Ακούσαμε να λένε διάφορα πράγματα. Ποια απ' όλα είναι αλήθεια; Τι τρέχει;

— Τίποτα για την ώρα. Δεν ξέρω, όμως, τι μπορεί να συμβεί αύριο, απάντησε νευρικά.

Ο Ηλίας στράφηκε στο Γιώργο μπουχτισμένος.

— Δεν θα μας πει κανείς τι συμβαίνει;

Εκείνος έριξε μια ματιά γύρω.

— Ένα είναι βέβαιο, θα μαζέψουν τα παιδιά. Πότε, δεν ξέρει κανένας. Μπορεί αύριο, μπορεί και μεθαύριο. Όσο πιο γρήγορα τόσο καλύτερα. Δεν μπορεί να υποφέρουν μαζί μας, είπε σιγά.

Το ζήτημα αυτό βασάνιζε τον Ηλία μήνες ολόκληρους. Ήταν αποφασισμένος να κάνει αυτό που έπρεπε, αυτό που ήταν για το καλό των παιδιών του. Να, όμως, που οι συνθήκες άλλαξαν. Τα παιδιά του δεν κινδύνευαν πια από βομβαρδισμούς. Όσο για τ' άλλα που ήταν απαραίτητα για τη ζωή τους, θα βρισκε λύση. Δίπλα σε χωριά με ελληνικό πληθυσμό ζούσαν. Είχε βρεί κιόλας μια καλύβα, για να βολευτούν. Τα παιδιά τους θα πήγαιναν σχολειό. Ο Γιώργος έκοψε τη σκέψη του.

— Οι συνθήκες στις οποίες ζούμε μπορεί να χειροτερέψουν από στιγμή σε στιγμή. Έχουμε ήδη φθινόπωρο, θ' αρχίσουν τα κρύα κι οι βροχές. Πώς θα ζήσουμε χωρίς σκεπή πάνω απ' το κεφάλι; Τόσο δύσκολο είναι να το καταλάβει κανείς; Και τα παιδιά; Πώς θ' αντέξουν τα παιδιά σε τέτοιες συνθήκες;

Ο Ηλίας δεν μίλησε, μα δεν αποκρίθηκε και κανένας άλλος.

*

Τα χρονικά όρια στένευαν. Οι Μανταίοι πίστευαν ακόμα ότι θα βρισκαν κάποιο τρόπο, για να φυγαδεύσουν τα παιδιά τους. Ο παράτολμος άντρας πέρασε δί-

πλα τραβώντας το μουλάρι του. Ο Γεωργίου βγήκε μπροστά του.

— Δεν ξέρεις, ότι απαγορεύεται να μπαίνουν τα ζώα στον καταυλισμό;

— Κάνε πέρα! βρυχήθηκε.

Έφτασε στο μέρος όπου ήταν η οικογένειά του κι άρχισε να φορτώνει. Κόσμος μαζεύτηκε γύρω του.

— Τι κάνεις; Πού σκοπεύεις να πας; Αντιμιλάς στον υπεύθυνο;

— Όπου να 'ναι. Αρκεί να βρίσκομαι μακριά απο 'δω, απάντησε χολιασμένος.

— Κατέβασε τα πράγματα! φώναξε ο Γεωργίου.

— Δικά μου είναι, δεν τα 'κλεφα. Ούτε υπηρέτης σας είμαι, για να κάμω αυτό που θέλετε, αποκρίθηκε περνώντας την τριχιά γύρω απ' τις αποσκευές.

Κάποιος όρμηξε να τον εμποδίσει. Το μουλάρι αλάφιασε, σύρθηκε πίσω φρουμάζοντας και παρασέρνοντας στρώματα, αγγεία κι αναμμένα κλαριά. Τα γυναικόπαιδα αναμεριάσαν έντρομα.

— Το φαί μου! το φαί μου! τσίριξε μια γυναίκα.

Ο νοικοκύρης βάστηξε το μουλάρι μπροστά απ' τη φωτιά.

— Φύγετε από δω! Φύγετε για το καλό σας, φώναξε έξαλλος.

Ο υπεύθυνος έστρεψε το βλέμμα του δεξιά. Δυο πολιτοφύλακες στέκονταν ευθυτενείς παρακολουθώντας τη σκηνή με παγερά βλέμματα.

— Αν δε λογικευθεί, να τον οδηγήσετε στο τμήμα. Δεμένο. Ακούσατε; απευθύνθηκε στα όργανα της τάξης.

Οι Μανταίοι πλησίασαν κοντά του.

— Γιατί τον απειλείτε, συναγωνιστή; Γονιός είναι και νοιάζεται για τα παιδιά του, όπως όλοι μας. Το θεωρείτε παράλογο που θέλουμε να 'χουμε τα παιδιά μαζί μας; είπε ο Ηλίας.

Γύρισε και τον κοίταξε αυστηρά.

— Αμφιβάλλω πολύ γι' αυτό, επειδή κι εγώ πατέρας είμαι.

— Αφού είσαι πατέρας, θέλω να μου πεις με ποιο δικαίωμα μας παίρνετε τα παιδιά; ρώτησε ο Βασίλης.

Ο Ανέστης αποφάσισε να επέμβει, στρέφοντας τα βλέψη του σε όλους εκείνους που αντιδρούσαν.

— Αφήστε τους, συναγωνιστή, θα χτυπήσουν τα κεφάλια τους μια μέρα.

— Απαντήστε μας, με ποιο δικαίωμα; επέμενε ο Βασίλης.

Ο υπεύθυνος ζύγισε τα λόγια τους λοξοκοιτάζοντας τότε τον έναν και τότε τον άλλο.

— Με το δικαίωμα που μας παρέχει η ευθύνη για το μέλλον όλων μας.

Φορτίστηκε η ατμόσφαιρα. Δονούνται από τις κραυγές. Ο Θανάσης ξέχασε εντελώς την απειλή που κρεμόταν πάνω του σαν δαμόκλειος σπάθι.

— Δεν έχουμε ανάγκη απ' την προστασία σας· να κοιτάξετε καλύτερα τον εαυτό σας, ξέσπασε οργισμένος.

— Μια λέξη ακόμα και πας μέσα! αγρίεψε ο υπεύθυνος.

Έμεινε ξερός, το χρώμα του έκοψε. Φόβος κυρίεψε τους δικούς του. Ο Ηλίας έπεσε σε περισυλλογή, κάθισε κοντά στα παιδιά του.

— Ήθελες τόσο πολύ να φύγεις, να πας με τα παιδιά του χωριού μας. Να που ήρθε αυτή η ώρα, είπε στο Λάμπρο με ραγισμένη φωνή. Κοίτα εκεί που θα πας, να 'σαι φρόνιμος και να διαβάζεις, να διαβάζεις πολύ και να μάθεις μια τέχνη, για να μη γυρίσεις αγράμματος και πιάσεις την αγκλίτσα.

Ο Λάμπρος έγειρε μπρούμητα στο έδαφος. Σπάραζε σαν λαβωμένο πουλί. Βαρύς στεναγμός συνόδεψε τα λόγια του Ηλία.

— Σήκω..., δεν είσαι μικρός πια... Άκου τι θα σου πω ακόμα. Άκου, γιατί πρέπει να φύγω.

— Τι; ανασηκώθηκε σκουπίζοντας τα δάκρυα.

Ο Ηλίας έσφιξε την καρδιά του.

— Έλα, μη μας στενοχωρείς, περιμένουμε τόσα πολλά από σένα. Η Αθηνά μας είναι μικρή ακόμα κι ο Γιαννάκης μας μωρό. Εκεί που θα 'στε δε θα 'χετε ούτε τη μάνα σας, ούτε κι εμένα, να σας φροντίζουμε. Πρέπει εσύ να σκέφτεσαι για όλους σας.

Ο Λάμπρος κοιτούσε τον πατέρα του σιωπηλός, με τα μάτια θαμπά πλημμυρισμένα στα δάκρυα.

— Ξέρω, ζητούμε πολλά από σένα, μα δε φταίμε εμείς. Έτσι το 'φεραν οι περιστάσεις, να πάρεις πάνω σου τις δικές μας υποχρεώσεις. Ξέρω, είσαι άξιο παιδί και θα τα καταφέρεις.

Έσκυψε, φίλησε πρώτα το Γιαννάκη και την Αθηνά κι ύστερα στράφηκε πάλι στο Λάμπρο.

— Άκουσες τι είπα; Πρέπει να τα καταφέρεις, έσφιξε τα βλέφαρα, το πρόσωπο του συσπάσθηκε από πόνο.

Η έκφρασή του αυτή αποτυπώθηκε βαθιά στην ψυχή του Λάμπρου κι άφησε αξεπέραστη θλίψη μέσα του.

Ο Ηλίας πλησίασε κατόπιν στ' ανίψια του. Καθώς τ' αποχαιρετούσε με τη σειρά, η Αγγελική, η κόρη της αδερφής του της Σοφίας, γύρισε πίσω το κεφάλι της. Έμειναν όλοι καταπληκτοι.

— Τι φέροσμο είναι αυτό; Ζωντανός χωρισμός είναι. Ξέρει αν ξαναδεί το θείο της; Ξέφυγε η προκατάληψη από τα χείλη της Αφροδίτης.

Ο Λάμπρος σήκωσε το κεφάλι του έντρομος κι είδε τον πατέρα του, για τελευταία φορά, ν' απομακρύνεται βιαστικά. Ένα βαρύ δάκρυ σταμάτησε στο σμίξιμο των χειλιών του. Αισθάνθηκε την αλμύρα του, ανακατωμένη με το άρωμα του καπνού. Η θεία του, η Αφροδίτη, του χάιδεψε τα μαλλιά.

— Για κοίτα με, είπε, εκεί που θα πάτε, θα βρείτε τον Τάκη και το Μούλη. Θ' ανταμώσετε ύστερα από τόσο καιρό και θα 'χετε πολλά να πείτε. Άαα, να 'μουν παιδί

σαν εσάς και να ΄ξερα πως θα μπορούσα να ζήσω καλύτερα, θα πήγαινα και στην άκρη του κόσμου ακόμα.

Γύρισε στη μητέρα του που την έβλεπε να υποφέρει σιωπηρά. Τα μάτια του βούρκωσαν. Της τάραξε την ψυχή.

— Γιατί, καμάρι μου, με κοιτάς έτσι; Τι έχεις;

Ο πατέρας του του είχε δώσει μερικά χαρτονομίσματα πριν φύγει. Τα κρατούσε ακόμα στο χέρι.

— Τι να τους κάμω τους παράδες; της έκρυψε την αλήθεια.

— Ν' αγοράζεις μπισκότα για να τρώτε να δυναμώστε. Ν' αγοράζεις και λουκούμια, σταφίδες, κι ό,τι άλλο σας αρέσει.

Ο ήλιος κουβάριαζε τις χρυσαφένιες του κλωστές, στρογγυλοκαθισμένος στη ράχη του βουνού. Η γραμμή του ορίζοντα φαινόταν σαν αγκαθωτό σύρμα, μπηγμένο στα σπλάχνα της γης.

Οι Μανταίοι δεν μπορούσαν να συμβιβαστούν με την ιδέα του χωρισμού. Παράτησαν το κοπάδι τους έρημο να βοσκάει, στάθηκαν πίσω από την κορυφή και παρακολούθουν τις κινήσεις στον καταυλισμό. Κόντευε να νυχτώσει.

— Μπορεί να ΄χουμε τύχη, να μην έρθουν απόψε τ' αυτοκίνητα.

— Ευκαιρία να φέρουμε τα παιδιά κοντά μας.

Ήταν έτοιμοι να γυρίσουν πίσω στο βιο τους, όταν άκουσαν βοή αυτοκινήτων. Τα πρόσωπά τους σκοτεινιάσαν.

— Έφτασαν που να πάρει ο διάβολος! βλαστήμησε ο Βασίλης.

Τ' αυτοκίνητα σταμάτησαν στην άκρη στον καταυλισμό. Είχε σουρουπώσει πια. Άρχισαν να αναβοσβήνουν τα φώτα και να κορνάρουν.

— Τώρα τι κάνουμε; ρώτησε ο Ηλίας.

Ο Θανάσης κοίταξε τους μεγάλους γιους του που στέκονταν δίπλα.

— Τόλη! Θωμά! Θα κάνετε όπως είπαμε, επανέλαβε. Εκεί που θα κάνετε πως αποχαιρετιέστε, να κοιτάξετε ν' ανακατευτείτε με τον κόσμο και να ριχτείτε σε κάποιο χαντάκι με τα μικρά, προσέχοντας να μη σας δει κανένας. Από κει θα κατεβείτε στο ποτάμι. Θα σας περιμένω με τα μουλάρια. Βιαστείτε και τα μάτια σας δεκατέσσερα.

— Αν κάποιος τολμήσει να σας πει τίποτα, να μη διαστάξετε. Πείτε πως ήρθατε ν' αποχαιρετήστε τ' αδέρφια σας, πρόσθεσε ο Ηλίας.

Τα παιδιά έφυγαν τρέχοντας.

*

Ο θόρυβος των αυτοκινήτων αναστάτωσε τον κόσμο λες και δε γνώριζε τι σήμαινε η άφιξή τους. Η Διαμάντω δεν μπορούσε να κρατηθεί από το ρίγος που διέτρεχε το κορμί της, έτρεμε ολόκληρη. Άκουσε τή φωνή του Ανέστη πίσω της.

— Τι περιμένετε;

Η καρδιά της ράγισε. Το σκοτάδι, που έπεφτε γύρω, της φάνηκε μαύρο, πηχτό σαν πίσσα.

— Βιαστείτε. Τ' αυτοκίνητα δε θα περιμένουν εμάς, επανάλαβε νευρικά.

Η Σοφία με τη δεκατετράχρονη κόρη τους τον ακολουθήσε βαριόθυμη.

— Να δω πού θα φτάσουμε μ' αυτή σου τη βιασύνη. Μωρέ κι αληθινά να βγούνε τα λόγια σου, με γάλα του πουλιού να ταΐζουν τα παιδιά μας και σαν αρχοντόπουλα να ζούνε, εγώ δε θα σε συγχωρέσω. Πολλά τράβηξα απ' το δικό σου το σκληροκέφαλο και πολλά φαρμάκια ήπια.

— Πάψε. Δεν είναι ώρα για καβγάδες!

Το πλήθος ξεχύθηκε στ' αυτοκίνητα. Η Διαμάντω βάδιζε αργά με τη μικρή της κόρη στην αγκαλιά και κρατώντας το Γιαννάκη από το χέρι. Δίπλα της ο Λάμπρος μαζί με την Αθηνά βάδιζαν σιωπηλά κοιτάζοντας τη μάνα τους, που αναδάκρυζε. Συγγενείς, συγχωριανοί αλλά και άγνωστοι τους προσπερνούσαν βιαστικά. Η Αφροδίτη κονταστάθηκε προσέχοντας τη νύφη της.

— Στάσου λίγο, της είπε. Ας περάσουν αυτοί που βιάζονται. Να μην πάθεις και τίποτα.

Η Ερμιόνη κρεμάστηκε από τη ποδιά της.

— Αλήθεια, μανούλα, ο Τάκης μας θα 'ναι εκεί; Θα μας περιμένει;

— Θα 'ναι, θα 'ναι, καρδούλα μου, είπε η Αφροδίτη.

— Φούλα¹³, μη στενοχωριέσαι; Έρχομαι κι εγώ μαζί σου, είπε η Βαρβάρα, η δεκαπεντάχρονη αδερφή της.

Ένα ανθρώπινο τείχος σχηματίστηκε γύρω από τ' αυτοκίνητα. Οι υπεύθυνοι της αποστολής έσπρωχναν πίσω το πλήθος.

— Κάνετε στην άκρη! Κάνετε στην άκρη να περάσουν τα παιδιά!

Ο κόσμος παραμέρισε. Η σκηνή αυτή κάτι του θύμιζε του Λάμπρου. Αλλά τότε, μπροστά στο σχολειό του χωριού του, δεν υπήρχε τόσος κόσμος, ούτε άνθρωποι με δάκρυα στα μάτια. Τα παιδιά χαίρονταν και οι γονείς στενοχωριούνταν ήσυχχα στη σειρά για να δηλώσουν στην επιτροπή ότι δέχονταν να στείλουν τα παιδιά τους στις Λαϊκές Δημοκρατίες.

Τ' αυτοκίνητα ήταν ανοιχτά, με μεγάλες καρότσες. Ο αέρας μοσχοβόλησε από φρέσκο ψωμί. Κάποιος γαντζώθηκε σε μια καρότσα και, παρόλο που είχε σουρουπώσει για καλά, ξεχώρισε κάτι καλάθια γεμάτα καρβέλια. Έκανε ν' απλώσει το χέρι, μα έχασε την ισορροπία κι έγειρε μέσα χτυπώντας τα πόδια του στο αέρα. Τα παιδιά είχαν επιβιβαστεί κιόλας στ' αυτοκίνητα. Θυμωμένος ο Ανέστης στράφηκε στ' ανήψια του.

— Εσείς τι περιμένετε; Να σας πάμε στα χέρια; Μω-
ρά είστε;

Ο Λάμπρος τραβήχτηκε πίσω κοιτάζοντας το θείο του
παραξενεμένος.

— Αγωνιζόμαστε να σας κάνουμε ανθρώπους κι εσείς
επιμένετε να μείνετε τσοπαναραίοι...

Νόμισε πως ξανάκουγε τα λόγια του πατέρα του.
Προχώρησε αμέσως χωρίς να σκεφτεί.

— Να μη ξεχάσεις τι σου 'πε ο πατέρας σου, να προ-
σέχεις τα μικρά, τον συνόδεψε ο στεναγμός της μητρικής
έγνοιας.

— Λάμπρο, άκουσε τη φωνή της θείας του της Χρυ-
σαυγής, να κοιτάς το Μίμη και τη Μαρία. Και να 'ατέ
πάντα μαζί, αγαπημένα.

Ο Λάμπρος, που ανέβηκε τελευταίος, γύρισε το κεφά-
λι και κοίταξε πίσω. Δεν άκουγε και δεν έβλεπε πια ού-
τε τη μάνα του, ούτε κανέναν άλλον. Τον πήρε το πα-
ράπονο. Δίπλα ο Γιώργος ο Χριστοφόρου μαζί με τ' άλ-
λα μεγάλα παιδιά άρχισε να τραγουδάει, “Φεύγουν τ'
αδέλφια μας απ' τα χωριά μας, σημαία υψώνουνε...”

— Εδώ κοίτα! του είπε κάποιος απλώνοντας τα χέρια
του με δύο καρβελάκια ψωμί και μ' ένα κομμάτι τυρί
από πάνω. Πάρε! Σε σένα μιλώ! Δεν ακούς; Πού έχεις το
νου σου;

Τ' αυτοκίνητα ξεκίνησαν διαγράφοντας μεγάλη στρο-
φή. Το φως των προβολέων γλίστρησε πάνω από το
πλήθος. Ο Λάμπρος ξεχώρισε δύο άτομα να τρέχουν πί-
σω από το αυτοκίνητο.

— Λάμπρο! Νίκο! Κώστα! φώναζαν τ' αδέλφια τους.
Η καρδιά του σπάραξε, γέμισε πόνο και θλίψη.

Τ' αυτοκίνητα έτρεχαν μες στο σκοτάδι. Πέρασαν μια πόλη με φωτισμένους δρόμους, ύστερα μια άλλη δίπλα σε λίμνη. Κι εδώ οι δρόμοι ήταν έρημοι και η πλατεία, μέσ' από την οποία πέρασαν, αδειανή. Ο οδηγός σταμάτησε τ' αυτοκίνητο και βγήκε από την καμπίνα αφήνοντας τα φώτα αναμμένα. Η δέσμη των προβολέων έπεφτε στην επιφάνεια της λίμνης που κυράτιζε χρυσολάμποντας.

— Όποιος θέλει να κάνει το πηλί του μπορεί να το κάνει απ' αυτού πάνω. Για τ' άλλα, από πίσω, θα 'ναι λίγο δύσκολο, είπε με σπασμένα ελληνικά κάνοντας τις αντίστοιχες κινήσεις.

Τα παιδιά στάθηκαν στην άκρη της καρότσας. Ολόκληρος καταρρέωντας χυνόταν κάτω. Ο οδηγός σάλταρε, για να μην τον παρουν τα κάτουρα.

Τ' αυτοκίνητο περνούσε μεσ' από βουνά φωτίζοντας τα βράχια. Ολόκληρη τη νύχτα ο Λάμπρος δεν έκλεισε μάτι. Κι όταν άρχισε να χαράζει, ξεχώρισε τα παιδικά κορμιά ακίνητα να κοιτώνται στην καρότσα, κεφάλια ακουμπισμένα πάνω σε μπούτια και στήθια, χέρια τεντωμένα κάτω από πλάτες, πλεγμένα με πόδια, γυμνά, κοκκαλιάρικα. Ξύπνησε τ' αδέρφια του και τα 'συρε κοντά του. Πιασμένα από το φύλλο της καρότσας κοιτούσαν μπροστά τους έκπληκτα. Τα δέντρα, δίπλα στο δρόμο, έτρεχαν προς τα πίσω, ενώ τα βουνά που φαίνονταν μακριά, πέρα απ' τα δέντρα, κινούνταν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ο δρόμος πλάτυνε ξαφνικά. Τ' αυτοκίνητο μπήκε στο Ελμπασάν, σταμάτησε σε μια πλατει-

ούλα, κάτω από ένα μεγάλο πλάτανο. Αριστερά διακρινόταν ένα τριώροφο κτίριο με βυσσινί χρώμα και μεγάλη τοξοειδή είσοδο. Παιδικές φωνές έφταναν πίσω από το κτίριο.

Η Ερμιόνη πέταξε από τη χαρά της.

— Φούλα, φτάσαμε. Θα δούμε τον Τάκη μας! Θα δούμε τον Τάκη μας! είπε στην αδερφή της.

— Θα τον δούμε. Ησύχασε, απάντησε η Βαρβάρα.

Ο οδηγός ζήτησε κάποια πληροφορία και τράβηξε πάλι ευθεία. Σπίτια δίπλα-δίπλα, μικρά, διώροφα, σκεπασμένα με κεραμίδια. Ένας μιναρές ψηλά συμπλήρωνε το τοπίο. Το αυτοκίνητο σταμάτησε πάλι. Κτίριο από τούτη, κτίριο κι από την άλλη μεριά του δρόμου. Πέτρινος τοίχος, τρία μέτρα ύψος, γύρω από το πρώτο κτίριο. Αστυνομικοί πηγαινοέρχονταν απέναντι.

Τα παιδιά κατέβηκαν από την καρότσα αφήνοντας πίσω τους τρίμματα ψωμιού, τυριά ποδοπατημένα και φλούδες από κρεμμύδια, που χρησιμοποίησαν, όπως τα είχαν συμβουλέψει οι γονείς τους, για να μην τα ζαλίζει το αυτοκίνητο. Πέρασαν την είσοδο και μαζεύτηκαν σ' ένα μακρόστενο καλύτεριμι, ανάμεσα στο κτίριο και στον τοίχο. Ένα υπόστεγο διακρινόταν στο βάθος. Δύο άντρες με λευκές ποδιές μπαινόβγαιναν συνέχεια, μεταφέροντας πιάτα, κουταλοπήρουνα και ψωμί και τ' ακουμπούσαν πάνω σ' έναν ξεφλουδιασμένο πάγκο. Στο τέλος έφεραν κι ένα μεγάλο δοχείο, γεμάτο φαγητό. Ο μάγειρας ένευσε στα παιδιά να πλησιάσουν. Βουτώντας την κουτάλα βαθιά, ανακάτευε το φαγί και γέμιζε ξέχειλα τα πιάτα.

Κάποια παιδιά που τα έβλεπαν πρώτη φορά βγήκαν από το κτίριο και στάθηκαν στη σειρά. Φορούσαν ρούχα χωριάτικα σαν τα δικά τους. Μια κοπέλα με τριανταφυλλένιο φουστάνι και κόκκινα, τρυπητά πεδιλάκια ξεχώριζε. Πήρε τη μερίδα της και στάθηκε παρέκει, παρατηρώντας με απάθεια το φαγητό.

— Φούλα, το θέλεις; είπε στη διπλανή της.

Ο Λάμπρος παραξενεύτηκε. Η όψη της προσέλκυσε ακόμα περισσότερο την προσοχή του. Ήταν λεπτοκαμωμένη, με όμορφο πρόσωπο και φωτεινά μάτια. Τα καστανόχρυσά μαλλιά της χτενισμένα στρωτά με γαλάζιους φιόγκους στις κοτσίδες. Την έχασε από τα μάτια του χωρίς να το καταλάβει.

Δυο άντρες πρόβαλαν ξαφνικά στο πλατύσκαλο. Ωραίος με σκούρο μπλε κοστούμι ο πρώτος. Ο άλλος κοντόχοντρος, μελαχρινός με γαμψή μύτη και φαλάκρα. Πίσω ένας ισχνός γκριζομάλλης.

— Όποιος τελειώνει το φαγητό του θα περνάει μέσα, είπε ο πρώτος.

Άρχισαν να μπαίνουν στο κτίριο γεμάτα περιέργεια. Τα δωμάτια μεγάλα, καθαρά, δέκα ως δεκαπέντε στρώματα στο καθένα με κουβέρτες και μαξιλάρια. Τίποτε άλλο. Ούτε καθίσματα ούτε ντουλάπες. Δεν σε κρατούσε τίποτα εκεί μέσα.

Στο πίσω μέρος του κτιρίου υπήρχε μια μεγάλη αυλή. Σωρός με παλιοσίδηρα, σκουριασμένες ρόδες ποδηλάτων, κράνη και σπασμένα θρανία σε μια γωνιά. Τοίχοι ολόγυρα, πάνω από δυο μέτρα ύψους. Στην κορυφή τους μυτερά γυαλιά από τζάμια και σπασμένα μπουκάλια. Πίσω από τον τοίχο ένα μονώροφο σπιτάκι, κήπος και οπωροφόρα. Τα κλωνάρια μιας συκιάς άγγιζαν τον τοίχο. Τα σύκα θα είχαν ωριμάσει, όπως έδειχνε το μενεξεδένιο χρώμα τους και οι σφήκες που έκλωθαν γύρω. Πιο κει ορθωνόταν μια αιωνόβια καρυδιά. Στο στένεμα της αυλής, ανάμεσα στο κτίριο και στον τοίχο, πεντέξι βρύσες στη σειρά. Το νερό χυνόταν με ορμή και πιτσιλιζε το καλντερίμι.

Ο Χριστοφόρου απομακρύνθηκε από τους άλλους, έφτασε ως την αυλόπορτα, έκανε να κοιτάξει έξω, αλλά ο θυρωρός του έκανε νόημα να γυρίσει πίσω.

— Τι, κλεισμένοι εδώ μέσα θα μείνουμε; σαν τα πρό-

βατα στο μαντρί; είπε νευρικά γυρίζοντας κοντά τους.

Τον κοίταξαν ανήσυχα, αλλά σε λίγο λησμόνησαν τα λόγια του· είχαν αλλού το νου τους. Η καλή ζωή που ονειρεύονταν είχε αρχίσει. Κι αύριο, μεθαύριο θα τους δίνανε ρούχα και παπούτσια. Θα γίνονταν άλλοι άνθρωποι, πολιτισμένοι και θα περνούσαν όμορφα, όπως τους έλεγαν και οι μεγάλοι.

Ύστερα από μερικές μέρες το φαγητό μειώθηκε, η κλεισούρα γινόταν βαριά, ολόκληρες ώρες ηλιοστάλαζαν στο περιαύλιο ή μπαινόβγαιναν στα δωμάτια κακόκεφα.

Ο γκριζομάλλης δάσκαλος γύριζε ανάμεσά τους σκυθρωπός. Κάποια στιγμή σταμάτησε μπροστά σε μια ομάδα από αγόρια.

— Για σήκωθείτε από εκεί. Κινηθείτε λιγάκι, τρέξτε, παίξτε. Κάνετε οτιδήποτε, αλλά μην αδρανεείτε. Η αδράνεια, παιδιά, είπε κοιτάζοντας το Λάμπρο, προκαλεί οκνηρία. Έτσι μπράβο, κινηθείτε, παίξτε, δείξτε πως είστε παιδιά.

Λίγο πιο κει το συνεργείο των μαραγκών σκάρωνε κάτι μακρόστενους πάγκους μαζί με καθίσματα. Ο δάσκαλος στάθηκε πάλι. Είπε κάτι στους μαραγκούς και παρέμεινε για λίγο δίπλα τους. Οι μαραγκοί σφίχτηκαν. Ποτάμι ο ιδρώτας έτρεχε στα πρόσωπά τους. Πριν ακόμα σχολάσουν έστησαν τους πάγκους στην αυλή, τοποθέτησαν και τα καθίσματα στις θέσεις τους.

Πέρασαν μερικές μέρες ακόμα. Ο δάσκαλος υπόφερε από αϋπνία. Ένα πρωί, καθώς γυρόφερνε στην αυλή, είδε μερικά αγόρια να πηδάνε από τον τοίχο. Τα κάλεσε κοντά του.

— Για ελάτε εδώ. Πού ήσασταν;

Τ' αγόρια σιωπούσαν επίμονα. Συνέχισε να τα κοιτάζει ερευνητικά.

— Μου δείχνετε τι έχετε στις τσέπες;

Έβγαλαν με φόβο από μιά χούφτα δαμάσκηνα το κα-

θένα. Ο δάσκαλος πήρε μερικά και τα ζούληξε.

— Αυτά, παιδιά μου, είναι αγουρίδια. Αν τα φάτε, είναι περισσότερο από βέβαιο ότι θα καταλήξετε στο νοσοκομείο.

— Πεινάμε, συναγωνιστή, απάντησε ο Σωκράτης.

— Μπορείτε να πηγαίνετε.

Σκεφτικός, με τ' αγουρίδια στο χέρι ο δάσκαλος, πήγε μέχρι την είσοδο και τ' απόθεσε στον πλευρότοιχο της σκάλας.

Τα κορίτσια της υπηρεσίας έστρωναν για πρωινό, μια φετίτσα ψωμί, λίγο τυρί και μια κούπα τσάι. Ο δάσκαλος περιφερόταν γύρω από τα τραπέζια παρακολουθώντας τα παιδιά.

— Μετά το φαγητό να μείνετε στις θέσεις σας, είπε σκυθρωπός.

Δεν τόλμησε κανένας να κουνηθεί. Έπτερα από λίγο ο δάσκαλος ρώτησε:

— Φάγατε όλοι;

— Φάγαμε. Φάγαμε.

— Θέλω να μου πείτε, ποιος πήρε τα φρούτα μου. Τα θέλω.

Τα παιδιά κοιταχτηκαν έκπληκτα. Ακούστηκαν ψίθυροι.

— Όποιος τα πήρε να πάει να τ' αφήσει στη θέση τους.

Μια κοπελίτσα έβαλε τα κλάματα κι ακούμπησε στο τραπέζι καλύπτοντας το πρόσωπό της. Ο δάσκαλος πλησίασε σιγά.

— Τι έπαθες, παιδί μου;

Το κοριτσάκι σήκωσε τα δακρυσμένα του μάτια.

— Εγώ τα πήρα, αποκρίθηκε μέσ' απ' τους λυγμούς του.

— Αν δεν τα 'φαγες, θέλω να μου τα δώσεις.

— Εγώ μόνο ένα έφαγα, τ' άλλα τα 'δωσα στις φιλενάδες μου.

Ο δάσκαλος έβγαλε το μαντίλι και, κάνοντας τάχα

πως ήθελε να φυσήξει τη μύτη του, κάλυψε τα μάτια του.

Ο Χριστοφόρου σηκώθηκε πάνω.

— Όχι αγουρίδια, αλλά και φύλλα απ' την καρυδιά θα φάμε σε λίγο.

Ο δάσκαλος ταράχτηκε.

— Παιδί μου..., τι είναι αυτά που λες;

— Πεινάμε, συναγωνιστή, απάντησε κοιτάζοντας το δάσκαλο κατάματα. Παράπονο και θλίψη αναδύονταν στο πρόσωπό του.

Ο δάσκαλος προσπάθησε να καταπνίξει τα αισθήματά του.

— Εγώ ήμουν ο καλύτερος νοικοκύρης στο χωριό μου, αλλά τσάι να πίνω κάθε πρωί δεν μπορούσα, ούτε και μαγειρεμένο φαγητό να τρώγω κάθε μέρα. Μέχρι χτές τρώγαμε όρθιοι, εδώ κι εκεί. Τώρα, όπως βλέπετε, τρώμε σε τραπέζια, πολιτισμένα. Σε λίγο διάστημα θα 'χουμε και τραπεζαρία. Ελπίζω να βελτιωθεί και η διατροφή μας, είπε.

Ο δάσκαλος αρρώστησε ξαφνικά. Μια νεαρή γυναίκα ήρθε στη θέση του. Λυγερή, ντυμένη κομψά, με μια βαλίτσα και μια τσαντούλα στο χέρι. Τα κατάμαυρα μαλλιά της έπεφταν στους ώμους. Το πρόσωπό της χαρούμενο, φωτεινό. Μόλις την είδε, η Αθηνά έτρεξε στις ξαδέρφες της.

— Μια κυρία στέκει στην αυλή. Τι όμορφη που είναι!

Οι κοπέλες πλησίασαν στο παράθυρο κι είδαν τη δασκάλα να συζητά με τα παιδιά.

— Κι εμείς, αν είχαμε τα ρούχα της, ωραίες θα φαινόμασταν.

Στον τοίχο, δίπλα στο παράθυρο, ένα μαύρο πανί κρεμόταν μισοαπλωμένο. Η Αγγελική μετακίνησε το παραθυρόφυλλο, στάθηκε μπροστά στο γυαλί κι άρχισε να ξεμπλέκει τις κοτσίδες της. Τα μαλλιά της χύθηκαν στους ώμους της.

— Θα τα κόψω, είπε ξαφνικά.

Η Βαρβάρα την κοίταξε κατάπληκτη.

— Τρελάθηκες; Θα κόψεις τέτοιες πλεξούδες;

Εκείνη τίναξε το κεφάλι. Τα μαλλιά της κυμάτισαν.

Δεν πέρασε λίγη ώρα κι η νεαρή γυναίκα που περνούσε από όλα τα δωμάτια, έφτασε και στο δικό τους.

— Από σήμερα αναπληρώνω το δάσκαλο, είπε φέρνοντας γύρω το βλέμμα της. Νομίζω, πως μπορώ να υπολογίζω σ' εσάς, για ν' αλλάξουμε μερικά πράγματα;

— Ναι, θα κάνουμε ό,τι μας πείτε.

Τα κορίτσια βγήκαν στην αυλή, έτριψαν τους πάγκους με σαπουνάδα, τους σκούπισαν καλά και, μόλις στέγνωσαν, έστρωσαν τα πιάτα και τα κουτάλια. Τ' αγόρια προχώρησαν στη σειρά ζυγίζοντας με τα μάτια τους τις μερίδες. Η δασκάλα πήγαινε από τη μια άκρη στην άλλη.

— Δε θα φάει κανένας πριν δώσω την άδεια, έλεγε.

Τα παιδιά περίμεναν όρθια, γεμάτα περιέργεια.

— Ακούστε, παρακαλώ, υψώσε την ηχηρή φωνή της. Στα σπίτια μας περιμέναμε τον πατέρα μας ν' αρχίσει πρώτος το φαγητό. Με αυτόν τον τρόπο δείχναμε την αγάπη, το σεβασμό και την εκτίμησή μας για τη σκλήρη δουλειά που έκανε για να μας εξασφαλίσει το ψωμί μας. Το ίδιο θα κάνουμε κι εδώ.

Στράφηκε στ' αγόρια, στον πρώτο πάγκο, υψώνοντας τη χροθιά της.

— Για τη λευτεριά.

— Με το Μάρκο εμπρός! φώναξαν δυνατά τ' αγόρια.

— Και τώρα, παιδιά, όλοι μαζί. Για τη λευτεριά! ξανάπε.

— Με το Μάρκο εμπρός! Με το Μάρκο εμπρός! δονήθηκε ο αέρας.

*

Οι μαραγκοί δεν είχαν πάρει ακόμα όλα τα εργαλεία

τους και φάνηκε καινούριο συνεργείο. Οι εργάτες άρχισαν να μετράνε αποστάσεις, να ανοίγουν θεμέλια και περάσματα στην ξερολιθιά του φράχτη. Ο αρχιμάστορας είπε στ' αγόρια να πάρουν τα σφυριά και να καρφώσουν πασάλους γύρω από τα θεμέλια. Η δασκάλα τριγύριζε ανήσυχη.

— Παιδιά, μην πλησιάζετε στον τοίχο. Σταθείτε μακριά. Προσοχή στα θεμέλια, να μην πέσει κανένας.

Ο τοίχος πάνω από τα περάσματα κατέρρευσε κάνοντας θόρυβο και σηκώνοντας κουρνιαχτό.

Σαν κατακάθισε η σκόνη, πρόβαλαν μπροστά τους τα καταπράσινα περιβόλια με τις πορτοκαλιές και τα καλυβάκια που μέχρι εκείνη τη στιγμή τα έβλεπαν μόνο από τα παράθυρά τους.

Το αγόρι που έφερνε ψωμί από το φούρνο έφτασε καμαρωτό πάνω στο ποδηλατοκίνητο καρροτσάκι. Τέτοια ώρα, όπως κάθε μέρα, ο Στέφος ήταν σε επιφυλακή και μόλις το είδε να έρχεται, έτρεξε στην πύλη. Ένα τσούρμο παιδιά μαζεύτηκαν γύρω τους. Σπρώχονταν ποιο να πρωτοβοηθήσει να μεταφέρουν το ψωμί στον πάγκο, όπου περίμενε ένα άλλο αγόρι για να το κόψει μερίδες.

— Προσέξτε. Τα καρβέλια είναι μετρημένα, τους θύμισε ο καρροτσιέρης. Α, ξέχασα να σας πω, το βράδυ θα πάμε σινεμά, πρόσθεσε χαρμόсуνα.

Τα παιδιά δεν έδειξαν κανένα ενδιαφέρον, κοιτούσαν πώς να βουτήξουν κάνα κομματάκι ψωμί και να μαζέψουν τα τρίμματα από το καρότσι.

— Παίζεται ωραίο έργο, επανέλαβε.

Τίποτα πάλι. Πλήρης αδιαφορία.

Ο Στέφος τον κοιτούσε στα μάτια, ενώ με την παλάμη του πάσχιζε να τσακίσει μια άκρη από τα καρβέλια που βαστούσε απανωτά.

— Δεν είμαι καλά, είπε ξαφνικά, αφού καταχώνιασε το ψωμί στο μανίκι του.

— Τι έχεις; παραξενεύτηκε ο καροτσιέρης.

— Δεν ξέρω τι παθαίνω. Μήπως χλόμιασα;

Τον κοίταξε προσεχτικά.

— Δεν φαίνεται. Τόσο άσχημα αισθάνεσαι;

Έπιασε το κεφάλι του.

— Πονάω... Αχ, τρέμουν τα πόδια μου. Πάω να ξαπλώσω.

— Θα πείνασες. Στάσου να σου δώσω λίγο ψωμί. Για τον κόπο σου, βρε Στέφο. Να σε βοηθήσει κάποιος να πας στο δωμάτιο;

— Όχι. Θα δοκιμάσω να πάω μόνος μου.

Το τέχνασμά του πέτυχε και βγήκε διπλά και τριπλά κερδισμένος.

*

Παρατεταγμένα τα παιδιά σαν σε φάλαγγα στρατού, ξυπόλυτα και με τα σιγκούνια ακόμα που φορούσαν από τα σπίτια τους, βγήκαν στην άσφαλτο. Με δυσκολία προσάρμοζαν το βηματισμό στα παραγγέλματα της δασκάλας. Οι διαβάτες σταματούσαν χάσκοντας. Γοργοκίνητη η δασκάλα διέσχιζε τις γραμμές, έβγαινε στην άσφαλτο και πήγαινε στο ρυθμό της φάλαγγας, μια προς τα μπρος, μια προς τα πίσω και πάλι προς τα μπρος και ξανά προς τα πίσω, αλλά πάντα με το κεφάλι ψηλά. Το κορμί της ταραζόταν ολόκληρο και τα μαλλιά της χοροπηδούσαν στους ώμους, καθώς έριχνε το σύνθημα υψώνοντας τη γροθιά της. “Δύο Κάπα κι ένα Ε κάνουνε το Κου-Κου-Ε.” Η φάλαγγα αποκρινόταν με παρατεταμένες κραυγές: “Κου-Κου-Ε... Κου-Κου-Ε...”

Μπήκαν στον κινηματογράφο. Η αίθουσα μεγάλη, γεμάτη καθίσματα. Εξώστες δεξιά κι αριστερά. Θεωρείο πίσω. Τα παιδιά κάλυψαν όλη την πλατεία. Κοιτούσαν γύρω τους περίεργα. Οι εξώστες και το θεωρείο γέμιζαν

σιγά-σιγά. Τα φώτα έσβησαν και μια χρυσαφένια αχτίδα φώτισε την οθόνη. Τέντωσαν τα μάτια τους. Εκεί, μπροστά, όπου ήταν τό άσπρο πανί, ένα μεγάλο δάσος ξεφύτρωσε ξαφνικά. Φαινόταν να μην είχε τέλος. Μια βουή, ήσυχη και γλυκιά, σαν ήχος τραγουδιού, σαν φύσημα αέρα, απλώθηκε στην αίθουσα. Μόνο που δεν κουνιόταν τίποτα και τίποτα δεν ένιωθαν να τα αγγίζει. Ξαφνικά και πάλι ακούστηκαν γαυγίσματα. Άγρια ζώα έτρεχαν στο δάσος, λαγωνικά που κυνηγούσαν. Τα παιδιά πετάζονταν όρθια.

— Ζαρκάδια! Αγριογούρουνα! Σκυλιά! Σκυλιά! φώναζαν με τα μάτια ολάνοιχτα, καρφωμένα στην οθόνη.

Ένας κυνηγός με κουκούλα και μακριά κάπα πρόβαλε μεσ' από τα κλαριά. Έφερε τ' όπλο στον ώμο και σημάδεψε ίσα μπροστά. Η αίθουσα γέμισε κραυγές και τσιρίγματα. Τα παιδιά έπεφταν στο πάτωμα, κρύβονταν πίσω από τα καθίσματα. Άναψαν τα φώτα. Οι Αλβανοί γύρω από τους εξώστες και πίσω από τα θεωρεία παρακολουθούσαν τις σκηνές καταπληκτοι.

— Τι έπαθαν; Γιατί φωνάζουν;

Έβγαζαν τα μαντίλια τους, ενώ η δασκάλα γύριζε στην αίθουσα πασχίζοντας να καθησυχάσει τα παιδιά.

— Ηρεμήστε. Γυρίστε στις θέσεις σας, τους φώναζε ταραγμένη.

Η φρίκη του πολέμου ήταν ακόμα νωπή στη μνήμη τους. Έτρεχαν σκυφτά κι έβγαιναν από την αίθουσα.

Μετά από λίγο, αφού ηρέμησαν, ο Στέφος διασκέδαζε την παρέα με το πάθημά του.

— Έτσι που λέτε. Εγώ στην αρχή δε φοβήθηκα, γιατί κατάλαβα πως ήταν κυνήγι. Αλλά μετά, σαν είδα τ' όπλο να βγάζει φωτιά είπα: χαζός είσαι να τη φας στο σταυρό; Μπαμ αυτός, κάτω εγώ. Καλά που δεν με πέτυχε, είπα. Του ρίχνω κι εγώ μια πορδή.

Η παρέα του ξελιγώθηκε στα γέλια.

*

Τα μεγάλα αγόρια κουβαλούσαν τούβλα και πέτρες από διάφορα σημεία της πόλης για το χτίσιμο της τραπεζαρίας. Ο Χριστοφόρου φαινόταν πολύ κουρασμένος και τα χέρια του ήταν γεμάτα πληγές. Πέρασε αργά και σταμάτησε στις βρύσες.

— Στο φαΐ είστε πρώτοι, αλλά να φέρετε κάνα τούβλο δε σκεφτήκατε, είπε στους μικρότερους που τον κοιτούσαν.

— Εμάς, μας απογόρεψαν να βγαίνουμε στην πόλη.

— Αν μας έλεγες, θα 'ρχόμασταν μαζί σου, είπε ο Λάμπρος.

Ο Χριστοφόρου πλενόταν μορφάζοντας.

— Πονάς τόσο πολύ;

— Εσύ τι λες; Να μην πονώ; Τόσες ώρες ανακατευόμουν με την ασβέστη, είπε τινάζοντας τα χέρια του.

Μια βδομάδα τράβηξε η δουλειά. Όταν τέλειωσαν το σοβά, οι εργάτες μάζεψαν τα εργαλεία τους κι έφυγαν.

Τα παιδιά έβγαιναν από τα περάσματα που είχαν ανοίξει οι μαστόροι και πηγαίναν να δούνε τι κρυβόταν πίσω από τον τοίχο. Μια γούρνα γεμάτη ασβεστόνερο ξεχώριζε δίπλα στην καρυδιά. Ο Λάμπρος σταμάτησε περίεργος. Μέσ' από την γούρνα έβγαιναν φουσαλίδες. Ο αέρας έτσοιζε. Κάποιος ψιθύρισε από ψηλά:

— Λάμπρο! Λάμπρο!

Κοίταξε πάνω και ξεχώρισε τον Πάντο, ζαρωμένο σε μια διχάλα.

— Τι θέλεις;

— Κοίταξε μην έρχεται κανένας και γούρνα να μαζέψεις τις κάχτες¹⁴ που θα σου ρίχνω.

Το αντρόγυνο από το διπλανό σπιτάκι πηγαινοερχόταν στο περιβόλι. Ήταν και μερικά αγόρια που έρχονταν κι έκαναν τον Πάντο να ανησυχήσει περισσότερο. Η νοικοκυρά πλησίασε στο φράχτη κρατώντας ένα πιάτο με πάστες.

— Πλησιάστε, πάρετε ένα γλυκό, είπε σπλαχνικά.

Τ' αγόρια την κοίταξαν καχύποπτα κι αποτραβήχτηκαν.

— Μη ντρέπεστε.

Φάνηκε κι ο άντρας της, ψηλός, γεροδεμένος, με ύφος αυστηρό.

— Μην επιμένεις!

— Γιατί;

— Σου είπα: απαγορεύεται!

— Μα, γιατί; Γιατί;

Ο Πάντος δεν έβλεπε κάτω τι ακριβώς γινόταν, φοβήθηκε πως είχε κακό σκοπό ο Αλβανός κι άρχισε να κατεβαίνει γρήγορα, χωρίς να προσέχει αν πιανόταν από κλαριά ή από φύλλα. Έχασε την ισορροπία του κι έπεσε στο λάκκο. Πιτσιλίστηκαν όλοι γύρω, ακόμα κι η γυναίκα. Καθώς έβγαινε από το λάκκο κάτασπρος, με το ασβεστόγαλο να στάζει από πάνω του, τ' αγόρια χαχάνισαν, ενώ αυτός άρχισε να ουρλιάζει.

— Καίει..., καίει...!

Η γυναίκα έβγαλε μια τρομαγμένη κραυγή.

— Κώτσο, τρέξε, τρέξε!

Ο άντρας της άρπαξε το λάστιχο από το αυλάκι κι έστρεψε το νερό πάνω στον Πάντο.

*

Ανάμεσα στα τόσα παιδιά υπήρχαν και αρκετά που ήταν σ' εφηβική ηλικία. Αυτά δεν μπορούσαν να υποφέρουν την πειθαρχία και τους περιορισμούς. Τη νύχτα έβγαιναν από την παιδούπολη, περιφέρονταν εδώ κι εκεί, ρίχνονταν σε περιβόλια και αγροκήπια. Άρχισαν και οι μικρότεροι ν' ακολουθούν το παράδειγμά τους. Οι νυχτερινές εξορμήσεις ήταν πια κοινό μυστικό. Μονάχα η δασκάλα δεν είχε αντιληφτεί τίποτα.

Μια μέρα έγινε γνωστό ότι μερικά αγόρια απουσίαζαν από την παιδούπολη. Άλλοι έλεγαν ότι τα έπιασαν οι

Αλβανοί στα περιβόλια και τα κρατούνε στο τμήμα κι άλλοι φιθύριζαν ότι έφυγαν, για να πάνε στους γονείς τους. Αν ο Γιαννάκης και η Μαρία ήταν λίγο μεγαλύτεροι, σκεφτόταν ο Λάμπρος, καθώς έφαχνε να βρεί το Νίκο και τον Κώστα, θα μπορούσαν να φύγουν και αυτοί.

Δυο αγόρια, με μεταλλικές βέργες στα χέρια, πέρασαν δίπλα του σπρώχνοντας κάτι σκουριασμένους τροχούς ποδηλάτων και σχηματίζοντας μεγάλους κύκλους και οχτάρια που δεν κατάφερνε κανένας άλλος να κάμει.

— Στην άκρη! Στην άκρη! φώναξαν συνεχίζοντας να τρέχουν γύρω-γύρω στην αυλή.

Σίμωσε στο Νίκο, έτοιμος να του εκμυστηρευτεί τη σκέψη του, αλλά εκείνος αδιαφόρησε.

— Άσε με! είπε. Έρχεται η σειρά μου.

Ο Λάμπρος περίμενε υπομονετικά. Κάποια στιγμή είδε δύο πολιτοφύλακες να μπαίνουν στο σταθμό συνοδεύοντας τους άτυχους δραπέτες. Τα παιδιά μαζεύτηκαν γύρω τους γεμάτα περιέργεια.

— Τους βρήκατε τους γονείς σας;

Τσιμουδιά αυτοί. Τα κεφάλια τους κρεμασμένα βαριά.

— Τι; Σας έπιασαν στο δρόμο;

Ένευσαν αρνητικά. Η απορία τους μεγάλωσε. Συνέχισαν να ρωτάνε.

— Μα πώς; Δεν τους ανταμώσατε;

Σήκωσαν τα μάτια βουρκωμένα.

— Δεν είναι εκεί που τους αφήσαμε.

— Θα μάθουμε πού βρίσκονται και θα ξαναδοκιμάσουμε, είπε ο αρχηγός τους.

Ο Χριστοφόρου γέλασε σαρκαστικά.

— Όσο να μάθετε πού είναι, θα 'χουν μεταφερθεί σ' άλλο μέρος. Μπορείτε να ψάχνετε χρόνια και να μην τους βρίσκετε.

Ο Λάμπρος κατάλαβε πως ήταν αδύνατο πια να συναντήσει τους γονείς του και μάζεψε τη σκέψη του.

Από το διπλανό σπιτάκι έφτασε ένας παράξενος θόρυβος που ακουγόταν πότε σαν γδούπος και πότε σαν τρίξιμο. Τα παιδιά στράφηκαν προς τα εκεί. Όσο ν' αντιληφτούν τι ακριβώς γινόταν, ο Στέφος έφτασε στο σημείο που ήταν το άνοιγμα.

— Ελάτε! ελάτε να δείτε! Παίρνουν το γείτονα, είπε. Κοιτάξτε. Παίρνουν και τα πράγματά του. Τι 'ναι αυτό που βγάζουν τώρα;

Το συνεργείο μετέφερε μια εταζέρα από μαύρο, γυαλιστερό ξύλο με κρύσταλλο. Στο τέλος φάνηκε κι η νοικοκυρά κρατώντας μια βαλιτσούλα κι ένα φωτιστικό που άστραφτε.

Το σπιτάκι άρχισε να ανάβει τη φαντασία τους.

— Ποιος ξέρει τι έχει ακόμα μέσα, είπε ο Στέφος.

— Θα 'ναι πλούσιος και κακός άνθρωπος, για να τον παίρνουν.

— Τι λες; Αυτός είναι γιατρός στο νοσοκομείο που γιατρεύτηκα, απάντησε ο Πάντος. Όλοι οι γίατροί αυτόν ακούνε.

— Αν ήταν καλός, δεν θα τον έβγαζαν απ' το σπίτι του, επέμενε ο Στέφος.

Έμεινε καρφωμένος εκεί παρατηρώντας το σπιτάκι.

Την άλλη μέρα τα μεγάλα κορίτσια άρχισαν να μετακομίζουν στο σπίτι του γιατρού. Οπωροφόρα ολόγυρα. Η αυλή πλακόστρωτη, φροντισμένη. Και μέσα όλα —δωμάτια, κουζίνα, λουτρό— λαμπερά, άστραφταν από την πάστρα.

Η δασκάλα μπήκε στο πρώτο δωμάτιο που είδε μπροστά της.

— Πώς ταχτοποιηθήκατε, κορίτσια; είπε καλοδιάθετη.

— Μια χαρά, συναγωνίστρια.

— Θαυμάσια! κοίταξε γύρω. Βλέπετε πόσο ωραίο και καθαρό είναι το σπίτι που θα μένετε; Πραγματικό μουσείο. Λοιπόν, θέλω να προσέχετε και να το φροντίζετε σαν να είναι το πατρικό σας, ώστε ο άνθρωπος που το

διάθεσε για μας να μην το μετανιώσει. Και κάτι ακόμα. Να αισθανόμαστε ευγνωμοσύνη γι' αυτόν. Για να καλύτερέψουν οι συνθήκες της διαμονής μας, δέχτηκε να μετακομίσει σ' ένα διαμερισμάκι. Σας παρακαλώ και πάλι να σεβαστείτε την περιουσία του και να δείξετε ότι είμαστε πολιτισμένοι άνθρωποι.

— Μην ανησυχείτε, συναγωνίστρια, είπε η Βαρβάρα. Θα φροντίζουμε να 'ναι πάντα καθαρό, όπως το βλέπετε.

— Θα λάμπει σαν καθρέφτης, πρόστεσε η Αγγελική.

— Χαίρομαι που κατανοείτε το πρόβλημα. Ελπίζω να τηρήσετε το λόγο σας και να βγούμε όλοι ασπροπρόσωποι.

— Εμείς, συναγωνίστρια, ό,τι λέμε το κάνουμε. Έτσι είμαστε μαθημένες απ'τα σπίτια μας, απάντησε η Βαρβάρα.

— Αυτό είναι σπουδαίο πράγμα, το σπουδαιότερο, θα 'λεγα. Είναι κάτι που πρέπει να χαρακτηρίζει έναν άνθρωπο.

Πέρασε και από τ' άλλα δωμάτια. Ήταν τόσο ευχαριστημένη από την κουβέντα που είχε με τα κορίτσια, που έλαμπε ολόκληρη. Και σαν βγήκε στην αυλή ένα χαρούμενο, γελαστό φως έβλεπες να σκορπίζουν τα μάτια της. Ο Στέφανος ερχόταν από την αντίθετη κατεύθυνση, μπροστά από το Λάμπρο και τον Κώστα, κορδωμένος.

— Για πού, παρακαλώ; ανάκοψε το θάρρος του η δασκάλα.

— Πάω να δω την αδερφή μου.

— Εσείς; στράφηκε κατόπιν στους άλλους.

— Στις ξαδέρφες μας, απάντησε ο Κώστας.

— Δεν είναι ώρα για επισκέψεις.

— Μόνο για μια στιγμή, είπε ο Λάμπρος δείχνοντας μια διπλωμένη κόλλα χαρτιού που κρατούσε στο χέρι. Θα δώσουμε τούτο το γράμμα κι επιστρέφουμε αμέσως.

— Εντάξει. Περάστε.

Οι ξαδέρφες τους τούς κοίταξαν έκπληκτες.

— Γράψατε κιόλας; ρώτησε η Βαρβάρα.

— Ναι.

— Εμείς δεν προλάβαμε. Θα τους γράψουμε αύριο.

— Ο θείος ο Γιώργος θα ξέρει πού βρίσκονται οι γονείς μας. Γράψε και συ στο θείο να στείλει αυτό το γράμμα στους γονείς μας. Πέρασε τόσος καιρός που χωρίσαμε. Τους γράφουμε συνέχεια κι αυτοί δεν απαντάνε. Γιατί; Μήπως έπαθαν τίποτα; αναρωτήθηκε ο Λάμπρος ανήσυχος.

— Στενοχωριόμαστε πολύ, να τους γράψει, είπε ο Κώστας. Τι; Μας ξέχασαν; Αγαπούν τα πρόβατα πιο πολύ απ' τα παιδιά τους; πρόσθεσε δακρυσμένος.

— Κωστάκη, τι 'ναι αυτά που λες; Αν μάθουν οι γονείς σας θα στενοχωρηθούν πολύ.

Ο Λάμπρος κοίταξε τον ξάδερφό του ανήσυχος.

— Πάμε. Θα μας κάνει παρατήρηση η δασκάλα που αργήσαμε.

Βγήκαν αμέσως, αλλά ο Στέφος δεν βρισκόταν στο δωμάτιο της αδερφής του.

— Γιατί να μη μας πει πως φεύγει; παραξενεύτηκε ο Κώστας.

— Δεν καταλαβαίνεις; Γιατί δε θέλει να ξέρουμε τι κάμει.

— Από μας, λέει, δεν έχει μυστικά. Είμαστε φίλοι. Εμείς γιατί του τα λέμε όλα;

— Γιατί είμαστε χαζοί.

Ο Κώστας κατσούφιασε.

— Από δω και πέρα να μην του λέμε τίποτα.

Ο Στέφος πετάχτηκε ξαφνικά από μια διπλανή εξώθυρα.

— Να βλέπατε τι πράγματα έχει στο υπόγειο !

Τον λοξοκοίταξαν χωρίς ν' αποκριθούν.

Η Βαρβάρα έλαβε και δεύτερο και τρίτο γράμμα από τους γονείς της. Και πάλι ο Γιώργος δεν έγραφε τίποτα για τους κουνιάδους του. Καταστενοχωρημένος ο Λά-

μπρος στριφογύριζε ανάμεσα στά παιδιά που είχαν πλημμυρίσει την αυλή που βούιζε σαν μελισσομάντρι. Άκουσε μια κοπέλα δίπλα να λέει.

— Μου γράφουν πως ο αδερφός μου είναι εδώ, σ' ένα στρατιωτικό νοσοκομείο, έλεγε με δάκρυα στα μάτια. Ποιος ξέρει να μου δείξει πού βρίσκεται το νοσοκομείο αυτό, για να πάω να τον δώ;

Ο Λάμπρος την κοίταξε απορώντας.

— Γιατί δεν πας να ρωτήσεις τη δασκάλα;

— Τη ρώτησα και μου είπε να περιμένω.

— Να περιμένεις; Τι;

— Δεν ξέρω. Δε θέλησε να μου πει τίποτα άλλο.

Ο Λάμπρος αισθάνθηκε να πέφτουν στο πρόσωπό του χοντρές σταλαματιές. Κοίταξε ψηλά. Βαριά, μολυβένια σύννεφα συσσωρεύονταν στον ουρανό και όλο χαμήλωναν. Θάμπωσαν όλα γύρω. Η αυλή άδειασε. Κάποια παιδάκια μόνο, που ξεροστάλιαζαν στο παράθυρο από το πρωί, παρέμειναν στην ίδια θέση. Την τελευταία στιγμή, καθώς διέσχιζε την αυλή, ο Λάμπρος ξεχώρισε τον αδερφό του ανάμεσά τους. Του φώναξε να φύγει από το παράθυρο, αλλά εκείνος δεν άκουσε. Ανέβηκε αμέσως στον τρίτο όροφο και μπήκε στο δωμάτιο.

— Γιαννάκη! Δεν άκουσες που σε φώναξα; είπε λαχνασμένος. Φύγε απ' το παράθυρο. Φυσάει. Θα βραχείς.

Ο Γιαννάκης γύρισε πίσω το κεφάλι.

— Έλα! Κοίτα εκεί πέρα. Τι σπίτια είναι εκείνα που φαίνονται; Γιατί καπνίζουν τόσο;

Ο Λάμπρος σίμωσε στο παράθυρο. Δυο μακρόστενα κτίρια διακρίνονταν αμυδρά στους πρόποδες του βουνού. Οι τουλούπες του καπνού που έβγαιναν από μια καμινάδα ανεμοδέρνονταν στον αέρα.

*

Ένα πρωί, στις αρχές του Νοέμβρη, τα παιδιά αντί-

κρισαν μια πόλη διαφρορετική από εκείνη που γνώριζαν. Σημαίες και πανό κοσμούσαν τα χτίρια στον κεντρικό δρόμο.

— Τι γιορτή είναι σήμερα; ρώτησε ο Κώστας.

— Δεν ξέρω, απάντησε ο Λάμπρος.

Η δασκάλα στριφογύριζε σιωπηλή. Κι όσο περνούσε η ώρα και άκουγε τα παιδιά να αναρωτιούνται, είπε με θλίψη.

— Αλήθεια, δε γνωρίζει κανείς σας τι σημαίνει ο σημερινός γιορτασμός; Κρίμα!

— Τέτοιο καιρό δε γιορτάζαμε στο χωριό μας, είπε ο Λάμπρος δισταχτικά.

Καθώς η δασκάλα γύρισε το κεφάλι προς τη μεριά του, το βλέμμα της διασταυρώθηκε με τα μάτια των άλλων παιδιών που την κοιτούσαν απορημένα.

— Αυτή δεν είναι γιορτή σαν τις άλλες που γνωρίζετε· είναι η επέτειος μιας μεγάλης επανάστασης που άλλαξε την πορεία της ανθρωπότητας. Για τον ίδιο σκοπό παλεύει σήμερα ο λαός μας. Αυτά προς το παρόν. Περισσότερα πράγματα θα μάθετε στο σχολείο. Έχουμε χρέος, μεγάλο χρέος, συγκεντρώσε τη σκέψη της, να τιμάμε όλους αυτούς που πάλεψαν και παλεύουν, για να ζήσουμε εμείς καλύτερα.

Ο Λάμπρος άκουγε προσεχτικά προσπαθώντας να καταλάβει αυτά, που για τους διπλανούς του ίσως να ήταν αυτονόητα.

“Πόσα πράγματα δεν ξέρω και δεν καταλαβαίνω ακόμα;” αναλογίστηκε.

Συγκεντρωμένη στη σκέψη της η δασκάλα πρόσθεσε.

— Με μια καλή πράξη και με σωστή συμπεριφορά μπορούμε να κάνουμε τους γονείς και τ' αδέρφια μας που υποφέρουν να ξεχάσουν τον πόνο τους και να χαρούνε μαζί μας.

Τα παιδιά ξαφνιάστηκαν και κοιτάχτηκαν μεταξύ τους φοβισμένα.

— Βλέπω πως δεν έγινα κατανοητή, είπε αμέσως η δασκάλα. Είναι δικό μου το φταίξιμο, γιατί δεν μίλησα τόσο καθαρά, όσο θα έπρεπε. Λοιπόν, συνέχισε σε ήπιο τόνο, στο νοσοκομείο της πόλης βρίσκονται πολλοί συμπατριώτες μας και αγωνιστές. Μπορεί να μην είναι γονείς, αδέρφια και συγγενείς μας, όπως είπα. Πρέπει, όμως, ως τέτοιους να τους νιώθουμε και να δείξουμε ότι τους σκεφτόμαστε και τους πονούμε, και πως είμαστε πάντα κοντά τους. Μπήκατε στο νόημα;

Μάζεψαν τους ώμους τους μ' έναν τρόπο που έδειχνε ότι μπερδεύτηκαν πιο πολύ στο νήμα των σκέψεων της. Εκείνη αναστέναξε κι έχασε εντελώς τη διάθεση της.

Τα παιδιά διέσχισαν την πόλη με βήμα χοροδό. Κορδόνι η γραμμή. Στην πρόσοψη του κτιρίου της παιδούπολης, που λειτουργούσε από τις αρχές του Απρίλη του 1948, κρέμονταν τεράστιες προσωπογραφίες. Πέρασαν ζητωκραυγάζοντας.

Οι οικότροφοι της παλιάς παιδούπολης βγήκαν στο δρόμο και κόλλησαν πίσω τους σχηματίζοντας μια φάλαγγα στην οποία δε φαινόταν αρχή και τέλος. Αφού πέρασαν και τα τελευταία σπιτάκια, έστριψαν δεξιά. Περιβόλια μέχρι πέρα στο βουνό. Χαμηλά στους πρόποδες προβάλλε το στρατιωτικό νοσοκομείο. Τριώροφα, μακρόστενα κτίρια με κλειστά παράθυρα. Η φάλαγγα ζωντάνεψε πάλι. Αντιβούισαν με μιας οι βουνοπλαγιές.

*Στους κάμπους βροντά το κανόνι
και στα βουνά κεραυνοί,
σειούνται, γκρεμίζονται θρόνοι,
καινούρια ζωή προχωρεί.*

Ο Τριανταφυλλίδης, ο αναπληρωτής διευθυντής, πέρασε βιαστικά κι έφτασε στην κεφαλή της φάλαγγας.

— Σταματήστε το τραγούδι. Δεν είμαστε σε γιορτή.

Σε νοσοκομείο πάμε. Λύστε τους ζυγούς και προχωράτε ήσυχα.

Έφτασαν στο νοσοκομείο. Τεράστια αυλή μπροστά, καθίσματα και δρόμος φαρδύς ολόγυρα, με δέντρα στην άκρη.

Άνθρωποι σηκώνονταν και κάθονταν. Άνθρωποι έφταναν στην πύλη σέρνοντας βαριά τα πόδια τους.

— Μαρία, αδερφούλα μου. Στέφο... Γίτσα, κορούλα μου! ακούγονταν φωνές απ' όλες τις μεριές.

Τα παιδιά έτρεχαν στους δικούς τους κι έπεφταν στην αγκαλιά τους, χαίρονταν κι έκλαιγαν μαζί.

Ο Λάμπρος έμεινε με τα παιδιά του χωριού του κοντά στους συγγενείς τους. Υποφέραν και αυτά και εκείνοι, αλλά τα λόγια τους ήταν όλο αγάπη και στοργή. Πόσο ζήλεψε εκείνη τη στιγμή. Πόσο ήθελε να έβλεπε κι αυτός κάποιο δικό του. Μα όχι, όχι σ' αυτή την κατάσταση. "Καλύτερα που δεν είναι εδώ κανένας δικός μου, καλύτερα να στενοχωριέμαι εγώ παρά να υποφέρουν αυτοί," έλεγε με το νου του.

Η Ανδρομάχη, η συγγαμειανή του, με μια μαυριδερή ρόμπα πάνω της, έφτασε καταχαρούμενη, χαμένη όμως μες στο δικό της κόσμο.

— Είειει! Τι βλέπουν τα ματάκια μου; Τι βλέπουν και δεν το πιστεύω. Τα γραμμένα τα παιδιά μας. Τι κάμετε, χρυσά μου; χαχάνιζε.

Ο θάνατος της κόρης την κρατούσε ακόμα βυθισμένη στο σκοτάδι του παραλογισμού. Μια αναλαμπή φώτισε για λίγο το μυαλό της.

— Μπα; Πώς ήρθατε έτσι, καμάρια μου; Γιατί δε βάλατε τα καλά σας; Άαα, να βλέπατε η Νίκη μου τι στολή φοράει! Λοχαγού, με σιρίτια και γαλόνια. Να βλέπατε και τα φισεκλίκια της! Σταυρωτά κι ολόγυρα στη μέση. Ολόγυρα και...γύρω-γύρω, σταυρωτά-σταυρωτά, έλεγε κουνώντας τα χέρια της.

Ο Λάμπρος άκουγε σιωπηλός νιώθοντας λύπη και πό-

νο για την κακιά της μοίρα. Στενοχωρημένος γύρισε πίσω και περνώντας ανάμεσα από πληγωμένους και άρρωστους αντάρτες βγήκε στη χερσάδα, έξω από το νοσοκομείο, που ήταν γεμάτη από παιδιά. Τα μεγάλα αγόρια έλεγαν κάτι. Στάθηκε δίπλα ν' ακούσει.

— Δεν καταλαβαίνω γιατί μας κουβάλησαν εδώ; έλεγε ο Χριστοφόρου. Δυο χρόνια μετέφερα τραυματισμένους με φορεία. Έπρεπε να θυμηθώ όλα αυτά; τους ανθρώπους που σκούζαν απ' τον πόνο;

Τα λόγια τους έφτασαν στ' αφτιά της δασκάλας. Συγκρατήθηκε με δυσκολία. Την επομένη, όμως στη συζήτηση που έγινε στα γραφεία της διεύθυνσης, είπα με αγανάχτηση.

— Όλα κι όλα, αλλά να γινόμαστε στόχος επικρίσεων από παιδιά που δεν αντιλαμβάνονται το σκοπό της επίσκεψης αυτής δεν το ανέχομαι, είπε καιτάζοντας μια τον Τριανταφυλλίδη και μια τους συναδέρφους της από την παλιά παιδούπολη. Πρέπει να πάρουμε θέση. Δεν μπορεί να καταρρακώνεται το κέρος μας.

Υστερα από πολλή σκέψη ο Τριανταφυλλίδης είπε:

— Συντρόφισσα, έχουμε ευθύνες. Πρέπει να σκεφτούμε καλά πριν κάνουμε οτιδήποτε. Πολλά παιδιά είναι αρκετά μεγάλα. Γαλουχήθηκαν μαζί μας στον αγώνα. Έχουν κρίση. Επιβάλλεται, λοιπόν, να είμαστε αμερόληπτοι. Η επίσκεψη στο νοσοκομείο ήταν μια λανθασμένη ενέργεια, διότι είχε επιπτώσεις στην ψυχολογία των παιδιών, πράγμα που έπρεπε να προβλέψουμε προτού γίνει αυτό που έγινε.

Η δασκάλα μαρμάρωσε. Η ιδέα να επισκεφτούν το νοσοκομείο ήταν δική της. Μπορούσε να κατηγορηθεί από τους ίδιους τους συναδέρφους της. Ο Τριανταφυλλίδης τερμάτισε εγκαίρως τη συζήτηση στο θέμα αυτό.

— Ας καταπιαστούμε με το πρόβλημα που μας απασχολεί, είπε αραδιάζοντας τα χαρτιά του πάνω στο γραφείο.

Έβγαλε καταλόγους και κόλλες αναφοράς και κάθισε απέναντι.

— Πρέπει να καταρτίσουμε επειγόντως καινούριες καταστάσεις, συνέχισε. Από μία κατάσταση χωριστά για τ' αγόρια και τα κορίτσια που είναι σε ηλικία δεκάξι χρονών και πάνω και άλλες για τα υπόλοιπα παιδιά.

Οι συνάδερφοί του τον κοίταξαν έκπληκτοι.

— Τί σημαίνει αυτό; Γιατί τόση βιασύνη; ρώτησε η δασκάλα.

— Δεν το γνωρίζω.

— Με τρομάζει η σκέψη μου και μόνο, της ξέφυγε η φράση.

Γύρισαν όλοι προς το μέρος της, και την κοίταξαν ανήσυχοι, χωρίς όμως να βγάλουν μιλιά. Το ένιωθαν κάτι δυσάρεστο εγκυμονούσε η κατάσταση.

Ο Λάμπρος ανήσυχος έβλεπε τον αδερφό του να μα-
ραζώνει .

— Γιαννάκη, τι έχεις; Γιατί δε μιλάς;

Ο Γιαννάκης έγινε ένας μικρός σωρός, έτρεμε ολόκληρος. Αν και τον τύλιξε καλά, κρύωνε και κάτω από τις κουβέρτες ακόμα.

Πρωί την επομένη ο ήλιος βγήκε από τα σύννεφα, φωτίστηκε η αυλή. Ο Γιαννάκης έπιασε μια γωνιά και ώρες ολόκληρες δεν κουνήθηκε καθόλου. Έκανε τ' αδέρφια του να ανησυχήσουν ακόμα πιο πολύ.

— Γιαννάκη, δε θα μας πεις τι έχεις; Μήπως θέλεις κάτι; είπε η Αθηνά.

— Αφήστε με. Αφήστε με, έκλαψε παραπονιάρικα.

Το μέρος άρχισε να ισκιώνει. Με το πέσιμο του ηλίου η ατμόσφαιρα κρύωνε. Ο Λάμπρος έσκυψε πάνω του.

— Γιαννάκη, τα παιδιά τέλειωσαν το βραδινό και μαζεύονται στα δωμάτιά τους. Το πρωί ήπιες λίγο τσάι μό-

νο κι από εκείνη τη στιγμή δεν έβαλες τίποτα στο στόμα σου. Έλα να φας κάτι.

— Δεν πεινάω, είπε μισοζαλισμένος.

Τον σήκωσε με τη βία. Μετά από μερικά βήματα τα γόνατα του Γιαννάκη λύθηκαν και το κεφάλι του κρεμάστηκε. Ο Λάμπρος πρόλαβε να τον βαστάξει· τον έσφιξε στην αγκαλιά του κοιτάζοντας γύρω. Είχε σουρουπώσει και δεν υπήρχε κανένας να τον βοηθήσει.

— Μανούλα μου, τι θα κάμω; είπε σπαραχτικά.

Η Αθηνά έτρεξε στο κτίριο κλαίγοντας. Ο Λάμπρος έφτασε μέχρι την είσοδο, κρατώντας τον αδελφό του από τις μασχάλες.

— Γιαννάκη; Ακούς; Πάτα λιγάκι, πάτα ν' ανεβούμε τα σκαλιά, είπε πνίγοντας τους λυγμούς του.

Σε λίγο έφτασε ασθενοφόρο και πήρε το Γιαννάκη λιπόθυμο. Ατέλειωτη, εφιαλτική ήταν η νύχτα που πέρασαν τ' αδέρφια του. Το πρωί, ενώ δεν είχε ξυπνήσει κανένας ακόμα, στάθηκαν μπροστά στο δωμάτιο της δασκάλας, χτύπησαν την πόρτα και περίμεναν. Η δασκάλα άνοιξε φορώντας τη ρόμπα της.

— Τι συμβαίνει, ρώτησε ψυχρά.

— Θέλουμε να πάμε να δούμε τον αδερφό μας, είπε ο Λάμπρος.

Κοίταξε τα παιδιά συλλογισμένη.

— Οι επισκέψεις στους ασθενείς γίνονται μόνο Κυριακή.

Γύρισαν στα δωμάτιά τους. Οι μέρες κυλούσαν αργά, γεμάτες φόβο και ανησυχία. Την Κυριακή το πρωί ο ουρανός ήταν πάλι κατάμαυρος, βαρύς. Απανωτές λάμπες έσκιζαν τα σύννεφα. Το κτίριο τρανταζόταν από τα μπουμπουνητά. Ξέσπασε δυνατή βροχή. Η αυλή πλημμύρισε. Τ' αδέρφια του Γιαννάκη στέκονταν κάτω από το μπαλκόνι και περίμεναν να κοπάσει η βροχή.

— Μπορεί να βρέχει μέχρι το βράδυ, είπε ο Λάμπρος.

Η Αθηνά δάκρυσε. Αν η βροχή δε σταματούσε, θα

έπρεπε να περιμένουν μέχρι την επόμενη Κυριακή, για να δούνε τον αδερφό τους.

— Τι θα κάνουμε;

Ο Λάμπρος κοίταξε ψηλά. Έβρεχε με την ίδια ένταση.

— Θα πάω.

— Θα 'ρθω κι εγώ.

— Όχι. Το νερό έχει γίνει ποτάμι. Θα βρεχτείς και θ' αρρωστήσεις.

Θα έβαζε τα κλάματα, αν ξαφνικά δεν θυμόταν ένα περιστατικό. Έβρεχε και τότε μέρα-νύχτα. Το χώμα είχε γίνει βαρύ. Οι χωριανοί δεν τολμούσαν να ξεμυτίσουν από τα καλύβια τους. Τα ρέματα και τα ποτάμια είχαν φουσκώσει, έπαιρναν γεφύρια. Τα τμήματα του Υψηλάντη έφτιαξαν μια γέφυρα από χοντρούς κορμούς, συνδεδεμένους με σίδερα. Άντεχε να περνούν και ζώα, ακόμα και φορτωμένα βαριά. Μια μέρα ξεκίνησαν να πάνε στις καλύβες τους, όπου ήταν οι γονείς τους με το βιο. Πέρασαν όλη τη γέφυρα και στάθηκαν στην άκρη. Το ποτάμι είχε ξεχειλίσει και το νερό έτρεχε ορμητικά και πέρα απ' το ποδαρικό. Ο Λάμπρος της είπε να περιμένει, μετά έδωσε ένα σάλτο και βρέθηκε στην όχθη. Γύρισε αμέσως και της έδωσε το χέρι, αλλά αυτή δεν κατόρθωσε να πιαστεί κι έπεσε στο νερό. Ο Λάμπρος ρίχτηκε μέσα και πρόλαβε να την κρατήσει πριν την παρασύρει το ρέμα. Το νερό ήταν παγωμένο. Την άλλη μέρα ο Λάμπρος αρρώστησε, πήγε με πυρετό στο βιο.

— Ας βρέχει. Μαζί σου δε φοβούμαι.

— Γύρνα στο δωμάτιο.

Κοίταξε γύρω του μήπως ήταν κανένας και παρακολούθουσε και αμέσως μετά έτρεξε, άρπαξε την αδιάβροχη ποδιά του μάγαιρα κάτω από το υπόστεγο, την έριξε πάνω του και πλησίασε στην πύλη. Ο θυρωρός χασμουριόταν στο κάθισμα. Ξεγλύστρισε χωρίς να τον αντιληφτεί. Η ποδιά ήταν σχεδόν καινούρια. Δεν άφηνε σταγόνα να περάσει, αλλά η βροχή ερχόταν λοξά κι από

τα γόνατα και κάτω έγινε μούσκεμα. Έτρεχε πότε πιο γρήγορα και πότε σιγά, τσαλαπατώντας στα νερά, ξυπόλυτος. Το αναρρωτήριο βρισκόταν πίσω από τον κινηματογράφο, εκεί ακριβώς που του είχε πει ο Πάντος. Μπήκε στο κτίριο χωρίς να τον ενοχλήσει κανένας. Ανέβηκε μερικά σκαλιά, άνοιξε μια δίφυλλη πόρτα και πέρασε μέσα. Μια νοσοκόμα βρέθηκε μπροστά του.

— Για πού; Απαγορεύεται.

— Να δω τον αδερφό μου. Είναι εδώ τόσες μέρες και δεν ξέρω πώς πάει. Πρέπει να γράψω στους γονείς μου.

Ο Γιαννάκης άκουσε τη φωνή του και βγήκε στο διάδρομο. Φορούσε φαρδιά νυχτικιά που σερνόταν στο πατωμα. Ήταν χλωμός, τα μάτια του βαθουλωμένα. Ο Λάμπρος ανησύχησε.

— Πώς είσαι;

— Καλά.

— Λες αλήθεια; Δε σε πονάει τίποτα;

— Όχι.

— Έφαγες τίποτα;

— Λίγο ρυζάκι με κρέας. Έφαγα κι ένα μήλο.

Ο Λάμπρος θυμήθηκε τα λόγια του πατέρα του και του είπε:

— Να τρώς όλο το φαγητό που σου δίνουν για να γερέψεις γρήγορα.

— Το μήλο μ' άρεσε πιο πολύ απ' το φαγητό, αποκρίθηκε.

Η νοσοκόμα ξαναφάνηκε μπροστά του.

— Φτάνει, δεν πρέπει να κουράζεται, είπε κι οδήγησε το Γιαννάκη στο δωμάτιό του.

Έβρεχε ακόμα. Ο Λάμπρος επέστρεφε σιγά κρατώντας την ποδιά πάνω από το κεφάλι. Το μάτι του έπεσε σε μια μηλιά με κόκκινα μήλα καταφορτωμένη. Θα μπορούσε μ' ένα σάλτο να περάσει το φράχτη και να βρεθεί εκεί. Να ήταν, όμως, μια άλλη στιγμή, πιο κατάλληλη. Ίσως τη νύχτα, σκέφτηκε.

Ο φύλακας στεκόταν στην πύλη, όπως ο κυνηγός στο καρτέρι. Ο Λάμπρος χαμήλωσε την ποδιά, ίσα-ίσα να βλέπει. Εκείνος βγήκε μπροστά του.

— Έλα δω, πουλάκι μου. Πού ήσουν; είπε κι έσκυψε να τον δει.

Χωρίς να σκεφτεί ο Λάμπρος, του πέταξε την ποδιά στο κεφάλι, πέρασε το καλντερίμι τρέχοντας και τρύπωσε στο κτίριο. Σε λίγο άκουσε το μάγειρα να φωνάζει.

— Εσύ είχες την ποδιά; Τι την ήθελες; Βρέχει δε βρέχει, μέσα είσαι.

Μάταια ο θυρωρός πάσχιζε να του εξηγήσει.

— Κάποιο παλιόπαιδο, σου λέω, που βγήκε στην πύλη, την πήρε. Να 'ξερες εμένα τι μου 'κανε;

— Δεν έχω όρεξη ν' ακούω παραμύθια.

— Μου πέρασε την ποδιά στο κεφάλι και λίγο έλειψε να σκάσω. Πού θα μου πάει; Δε θα τον βρω;

Τα νεύρα όμως του πέρασαν γρήγορα και γλάρωσε πάλι.

*

Έρθε η ώρα να μετακομίσουν και τα μεγάλα αγόρια σ' ένα διπλανό διώροφο. Οι συνθήκες διαμονής βελτιώθηκαν. Στρώματα στους διαδρόμους δεν υπήρχαν πια. Οι αλλαγές αυτές όμως δεν έκαμαν καμιά αίσθηση στα παιδιά, γιατί υπήρχαν τόσα άλλα προβλήματα που δυσκόλευαν τη ζωή τους.

Κάθε μέρα, από τη μια στιγμή στην άλλη, ο καιρός άλλαζε, το κρύο είχε γίνει αισθητό, ενώ τα παιδιά ήταν ακόμα με τα ρούχα που είχαν από τα σπίτια τους. Η λέρα κι η φαγούρα δεν υποφέρονταν. Ο χώρος της παιδούπολης είχε μεγαλώσει. Η δασκάλα δεν ήταν πια σε θέση να επιβάλλει την τάξη. Περιορίστηκε να κάνει συστάσεις στα παιδιά να μην απομακρύνονται χωρίς την άδειά της.

Κάθε λίγο και λιγάκι ο Στέφος επισκεφτόταν το σπιτάκι όπου έμενε η αδερφή του. Ένα μεσημέρι επέστρεψε χαρούμενος. Δεν φανέρωσε σε κανένα το μυστικό του. Την ώρα του φαγητού γύριζε από τραπέζι σε τραπέζι κι έσκυβε πάνω από τα κεφάλια των αγοριών. Έφτασε και στο Μίμη.

— Θέλεις μία μπίλια;

— Πώς δε θέλω; Έχεις;

Ο Στέφος χαμήλωσε πάλι τον τόνο της φωνής του.

— Θα σου δώσω, αν μου δώσεις τη μισή μερίδα σου.

— Καλά, συμφώνησε ο Μίμης.

Δεν περίμενε ο Στέφος να του έρθουν τα πράγματα τόσο βολικά. Σκέφτηκε, λοιπόν, ν' αυξήσει την προσφορά του.

— Αν θέλεις, μπορώ να σου δώσω και δύο, αλλά για ολόκληρη μερίδα. Τι λες;

— Μου φτάνει μία.

Έβαλε το χέρι στην τσέπη. Θα ήταν ασύμφορο, σκέφτηκε, να μην βγάλει το εμπορικό κέρδος. Οι μπίλιες είχαν διαφορετικό μέγεθος και το σχήμα τους δεν ήταν εντελώς σφαιρικό. Το μέταλλό τους παραμορφωνόταν εύκολα.

— Μεγάλη θέλεις ή μικρή;

— Μεγάλη.

— Για τη μεγάλη θα μου δώσεις και λίγη μαρμελάδα.

Ο Στέφανος συγκέντρωσε πέντε μερίδες ψωμί, έφαγε τις τρεις, ήπια και δυο ποτήρια τσάι· άφησε τα υπόλοιπα για μετά. Παρολ' αυτά δεν έμεινε και τόσο ευχαριστημένος, γιατί δε βρήκε τρόπο να μετρήσει την τάρα της λαχτάρας του, ώστε να γνωρίζει επακριβώς ποιο ήταν το καθαρό κέρδος από το αντάλλαγμα.

Η αυλή γέμισε σχήματα σαλίγκαρου. Ο Νίκος ήταν άφταστος στο πέταγμα της μπίλιας, όπως και στο τρέξιμο. Έπαιζε πάντα στο μεγαλύτερο σχήμα. Έριχνε τη μπίλια δυο μέτρα μακριά και δεν έβγαινε ποτέ έξω από την γραμμή. Κάποια φορά όμως δεν τα κατάφερε. Πα-

ράτησε το παιχνίδι και τράβηξε το Λάμπρο παράμερα.

— Δεν ξέρεις από πού ο Στέφος έχει τόσες μπίλιες;

— Όχι, δεν ξέρω.

— Μένετε στο ίδιο δωμάτιο και θα μπορούσες να μάθεις.

— Γιατί;

— Μην κάνεις πως δεν καταλαβαίνεις, είπε νευρικά. Αν είχαμε κι εμείς μπίλιες, θα μπορούσαμε να τις πουλάμε.

— Δεν μ' αρέσει να το κάνω αυτό.

Σε λίγο οι έμποροι έγιναν πολλοί. Οι όροι της προσφοράς και ζήτησης της πρώτης μέρας ανατράπηκαν. Ο Στέφος τριπλασίασε την προσφορά του μειώνοντας το κέρδος.

— Έλα, πάρ' τες. Τι αξία έχει ένα κομματάκι ψωμί μπροστά σε τόσες μπίλιες; είπε σε κάποιον.

Ο Μίμης μπήκε γρήγορα στο νόημα της αγοράς. Βγήκε δίπλα του.

— Εγώ μπορώ να σου δώσω περισσότερες, πρότεινε στο παιδί χώνοντας το χέρι στην τσέπη του.

— Πόσες;

Άνοιξε τη χούφτα του γεμάτη μπίλιες.

Ο Στέφος δεν άντεξε τον ανταγωνισμό. Τον βρήκε και άλλο κακό, που δεν το περίμενε. Ένας χθεσινός αγοραστής του τον πλησίασε εξοργισμένος.

— Πάρε πίσω τις μπίλιες σου και δώσ' μου το ψωμί μου, φώναξε.

— Γιατί; αντέδρασε ο Στέφος.

— Αυτές δεν είναι μπίλιες.

— Να μην τις έπαιρνες. Τώρα είναι αργά. Το πράγμα που αγοράζεται δεν επιστρέφεται, είπε κι έκανε να φύγει.

Ο άλλος τον απείλησε ότι θα τιμωρηθεί για παράνομη διακίνηση αγαθών.

— Αν δεν μου δώσεις τη μερίδα μου, θα σ' αναφέρω στο διευθυντή.

Ο Στέφος βυθίστηκε σε σκέψη. Τι έπρεπε να κάνει; Τα μάτια του φωτίστηκαν ξαφνικά. Το σίδερο δεν τρώγεται, έλεγε ο πατέρας του, αλλά αν ξέρεις να το δουλέψεις, γίνεται χωράφι που γεννάει συνέχεια. “Ξίκι να γίνει ένα ξεροκόμματο”, είπε μέσα του.

— Καλά, μωρέ, θα σου δώσω τη μερίδα μου. Εσύ θα το μετανιώσεις.

Έκανε μερικά βήματα πιο πέρα, έσκυψε σ' ένα σωρό πέτρες, διάλεξε μια πλάκα, έβγαλε κι ένα παλιόκαρφο και άρχισε να σκαλίζει κάτι. Τα δάχτυλά του κοκκίνησαν από το σκουριασμένο “κοπίδι”. Δεν έλεγε, όμως, να σταματήσει. Τα παιδιά σύγκεντρώθηκαν γύρω του.

— Τι θέλεις να φτιάξεις;

— Δε βλέπετε; είπε αφοσιωμένος στο έργο του.

— Βλέπουμε, αλλά δεν καταλαβαίνουμε.

— Τι φταίω εγώ, που δε σας κόβει, σκαντάλισε την περιέργειά τους.

Χτύπησε για βραδινό. Ο Στέφανος έμεινε μόνος του. Όχι για να τελειώσει τη δουλειά του, που ήταν αδύνατο, αλλά για ν' ασφαλίσει τα εργαλεία του.

*

Οι νυχτερινές εξορμήσεις στα περιβόλια και τ' αγροκήπια είχαν γίνει συνήθεια. Ο Λάμπρος είδε κι έπαθε μέχρι να εντοπίσει μια γλυκομηλιά. Εκεί που έκοβε τα πρώτα μήλα, ένας σκύλος πετάχτηκε από τον διπλανό κήπο και καβάλησε το φράχτη γαυγίζοντας μανιασμένα. Το 'βαλε στα πόδια. Πίσω του και οι άλλοι. Ο Σωκράτης είχε στοιβάξει τόσα φρούτα μες στο πουκάμισό του, που του έβγαινε από τη ζώνη. Βάδιζε με δυσκολία. Κι ο Στέφος σταματούσε κάθε λίγο και λιγάκι και έσφιγγε τὸ πανταλόνι του γύρω από τον αστράγαλο. Μόνο ο Νίκος περπατούσε ελαφροπατώντας, ώσπου έφτασε το Λάμπρο αλαφιασμένος.

— Λίγο ακόμα και θα 'πεφτα στη φάκα. Πρόλαβες να μαζέψεις τίποτα;

— Λίγα μήλα, απάντησε ο Λάμπρος.

— Κρίμα. Εγώ γέμισα τις τσέπες μου.

— Δεν πειράζει. Για το Γιαννάκη φτάνουν.

Τα φώτα στον κεντρικό δρόμο έφεγγαν ακόμα. Η κυκλοφορία είχε αρχίσει. Πήραν τα μέτρα τους. Χώρισαν και βιάδιζαν μακριά ο ένας από τον άλλο. Τους ήρθαν όμως ανάποδα και πάλι. Ένας πολιτοφύλακας στεκόταν στη διασταύρωση. Ξαφνικά, έφυγε από τη θέση του και άρχισε να σφυρίζει. Τα παιδιά το βάλαν στα πόδια. Ο Στέφος έτρεχε με μεγάλες δρασκελιές. Η δεσιά γύρω απ' τον αστράγαλό του χαλάρωσε, έσκυψε να σφίξει το σχοινί, αλλά την ίδια στιγμή ένιωσε να λύνεται ο κόμπος στο άλλο του πόδι. Ο πολιτοφύλακας ήταν δυο βήματα από κει και θα τον βούταγε από το γιακά. Τα παράτησε όλα, "πάτησε πάλι γκάζι" κι έτρεχε με "τέταρτη ταχύτητα". Τα πορτοκάλια έπεφταν από τα μπατζάκια του και σκορπίζονταν στην άσφαλτο. Ο πολιτοφύλακας έφερε τα χέρια στη μέση του συνεχίζοντας να σφυρίζει.

— Πιάστε τον! Πιάστε τον! φώναζαν από τα πεζοδρόμια.

Ο Στέφος κατάφερε και ξέφυγε μεσ' από τα χέρια τους. Οι άλλοι στάθηκαν πιο τυχεροί: δεν τους ενόχλησε κανένας.

*

Παρ' όλη τη λαχτάρα που πέρασε, ο Στέφος καταπιάστηκε αμέσως με τη δουλειά του, ενώ ο Λάμπρος ανέλαβε να ανάψει φωτιά χρησιμοποιώντας βρεγμένα σανίδια. Γέμισε η αυλή καπνό. Τα παιδιά μαζεύτηκαν γύρω από τη φωτιά, σκουντιόνταν ποιο να σταθεί σιμότερα.

— Δεν την ανάψαμε για σας. Σταθείτε παρέκει, μας εμποδίζετε, είπε ο Στέφος.

Η Αθηνά με το Γιαννάκη βρέθηκαν πίσω από μερικές κοπέλες.

— Λάμπρο! Ετούτα τα κορίτσια μπήκαν μπροστά μας και κρυώνουμε, παραπονέθηκε η αδερφή του.

Ο Λάμπρος γύρισε απότομα και τις κοίταξε αυστηρά, αλλά σαν είδε την κοπέλα με το τριανταφυλλένιο φουστάνι να σιγοτρέμει, άλλαξε ύφος.

— Μαζευτείτε λιγάκι να πυρωθούν και τ' αδέρφια μου, είπε ήρεμα.

Η κοπέλα παραμέρισε και όπως στάθηκε απέναντι, δίπλα στ' αδέρφια του, του φάνηκε σαν να την τύλιξαν οι φλόγες. Σκόρπισε γρήγορα το προσάναμμα. Στο μεταξύ, οι μπίλιες στο κουτί που κρατούσε ο Στέφος πάνω από τη φωτιά είχαν λιώσει. Προσηλωμένος στη δουλειά του, όπως κάθε πραγματικός τεχνίτης, έχυσε το περιεχόμενο στη χαραγμένη πλάκα και περίμενε υπομονετικά μέχρι να στερεοποιηθεί.

Τα παιδιά παρακολουθούσαν σιωπηλά, με τα μάτια καρφωμένα στην πλάκα, όπου ασημόλαμπαν ένας μικρός σταυρός και το σήμα του Δημοκρατικού Στρατού δίπλα-δίπλα.

— Φτιάχνεις ωραία πράγματα! είπε μια κοπέλα. Αυτόν το σταυρό τι θα τον κάνεις;

— Σ' αρέσει;

— Ναι, είναι πολύ ωραίος. Χαρά στα χεράκια σου, τον καλόπιασε.

— Μπορείς να τον πάρεις.

— Θέλουμε κι εμείς, φώναξαν οι άλλες.

Ο Στέφος έκρυψε τη χαρά του δείχνοντας μια σοβαρότητα που δεν ήταν στο χαρακτήρα του.

— Μη μαλώνετε. Μπορεί να φτιάξω ό,τι θέλετε, αλλά πρέπει να 'μαι σίγουρος ότι δε θα πάει ο κόπος μου χαμένος. Βλέπετε τι δουλειά χρειάζεται, για να γίνει ένας τέτοιος σταυρός; είπε μ' αυταρέσκεια.

Σκεφτόταν να καθορίσει τιμή. Η δοσοληψία θα γινόταν,

φυσικά, σε είδος: Σταυρούς θα έδινε, φωμί θα έπαιρνε. Μια χαρούμενη φωνή έκοψε το συλλογισμό του.

— Παιδιά. Ο Γιώργος διόρθωσε τ' αεροπλάνο. Ελάτε να δείτε πώς πετάει, φώναξε ο Κώστας.

Τ' αγόρια στράφηκαν πίσω και είδαν το Χριστοφόρου να στέκει σκυμμένος πάνω στο μηχανικό παιχνίδι. Το αεροπλανάκι φαινόταν σαν πραγματικό, με φτερά, ρόδες κι έλικα. Και μ' ένα ανθρωπάκι τόσο δα στη θέση του αεροπόρου.

— Τραβηχτείτε πίσω, μακριά, είπε αυτός κι άφησε το κουρδιστήρι κρατώντας το σχοινί.

Το παιχνιδάκι άρχισε να διαγράφει ένα κύκλο, ώσπου αποσπάστηκε από το έδαφος μπροστά στα μάτια τους. Ο Χριστοφόρου συνέχισε να γυρίζει το σχοινί που ήταν δεμένο στο κουβούκλιο. Το αεροπλανάκι πετούσε πάνω από τα κεφάλια τους προκαλώντας φωνές χαράς κι ενθουσιασμού. Η δασκάλα βγήκε στην αυλή.

— Τί συμβαίνει;

Ο Χριστοφόρου μάζεψε γρήγορα το σχοινί και το παιχνίδι χτύπησε στο έδαφος.

— Πού το βρήκατε αυτό;

— Σ' έναν τοίχο που βγάζαμε πέτρες για την τραπεζαρία, εξήγησε εκείνος.

Αυτό της φάνηκε εντελώς απίθανο.

— Παράγινε το κακό. Θα πάρω μέτρα.

Ο Τριανταφυλλίδης φάνηκε σε λίγο με τη μελανόχρωμη, φαρδιά χλαίνη ξεκούμπωτη. Η φαλάκρα του έλαμπε σε κάθε κίνηση του κεφαλιού. Η γαμψή μύτη και το αυστηρό βλέμμα του έκαναν πιο τραχιά ακόμα την άγρια από την φύση της όψη του. Τα παιδιά παραμέρισαν φοβισμένα.

— Τι γίνεται εδώ; Θα νομίσει κανείς ότι δεν είναι παιδούπολη αλλά τόπος αγρίων, είπε σε έντονο ύφος.

Βαρύθυμοι και αυτός και η δασκάλα, πήγαν πιο πέρα και στάθηκαν μπροστά στη φωτιά. Ένα αγόρι, γυμνό

μέχρι τη μέση, τίναζε το πουκάμισο του πάνω στις φλόγες. Το κορμί του ήταν γεμάτο κεντήματα και νυχιές.

Ο Στέφος ξύστηκε στην πλάτη.

— Άχ, τι φαγούρα είναι αυτή; Όσο ξύνομαι, τόσο ανάβει το κορμί μου.

Και σε λίγο:

— Πωπώ. Τρέχουν σαν να τις έπιασε στρέκουλας, είπε κι έχωσε το χέρι στον κόρφο του.

Δίπλα, η Σπυριδούλα, η συγχωριανή του, έτριβε το κορμί της με το σιγκούνι της.

— Αν ήμουν αγόρι, θα τα έριχνα όλα από πάνω μου και θα 'χα ησυχάσει.

Ο Τριανταφυλλίδης γύρισε απότομα και αφού έκανε μερικά βήματα, είπε:

— Ψειρόσκονη. Περισσότερη ψειρόσκονη και αλοιφές.

— Αυτό κάνουμε, αλλά χωρίς αποτέλεσμα, απάντησε η δασκάλα.

Ο Τριανταφυλλίδης ξανάρθε ύστερα απο μερικές μέρες.

— Υπομονή παιδιά. Σύντομα η ζωή μας θ' αλλάξει, έλεγε τριγυρνώντας ανάμεσα τους.

*

Στα τέλη του Νοέμβρη η πόλη άλλαξε πάλι όψη. Κόκκινες σημαίες κυμάτιζαν παντού. Απέναντι, στο κτίριο της πολιτοφυλακής, ξεχώριζε η προσωπογραφία του Ένβερ¹⁵, με τη στρατηγική στολή, πάνω σ' ένα πορφυρένιο μακρόστενο πανί που άρχιζε από το δεύτερο όροφο κι έφτανε μέχρι το ισόγειο. Και πάνω-πάνω μια φωτεινή επιγραφή, η οποία αναβόσβηνε όλη τη νύχτα. Από κάποιο μεγάφωνο, που δε φαινόταν, ακούγονταν εμβαστήρια, ομιλίες και συνθήματα. Τις απογευματινές ώρες μεταδίδονταν τραγούδια. Κάποιοι σκοποί έμοιαζαν τόσο πολύ με ελληνικά δημοτικά τραγούδια, που έκαναν τα παιδιά να στέκονται στα παράθυρα για ώρες.

Οι υπεύθυνοι της υπηρεσίας άρχισαν να βροντοχτυπούνε τις πόρτες.

— Όλοι κάτω στην αυλή. Αρχίζει η γιορτή.

Βούιξαν οι διάδρομοι από τις φωνές και τα σανίδια στις σκάλες έτριζαν από τα τρεξίματα. Η δασκάλα στάθηκε στο κεφαλόσκαλο.

— Ο αλβανικός λαός γιορτάζει σήμερα την τρίτη επέτειο της απελευθέρωσής του από τους κατακτητές και τους ντόπιους εκμεταλλευτές, που έπιναν το αίμα του. Εμείς, που γνωρίσαμε τη σκλαβιά και την κοινωνική αδικία και συνεχίζουμε ν' αγωνιζόμαστε για τη λευτεριά της πατρίδας μας, του ευχόμαστε πρόοδο κι ευημερία. Δε θα ξεχάσουμε ποτέ τη φιλοξενία που μας προσφέρει με τόση αγάπη. Τον ευχαριστούμε από τα βάθη της καρδιάς μας, είπε.

Ο μάγειρας και οι κοπέλες της υπηρεσίας πρόβαλαν κρατώντας μεγάλες γυάλες στα χέρια. Τα παιδιά στάθηκαν στη γραμμή σχηματίζοντας διπλές και τρίδιπλες σειρές. Δεν πρόλαβαν καλά-καλά να μοιράσουν τις καραμέλες κι ένα αεροπλάνο πέταξε πάνω από τα κεφάλια τους.

— Ο Γαλατάς! Ο Γαλατάς! φώναξε κάποιος.

Τα παιδιά αλαφιάστηκαν λες κι έβλεπαν το ανιχνευτικό αεροπλάνο που πετούσε κάθε πρωί, κι έτρεξαν να κρυφτούν βγάζοντας τρομαγμένες κραυγές. Ο Λάμπρος και τ' αδέρφια του ζάρωσαν στον τοίχο. Τα τσιρίγματα και οι φωνές δε σταματούσαν. Η δασκάλα κοιτούσε γύρω της ταραγμένη.

Πότε αυτά τα παιδιά θ' απαλλαγούν από τα ψυχικά τους τραύματα; σκέφτηκε.

*

Ένας θόρυβος που έμοιαζε με δυνατή βοή αναστάτωσε την παιδούπολη. Ο Λάμπρος έτρεξε στο δωμάτιο της αδερφής του. Παραμερίζοντας μερικά παιδάκια

έφτασε στο παράθυρο. Μέτρησε να περνάνε πάνω από δέκα φορτηγά. Μερικά σταμάτησαν απέναντι, όπου υπήρχε μια βρύση. Άνθρωποι με σιγκούνια, σαν αυτά που φορούσαν στα χωριά τους, άρχισαν να κατεβαίνουν στο οδόστρωμα. Μια γυναίκα με μωρό στην αγκαλιά σίμωσε στον τοίχο.

— Ελληνόπουλα είστε;

— Ελληνόπουλα, απάντησαν τα παιδιά και χάθηκαν αμέσως από τα παράθυρα.

Η γυναίκα ξαναρώτησε.

— Παιδιά απ' το Πεύκο¹⁶ είναι μαζί σας;

— Δεν ξέρουμε, είπε κάποιος.

— Είναι, είναι, απάντησε ο Λάμπρος.

Τα παιδιά ξεχύθηκαν στο δρόμο, ανακατεύτηκαν με τους μεγάλους. Ο Λάμπρος ξεχώρισε ξαφνικά μερικούς χωριανούς του. Δεν κατάλαβε πώς βρέθηκε μέσα σε κείνο το πλήθος. Μα στάθηκε άτυχος, όπως τα περισσότερα παιδιά που περιφέρονταν ανάμεσα στ' αυτοκίνητα, με την ελπίδα πως θα έβλεπαν τους γονείς τους. Θλιμμένος σταμάτησε πίσω από το θείο του, Δημητρίου, που έκλαιγε σκυφτός, αγκαλιάζοντας τις εγγονούλες του. Πιο κει η γυναίκα από το Πεύκο, έλεγε στην κόρη της.

— Γιατί είσαι τόσο αδύνατη; Μήπως δεν τρώτε καλά;

Το λεπτοκαμωμένο κορίτσι απόφευγε ν' απαντήσει.

— Το βλέπω στα μάτια σου κι ας μη λες τίποτα, είπε η μητέρα κι έβγαλε απ' την τσέπη της ένα κομμάτι ψωμί.

Βλέποντας τη μοναχοκόρη της να δαγκώνει το μπαγιάτικο ψωμί, αναστέναξε.

— Εσύ δεν έτρωγες το φαγητό σου με παρακάλια και τρως αυτό το ξεροκόμματο; Άα, κατάλαβα πόσο καλά περνάτε.

Έσκυψε να της φτιάξει την κορδέλα. Η κοπέλα ήταν ακόμα με το φουστάνι και τα τρυπητά παπουτσάκια, χωρίς κάλτσες.

— Δεν πήρες το δέμα με τα χοντρά ρούχα;

— Όχι. Πότε τα 'στειλες;

— Εδώ κι ενάμιση μήνα, παιδί μου.

Οι οδηγοί άρχισαν να κορνάρουν επίμονα, αλλά ο κόσμος δεν φαινόταν να βιάζεται. Οι εγγονές του Δημητρίου γαντζώθηκαν πάνω του.

— Παππού..., μη φεύγεις.

— Παππούλη, πάρε μας μαζί σου, πάρε μας μαζί σου.

— Τώρα δεν μπορώ. Την άλλη φορά, την άλλη φορά που θα ξανάρθω.

Ο Δημητρίου βιάστηκε να επιστρέψει στο αυτοκίνητο. Τα μάτια του ήταν γεμάτα δάκρυα και το πρόσωπό του όλο ζαρωματιές, μελανοκόκκινο από τον πόνο. Ξεχώρισε το Λάμπρο κι έβγαλε μια σπαρακτική κραυγή σαν να σκιζόταν το λαρύγγι του.

— Εδώ είσαι και δε μιλάς; Γιατί, βρέ, παιδί μου; Θα σου 'λεγα νέα απ' τους γονείς σου. Αλλά τώρα, ακούς, φωνάζει ο σοφέρης, δεν προλαβαίνω.

— Πού είναι; Πότε θα περάσουν από δω;

Ο Δημητρίου δεν του απάντησε. Μπορεί, όμως και να μην άκουσε μέσα σ' εκείνον το θόρυβο και το σπαραγμό του κόσμου. Ο Λάμπρος τον ακολουθούσε ανήσυχος.

— Δε θα περάσουν; Ξαναρώτησε.

— Μπορεί, αλλά δεν ξέρω πότε, απάντησε ανεβαίνοντας στ' αυτοκίνητο.

Απο εκείνη τη μέρα τα παράθυρα στο κτίριο της παιδοπόλης μετατράπηκαν σε παρατηρητήρια. Ακόμα και τη νύχτα θα έβλεπες παιδικά πρόσωπα κολλημένα στα τζάμια. Πού και πού περνούσε κανένα αυτοκίνητο, αλλά χωρίς να κόψει ταχύτητα.

Πίσω από τη ράχη του βουνού με τ' αραιά χαμόκλαδα που φαινόταν από την πόλη, ο Κώστας είδε ένα κοπάδι γίδια να βγαίνει. Έτρεξε αμέσως κοντά στο Νίκο και τα ξαδέρφια του.

— Τα γίδια μας. Είδα τα γίδια μας να 'ρχονται. Ελάτε, ελάτε γρήγορα, είπε χαρούμενος.

Μπροστά αυτός και πίσω ο Νίκος με το Λάμπρο βγήκαν στη σκεπή. Το κοπάδι φαινόταν καθαρά, καθώς σβάρνιζε στη βουνοπλαγιά.

— Δεν είναι τα δικά μας, είπε ο Λάμπρος.

— Πώς δεν είναι; αντέδρασε ο Κώστας.

— Ξέχασες; Τα δικά μας ήταν μπέλα και παρδαλά, ενώ σ' αυτό το κοπάδι είναι πολλά μαύρα, που εμείς δεν έχουμε.

Τα μάτια του Κώστα βούρκωσαν.

— Τι έπαθαν και δε φάνηκαν ακόμα; Μήπως πέρασαν τη νύχτα και δεν τους πρόσεξες; ρώτησε τον αδερφό του.

Ο Νίκος μπορούσε να βρεί κάποια αιτία, για να δικαιολογηθεί, που δεν τήρησε την υπόσχεσή του, αλλά δεν το 'κανε.

— Χαζός είμαι να στέκω εδώ πάνω μ' αυτό το κρύο; Κι έτσι ή κι αλλιώς δεν αφήνουν κοπάδια να περνούν μέσ' απ' την πόλη, είπε ευθύς.

Έχασαν πια κάθε ελπίδα ότι θα έβλεπαν τους γονείς τους να περνάνε από εκεί.

VI

Λίγες ώρες δρόμου ήταν για τα σύνορα. Μπορούσαν να φτάσουν εκεί με μία ανάσα, σκέφτονταν οι Μανταίοι.

— Να φύγουμε. Να φύγουμε απόψε κιόλας, είπε ο Θανάσης.

Θυμωμένες οι γυναίκες τους κούρνιασαν στην άκρη.

— Ανάθεμα την ώρα που μπήκε στα μυαλά τους αυτή η σκέψη, ακούστηκε κάποια.

Ο Ηλίας τις κοίταξε συλλογισμένος.

— Το ξέρουμε κι εμείς. Δεν είναι ευχάριστο αυτό που θέλουμε να κάνουμε, όταν αφήνουμε πίσω το μισό εαυτό μας.

Το μητρικό φίλτρο αποδείχτηκε ισχυρότερο από τη γυναικεία υποταγή και άρχισαν ν' αντιφέρονται.

— Καλά τα λέτε. Πότε όμως θ' αλλάξετε γνώμη;

— Ο δρόμος είναι γεμάτος εμπόδια και δεν ξέρουμε τι μπορεί να συμβεί.

— Είναι προτιμότερο να πάμε στο αβέβαιο παρά να μείνουμε εδώ που ξέρουμε τι θ' ακολουθήσει, τις διέκοψε ο Θανάσης.

— Θα υποφέρουμε, όπως όλος ο κόσμος. Άλλη ψυχή έχουμε εμείς;

— Αν σκεφτόμαστε έτσι, δεν πρόκειται ν' αποφασίσουμε ποτέ, απάντησε η Ηλίας.

— Μας ρωτήσατ' εμάς, αν θέλουμε να γυρίσουμε; Να παρατήσουμε τα παιδιά μας σε ξένη χώρα; Ξέσπασε η Μέλπω.

— Να μείνουμε, αφού θέλετε. Σκεφτήκατε, όμως, τι θα συμβεί, αν μας επιστρατέψουν και μείνετε ολομόνα-

χες με βιο και μωρά; Θέλετε να καταστραφούμε εντε-
λώς; Εμείς οι μεγάλοι ίσως να γλυτώσουμε, αλλά τα
παιδιά θα τα στείλουν στην πρώτη γραμμή. Από κει, να
'στε σίγουρες, δεν πρόκειται να γυρίσουν, εξήγησε ο Θα-
νάσης.

— Θα υποφέρουμε, όπως όλος ο κόσμος, επέμενε η
γυναίκα του.

— Στα πένθη, με χαροκαμένες καρδιές ολόκληρη ζωή;
Η Δάφνη σήκωσε το κεφάλι της σκουπίζοντας τα δά-
κρυά της.

— Εμένα δε με νοιάζει πια, αν σκοτωθώ.

Την κοίταξαν με πόνο.

— Πάψε, κορίτσι μου. Για σένα η ζωή είναι μπροστά
ακόμα, προσπάθησε να την καθησυχάσει ο θείος της ο
Ηλίας.

— Εγώ σας είπα, κάνετε ό,τι νομίζετε, δεν πρόκειται
να μείνω εδώ. Πάω να ξεχωρίσω το βιο μου, είπε ο Βα-
σίλης.

Δεν αντέδρασε κανένας, λες και είχαν λησμονήσει όσα
είπε κάποτε, όταν κατηγορούσε το Θανάση ότι στις δύ-
σκολες στιγμές κοιτάζε μόνο τον εαυτό του και δε νοια-
ζόταν καθόλου τι θ' απογίνονταν οι άλλοι. Δεν ήταν
στιγμή τώρα για άσκοπες κουβέντες. Το βιο βρισκόταν
ακόμα στο γρέκι. Πήγαν ξοπίσω του και τον βοήθησαν
να γυρίσει τα δικά του.

— Θα 'μαι με τον πεθερό μου, είπε ο Βασίλης, καθώς
αποχαιρετούσε τ' αδέρφια του κρατώντας την κόρη του
απ' το χέρι. Αν αποφασίστε να φύγετε, να μου στείλετε
σήμα.

Το βράδυ ο Θανάσης επανέλαβε.

— Αν θέλουμε να γλυτώσουμε απ' τα βάσανα, πρέπει
να φύγουμε όσο πιο γρήγορα μπορούμε.

— Να φύγουμε χωρίς τα παιδιά; έκανε η Μέλπω.

— Κι εδώ να μείνουμε, τα παιδιά δεν πρόκειται να τα
ξαναδούμε, απάντησε.

Αντέδρασαν όλες μαζί.

— Τι; Δε θα τα ξαναδούμε; Γιατί; Τι έγινε;

Η Διαμάντω στράφηκε στο σύζυγό της.

— Μέχρι χτες έλεγες ότι τα παιδιά δεν είναι μακριά και θα πήγαινες να τα δεις; Τι έγινε κι άλλαξες γνώμη;

— Από χτες μέχρι σήμερα άλλαξαν πολλά. Τα παιδιά μπορεί να μεταφέρθηκαν σ' άλλη χώρα.

Οι γυναίκες έμειναν σύξυλες. Τα μάτια τους γέμισαν δάκρυα που κυλήσαν βαριά στα θλιμμένα τους πρόσωπα. Ο Θανάσης είπε ξαφνικά.

— Θα πεταχτούμε μέχρι τους χωριανούς, μπας και μάθουμε κάτι νεώτερο για τα παιδιά.

Άλλος όμως ήταν ο σκοπός τους. Βαδίζοντας μεσ από αγρούς, μακριά από κατοικημένες περιοχές, είδαν έναν Αλβανό να έρχεται προς τη μεριά τους. Ο Ηλίας ρίχτηκε στο διπλανό χωράφι. Το καλάμπόκι δεν το είχαν μαζέψει ακόμα.

— Έει, τι κάνετε αυτού; φώναξε ο Αλβανός.

Ο Ηλίας επέστρεψε στο δρόμο μ' ένα καλάμπόκι στο χέρι.

— Τι άλλο θα μπορούσα να κάνω; Πεινασμένοι άνθρωποι είμαστε. Σου χώρα μας για ό,τι κάναμε, είπε ταπεινά.

Τους κοίταξε καχύποπτα.

— Δεν ξέρετε ότι έχουμε υποχρέωση να ειδοποιούμε την πολιτοφυλακή, όταν βλέπουμε ν' απομακρύνεστε απ' τους καταυλισμούς;

— Σε παρακαλούμε μην το κάνεις αυτό. Λυπήσου μας. Έχουμε μικρά παιδιά και περιμένουν να τους πάμε κάτι να φάνε, απάντησε.

— Φύγετε να μη σας πάρει κάνα κακό μάτι και βρω τον μπελά μου.

Βράδιαζε. Άρχισε να ψιχαλίζει και όσο πιο ψηλά ανέβαιναν, τόσο περισσότερο έπεφτε η θερμοκρασία και δυνάμωνε η βροχή. Είχε σκοτεινιάσει εντελώς, όταν

αποφάσισαν να ξεμυτίσουν από τα χαμόκλαδα και να βγούνε στα σύνορα. Αδύνατα φώτα έκαιγαν χαμηλά, συγκεντρωμένα σ' ένα βαθουλωτό μέρος.

— Πού να βρισκόμαστε;

— Δεν είμαι σίγουρος. Ίσως πάνω απ' το Πληκάτι¹⁷. Εκείνα τα φώτα εκεί πέρα σα να 'ναι στή Βούρμπιανη¹⁸.

— Αν είναι έτσι, βρισκόμαστε πάνω απ' τους γκρεμούς. Από δω είναι δύσκολο να περάσουμε.

Προχώρησαν ανιχνεύοντας το μέρος, πάνω στην κορυφογραμμή. Κρότοι από βήματα έφτασαν στ' αφτιά τους. Ρίχτηκαν σ' ένα όρυγμα και κόλλησαν στο τοίχωμα παρατηρώντας τη σιλουέτα του φρουρού που διαγραφόταν στο σκοτεινό θόλο. Αν έκαμνε ακόμα ένα βήμα μπροστά, θα ήταν χαμένοι. Αλλά, ευτυχώς, η βροχή δυνάμωσε, άρχισε να πέφτει ραγδαία κι ο φρουρός βιάστηκε να επιστρέψει στο φυλάκιο. Γύρισαν πίσω κατρακυλώντας στον κατήφορο.

Ήταν πια μεσάνυχτα, όταν επέστρεψαν από την αναγνώριση. Στο μέρος όπου ήταν ο καταυλισμός τους δεν ακουγόταν και δε φαινόταν τίποτα. Ένιωσαν έντονο φόβο.

— Μπα; Τι συμβαίνει; Γιατί το βιο δεν είναι στο γρέκι; είπε ο Ηλίας κι άνοιξε το βήμα του.

Έπεσαν πάνω σ' έναν πολιτοφύλακα. Τους άφησε να περάσουν χωρίς να τους ενοχλήσει. Οι γυναίκες που κάθονταν δίπλα από τις αποσκευές τους ανασηκώθηκαν.

— Πού ήσασταν; Μας έφαγε η αγωνία να περιμένουμε, είπε η Μέλπω.

— Σας είπαμε θ' αργήσουμε. Το βιο πού είναι; ρώτησε ο Θανάσης.

— Δε βλέπετε; Ήρθαν πολιτοφυλάκοι και το μάζεψαν. Πήραν και τα παιδιά μαζί.

— Γιατί; Δεν είπαν γιατί;

— Είπαν, αλλά πώς να καταλάβουμε; Αν ήσασταν εσείς...

Ο Ηλίας γύρισε προς τη μεριά του Αλβανού.

— Γιατί; Γιατί;

Ο πολιτοφύλακας δεν γνώριζε Ελληνικά, αλλά δεν ήταν και τόσο δύσκολο να μαντέψει τι ήθελαν.

— Ερσέκα¹⁹! Ερσέκα! είπε τεντώνοντας το χέρι του προς τη μεριά της πόλης.

Έφτασαν το βιο τους κοντά στην Ερσέκα. Οι πολιτοφύλακες, οι οποίοι σαλαγούσαν το κοπάδι, με το Θωμά και τον Αποστόλη, δεν τους επέτρεψαν να πλησιάσουν, μα ούτε και να έρθουν σ' επαφή με τα παιδιά τους. Κοίταξαν προς το μαύρο ουρανό, που άστραφτε, και τους διάταξαν να βιαστούν. Βάδιζαν με τις τελευταίες τους δυνάμεις κάτω από τη βροχή. Τους σταμάτησαν μπροστά σε μιά αποθήκη ζωοτροφών. Ένας ακόμα πολιτοφύλακας παρουσιάστηκε.

— Μπορείτε να πάρετε τις αποσκευές σας και να περάσετε μέσα, είπε στις γυναίκες με καθαρή ελληνική προφορά.

Μετά στράφηκε στους άντρες.

— Εσείς θα 'ρθετε μαζί μας.

Ακολούθησαν τον πολιτοφύλακα. Στο τμήμα ο αξιωματικός της υπηρεσίας τους κοίταξε αυστηρά.

— Ο διοικητής ρωτάει: γιατί αρνηθήκατε να μετακινηθείτε προς το εσωτερικό της χώρας, όπως ορίζει η απόφαση; μετάφρασε ο πολιτοφύλακας.

— Δεν μετακινηθήκαμε ακόμα, γιατί θέλαμε να πάμε μαζί με τους συγχωριανούς μας, απάντησε ο Ηλίας.

— Αν ζητούσατε κάτι τέτοιο, θα το παίρναμε υπόψη.

— Δεν μας ενημέρωσε κανένας ότι θα πηγαίναμε σε διάφορα μέρη, απάντησε ο Θανάσης.

Ο αξιωματικός σηκώθηκε κι έκανε μερικά βήματα παρατηρώντας τους με προσοχή. Ήταν βρεγμένοι και γεμάτοι λάσπες. Τα μαλλιά τους έσταζαν.

— Για την ώρα, θα πάτε στην περιοχή που αναφέρεται στην απόφαση.

Οι Μανταίοι αισθάνθηκαν το αίμα να κυλά πάλι στις φλέβες τους. Επιστρέφοντας στις οικογένειες, μες στο σκοτάδι, είδαν το βιο τους κλεισμένο σ' ένα προαύλιο. Έβηξαν διακριτικά. Ο Θωμάς και ο Αποστόλης αποκρίθηκαν από την είσοδο που στέκονταν:

— Εδώ είμαστε. Τι σας είπαν;

— Μην ανησυχείτε. Κοιτάξτε να βρείτε καμιά γωνιά να βολευτείτε.

— Μας είπαν πως μπορούμε να κοιμηθούμε μέσα στο σχολείο. Ο Θανάσης ένιωθε πολύ κουρασμένος. Είπε δυο λόγια μόνο:

— Καλά. Εμείς πάμε, όσο κρατιόμαστε ακόμα στα πόδια μας.

Οι γυναίκες είχαν κουρνιαστεί στο χόρτο. Έτρεμαν από το κρύο. Η Ρούλα, η δίχρονη κόρη του Ηλία, τουρτούριζε. Σαν άκουσαν τα βήματα των αντρών, οι γυναίκες ανασηκώθηκαν.

— Τι ήθελαν και μας κουβάλησαν εδώ; ρώτησε η Διαμάντω.

— Να μετακινηθούμε σ' άλλο μέρος.

— Αχ, αναστέναξε η Μέλπω, δεν υπάρχει μέρος για μας σε τούτο τον τόπο!

Ο Θανάσης σωριάστηκε κάτω και ο Ηλίας έλυσε ένα δεμάτι και το άπλωσε πάνω από το κάλυμμα της κόρης του, λέγοντας στις γυναίκες να χωθούν στα χόρτα, για να ζεσταθούν. Γύρω από τους τορβάδες με το τυρί τα ποντίκια στρίγκλιζαν όλη τη νύχτα.

*

Δυο μέρες παρέμειναν στην τοποθεσία που τους υπόδειξαν οι αρχές. Η απόσταση από τα σύνορα ελάχιστα είχε μεγαλώσει. Το βιο τους μπορούσε να βόσκει στη γύρω περιοχή χωρίς κανένα περιορισμό, αρκεί να μη δημιουργούσε προβλήματα στους κατοίκους της.

— Είναι ευκαιρία, ίσως η τελευταία, για να μπορέσουμε να γυρίσουμε στα σπίτια μας, επαναλάμβανε συνέχεια ο Θανάσης.

Την τρίτη μέρα βάρεσαν το βιο προς την μεριά των συνόρων. Στο γρέκι έμειναν ο Ηλίας με τις οικογένειες. Τα μεγάλα ζώα και τα λίγα γιδοπρόβατα που βάσταξαν επίτηδες βοσκούσαν εκεί γύρω. Δίπλα, λιμέριαζε ο Θύμιος, ο ξάδερφός τους. Αν και είχε αρχίσει να βραδιάζει, το βιο τους δε φαινόταν να γυρίζει στο γρέκι. Ο Θύμιος έφτασε εκεί που δεν τον περίμεναν. Βλέποντας τον Ηλία να φορτώνει τις αποσκευές, ένιωσε πανικό.

— Το πήρατε απόφαση κούσιο²⁰;

— Όπως βλέπεις.

— Θα 'ρθουμε μαζί σας, είπε απρόσμενα.

Ο Ηλίας τον κοίταξε ανήσυχα.

— Το σκέφτηκες καλά; Θα προλάβετε; Και το βιο; Πώς θα φτάσει το βιο σου στα σύνορα;

— Ό,τι φτάσει, κούσιο μ'. Κι αν δεν φτάσει, ξίχ' να γίνει. Περισσότερα βάσανα παρά όφελος έχουμε απ' αυτό.

— Σκέψου καλά. Δε θέλουμε να σε πάρουμε στο λαιμό μας, μα ούτε κι εσύ να μας καταστρέψεις.

— Τι λες, βρε σκυλί; Εγώ να κάνω τέτοιο πράγμα; Εγώ που είμαι έτοιμος να δώσω και τη ζωή μου για σας;

— Δεν ξέρω. Ο κίνδυνος είναι μεγάλος. Να το 'χεις υπόψη.

— Μη φοβάσαι, κούσιο μ'. Θα 'ρθουμε ξωπίσω, απ' άλλο δρόμο, για να μη φαίνεται πως είμαστε μαζί.

*

Τα γιδοπρόβατα των Μανταίων συνέχιζαν να πορεύονται προς τα σύνορα σβαρνίζοντας μέσ' από καλαμποκοχώραφα. Κουδουνίσματα δεν ακούγονταν. Ένα κοπάδι φάνηκε να κατεβαίνει από το βουνό. Ο Θανάσης αισθάνθηκε ότι κινδύνευαν.

— Σταματήστε το βιο, είπε στα παιδιά και άρχισε να μαζεύει ξερά κλαριά και να τα στοιβάζει σ' ένα σημείο.

Ο βοσκός από το ξένο κοπάδι στάθηκε αντίκρυ τους με το πρόσωπο μισοστραμμένο αλλού. Έφερνε χλαίνη και όπλο.

— Ελάτε δω, ρε! Από πού είστε; φώναξε.

Τα παιδιά τα χάσανε για μια στιγμή. Δε φαντάζονταν πως θα ήταν Έλληνας.

— Απ' την Κόνιτσα, απάντησε ο Θωμάς.

— Άσε, ρε την Κόνιτσα! Από ποιο χωριό, ρωτώ; Απ'τη Λυκόρραχη²¹ ή από τη Ζέρμα; αγρίεψε.

— Απ'τη Ζέρμα, απάντησαν και τον πλησίασαν με θάρρος νομίζοντας πως είχαν μπροστά τους κάποιον κοντοχωριανό.

— Από πού ξέρετε, συναγωνιστή, ότι θα 'μαστε απ' αυτά τα χωριά; ρώτησε ο Θωμάς.

— Εσείς απόψε πρέπει να δεθείτε.

Τα παιδιά ξαφνιαστήκαν.

— Για ποιο λόγο να δεθούμε; ρώτησαν μαζί.

Εκείνος καθώς ήταν εκνευρισμένος στράφηκε προς το μέρος των παιδιών και τότε πρόσεξαν την παραμορφωμένη μεριά του προσώπου του.

— Δεν ξέρετε, ε; Και θέλετε να το πιστέψω; είπε οργισμένος. Γιατί έχετε τα κωδούνια βουλωμένα με χόρτο και τα κυπριά χωρίς γλωσσίδια;

Τα παιδιά διατήρησαν την ψυχραιμία τους.

— Αφού είσαι κι εσύ κτηνοτρόφος, θα σου πούμε. Το κάνουμε αυτό, για να μη μας παίρνουν είδηση οι Αλβανοί, που τις νύχτες βοσκούμε το βιο στα καλαμπόκια τους.

— Αλλού αυτά, όχι σ' εμένα!

Ο αντάρτης έστησε το γρέκι του στην απένταντι όχθη. Σκυλί για να φυλάγει το κοπάδι δεν είχε και πυροβολούσε κάθε τόσο. Ακούγοντας τους πυροβολισμούς τα σκυλιά των Μανταίων αναστατώνονταν. Ο Θανάσης πή-

γαινε πέρα-δώθε νευρικά. Στα διαλείμματα, ανάμεσα στους πυροβολισμούς και τα γαυγίσματα, στεκόταν και αφουγκραζόταν με προσοχή. Οι οικογένειες έφτασαν μετά από δύο ώρες, νύχτα πια. Του Θανάση του φάνηκε σαν να είχε περάσει ολόκληρος χρόνος. Ο Θύμιος με την οικογένειά του ερχόταν ξοπίσω. Έφερνε και όλα τα ζωντανά του. Φίδια έζωσαν το Θανάση.

— Πού ξεκίνησες, μωρέ, με τα πρόβατα; Δε σκέφτηκες μήπως σας δει κανένας και πάμε όλοι χαμένοι;

— Τι λες, κούσιο μ'; Αν πάθετε εσείς τίποτα, δε θέλω να ζάω. Μια ζωή περάσαμε μαζί, τώρα θα χωριζόμαστε;

Ο Ηλίας κοίταξε γύρω του με προσοχή. Το σκοτάδι ήταν πηχτό, δε διακρινόταν τίποτα.

— Τι πυροβολισμοί ήταν αυτοί;

— Ένας βοσκός απ' το αντάρτικο κοπάδι που είναι απέναντι ρίχνει, απάντησε ο Θανάσης.

— Δε μ' αρέσει αυτό. Μπορεί να ξεσηκώσει τη χωροφυλακή και να κινηθεί προς τα δω.

Ο Θανάσης στράφηκε στις γυναίκες, που φορτωμένες κοιτούσαν ν' ακουμπήσουν κάπου.

— Μην κάθεστε. Δεν πρέπει να χάνουμε ούτε στιγμή, είπε ανήσυχος.

Ο αντάρτης πυροβόλησε πάλι. Η ρεματιά αντήχησε από τους πυροβολισμούς και τα γαυγίσματα. Ο Ηλίας φοβήθηκε μήπως αντιλήφθηκε τίποτα. Για κάθε ενδεχόμενο, χωρίς να πει λέξη σε κανέναν, έκοψε ένα διχαλωτό κλαρί, το έστησε μπροστά στη φωτιά και κρέμασε την κάπα του. Ύστερα έδεσε μια σκύλα στο κλαρί και όπως τινάζόταν ανήσυχα και γαύγιζε, η κάπα φαινόταν σαν άνθρωπος, που κινιόταν.

— Περάστε τις αλυσίδες στα σκυλιά και κρατάτε τα σιμά, για να μη γαυγίζουν, είπε.

Πήραν πάνω τη ρεματιά προχωρώντας ανατολικά, όπου μια κορυφογραμμή διακρινόταν θαμπά. Μπροστά

ο Θανάσης και πίσω οι άλλοι με τ' αγώγια, τα γελάδια και τα γιδοπρόβατα. Κάθε διακόσια, τριακόσια μέτρα ο Θανάσης σταματούσε, για να συγκεντρώνονται όλοι, άνθρωποι και ζώα.

— Βιαστείτε! Βιαστείτε! έλεγε και ξεκινούσε πάλι.

Βρέθηκαν μπροστά σε κάτι γκρεμούς απ' όπου ήταν αδύνατο να περάσουν. Μεγάλος χείμαρρος περνούσε μέσ' από τα βράχια με βουή· δεν μπορούσαν ν' ακούσουν ο ένας τον άλλο. Κάνοντας αναγνώριση οι άντρες έπεσαν πάνω σ' ένα μονοπάτι. Και πάλι ο Θανάσης προχώρησε μπροστά. Το μονοπάτι έβγαζε σ' ένα χωριό. Έφτασαν στα πρώτα σπίτια. Τα ζαγάρια σκίστηκαν να γαυγίζουν. Καμιά κίνηση, όμως· ερημιά.

Ένα αδύνατο φώς άναψε ξαφνικά σ' ένα χαμόσπιτο. Ο Θανάσης στάθηκε δίπλα στο παράθυρο κι είδε μια γυναίκα να νανουρίζει το μωρό της.

— Περάστε γρήγορα, είπε χαμηλόφωνα.

Πάλι η σιγή της νύχτας απλώθηκε γύρω τους. Μιά σιγή φορτωμένη πόνο και αγωνία, μες στη οποία ακούγονταν τα νύχια των προβάτων να κροταλούν. Έπεσαν πάνω στην τηλεφωνική γραμμή του αλβανικού φυλάκιου. Ένα σκυλί ακούστηκε να γαυγίζει και να έρχεται προς τη μεριά τους. Ο Θύμιος τρόμαξε.

— Αχ, κούσιο μ', μας μυρίστηκε.

— Πάψε! είπε ο Θανάσης με πνιχτή φωνή.

— Μας έπιασαν, μωρέ σκυλί.

— Πάψε είπα!

Ο Ηλίας σαλάγιασε το βιο στο διάσελο, που σερνόταν μουντό, και γύρισε στις οικογένειες.

— Γιατί σταματήσατε; Το βιο περνάει τα σύνορα.

— Δεν ακούς; Μας αντιλήφτηκαν απ' το φυλάκιο. Δεν μπορούμε να προχωρήσουμε.

— Όσο να φτάσουν εδώ, θα βρισκόμαστε στο δικό μας μέρος. Βιαστείτε, όμως. Από δω, είπε και χάθηκε στο σκοτάδι.

Τα γαυγίσματα αλάργευαν. Κατάλαβαν ότι ο Ηλίας θα παράσυρε το σκυλί προς άλλη κατεύθυνση. Κίνησαν όλοι μαζί, με την ψυχή στα δόντια. Η Δέσπω, η κόρη του Θύμιου, έφαχνε με το βλέμμα γύρω της.

— Πατερούλη μου; Πού είσαι; Χάθηκε ο πατέρας.

Σταμάτησαν πάλι. Ο Θανάσης έφαξε δεξιά και αριστερά. Λίγο έλειψε να πέσει στα χέρια των Αλβανών. Επέστρεψε λαχανιασμένος.

— Πού στο διάβολο πήγε; Η γη τον κατάπιε;

Η κόρη του άρχισε να σταυροκοπιέται.

— Αχ πατερούλη μου, σ' έπιασαν. Τι θα κάνουμε τώρα;

Ο Θανάσης συγκρατούσε με δυσκολία τα νεύρα του.

— Καλά τον έκαναν, αφού έφυγε για να γλιτώσει το τομάρι του. Αν θέλετε, μείν' εδώ να σας πιάσουν κι εσάς.

Λίγο ακόμα κι έφταναν στα σύνορα. Η ράχη λεία, ολόγυμνη σαν ράχη αλόγου. Από το φυλάκιο έφταναν φωνές που δυνάμωναν.

— Εδώ, τώρα, κρέμετ' η ζωή μας, είπε ο Θανάσης.

Τον ακολούθησαν με το φόβο στην καρδιά, σέρνοντας με δυσκολία τα πόδια. Έφτασαν στη ράχη και από κεί, χωρίς να καταλάβουν πως, βρέθηκαν πίσω, στην άλλη πλευρα του βουνού. Η βουνοπλαγιά γυμνή, όλο κοτρώνια και χαλίκι, βυθιζόταν στο σκοτάδι. Κάτι περίεργες μορφές, που δεν ξεχώριζαν αν ήταν δέντρα ή άνθρωποι, ορθώνονταν γύρω τους. Καθώς κατηφόριζαν βιαστικά πότε από το μονοπάτι, πίσω από τα ζώα και πότε δίπλα, η Διαμάντω αισθάνθηκε το έδαφος κάτω από τα πόδια της να φεύγει. Η Μέλπω έκανε να την πιάσει μα σύρθηκε και αυτή πίσω της.

— Παναγιά μου, θα σκοτωθούμε, ψιθύρισε.

Σταμάτησαν στο τέλος της χαλικάριάς ²².

— Μήπως χτύπησες; ρώτησε τη συνυφάδα της.

Η Διαμάντω ψηλάφισε την κοιλιά της.

— Δεν ξέρω, δε νιώθω τίποτα, είπε ταραγμένη.

— Θε μου, σ' ευχαριστούμε! έκαναν το σταυρό τους. Μαζεύτηκαν μες στο καμένο δάσος. Η Δέσπω οδυρόταν.

— Πατερούλη μου! Αχ, πατερούλη μου!

Τα μανιασμένα γαυγίσματα ακούγονταν πιο κοντά. Κοίταξαν έντρομοι πίσω τους. Αλβανοί φρουροί φάνηκαν πάνω στα βράχια. Ένα σπαραχτικό βάβισμα τους έκοψε την ανάσα. Έστερ' από λίγο, είδε τον αδερφό του να φτάνει παραπατώντας.

— Τι έπαθες;

— Τίποτα. Εσείς φτάσατε καλά; κοίταξε γύρω! Ο Θύμιος πού είναι;

— Δεν ξέρω, δε φάνηκε ακόμα. Φοβούμαι μήπως τον έπιασαν.

— Δεν μπορεί. Τον είδα να περνά τα σύνορα πριν από σας.

— Και πού είναι; Πού είναι που να τον πάρει ο διάβολος; Όλο προβλήματα μας δημιουργεί, είπε ο Θανάσης.

Άρχισαν να ψάχνουν ένας εδώ, άλλος εκεί. Τα βράχια έριχναν από πάνω τους το πέπλο της νύχτας. Ο Θανάσης διέκρινε το γαΐδαρο του Θύμιου να ξεροσταλιάζει σε κάτι χαμόκλαδα. Πήγε προς τα 'κει τρέχοντας. Ο ξάδερφός του αγκομαχούσε ξαπλωμένος στο έδαφος. Ξέσπασε πάνω του οργισμένος.

— Πού είσαι, μωρέ; Πού είσαι; Μας κοφοχόλιασες.

Ο Θύμιος ανασηκώθηκε κουνώντας τα χέρια του.

— Χάθηκα, κούσιο μ', χάθηκα. Λίγο έλειψε να με ξεσκίσουν τα σκυλιά τους, να με πιάσουν ζωντανό.

— Σήκω. Δε θα περιμένουμε εσένα, είπε και γύρισε τραβώντας το νυσταγμένο ζώο.

— Έρχομαι, κούσιο μ'.

Τον ακολούθησε κάνοντας τον σταυρό του.

— Ήμασταν τυχεροί, κούσιο μ', πολύ τυχεροί. Δε θα

πάψω να το λέω παντού, να δοξάζω τον Υψιστο. Εγώ κούσιο μ', κι όχι εσείς. Εσείς δεν έχετε ανάγκη. Εσείς μωρέ, είστε σκυλιά, θηριά, δε σας τρομάζει τίποτα.

— Πάψε κι έλα γρήγορα. Το κορίτσι δεν μπορεί να κρατηθεί απ' το κλάμα. Καλά, μωρέ, δεν σκέφτηκες πού αφήνεις την οικογένεια;

— Πες, κούσιο μ', πες ό,τι θέλεις. Έφταιξα. Στάσου και δείρε με. Δείρε με, κούσιο μ', όσο μπορείς. Δεν αξίζω, να κλαίει για μένα.

— Έχεις πολλά ακόμα να πεις; νευρίασε ο Θανάσης.

— Έχεις δίκιο, κούσιο μ'. Δε λέγεται με λόγια η ευτυχία.

— Είναι νωρίς ακόμα, για να χαιρόμαστε.

— Τι λές, μωρ' σκυλί; άλλαξε χρώμα.

Γυμνός, κατάμαυρος ο τόπος έπεφτε ορμητικά προς την κοιλάδα της Γράμμουστας²³. Το καμπαναριό και μερικά καπνισμένα ντουβάρια είχαν απομείνει από το ξακουστό βλαχοχώρι. Θλίψη και πόνος σημάδεψαν τις ψυχές τους.

— Ποιος ξέρει, αν θα 'μείνε τίποτα' απ' τα σπίτια μας, αναστέναξε η Διαμάντω.

Μιά ριπή ανατάραξε την πρωινή γαλήνη. Την ίδια στιγμή μια ομάδα στρατιωτών φάνηκε να κατεβαίνει από την κορυφή της Αετομηλίτσας²⁴.

— Τι να 'ναι αυτοί; Φαντάρτοι ή αντάρτες; αναρωτήθηκε ο Θανάσης.

Σταμάτησαν κοιτάζοντας ο ένας τον άλλο.

— Τι θα κάνουμε, μωρέ σκυλί, αν είναι αντάρτες;

Τ' αδέρφια προσπάθησαν να διατηρήσουν την ψυχραιμία τους.

— Θα πούμε πως ακούσαμε ότι το χωριό μας είναι πάλι λεύτερο, κι επιστρέφουμε στα σπίτια μας, είπε ο Ηλίας.

— Θα μας πιστέψουν, κούσιο μ';

Τράβηξε μπροστά χωρίς ν' απαντήσει. Οι στρατιώτες

πλησίασαν ανακόπτοντας το γοργό βήμα. Ήταν όλοι τους νέοι, σε στρατεύσιμη ηλικία· δύσκολο να διακρίνουν τις προθέσεις τους στα παγερά τους πρόσωπα. Οι στολές τους ήταν πανόμοιες με την ενδυμασία του Εθνικού Στρατού, αλλά δε φέρανε κανένα διακριτικό. Η αγωνία τους μεγάλωσε. Ο Θανάσης αντιλήφθηκε ξαφνικά ότι φορούσαν τους μπερέδες με το έμβλημα πίσω. Τόλμησε ν' απλώσει το χέρι στο μπερέ ενός στρατιώτη.

— Για να δω βρε παιδί μου, τι είστε;

Οι στρατιώτες ξέσπασαν στα γέλια.

— Μη φοβάστε· φαντάροι είμαστε.

Ξεθάρρεψαν. Ο Θύμιος αγκάλιασε το λοχία, τρέμοντας ακόμα.

— Άχ, παλικάρι μ', να 'ξερες τι φόβο περάσαμε. Σας πήραμε γι' αντάρτες, μωρέ σκυλί.

Ο λοχίας αποτραβήχτηκε σμίγοντας τα φρύδια του.

— Τι είπατε;

Ο Θύμιος τα 'χασε.

— Με συγχωρείτε..., δεν ξέρω τι λέω..., απ' τη χαρά μου, μωρέ..., τραύλισε.

— Έχεις δίκιο, μπάρμπα, κάθε άλλο παρά άνθρωποι είμαστε, για να σκοτωνόμαστε σε τούτα τα κατσάβραχα, είπε ο στρατιώτης.

— Όχι, βρε παιδιά. Άλλο πράγμα εννοούσα. Με παρεξηγήσατε. Θεριά, θεριά ήθελα να πω...

Ο τρόπος της ομιλίας του, τους προκάλεσε ευθυμία. Σπρώχνονταν ποιος να βρεθεί δίπλα του, αστειεύονταν.

— Πώς τα καταφέρνεις, μπάρμπα, να ξεφεύγεις από τόσα θεριά; Πήρε αέρα.

— Με λοχίαν του Λαχανά²⁵, του Σαγγαρίου²⁶ και της Αλμυράς Ερήμου²⁷, ηρώου εν ζωής, ομιλείτε, είπε περήφανος. Προσέχετε, λοιπόν...

Κόπηκαν όλοι στα γέλια. Ακόμα και ο Θανάσης που είχε βαρεθεί ν' ακούει τις φλυαρίες του, χαμογέλασε. Μια άλλη ομάδα, στα πλάγια της ράχης, πάσχιζε ν' ανοί-

Ξει δρόμο μέσ' από τις νάρκες. Άνθρωποι και ζώα πέρασαν το ναρκοπέδιο και σταμάτησαν στο χώρο όπου στρατοπέδευε η μονάδα.

Ο διοικητής έφτασε εσπευσμένα.

— Σταθήκατε τυχεροί, βρε παιδιά, τώρα μην ανησυχείτε. Η περιοχή ελέγχεται εξ ολοκλήρου απ' τον Εθνικό Στρατό.

Οι φαντάροι περιτριγύριζαν το κοπάδι, έπιαναν τα τραγιά κι έβγαζαν φωτογραφίες. Ο οδηγός του κοπαδιού, ένας παρδαλός τράγος με ασπρόμαυρα μπαλώματα και γυριστά κέρατα ίσα μ' ένα μέτρο μήκος το καθένα, ξέφυγε αλαφιασμένος και μπήκε στο ναρκοπέδιο. Πέτορες, χώματα και καπνός τινάχτηκαν γύρω. Με δυσκολία οι κτηνοτρόφοι, αφηφώντας τον κίνδυνο, σταμάτησαν το βιο τους μπροστά από το ναρκοπέδιο.

*

Ένα τμήμα συνόδευε τους Μανταίους στην Αετομηλίτσα. Το κοριτσάκι του Ηλία κρατώντας ένα κομματάκι μπομπότα ταρακουνιόταν στο μεσοσάμαρο πότε ξύπνιο και πότε νυσταγμένο. Τα μάγουλά του ρόδιζαν και τα μαλλάκια του άστραφταν, ίδιο μετάξι, καθώς οι πρωινές αχτίδες έπεφταν πάνω του. Οι φαντάροι το κοιτούσαν καταγοητευμένοι.

— Τι καλλιγραφία έχει το κερατένιο και τι όμορφο που είναι!

Κάποιος πλησίασε κι απόσπασε το ξεροκόμματο από το χεράκι του. Το νήπιο έβαλε τα κλάματα.

— Το φωμάκι μου. Μου πήρε το φωμάκι μου.

— Βρε, το κερατένιο, κουβέντες που ξέρει, απόρησε ο στρατιώτης.

Άρχισαν να σηκώνουν το κοριτσάκι ο ένας μετά τον άλλον, να το φέρνουν στην αγκαλιά και να του δίνουν μπισκότα, σταφίδες και καραμέλες.

— Έλα. Έλα σ' εμένα. Έχω κι εγώ ένα αγγελουδάκι, είπε ο πρώτος.

Είχαν ξεχαστεί για λίγο. Όμως ατμόσφαιρα πολέμου επικρατούσε γύρω που γινόταν όλο και πιο βαριά. Τμήματα στρατού ανεβοκατέβαιναν στο βουνό. Ο πολεμιστής των Βαλκανικών Πολέμων και της Μικρασιατικής Εκστρατείας προαισθανόταν κίνδυνο.

— Κούσιο μ', αυτές οι κινήσεις δεν μ' αρέσουν, είπε στον Ηλία.

Πήγαιναν πίσω από τους άλλους. Ο ήχος των κουδουνιών μείωνε την ακουή.

— Τι σου πέρασε απ' το νου; Ό,τι τόσο γρήγορα θα βρούμε την ησυχία μας; αποκρίθηκε ο Ηλίας.

Καθώς πλησίαζαν στην Αετομηλίτσα, κατάκοποι, αλλά με την πεποίθηση ότι θα βρίσκονταν πάλι στα σπίτια τους, ένα μικρό απόσπασμα τους έφραξε το δρόμο.

— Οι γυναίκες με τα υποζύγια μπορούν να περάσουν. Οι υπόλοιποι, είπε ο επικεφαλής της ομάδας παρατηρώντας τους άντρες, να συγκεντρώσετε τα αιγοπρόβατα.

— Γιατί, βρε σσ... συμβαίνει τίποτα; ρώτησε ο Θύμιος.

Ο αξιωματικός τον κάρφωσε με βλέμμα αυστηρό.

— Σας υπενθυμίζουμε ότι δε βρίσκεστε μπροστά σε συναγωνιστές, αλλά σε τμήμα του Εθνικού Στρατού.

— Πέστε μας τι ζητάτε, για να ξέρουμε τι να κάνουμε, είπε ο Θανάσης.

— Στο ποίμνιό σας υπάρχουν αιγοπρόβατα συμμοριτών. Κατάσχονται εν ονόματι του Βασιλέως και της πατρίδος.

— Τα παιδιά επιστρατεύτηκαν με τη βία.

Μύγα δε δεχόταν στο σπαθί του, ο αξιωματικός.

— Μπρος. Χωρίστε το βιο τους!

Ο Θωμάς θυμήθηκε τη δική του περίπτωση και τον πήρε το παράπονο. "Θε μου. Λυπήσου μας. Κάνε πάλι το θαύμα σου, γιατί δε φταίγουν τα ξαδέρφια μου για

ό,τι έγινε”, έλεγε μέσα του. Ο Ηλίας πέρασε δίπλα με την αγκλίτσα στο χέρι προσπαθώντας να πιάσει ένα βετούλι²⁸ που ξέφευγε με μεγάλα άλματα. Πρόσεξε τα βουρκωμένα μάτια του γιου του και σταμάτησε απότομα.

— Τι έπαθες;

— Τίποτα.

Οι στρατιώτες οδήγησαν το βιο των ανταρτών στο χωριό και το μάντρωσαν στη πρώτη αυλή, ενώ ο αξιωματικός συνόδεψε τους Μανταίους στη διοίκηση της μονάδας. Τα καλντερίμια κροτάλιζαν από το βηματισμό των τμημάτων που πηγαινοέρχονταν αδιάκοπα. Δεξιά και αριστερά σπίτια πετρόχτιστα, σκεπασμένα με φύλλα σχιστολίθων. Άλλα με ίχνη βομβαρδισμού, ετοιμόρροπα, και άλλα ισοπεδωμένα. Το κοινοτικό γραφείο διατηρούνταν, σαν από θαύμα, ανάμεσα στα ερείπια. Συνθήματα, γραμμένα με κόκκινη μπογιά, σώζονταν στους τοίχους. “Σχολή αξιωματικών του Δ. Σ”. “Ο εχθρός στο Γράμμο δε θα περάσει”. Γύρω γύρω σκοποί. Στρατιώτες και αξιωματικοί περνούσαν ανταποδίδοντας χαιρετισμούς. Μετά από λίγο τους κάλεσαν μέσα.

— Το τόλμημά σας, κύριοι, είναι άξιο θαυμασμού και μνείας, είπε ο ταγματάρχης. Η προσπάθειά σας, όμως, να δικαιολογήσετε τους συμμορίτες συνιστά πράξιν αντεθνικήν.

— Την αλήθεια είπαμε. Τα παιδιά πήραν τα όπλα κάτω από εξαναγκασμό, απάντησε ο Θανάσης.

— Γνωρίζομεν καλώς τις πράξεις των. Και όχι μόνο αυτών, είπε ένας νευρώδης λοχαγός που δεν έπαιρνε από πάνω τους το βλέμμα του.

— Το θέμα θεωρείται λήξαν. Μπορείτε ν’ αποσυρθείτε, είπε ο διοικητής.

Ο Ηλίας βρέθηκε σε αμηχανία. Αύριο η αδερφή του θα ζητούσε το βιο της. Τι θα της έλεγε; Ότι το κατάσχεσε ο στρατός; Και αν δεν τον πίστευε; Δε θα τον βάρυνε η

υποψία της, ότι το έφαγε; Αυτό θα ήταν δύσκολο να το υποφέρει. Κοίταξε το διοικητή.

— Μπορείτε να μου δώσετε κάποιο χαρτί, που να λέει, ότι το βιο της αδερφής μας κατασχέθηκε;

Ο λοχαγός τινάχτηκε πάνω. Ένα δυνατό ράπισμα τάρραξε το κορμί του Ηλία.

— Να μάθετε να μην προκαλείτε. Οι συμμορίται δεν πρόκειται πια να εισέλθουν εις τον τόπο τούτον. Οι περιοδείες σας ετέλειωσαν, ούρλιαξε.

Ο ταγματάρχης έσμιξε τα φρύδια. Το πρόσωπό του συσπάστηκε.

— Κύριοι, αφήστε μας μόνους, είπε απευθυνόμενος στους αξιωματικούς του.

Ο Ηλίας άργησε να βγεί από την έδρα του τάγματος. Και όταν επέστρεψε στους δικούς του, που βρίσκονταν σε απόγνωση, ήταν ανήσυχος και γλωμός, δέχτηκε τις επικρίσεις τους.

— Τι 'ταν αυτό που 'καμες, βρε σκυλί; Τους απείλησες με τους αντάρτες, ότι θα ξανάρθουν;

— Έτσι το κατάλαβες εσύ;

— Ασ' εμένα και σκέψου αυτούς. Πώς το κατάλαβαν αυτοί, έχει σημασία.

Το πέρασμά τους από τ' αόρατα και αχάρακτα μονοπάτια αφήναν τα ίχνη τους που μένανε άσβηστα στη μνήμη των ανθρώπων.

— Πέρυσι το Μάη αυτός ο αξιωματικός ήταν στο Κάντσικο, νομίζω, είπε ο Ηλίας.

— Θα 'χουμε φασαρίες, αν αρχίσουν να σκαλίζουν εκείνη την υπόθεση, ανησύχησε ο Θανάσης.

— Μάχη γινόταν, τους είπα, δεν μπορούσαμε να τηρήσουμε τη διαταγή σας, γιατί το μέρος που βρισκόμασταν είχε καταληφτεί απ' τους αντάρτες.

Ο Θανάσης έπεσε σε βαθιά συλλογή.

Τις βραδυνές ώρες, όταν ο ήλιος έπεφτε πίσω από το βουνό, ο τόπος άρχισε να μουχρώνει και κρύος αέρας

διαπερνούσε το σώμα τους. Μάζεψαν το βιο σ' ένα βαθούλωμα, περιτριγυρισμένο από βράχια. Τα φύλλα και τα ξερόκλαδα ήταν υγρά, δύσκολα άναβαν. Ο Θύμιος σίμωσε στη φωτιά τρέμοντας.

— Θ' αρπάξω καμιά πούντα, μωρέ σκυλί. Συναχώθηκα κιόλας.

Ανταλλαγές πυρών διέκοψαν την κουβέντα του. Πετάχτηκε πάνω, μεταδίδοντας την ανησυχία του στους άλλους.

— Για μας ήρθαν, μωρέ σκυλί.

Ο στρατός χτυπούσε απ' όλες τις μεριές. Οι τροχιοδεικτικές διασταυρώνονταν πάνω από τα κεφάλια τους. Ο Θύμιος έβλεπε οπτασίες και άκουγε βήματα.

— Έρχονται προς τα δώ, μωρέ σκυλί, πάει, καθήκαμε. Τέτοιο σύγκρου κοντά στη φωτιά πρώτη φορά ένιωσε.

*

Έφιππο τμήμα εφοδιασμού της μονάδας επέστρεφε στην Πυρσόγιαννη²⁹, συνοδεύοντας τους Μανταίους. Ο Θύμιος έβλεπε να ορθώνονται πάλι μπροστά του τα φαντάσματα των ανταρτών, πότε προβάλλοντας πίσω από τις ράχες και μέσ' από τα λαγκάδια που διαβαίνουν και πότε πίσω από τα κλαριά, όπου κουνιόνταν, καθώς το βιο περνούσε βόσκοντας.

— Τόσοι ιππείς μας φυλάγουν. Τι θα γίνουμε, μωρέ σκυλί, αν μείνουμε μόνοι μας;

— Αυτό να το σκεφτόσουν πριν ξεκινήσεις για δω κι όχι τώρα που είναι αργά, αποκρίθηκε ο Θανάσης.

Απέναντι, στην αραιοδασωμένη βουνοπλαγιά της Πυρσόγιαννης, τα δέντρα έπαιρναν μιά πρασινοκίτρινη, ωχρή πολυχρωμία. Στα εγκαταλειμμένα αμπέλια του χωριού ένα κοπάδι βοσκούσε.

— Το βιο του Βασίλη, είπε ο Ηλίας και τράβηξε μπροστά.

Ο Σούλης, ο πεθερός του αδερφού του, καθόταν σκυφτός στον όχθο του δρόμου. Σαν άκουσε πατήματα, σκούπισε τα δάκρυα και ανασήκωσε το κεφάλι.

— Μας έφαγε η αγωνία, βρε παιδί. Φτάσατε καλά;

— Δόξα τω Θεώ. Ο Βασίλης πού είναι;

— Σαν φτάσαμ' εδώ, είπαμε στην ταξιαρχία ότι σε μια δυο μέρες θα δοκιμάσουν κι άλλοι να περάσουν τα σύνορα· και τώρα πήγε πάλι να ρωτήσει αν έφτασε κάνα σήμα για σας, απάντησε ο γέρος.

Οι καβαλάρηδες της επιμελητείας περνούσαν δίπλα. Πάνω από το μαυριδερό άλογο, που σειόταν ολόκληρο κι εκσφενδόνιζε χαλίκια με τα χτυπήματα των πετάλων στον πετρόσπαρτο δρόμο, ο λοχίας χαιρέτησε το Σούλη.

— Γεια σου, γέροντα. Πώς είσαι σήμερα;

— Πώς να 'μαι παλικάρι μου; Όπως το τσουρουφλισμένο δέντρο, χωρίς φύλλα και κλωνάρια που σαπίζει απ' τις ρίζες.

— Κουράγιο. Κουράγιο.

— Πού να το βρω;

Ο αξιωματικός σπυρούνιασε τό άλογο και πηγαίνοντας μπροστά από τους άλλους, ανέβαινε τα καγκέλια για το χωριό, ίδιος αρχάγγελος. Σε κάθε σημείο σκοποί, παρατηρητήρια κι οχυρώματα. Σημάδια ότι ο πόλεμος δεν είχε τελειώσει ακόμα.

Η Πυρσόγιανη πάνω στη βουνοπλαγιά ορθωνόταν περήφανη, κόντρα στην καταστροφική μανία του πολέμου, δείχνοντας στους περαστικούς ότι άντεχε ακόμα. Τα σπίτια στέρεα. Ψαμμιτική³⁰, γλυπτή η πέτρα τους, δεμένη γερά με την υπομονή του μάστορα και την ψυχή του χαλαζία³¹. Ψηλά στο καμπαναριό κυμάτιζε η γαλανόλευκη. Και από την έδρα της ταξιαρχίας έφταναν στρατιωτικά εμβατήρια.

Το σκοτάδι έπεφτε γύρω και μαζί με αυτό δυνάμωνε το αγιάζι που κατέβαινε από το ρέμα. Καταβλημένοι από ανάμικτα συναισθήματα, με τη αίσθηση ότι ήταν

ελεύθεροι, αλλά κι εγκαταλειμμένοι συνάμα σ' έναν κόσμο βίαιο κι εκδικητικό, μες στον οποίο τους ταλάνιζαν τα χτυπήματα της μοίρας τους, οι Μανταίοι κατέφυγαν σ' ένα καλυβάκι, με την ψευδαίσθηση πως εκεί θα έβρισκαν λίγη γαλήνη.

— Νυχτώνει, κούσιο μ', και θα 'χουμε πάλι νταραβέρια, είπε ο Θύμιος ξαφνικά.

— Μη φοβάσαι. Έχουν σοβαρότερα προβλήματα οι αντάρτες από το να ασχολούνται μ' εμάς.

— Έτσι νόμιζα κι εγώ, αλλά το χτεσινό γεγονός μ' έκανε ν' αλλάξω γνώμη.

Οι γυναίκες ξεσπάθωσαν όλες μαζί.

— Θέλατε και τα παθαίνετε, αλλά εμείς τι χρωστάμε να υποφέρουμε;

— Δε θα 'ναι πάντα έτσι. Αύριο μεθαύριο τα πράγματα θα ηρεμήσουν και θα πάμε στα σπίτια μας.

— Γιατί; Για να βλέπουμε τα ντουβάρια;

— Νομίζετε πως φτάνουν τα σπίτια, για νά στεγνώσουν τα δάκρυά μας;

Τα λόγια αυτά τους έφεραν μερικούς μήνες πίσω. Βρίσκονταν και τότε μακριά από τα σπίτια τους, αλλά ήταν μαζί με τα παιδιά τους. Και δεν είχαν τίποτα πολυτιμότερο, τίποτα που να στερούνταν περισσότερο.

— Σκέφτεστε μανάχα τους εαυτούς σας, αλλά τι θα γίνουμ' εμείς και τα παιδιά μας, που έμειναν σε ξένο τόπο, έρημα και μοναχά, δε σας νοιάζει καθόλου. Ξίκι να γίνουν τα σπίτια και το βιο μπροστά στα παιδιά μου, ξέσπασε η Μέλπω.

Βυθίστηκαν στη σιωπή. Η αγωνία και ο φόβος φούντωναν.

— Θα τα δούμε ποτέ; Κι αν υποφέρουν, κι αν πάθουν τίποτα, δε θα σας τρώει το σαράκι; είπε η Διαμάντω.

Ο Ηλίας σήκωσε ψηλά τα βουρκωμένα του μάτια.

— Τόσα παιδιά είναι σαν τα δικά μας. Και σε χειρότερη μοίρα ακόμα. Αν είναι να υποφέρουν αυτά, που

δεν το πιστεύω, τότε θα υποφέρουν και τα δικά μας. Θα μας γράψουν τα παιδιά και θα δείτε πως έχω δίκιο.

— Σταματήστε αυτή την κουβέντα, φώναξε ο Βασίλης.

— Γιατί; Επειδή δε σας αρέσει ν' ακούτε τα στραβά σας;

— Ξεχνάτε πού βρισκόμαστε; είπε σιγά. Δυο μέρες τώρα με τραβολογούν. Θέλετε να μας σύρουν όλους για ανάκριση;

Η κουβέντα κόπηκε σαν να έπεσε μαχαίρι.

Ο ουρανός ήταν ξάστερος. Και όσο η νύχτα προχωρούσε, άλλο τόσο το κρύο έσφιγγε και περούνιαζε τα κορμιά τους. Ψύχρα, κόπωση και ανησυχία σύμπραξαν για να τους κρατήσουν άγρυπνους. Πάχνη κάλυπτε τα πάντα. Το πρωί είδαν το βιο τους μαζεμένο σωρό. Τα γελάδια και τα υποζύγια ριγούσαν κάτω από το δροσόπαγο που τα κάλυπτε.

Στην έδρα της ταξιαρχίας, όπου πήγαν για να πάρουν την άδεια πορείας, ο αξιωματικός της υπηρεσίας τους είπε:

— Από δω και κάτω, θα μετακινηθείτε μόνοι σας.

— Μόνοι μας; Χωρίς καμιά προφύλαξη; σάστισε ο Θύμιος.

— Δεν υπάρχει λόγος.

Και αυτή όμως η εξήγηση του αξιωματικού δεν ήταν αρκετή για να κατευνάσει την ανησυχία του.

— Τι λέτε, συνάδελφε; επέμενε. Εγώ, έστω και να 'ναι όπως τα λέτε, δεν κάμω βήμα από δω. Θα ταμπουρωθώ όπου λάχει και θα ρίχνω στον καθένα, που θα τολμήσει να με διώξει απ' τον τόπο μου.

Οι στρατιώτες που βρίσκονταν στο γραφείο άκουγαν άναυδοι.

— Πηγαίνετε! Πηγαίνετε! φώναξε ο αξιωματικός.

Σαν βγήκαν και πήραν κάτω το καλντερίμι, τα ξαδέρφια του τον λοξοκοίταζαν συλλογισμένα.

— Το σκέφτηκες σοβαρά να ξεχειμωνιάσεις εδώ; ρώτησε ο Θανάσης.

Πήρε αγέρωχο ύφος ο Θύμιος λες κι έγινε άλλος άνθρωπος.

— Ναι, κούσιο μ'. Όλη νύχτα αυτό σκεφτόμαν και μελετούσα. Είναι κρίμα να ταλαιπωρούμαι για λίγα ζωντανά, αφού μπορώ να τα ξεχειμωνιάσω εδώ. Δεν είναι δα κάνα κοπάδι σαν το δικό σας.

— Τι να σου πω! Τι να σου πω! έκανε μπουχτισμένος ο Θανάσης.

— Να μου πεις, κούσιο μ', να μου πεις αν κάνω λάθος και θα κάμω αυτό που πρέπει.

Για τίποτα πια δεν ήταν βέβαιοι και πολύ περισσότερο για τη ίδια τη ζωή τους που την όριζαν άλλοι. Αυτά έλεγαν μέσα τους αλλά απόφευγαν την κουβέντα.

*

Το εκδικητικό πάθος των αντιμαχόμενων πλευρών πέρασε σαν ανεμοστρόβιλος πάνω από τα Γραμμοχώρια. Σάρωσε τα πάντα. Οι βασανισμένοι κάτοικοι σύρθηκαν πέρα από τα όρια του ουρανού τους. Κανένας δεν έμεινε άθικτος.

Στην Πλάκα πάνω από την Κόνιτσα, οι Μανταίοι αντίκρισαν τους πρώτους πολίτες να βοσκούν τα ζωντανά τους. Πέντε εδώ, δέκα εκεί, λίγα περισσότερα παρέκει. Όσο για να τυραννιούνται, όσο η ζωή τους στηριζόταν σε αυτά. Οι Μανταίοι περνούσαν κατάκοποι. Το βιο τους σβάρνιζε αργά στο φαρδύ χωματόδρομο.

— Απο πού έρχεστε, βρε παιδιά; ρώτησε κάποιος.

— Πάνω απ' τα βουνά.

— Υπάρχει κόσμος ακόμα;

— Πως, οι άθαφτοι κι οι σωροί από τα χαλάσματα, γόγγυξε ο Σούλης.

Μια φάλαγγα αυτοκινήτων έβγαινε πίσω από τη στροφή και ανηφόριζε με βουητό. Το κοπάδι λάχισε, σκαρφάλωσε στην πλαγιά. Το φοβερό τσομπανόσκυλο

χύμησε στο πρώτο αυτοκίνητο και πρίν ο οδηγός προλάβει να φρενάρει, βρέθηκε κάτω από τους τροχούς. Μερικά μέτρα πιο κει κάποιιο σφαχτό πάτησε νάρκα. Βρόντηξε ο τόπος και το μέρος όπου έγινε η έκρηξη καλύφτηκε από τον κουρνιαχτό. Όσο να συνέρθουν και να συνειδητοποιήσουν τι ακριβώς είχε συμβεί οι φαντάριοι πρόλαβαν να μεταφέρουν τα αιμόφυρτα ζώα και να τα στοιβάξουν στην καρότσα. Οι άνθρωποι γύρω παράταγαν τα ζωντανά τους κι έφταναν εκεί κατατρομαγμένοι.

— Μήπως χτυπηθήκε κανείς;

— Δόξα τω Θεώ... Μερικά ζώα μόνο.

— Εσείς να 'στε καλά.

— Περίεργο πράγμα. Τόσες φορές πέρασαν ζώα από δω και δε συνέβηκε τίποτα. Πώς έγινε τώρα;

Οι Μανταίοι καταυλίστηκαν κάτω από τα βράχια, που τα διασχίζει το ρέμα της Πηγής. Μολυβένια τα σύννεφα μαζεύονταν στον ουρανό. Ο αέρας δυνάμωνε και μαδούσε τα πλατάνια της ρεματιάς. Άρχισαν να κόβουν πουρνάρια και να στήνουν ένα καλύβι. Ο Θανάσης σταμάτησε κοιτάζοντας τους αδερφούς του.

— Πρέπει να δούμε τι έκαναν με τα σφαχτά. Να πάρουμε καμιά δεκάρα τουλάχιστον, για ν' αγοράσουμε ψωμί.

— Είπες ότι θα πήγαινες μόνος σου, του υπενθύμισε ο Βασίλης.

— Πιάστηκα ολόκληρος, είπε κι ίσαξε τη μέση του.

Οι αδερφοί του συνεννοήθηκαν σιωπηρά.

*

Ο κόσμος της υπαίθρου είχε κατακλύσει τον τόπο γύρω από την Κόνιτσα. Σε κάθε βήμα γρέκια, κλαδοκαλύβες, σκηνές. Άνθρωποι μισόγυμνοι και ασθενικοί περιφέρονταν εδώ κι εκεί. Βαριά δυσωδία αναδυόταν από το έδαφος.

Ο Ηλίας άνοιξε το βήμα του. Η Κόνιτσα που γνώριζε είχε αλλάξει, παρουσίαζε εικόνα κατειλημμένης πόλης. Παντού ξενόφερτοι· πολίτες αλλά και στρατιώτες. Οι δρόμοι και τα στενά μυρμήγκιαζαν. Κι εδώ κόσμος ταλαιπωρημένος γύριζε άσκοπα, κουβαλώντας τη μαύρη του μοίρα. Τα ίχνη της μάχης διακρίνονταν ακόμα στους τοίχους. Δυνατότητες για να στεγαστούν τόσοι άνθρωποι δεν υπήρχαν. Έμεναν σ' επιταγμένα δωμάτια, σε κατώγια και σταύλους, συχνά με τα ζώα του ιδιοκτήτη στον ίδιο χώρο. Χωρίς νερό και χωρίς μέσα για τη διατήρηση της ατομικής καθαριότητας κινδυνεύαν να προσβληθούν απο αρρώστιες. Τα τρόφιμα, τα είδη υγιεινής και υπόδησης που διανέμονταν από τις αρχές δεν αρκούσαν για όλους. Αλλά και αυτοί που τα δικαιούνταν ταλαιπωρούνταν αφάνταστα. Η κατάληψη του Γράμμου από τον Εθνικό Στρατό τους είχε δημιουργήσει ελπίδες ότι θα επέστρεφαν στα χωριά τους και θα τελείωνε για πάντα το δράμα τους. Δεν μπορούσαν να φανταστούν, όμως, ότι τα χωριά τους είχαν καταστραφεί και ότι από τα νοικοκυριά που είχαν αφήσει δεν είχε απομείνει τίποτα. Οι αρχές αρνιούνταν να επιτρέψουν την επάνοδο στις εστίες τους. Έτσι, το φάσμα της πείνας σερνόταν στους δρόμους. Σειρές και συρροή ανθρώπων μπροστά σε καταστήματα και υπόστεγα. Βαριές κουβέντες έφτασαν στ' αφτιά του. Σταμάτησε μπροστά στο κέντρο διανομής τροφίμων. Ο καβγάς δυνάμωσε.

— Ξέρεις πώς με λεν' εμένα; Κοίτα καλά να μη το μετανιώσεις, φώναξε κάποιος.

Ο άλλος δεν υπόκυψε στις φοβέρες του.

— Δε μ' ενδιαφέρει. Εδώ μοιράζουν τρόφιμα για τους κατοίκους της λάκας μας κι εσύ, όπως καλά γνωρίζω, δεν είσαι απ' τα χωριά μας.

— Τι λες, μωρέ, που θα μου πεις εσύ από πού είμαι;

Υστερα από κάμποση ώρα ο Ηλίας ξαναπέρασε από το σημείο αυτό. Η διανομή των τροφίμων είχε τελειώσει,

αλλά αρκετός κόσμος βρισκόταν ακόμα εκεί.

— Άδικα στεκόμασταν τόσες ώρες.

— Να 'ταν πρώτη φορά; Ας ελπίσουμε αύριο να σταθούμε πιο τυχεροί.

Παιδάκια μισόγυμνα με βαθουλωμένα μάγουλα περιφέρονταν ανάμεσα στον κόσμο. Ο Ηλίας ένιωσε να ραγίζεται η ψυχή του. “Μήπως βρίσκονται και τα παιδιά μου στην ίδια μοίρα;” Αυθόρμητα έφερε το χέρι στην τσέπη του και αντιλήφτηκε ξαφνικά ότι δεν είχε δεκάρα. Έστριψε στο στενό της αγοράς. Λίγα όσπρια και ποτά είχαν απομείνει στις βιτρίνες. Τα τσιγκέλια στο κρεοπωλείο ήταν γυμνά. Ούτε ίχνος από κρέας, αλλά ο καταστηματάρχης βγήκε στην είσοδο.

— Ορίστε. Σε τι μπορούμε να σας εξυπηρετήσουμε; Ο Ηλίας γύρισε να φύγει.

— Έχω πλάτη απο κατσίκι, φρέσκο, κατάφρεσκο, τον σταμάτησε ο κρεοπώλης. Περάστε, περάστε, τον οδήγησε στο διπλανό χώρο. Σήμερα το κρέας είναι δυσεύρετο. Τέτοια ευκαιρία δεν πρόκειται να ξαναβρείτε.

Το βλέμμα του Ηλία σταμάτησε πάνω στο κούτσουρο, όπου ήταν μισογδαρμένο ένα κεφάλι τράγου.

— Απο πού λεπτά, πατριώτη; έκανε συγχυσμένος.

Ο κρεοπώλης τον λοξοκοίταξε αλλάζοντας έκφραση.

— Βγαίνετε στην αγορά απένταροι;

— Για άλλο λόγο ήρθα, είπε ήρεμα. Έχω μερικά βετούλια. Μπορείτε να τα πάρετε; Δε θα ζητήσω πολλά. Από ανάγκη τα δίνω.

Μέσα στο ψυχρό βλέμμα του κρεοπώλη διακρινόταν η κακία του.

— Όλα τα χρόνια προμηθεύατε το χασάπη... το Σδράβο³². Γιατί δεν πάτε σ' εκείνον; ανέφερε το όνομα του γνωστού αντάρτη.

Ο Ηλίας ένιωσε το σαρκασμό του σαν απειλή και απομακρύνθηκε χωρίς ν' αποκριθεί. Πέρασε από μερικά καταστήματα ακόμα. Έπαιρνε παντού την ίδια απάντηση.

— Τι λες, πατριώτη; Θέλεις να με χώσουν μέσα για παράνομη διακίνηση εμπορευμάτων; Να μου σφραγίσουν το κατάστημα;

— Είναι μεγάλη ανάγκη. Μας έλειψε το ψωμί.

— Δυστυχώς, δεν μπορώ να κάνω τίποτα. Τα τρόφιμα πωλούνται με δελτίο. Δεν το ξέρετε;

Μια σειρά βαρέλια μπροστά στο παλιό παντοπωλείο τράβηξαν την προσοχή του. Σταμάτησε και τα περιεργαζόταν απορημένος.

— Τρέχει τίποτα; ρώτησε ο καταστηματάρχης.

— Αυτά τα καδιά πώς βρέθηκαν εδώ;

Χλόμιασε ο άνθρωπος.

— Περάστε, περάστε παρακαλώ.

Άρχισε να του αφηγείται ολόκληρη ιστορία. Ο Ηλίας άκουγε σκεπτικός.

— Ό,τι έγινε έγινε, τον διέκοψε ξαφνικά. Θα μπορέσετε να μου φυλάξετε τα καδιά μέχρι την άνοιξη;

— Ευχαρίστως, αν δεν τα ζητήσει ο έμπορας, απάντησε ο καταστηματάρχης.

Η βροχή δυνάμωνε. Παγωμένες οι σταγόνες έρχονταν λοξά κι έδερναν το πρόσωπό του. Έφτασε στο γρέκι καταμουσκεμένος. Οι αδερφοί του είχαν καταφέρει να στερεώσουν μια κλαδοκαλύβα κι έριχναν προσάναμα στη φωτιά, σχηματίζοντας ολόκληρη στοίβα. Οι γυναίκες κάθονταν μαζωμένες στο άνοιγμα της καλύβας. Η ζέστη εξανεμιζόταν πριν φτάσει εκεί. Θα κοιμόνταν πάλι με βρεγμένα ρούχα. Μόνο οι δυο ξαδερφούλες πρόβαλλαν τα κεφαλάκια κάτω από τα κλαριά και κοίταζαν ψηλά γλείφοντας τις καραμελίτσες που είχαν πάρει από τους φαντάρους.

— Γιατί άργησες τόσο; Τι σου 'παν; ρώτησε ο Θανάσης.

Κάθισε σ' ένα κορμό, κοντά στη φωτιά, κι έριξε πάνω του την κάπα. Οι σταγόνες κυλούσαν αλαφρά στο γίδινο μαλλί.

— Ο στρατός δεν φέρνει καμιά ευθύνη για ό,τι έγινε. Έπρεπε ν' ακολουθήσουμε την καθορισμένη διαδρομή. Όσο αφορά τη διάθεση του κρέατος, είπαν ν' αποτανθώ στην αρμόδια υπηρεσία της επαρχίας. Ύστερ' απ' αυτά πήγα κι εκεί. Πού να βρεθεί άκρη; Ένας σου λέει πως δεν ξέρει τίποτα, άλλος απαντά πως τα σφαχτά μεταφέρθηκαν στα Γιάννινα για εξέταση κι άλλος πάλι πως ήταν ακατάλληλο το κρέας για κατανάλωση και δόθηκε εντολή να καταστραφεί.

Για ό,τι είδε στο κρεοπωλείο κι άκουσε από τα χείλη του παντοπώλη δεν ανάφερε λέξη. Ο Θανάσης ήταν όλο φαρμάκι.

— Τα 'φαγαν τα σφαχτά, είπε.

— Τι να κάνουμε; Όπου τα πολλά και τα λίγα, απάντησε ο Βασίλης.

— Δεν ήταν ένα και δύο, για να μιλάς έτσι, αλλά δώδεκα κομμάτια. Τα περισσότερα ζωντανά ακόμα. Θα μπορούσαμε να τα 'χαμε κοψει μόνοι μας και να πουλούσαμε το κρέας. Οι στρατιώτες δεν είχαν κανένα δικαίωμα να τα πάρουν.

— Εκεί ήσουν. Γιατί δε μίλησες;

— Ρωτάς αν μπορούσα να σκεφτώ στην κατάσταση που βρισκόμουν;

— Ότι και να κάμεις τώρα, είναι αργά. Από δω και πέρα να προσέχουμε. Ο κόσμος πεινάει. Αρπάζει ό,τι βρει μπροστά του. Δεν υπολογίζει τίποτα. Ούτε αρχές, ούτε αν υπάρχει Θεός, εξήγησε ο Ηλίας.

Όλα τα βλέμματα στράφηκαν πάνω του· δεν ήταν απ' τους ανθρώπους που πετούσε λόγια στον αέρα.

— Τι μας κρύβεις; Μίλα καθαρά, είπε ο Βασίλης.

— Κάποιος έμπορας ανέβηκε στο χωριό. Οι κάτοικοι, είπε ο καταστηματάρχης, τον οδήγησαν σ' ένα σπίτι. Ο νοικοκύρης ήταν γέρος ολομόναχος κι άρρωστος βαριά. Δεν καταλάβαινε τι του 'λεγε. Πήρε το τυρί στη μισή τιμή, απάντησε ο Ηλίας.

— Ο πατέρας μας θα 'ταν, είπε εκείνος. Ποιος άλλος είχε τυρί για πούλημα;

Ο Θανάσης κοίταξε τους αδερφούς του ανήσυχος.

— Τι κάνουμε τώρα;

Σαν να είχε μαντέψει τη σκέψη του η Μέλπω αντέδρασε απότομα.

— Για τον πατέρα σας, που 'ναι γέρος, στενοχωριέστε κι είστε έτοιμοι να κάνετε τα πάντα. Να δώστε και τη ζωή σας ακόμα. Τα παιδιά μας που τα παρατήσαμε σε ξένο τόπο, προλάβετε να τα ξεχάστε κιόλας.

— Μας λέγατε πως μόλις φτάσουμε στην Ελλάδα θα ζητήστε να γυρίσουν κοντά μας, μα δε βλέπουμε να κάνετε κάτι. Να σκεφτόσασταν τουλάχιστον να ρωτήσετε κάποιον που ξέρει απ' αυτά, παραπονέθηκε η Διαμάντω.

Άκουγαν σιωπηλοί, αφοσιωμένοι στις σκέψεις τους.

— Βλέπετε ό,τι βρισκόμαστε ακόμα στο δρόμο. Πόσες φορές θα το πούμε; Μόλις φτάσουμε στο χειμαδιό και ταχτοποιηθούμε κάπως, θα φύγουμε αμέσως για την Αθήνα. Άλλος τρόπος για να φέρουμε τα παιδιά μας δεν υπάρχει, απάντησε ο Βασίλης.

— Αχ! Αυτός ο γυρισμός στην Ελλάδα θα μας ποτίζει για πολύ ακόμα φαρμάκι, είπε η Χρυσαιγή.

Κατέβασαν τα κεφάλια τους οι άντρες. Το νήμα των σκέψεών τους κόπηκε αμέσως κι ένιωσαν σαν να βρέθηκαν σ' ένα λαβύρινθο και δεν ήξεραν προς τα πού να κινηθούνε.

*

Ο χρόνος της υπομονής φαινόταν να μην έχει τελειωμό και μετάτρεψε τον πόνο των μανάδων σε δάκρυα και μοιρολόγια.

Κάποιο απόγευμα, καθώς πλένανε στο ρέμα, μια Κοιτσιώτισσα, ζαλικωμένη ξερόκλαδα, σταμάτησε δίπλα.

— Τι σκούζετ' έτσι, π'να σας φάει το μαύρο φίδι, σά-

μπως πήραν τα παιδιά να τα σκοτώσουν; τις καταράστηκε.

— Άχ, χριστιανή μου, να 'ξερεις τι πόνος σκίζει τα σωθικά μας, απάντησε η Διαμάντω.

— Σάμπως δεν ξέρω; Μάνα είμαι κι εγώ. Κι εμένα ο νους μου στα ξένα τρέχει, μα δεν κάνω έτσι.

Έσκυψε έβαλε το χέρι στο νερό, το κράτησε μέσα για λίγο και μουρμούρισε:

— Αχνίζει..., αχνίζει. Πόνους γιατρεύει και σάρκες λιώνει.

Σκούπισε τα χέρια της στην ποδιά κοιτάζοντας τις γυναίκες. Η Διαμάντω είχε βρεχτεί μέχρι τη μέση. Το σώμα της έδειχνε, ότι ήταν στις μέρες της τεκνοποίησης.

— Να μην ξαναπλύνεις σε τούτο το νερό, θα βλάψει το παιδί, είπε η παράξενη γυναίκα.

Οι συννυφάδες της Διαμάντως την κοίταξαν με δέος, χωρίς να σκεφτούν, αν αυτό που άκουσαν ήταν συμβουλή ή προάγγελμα κακού.

— Πού σ' έφερ' ο δρόμος από δω, π' ανάθεμά σε! την αποπήρε η Χρυσαιγή.

— Ακούσατε τι είπα; Να μη σας βρει το κακό και με θυμηθείτε.

Είδαν τους άντρες τους που επιστρέφαν από την Κόνιτσα και βιάστηκαν να ξεβγάλουν τα ρούχα.

Στην Επιτροπή του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών στην Κόνιτσα, όπου γίνονταν καταθέσεις για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες χιλιάδες Ελληνόπουλα οδηγήθηκαν στις Ανατολικές χώρες, τους βεβαίωσαν ότι θα προβαίναν στις απαραίτητες ενέργειες, για να επιστρέψουν τα παιδιά τους όσο το δυνατόν γρηγορότερα.

— Τα Χριστούγεννα, το πολύ-πολύ μέχρι τον καινούργιο χρόνο, τα παιδιά μας θα 'ναι εδώ, είπε ο Θανάσης.

Οι γυναίκες έκαμναν το σταυρό τους, προσεύχονταν, σκέφτονταν τη στιγμή που θ' αντάμωναν με τα παιδιά

τους. Τ' απόβραδο έβγαλαν τα ξεχασμένα εικονίσματα των σπιτιών τους μέσ' από τις αποσκευές και τα έστησαν στο ξυλοκάλυβο.

— Παναγιά μου, βόηθα να γυρίσουν τα παιδιά μας, να γελάσουν τα χείλια μας, προσεύχονταν γονατιστές.

Η βροχή εξακολουθούσε να πέφτει αδιάκοπα, περνούσε μέσ' από τα κλαριά και τις καταμούσκειες χωρίς αυτές να αισθάνονται τίποτα, μέχρι που ένιωσαν το νερό να κυλάει στα κορμιά τους.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

VII

Ἄσπλαχνη ἡ μοίρα χάραξε τους δρόμους τους σε αντίθετη κατεύθυνση απομακρύνοντας συνεχώς τη μέρα της αντάμωσης. Στην παιδούπολη πάλι φορτηγά σταματημένα μπροστά στα κτίρια. Φωνές και σφυρίγματα στους διαδρόμους. Ἡ δασκάλα πέρασε από τα δωμάτια λαχανιασμένη. — Παιδιά, τι είπαμε; Τα πράγματά σας και στην αυλή. Γρήγορα, παρακαλώ.

Βγήκαν αμέσως με ταρβάδες και πάνινες σακουλίτσες στα χέρια. Στριμώχτηκαν στην αυλή.

— Ὅσοι εἶστε από δεκαπέντε χρονών και πάνω να σταθείτε πίσω. Οἱ ἄλλοι, ὅσοι θ' ακούτε τα ονόματά σας, θα περνάτε απέναντι, εἶπε ἡ δασκάλα ανοίγοντας την κατάσταση. Ὁ Λάμπρος ἐπίασε τ' ἀδέλφια του από το χέρι και τα κρατούσε σφιχτά. Δίπλα του ὁ Μίμης με τη Μαρία, ὁ Νίκος, ὁ Κώστας... Ἡ Ερμιόνη κρεμάστηκε από το λαιμό της ἀδερφῆς της. — Μη φεύγεις, μη φεύγεις, εἶπε με δάκρυα στα μάτια. — Ἡσύχασε, φούλα. Πρέπει να πάω με τους μεγάλους. Μην κλαις, θα ῥθουμε πίσω σας, εἶπε ἡ Βαρβάρα. Μέσα σε λίγα λεπτά ἄλλαξαν ὅλα. Τα μισά παιδιά βρέθηκαν απέναντι, τ' ἄλλα μισά ἐμειναν από δω. Ἡ Θεοδώρα διαμαρτυρήθηκε.

— Θέλουμε να μείνουμε με τα ξαδέρφια μας, μαζί με τ' ἄλλα τα χωριανά μας.

— Προχωρήστε, παρακαλώ. Χωρίς παράπονα κι αντιλογίες, ἀπάντησε ἡ δασκάλα. Ζυγίστηκαν δακρυσμένα. Οἱ πρώτες σειρές πήγαν αριστερά, στ' αραδιασμένα αυτοκίνητα, οἱ ἄλλες ἐστριψαν δεξιά με κατεύθυνση την παλιά παιδούπολη. Καθώς κοίταζαν πίσω κά-

θε λίγο και λιγάκι, βούρκωναν κι έχαναν το ρυθμό του βηματισμού. Η γραμμή κομματιάστηκε. Οι περαστικοί κοιτούσαν απορημένοι.

*

Όσες μέρες έμειναν στην παλιά παιδούπολη, έβλεπαν φάλαγγες αυτοκινήτων να διασχίζουν την πόλη, μεταφέροντας παιδιά. Κάπου-κάπου άκουγαν να τραγουδάνε στα ελληνικά.

— Ακούτε; Ελληνόπουλα είναι. Για πού πάνε; αναρωτιόνταν. Ένα φορτηγό έμεινε στο δρόμο. Μέχρι ν' αποκατασταθεί η βλάβη και να φτάσει στα σύνορα, η φάλαγγα είχε περάσει το μεθοριακό σταθμό. Ο οδηγός δεν είχε κανένα στοιχείο μαζί του, αφού ήταν όλα στο φάκελο που κρατούσε ο υπεύθυνος της αποστολής. Οι Γιουγκοσλάβοι φρουροί απαγόρευσαν την είσοδο του αυτοκινήτου στη χώρα τους. Ύστερα από απάνωτά τηλεφωνήματα, ο οδηγός πήρε εντολή να επιστρέψει στο Ελμπασάν. Είχε σουρουπώσει και απόλυτη σιωπή επικρατούσε στην παιδούπολη. Ο Σωκράτης χτύπησε το παράθυρο, μετά τράνταξε την πόρτα δυνατά. — Ε, δεν ακούτε; Ανοίξτε. Εγώ είμαι. Ανοίξτε γρήγορα, φώναξε.

Ο Λάμπρος πετάχτηκε πάνω. — Τι θέλεις; — Τα παιδιά του χωριού μας ήρθαν.

— Ποια παιδιά; — Τα χωριανά μας απ' το Φιέρι³³. Τα ξαδέρφια σου... Πού να τους αναφέρω όλους, τόσοι που είναι; Ο Λάμπρος έτρεξε πίσω του. Μπήκαν στο διπλανό κτίριο. Ο Σωκράτης άνοιξε μια πόρτα και γύρισε το διακόπτη. Ταλαιπωρημένα από το δρόμο τα παιδιά είχαν αποκοιμηθεί. — Βρε, τον πήρατε κιόλας; Δεν είπα πως θα ξανάρθω; είπε και πέρασε ανάμεσά τους τραβώντας τις κουβέρτες από πάνω τους. Δε ντρέπεστε, βρε; Ξυπνήστε! Τα χωριανά μας έρχονται να σας δουν. Ανασηκώνονταν ανοίγοντας με δυσκολία τα μάτια τους.

Κοιμούνταν με τις φανελίτσες και τα σορτσάκια. Τα μαλλιά ανακατεμένα έπεφταν στα μάτια τους. Ο Λάμπρος δεν μπόρεσε ν' αναγνωρίσει κανέναν. Κάποιος φώναξε. — Λάμπρο! Λάμπρο! Κοίταξε δεξιά. Δύο αγόρια πετάχτηκαν όρθια και πλησίασαν δρασκελίζοντας πάνω από τα στρώματα. — Βρε Λάμπρο! Δε μας γνωρίζεις; παραξενεύτηκε ο Τάκης. — Πώς να σας γνωρίσω, τόσο π' αλλάξατε; Τα παιδιά γέλασαν δυνατά.

— Έλα πιο δω, είπε ο Μούλης. Στάθηκε δίπλα στα ξαδέρφια του. Όσο του μιλούσαν, μια ο ένας και μια ο άλλος και πότε-πότε και οι δυο μαζί, αλλά και όλοι οι άλλοι γύρω, τους κοιτούσε συγκινημένος, χωρίς ν' αποκρίνεται.

— Τι έπαθες, βρε Λάμπρο; Γιατί τόσο φοβισμένος; Εσύ π' αλώνιζες όλο το χωριό; Όπου πετροπόλεμος κι εμείς. Θυμάσαι; είπε ο Βαγγέλης χαμογελώντας.

Ολόκληρο μπουλούκι: αδέρφια, συγγενείς και συγχωριανοί όρμησαν μέσα. Σφιχταγκαλιάζονταν, αντάλλαζαν ασπασμούς, χτυπιόνταν χαιδευτικά στους ώμους. Πίσω τους ο Ντίνος, ένα κωφάλαλο ξανθό αγόρι, αναπηδούσε στο στρώμα και αλάλαζε ασύλληπτα νοήματα άλλου κόσμου που δεν άγγιζαν κανέναν. Ξάφνου άρπαξε μια κουβέρτα, την ανέμισε ψηλά και την πέταξε πάνω τους. Οι άναρθρες κραυγές του τάραξαν τη νυχτερινή γαλήνη.

— Αντά! Αντά-ντα-ντα-νταα!

Έξω έκανε ψύχρα, αλλά η αστροφεγγιά προμηνούσε λαμπερή, ηλιόλουστη μέρα.

*

Ο ήλιος έσκασε ροδοκόκκινος κι έλαμψαν όλα γύρω, λες και ήταν καλοκαίρι. Τα παιδιά της Ζέρμας μαζεύτηκαν στην αυλή. Με ριγωτά, μελί κουστούμια και κόκκινα, λουστραρισμένα άρβυλα τ' αγόρια από το Φίερι ξεχώριζαν από τα χωριανά τους που τα περιτριγύριζαν.

Ελάχιστα παιδιά ήταν σε αυτή την κατάσταση. Ο Βαγγέλης παραξενεύτηκε.

— Εσείς είστε ακόμα με τα χωριάτικα;

— Ρωτάς αν έχουμε άλλα να φορέσουμε; είπε ο Λάμπρος.

— Δε σας έδωσαν καινούργια;

— Όχι.

— Πώς όχι; μπήκε στη μέση ο Στέφος. Μας έδωσαν από δύο πουκάμισα και βραχιιά. Σαν ετούτα που φοράω. Καλά που μου δωσαν κι αυτά, γιατί τα δικά μου έλιωσαν.

Ο Αγοραστός, ένα δεκαπεντάχρονο αγόρι γεροδεμένο και ψηλό, χτυπώντας τη μπάλα στο έδαφος με το χέρι του, έφτασε κοντά τους.

— Είμαι ο αρχηγός της ποδοσφαιρικής ομάδας, είπε περήφανα. Θέλετε να δώσουμε ένα φιλικό ματς;

Τ' αγόρια από το Φίερι στράφηκαν στο Βαγγέλη, σαν μεγαλύτερος που ήταν.

— Ωραία. Τι ώρα θέλετε ν' αρχίσουμε; απάντησε εκείνος.

— Κανονικά. Όπως γίνονται όλοι οι αγώνες. Τ' απόγευμα. Στις τέσσερις, να πούμε; Να 'χετε και λίγο χρόνο μπροστά σας, για να προπονηθείτε. Η ομάδα μας πήρε το πρώτάθλημα στους αγώνες με τα σχολειά της πόλης, πρόσθεσε χτυπώντας την μπάλα με κεφαλιές μπροστά στις κοπέλες.

*

Τα παιδιά γέμισαν το χώρο γύρω από το γήπεδο. Άσε που στο λιθόχτιστο φράχτη δεν έβλεπες άδειο μέρος. Πολλά αγόρια είχαν μετατρέψει σε κερκίδες και τις διατάξεις των δέντρων ακόμα. Ο Τριανταφυλλίδης γυρόφερνε συλλογισμένος. Σήκωσε το βλέμμα του ψηλά.

— Δεν μπορείτε να βουλευτείτε κάπου αλλού και σκαρφαλώσατε στα δέντρα;

— Από δω βλέπουμε καλύτερα, συναγωνιστή.

— Όλοι κάτω. Κι εσείς απ' τον τοίχο.

Οι αρχηγοί οδήγησαν τις ομάδες τους στο γήπεδο. Η ομάδα της παιδούπολης έφερνε κόκκινη στολή και πραγματικά ποδοσφαιρικά άρβυλα. Ο αντίπαλος παρουσιάστηκε με κοντά σορτσάκια και πουκάμισα. Στη φανέλα του τερματοφύλακα ήταν γραμμένη η ονομασία της ομάδας τους. “Ζέρμα”.

— Για δεσ όνομα που διάλεξαν. Τι να σημαίνει; ρώτησε κάποιος.

Ο Λάμπρος στεκόταν δίπλα του.

— Τ' όνομα του χωριού μας είναι, είπε με περηφάνεια.

— Μπα; Τόσο σπουδαίο είναι το χωριό σας; Σε λίγο θα ντρέπεστε να λέτε ότι είστε απ' αυτό, απάντησε τ' αγόρι.

— Γιατί;

— Γιατί θα φάτε τόσα γκόλ, που θα τα θυμάστε σ' όλη σας τη ζωή.

Ο Λάμπρος μούλωξε. Ακόμα και τη στιγμή που τα παιδιά του χωριού του, συγκεντρωμένα παρέκει, άρχισαν να ζητωκραυγάζουν: “Ζέρμα. Ζέρμα. Ζέρμα”, αυτός συνέχισε να στέκει σιωπηλός. Τα χωριανά του ήταν μια χούφτα μέσα στ' άλλα παιδιά. Οι φωνές τους πνίγηκαν στις ατέλειωτες ζητωκραυγές, που δονούσαν τον αέρα.

— Γράμμος. Γράμμος³⁴...

Ο Αγοραστός προχώρησε βαθιά στην περιοχή του αντιπάλου και αγωνιζόταν να σπάσει την άμυνα. Με τα πολλά ζικ-ζακ λίγο έλλειψε να χάσει τη μπάλα. Οι δικοί του έτρεχαν δίπλα, ορμούσαν μπροστά.

— Εδώ! Εδώ! φώναζαν.

Πείσμωνσε αυτός κι έδωσε ένα δυνατό σουτ. Η μπάλα

χτύπησε στο δοκάρι. Αμέσως ο εμπροστοφύλακας της “Ζέρμας” την έστειλε στο Μούλη και αυτός προχώρησε μπροστά προσπερνώντας τους παίχτες της αντίπαλης ομάδας με μαγικές κινήσεις, μέχρι που συνάντησε την επίμονη αντίσταση των αμυντικών. Μα και πάλι ο Μούλης δεν έχασε χρόνο, σούταρε στρωτά στο Φώτη. Η μπάλα φάνηκε για λίγο σαν να κόλλησε στο πέλμα του, σαν να τινάχτηκε πάνω και τότε μ’ ένα απρόσμενο πιασυχτύπημα, πέρασε σαν βολίδα και καρφώθηκε στα δίκτυα.

— Γκολ! Γκολ! ξεφώνισαν τα παιδιά από τη Ζέρμα, μες στη σαστιμάρα των άλλων.

Σαν να ’ταν αγώνισμα δρόμου, που δεν έχει εμπόδιο κανένα, όρμηξαν μπροστά οι παίχτες της παιδούπολης, στέλνοντας τη μπάλα από τον ένα στον άλλο. Η ατμόσφαιρα δονήθηκε πάλι.

— Γράμμος... Γράμμος...

Οι παίχτες δεν άντεξαν να κρατήσουν το ρυθμό που μόνοι τους επιχείρησαν να επιβάλουν. Δέχτηκαν διπλό πλήγμα, ένα γκολ πίσω από το άλλο. Συνέχιζαν ν’ αγωνίζονται, αλλά φαινόταν ολοκάθαρα ότι το συναίσθημα του ηττημένου βάραινε πάνω τους. Οι κραυγές της απογοήτευσης αναμειγνύονταν με το παραλήρημα της χαράς. Ο διαιτητής σφύριξε τη λήξη του αγώνα. Ο Λάμπρος ακολούθησε τα παιδιά του χωριού του που έτρεξαν στο γήπεδο γεμάτα χαρά και περηφάνεια.

— Χαλάλι σας. Τ’ αξίζατε, άκουσε πίσω μια φωνή.

Ο Λάμπρος γύρισε το κεφάλι. Ήταν το ίδιο αγόρι που λίγο πριν τον περιγελούσε. Παραξενεύτηκε, αλλά δεν είπε τίποτα.

VIII

Έφτασε η μέρα που και τα τελευταία Ελληνόπουλα θ' άφηναν την Αλβανία. Πάνω στα βουνά συγκεντρώνονταν μαύρα, βαριά σύννεφα.

Οι οικότροφοι της παλιάς παιδούπολης, ντυμένοι καλά, με καινούργια ρούχα και παπούτσια, πέρασαν μπροστά. Τα υπόλοιπα παιδιά που είχαν φθάσει στο Ελμπασάν με την τελευταία αποστολή ήταν μισόγυμνα. Τα καινούρια ρούχα, που περίμεναν τόσο καιρό για να πάρουν, δεν έφτασαν για όλους. Στενοχωρημένα στάθηκαν στη γραμμή. Τ' αυτοκίνητα ανοιχτά με στρώση σανού στις καρότσες. Την τελευταία στιγμή η διεύθυνση αποφάσισε να μοιράσει κουβέρτες. Τρία-τρία τα παιδιά, με μια κουβέρτα για κάλυμμα, επιβιβάστηκαν στα φορτηγά.

Η καταχνιά πύκνωνε. Δεν έβλεπες τίποτα πέρα από τη μύτη σου. Η φάλαγγα όδευε αργά. Οι οδηγοί αναβόσβηναν τα φώτα, κόρναραν μπροστά σε κάθε στροφή. Ψιχάλιζε από το πρωί, μα τώρα, σαν ανέβαιναν όλο και πιο ψηλά, η βροχή δυνάμωνε και το κρύο έτσουζε. Ο Λάμπρος καθόταν στο μπροστινό μέρος της καρότσας. Με το ένα χέρι κρατιόταν από το μεταλλικό πλαίσιο και με το άλλο βαστούσε την κουβέρτα πάνω από το κεφάλι του. Η κουβέρτα άρχισε να βαραίνει. Από την άλλη μεριά η Αθηνά παραπονιόταν.

— Ξεράθηκε το χέρι μου. Δεν μπορώ άλλο να κρατάω την κουβέρτα.

Η βροχή ερχόταν λοξά και τους κατάβρεχε. Τα πόδια τους βυθίζονταν στο σανό, που είχε φουσκώσει από το νερό.

Ύστερα από ένα κατήφορο με στροφές, το αυτοκίνη-

το βγήκε από την καταιγίδα. Ο Λάμπρος ανασήκωσε την κουβέρτα και είδε μια άγνωστη κοπέλα σκυμμένη στην άκρη της καρότσας να στύβει τις πλεξούδες της. Ευθύς δρόμος ξεδιπλωνόταν μπροστά τους. Κόσμος με αγώγια και γιδοπρόβατα πορευόταν προς την αντίθετη κατεύθυνση, καταμεσής στην ασφαλτο. Οι οδηγοί άρχισαν να κορνάρουν και να μειώνουν ταχύτητα. Τα φρένα στριγγλίζαν και οι ρόδες γυρνούσαν αργά. . Ο κόσμος, λες και είχε αντιληφτεί κάτι, σταματούσε και κοίταζε έκπληκτος. Ξαφνικά η κοπέλα με τις πλεξούδες τεντώθηκε έξω από την καρότσα κουνώντας τα χέρια.

— Μάνααα! Μάνααα!

Μια μαυροντυμένη γυναίκα όρμησε στο αυτοκίνητο.

— Αννούλα, ψυχή μου. Μη! Μη! φώναξε.

Ο Βαγγέλης πρόλαβε και βάσταξε την κοπέλα στον αέρα.

— Τρελάθηκες; Θέλεις να πέσεις να σκοτωθείς; είπε τραβώντας την μέσα.

Το αυτοκίνητο πήρε γρήγορες στροφές. Βούιζε και ταρακουνιόταν. Πίσω η γυναίκα στηθοκοπιόταν.

— Κορούλα μου, που είσαι; Αχ! Αχ!

Όρθιος ο Λάμπρος έφερνε το βλέμμα του τριγύρα, αγνάντευε μέχρι που έβλεπε κόσμο. Η ελπίδα να δει τους γονείς του χάθηκε στο θόλωμα των ματιών του. Ο δρόμος ανηφόριζε πάλι όλο στροφές και γυρίσματα. Άλλαξαν όλα απότομα. Το κρύο έτσουζε. Χιόνι σκέπαζε τα πάντα. Τα πεύκα έφταναν μέχρι το δρόμο σχηματίζοντας παράξενες ολόλευκες εικόνες. Τα κλωνάρια βάραιναν, σάλευαν σιγά και, όπως φυσούσε, άχνη χιονιού πασπάλιζε την καρότσα. Τα παιδιά αισθάνονταν να αναπνέουν κρουσταλλιασμένο αέρα που έκοβε την ανάσα τους. Κάτω, το άχυρο έπιανε πάχνη και γυάλινο χνούδι κάλυπτε τα μισόγυμνα πόδια τους.

— Κρυώνω. Κρυώνω, ακούγονταν τρεμουλιαστές φωνές.

Ο Λάμπρος κοίταξε τον αδερφό του. Είχε ξυλιάσει. Άρχισε να χτυπά στο καπό.

— Πάγωσαν τα μικρά. Πάγωσαν τα μικρά.

Ο οδηγός πάτησε το γκάζι, και τό αυτοκίνητο έκανε σα δαιμονισμένο, πηγαίνοντας από τη μια άκρη του δρόμου στην άλλη, με φοβερά μουγγρητά. Τα παιδιά μετακινιούνταν σαν άψυχα σώματα, βγάζοντας τρομαγμένες φωνές, κλαίγοντας και ξερνώντας. Το αυτοκίνητο προσπέρασε τη φάλαγγα κι έφτασε σ' ένα χώρο φωτισμένο αχνά. Κόσμος πολύς πετάχτηκε μέσ' από μια αίθουσα, έπαιρνε στην αγκαλιά τα παιδιά και τα μετάφερε σε βαγόνια.

— Είναι παιδιά δικά μας. Είναι παιδιά μας, φώναξε κάποιος.

Ο συρμός στεκόταν δίπλα στην αποβάθρα. Χωρίς να κοιτάξει διόλου ο Λάμπρος ανέβηκε τη σκαλίτσα και προχώρησε στο στενόμακρο διάδρομο πίσω από τους άλλους. Παράθυρα από τη μια μεριά, πόρτες και διαμερισματάκια από την άλλη. Μπήκε σ' ένα από αυτά και κάθισε κοντά στο παράθυρο, έχοντας απέναντι τ' αδέρφια του. Μια ζέστα κάτω από το κάθισμα ένιωσε να τον παίρνει. Έσκυψε και είδε ένα χοντρό σωλήνα που έκαιγε πολύ.

— Έλα να σου βγάλω τα σαντάλια και τις κάλτσες, είπε στο Γιαννάκη. Ωραία. Και τώρα λύγισε τα πόδια και χώστα κάτω απ' το κάθισμα. Κοντά στο σωλήνα κράτα τα. Να, έτσι. Εδώ.

Έβγαλε και τα δικά του πέδιλα με τα κομμένα λουριά και τ' ακούμπησε κοντά στο σώμα. Πίσω, μαζί με τα ξαδέλφια του, δύο άγνωστα αγόρια μπήκαν στο διαμερισμα. Ψηλόλιγνο με μακρουλό πρόσωπο το ένα, κιτρινιάρικο με τσίμπλες στα μάτια το άλλο. Μιλούσαν άλλη γλώσσα. Μερικοί άνθρωποι περνούσαν έξω από τα παράθυρα και πρόσφεραν ζεστό τσάι και γάλα. Έκαναν νόημα και σε αυτόν να πλησιάσει, τον ρώτησαν κάτι, αλ-

λά δεν κατάλαβε τίποτα. Γύρισε στ' αδέρφια του με δυο κούπες γεμάτες γάλα.

— Πιέτε το τώρα που 'ναι ζεστό, είπε.

Μερικά άτομα μπήκαν ξαφνικά και στοιβάχτηκαν στο διαμέρισμα. Τα παιδιά μαζεύτηκαν κοντά στο παράθυρο. Τα άτομα αυτά, αντί να καθήσουν, συνέχισαν να σπρώχνονται. Ένας χιτωνοφόρος έφτασε σε λίγο κρατώντας περίστροφο στο χέρι.

— Έξω! Έξω!

Οι ενοχλητικοί επισκέπτες εξαφανίστηκαν, αλλά τα παιδιά έμειναν με τα μάτια γεμάτα φόβο, στραμμένα στο διάδρομο.

Ο συρμός διέσχισε το σκοτάδι με σταθερό, μονότονο ρυθμό: τακ-τακ, τακ-τακ. Κοκκινωπές σπίθες φαινονταν να χοροπηδάνε έξω από το παράθυρο κι ένα μακρόσυρτο σφύριγμα διέκοπτε κάθε τόσο τα χτυπήματα των τροχών. Η λάμπα στην οροφή έφεγγε αχνά.

Ο Γιαννάκης αποκοιμήθηκε με το κεφάλι στην αγκαλιά της αδερφής του, που διπλωμένη πάνω του τινάζόταν ανήσυχη. Το πρόσωπο του Γιαννάκη φλόγιζε. “Να 'ναι από τη ζέστη ή από πυρετό;” αναρωτήθηκε ο Λάμπρος και σκέφτηκε να του φορέσει τις κάλτσες. Όταν όμως έφερε το χέρι κάτω από το κάθισμα, αντιλήφτηκε ότι οι κάλτσες δεν ήταν στη θέση τους. Έλειπαν και τα σαντάλια τους.

— Μας έκλεψαν, φώναξε.

Ρίχτηκαν όλοι στο πάτωμα κι έψαχναν κάτω από τα καθίσματα. Αλλά του κάκου. Οι περίεργοι επισκέπτες δεν είχαν αφήσει τίποτα.

*

Ταξίδευαν δεύτερο εικοσιτετράωρο. Στους τορβάδες τους είχαν αρκετή τροφή ακόμα. Τους έλειπε όμως το νερό. Τα χείλη τους είχαν στεγνώσει. Ο συρμός πλησία-

ζε σε μια πόλη. Σπίτια και χαλάσματα μαζί, χιονισμένα, με μαύρες τρύπες να χάσκουν σαν ξεδοντιασμένα στόματα. Το τρένο σταμάτησε. Κατέβασαν τα τζάμια. Βλέποντας κόσμο στην αποβάθρα άρχισαν να φωνάζουν:

— Νερό! Νερό!

Περίεργοι οι άνθρωποι πλησίαζαν στα παράθυρα.

— Από πού είστε; Τι θέλετε;

Το ψηλό αγόρι πρόβαλε το κεφάλι πάνω απ' τους άλλους.

— Βόντα³⁵ σάκαμε, ντρουγκάρι. Βόντα, απάντησε.

Οι άνθρωποι σκόρπισαν μονομιάς, αλλά επέστρεψαν αμέσως με δοχεία γεμάτα νερό. Έρχονταν κι έφευγαν, έρχονταν κι έφευγαν. Γέμισε η αποβάθρα από το νερό που χυνόταν, άστραφτε σαν να ήταν γυαλί.

Το ψηλό αγόρι γύρισε στη θέση του με μια μεγάλη μπουκάλα στα χέρια.

— Έχω νερό, άμα μας πίνετε, είπε.

Τα ξαδέρφια τον κοίταξαν με περιέργεια.

— Πώς σε λένε; ρώτησε ο Λάμπρος.

— Λάζο. Είμαι από το Μελλά³⁶.

— Ωραία Λάζο. Έκανες πολύ καλά. Θα 'χουμε να πιούμε, σαν διψάσουμε.

Οι μεταλλικοί χτύποι των τροχών δυνάμωσαν. Κάμπος απέραντος, κάτασπρος από το χιόνι, απλωνόταν μπροστά τους. Πέρασαν ακόμα μια πόλη μεγαλύτερη από τις άλλες που είχαν δει ως τότε. Ο φωτισμός της έκανε τη νύχτα μέρα.

Η αμαξοστοιχία σταμάτησε μπροστά στη γέφυρα κάποιου μεγάλου ποταμού. Βάρκες και караβάκια αρμένιζαν στα ήσυχα νερά του. Τα ψηλά κτίρια της πόλης διακρίνονταν ακόμα μέσα στη μουντή ατμόσφαιρα του πρωινού. Ο διευθυντής κατέβηκε από το συρμό, ακολουθώντας κάποιους άγνωστους.

— Τα παιδιά θα φτάσουν στον προορισμό τους, είπε νευρικά.

— Είναι δικά μας παιδιά, Σλαβομακεδονόπουλα, και δικαιούνται να μείνουν στην πατρίδα τους, επέμενε ένας από τους άντρες.

Ο διευθυντής ξέσπασε οργισμένος.

— Επαναλαμβάνω. Είναι παιδιά Ελλήνων πολιτών. Καταλάβετε; Αυτή τη στιγμή είμαι στρατιώτης αποφασισμένος να κάνω το καθήκον μου. Ή αφήνετε να συνεχίσουμε την πορεία, όπως ορίζει η άδεια διέλευσης απ' τη χώρα σας, ή επιστρέφουμε στο Βελιγράδι, είτε απειλητικά.

Ο συρμός κυλούσε αργά πάνω στη σιδερένια γέφυρα. Νόμιζες πως δε θα έφτανε ποτέ στην απέναντι όχθη, αλλά τα παιδιά που ήταν στημένα στα παράθυρα είχαν την αίσθηση ότι το τρένο αύξησε ταχύτητα, για να απομακρυνθεί από κάποιο κίνδυνο που ερχόταν ξοπίσω.

Όταν τους ξύπνησαν, την άλλη μέρα το πρωί, το τρένο ήταν σταματημένο σ' έναν υπαίθριο σταθμό. Πάνω από το ψηλό ανάχωμα της σιδηροτροχιάς φαίνονταν δύο μεγάλα κτίρια να ορθώνονται επιβλητικά, χτισμένα σε μια γραμμή. Τριγύρα λιβάδια, μεμονωμένα σπιτάκια και μια λιμνούλα με γεφυράκια και πυργίσκο στη μέση. Ένα σύννεφο ατμού, κάτασπρο σαν πούπουλο, σηκωνόταν πίσω από τα κτίρια σχηματίζοντας μια κυματιστή λουρίδα.

Οι υπεύθυνοι πέρασαν από τα βαγόνια.

— Τα παιδιά από το Ελμπασάν να κατεβαίνουν. Οι άλλοι να παραμείνετε στις θέσεις σας. Ακούσατε καλά; Γρήγορα! Γρήγορα! φώναζαν.

Ένας κατηφορικός δρόμος, μέσ' από πυκνά πευκάκια, οδηγούσε στη λουτρόπολη του Φέλεξ³⁷. Λεπτή στρώση χιονιού κάλυπτε το χαλικόστρωτο δρόμο και την ασπίδα του δασυλλίου, που φάνταζε σαν διάφανη σκέπη.

Ευπόλυτος, με τον αδερφό του στις πλάτες, ο Λάμπρος βάδιζε αργά κι ένιωθε το κρύο να διαπερνά το σώμα του και να ξυλιάζει ολόκληρος, να μη ορίζει χέρια και πόδια. Ίσιοι δρόμοι και φιδόστρατες διαβάσεις με πυκνούς θάμνους στις άκρες, κλαδεμένους σκαλωτά σκαλωτά, τραβούσαν την προσοχή των παιδιών.

Οι προπορευόμενοι είχαν περάσει την ασφαλοστρωμένη πλατεία κι έμπαιναν στο κτίριο. Τα δευτερόλεπτα που χρειάστηκε ο Λάμπρος για να φτάσει ως εκεί, του φάνηκαν ολόκληρη ώρα. Αριστερά πλατύ υπόστεγο με όμορφα κιγκλιδώματα και χρωματιστά πλακάκια στο δάπεδο. Μεγάλη αίθουσα μπροστά με δίφυλλη, φαρδιά πόρτα, και παραμέσα ακόμα μία, μεγαλύτερη από την πρώτη και ψηλοτάβανη με παράθυρα σε όλο το ύψος, ολόφωτη. Ο Λάμπρος στριμώχτηκε στη θερμάστρα, πίσω από άλλα παιδιά. Τα παράθυρα έβλεπαν στην ανατολή. Μολυβένιο σύννεφο ο ουρανός. Ο ήλιος δεν φαινόταν να βγαίνει. Απέναντι ένα πετρόχτιστο σπιτάκι με θολωτή σκεπή και μικρά ανοίγματα, μέσ' από τα οποία έβγαινε ατμός και ξεπηδούσαν φουσκάλες νερού.

Μια γυναίκα, όμορφη, με ξανθά μαλλιά που έπεφταν στους ώμους της, πρόβαλε στην αίθουσα. Και άλλες ξοπίσω της. Βουνό οι φέτες πάνω στους δίσκους που κρατούσαν. Τα παιδιά έπαιρναν από δω, άρπαζαν από κει κι έτρώγαν αχόρταγα. Τα ξαδέρφια του Λάμπρου επέστρεψαν εκεί όπου στεκόταν μαζί με τα μικρά, που ήταν κολλημένα ακόμα στη σόμπα.

— Παράφαγα, είπε ο Κώστας. Εσείς τι κάθεστε; Δε θα πάρετε τίποτα; Δεν πεινάτε;

Ο Μίμης κρατούσε δύο φέτες ψωμί αλειμμένες με βούτυρο και μέλι που έσταζε στο πάτωμα.

— Τώρα καλά φάγαμε. Τι να κάνουμε για να 'χουμε και μετά;

Οι άλλοι τον κοίταξαν σκεφτικοί.

Η ξανθιά γυναίκα χτύπησε παλαμάκια. Και αφού έγι-

νε ησυχία, έκανε νόημα στα παιδιά να την ακολουθήσουν. Πέρασαν στο διπλανό κτίριο. Φαρδύς διάδρομος στη μέση με πόρτες και φεγγίτες στα πλευρά, μισόφωτος. Έφτασαν σ' ένα κλειστό λιακωτό κι έστριψαν δεξιά. Άντρες με λευκές ποδιές έβαλαν τ' αγόρια στη σειρά, μπροστά από καθίσματα και καθρέφτες. Πώς πετούσαν και πώς φαλιδίζαν τα χέρια τους! Δεν προλάβαιναν τα μάτια τους να σηκώσουν κι έβλεπαν να τους βγάζουν καραφλούς. Καταστενοχωρημένοι από το κακό που τους βρήκε, έπιαναν τις γωνιές.

— Τράγοι είμαστε και μας κούρεψαν έτσι; είπε ο Νίκος φαχουλεύοντας το κεφάλι του.

— Εσένα κάτι σ' άφησε. Εγώ τι κάμω, που με κούρεψε σύριζα; Έτσι πώς θα βγω στον κόσμο; παραπονέθηκε ο Στέφος.

Ένας κουρέας πάνω από δύο μέτρα ύψος, με μακρουλό πρόσωπο και σουβλερή μύτη, προσπαθούσε να τους παρηγορήσει μέσ' από τον μεγάλο καθρέπτη, όπου φαινόταν το είδωλό του πότε να ρουφάει τα μάγουλα και πότε ν' ανοιγοκλείνει τα χείλη του πιπιλιστά.

— Σ' αυτόν έπρεπε να πάω, είπε ο Στέφος.

Έρθε και η σειρά του Λάμπρου. Χάρηκε που στάθηκε τόσο τυχερός. Ο κουρέας διπλώθηκε στη μέση και άρχισε να τον κόβει τα φουντωτά μαλλιά.

— Όχι τόσο κοντά, διαμαρτυρήθηκε.

Ο κουρέας κατέβασε το φαλίδι και του έδειξε κάτι μαύρα στίγματα που διακρίνονταν στη στιλπνή επιφάνεια.

— Καπιταλίστ! Καπιταλίστ! είπε φαλιδίζοντας στον αέρα. Καπιταλίστ, φασίστ μοάρτε! Καπούτ³⁸!

Ο Λάμπρος σηκώθηκε απαρηγόρητος.

Τ' αγόρια πετούσαν από πάνω τους τα ρούχα και μπαίνανε σ' ένα διπλανό χώρο. Γύρω νιπτήρες, συσκευές για ντους και πισίνες γεμάτες νερό που άχνιζε. Σαπουνίστηκαν, έβγαλαν το πετσί τους από το τρίψιμο,

αποπλύθηκαν και ρίχτηκαν στις δεξαμενές. Οι φωνές και τα παφλάσματα αντηχούσαν στους στιλπνούς γαλανόχρωμους τοίχους.

Με κάτι πουκαμίσες φαρδιές και μακριές ως κάτω και με τα παπούτσια τους στα πόδια, το μόνο πράγμα από τα υπάρχοντά τους που τους επέτρεψαν να πάρουν, πέρασαν στο διπλανό κτίριο, μέσ' από το λιακωτό.

Ο Λάμπρος βάδιζε πάλι ξυπόλυτος. Το δωμάτιο στο οποίο μπήκε ήταν στενόμακρο, μ' ένα παράθυρο φάτσα στην πόρτα. Από τη μία και την άλλη μεριά κρεβάτια, κολλημένα στον τοίχο. Στη γωνιά, δίπλα στην είσοδο, τεράστια θερμάστρα με πλουμιστά φαγεντιανά πλακάκια. Μικρό πολύφωτο με κονδυλώδεις κρυστάλλους τριγύρα κρεμόταν από το ταβάνι.

Έμειναν στους κλειστούς χώρους μερικές μέρες. Πρωί, μεσημέρι, βράδυ γευμάτιζαν στα δωμάτια. Το φαγητό λιγόστεψε και τα στομάχια τους άρχισαν να διαμαρτύρονται πάλι.

— Και στο Ελμπασάν ήταν λίγο το φαγητό, αλλά μας δίνανε φρούτα και δεν πεινούσαμε τόσο, είπε ο Κώστας.

— Ένα τσογλανάκι σκέφτηκε καλύτερ' από μας, είπε ο Σωκράτης εννοώντας το Μίμη. Εμείς τον κοροϊδεύαμε. Να, τώρα, οι κοιλιές μας παίζουν ταμπουρά. Καλά να πάθουμε, αφού δεν έχουμε μυαλό, κατηγορούσε όλους μα πιο πολύ τον εαυτό του. Το όρνιο, σαν γέμισα καλά την κοιλιά μου, νόμισα πως δε θα ξαναπεινάσω.

Τα κρεβάτια δεν αρκούσαν και πολλά παιδιά κοιμόνταν δυο-δυο. Αλλά και ο χώρος στα δωμάτια ήταν περιορισμένος και όταν σηκώνονταν, εμπόδιζε ο ένας τον άλλο. Προτιμούσαν, όμως, να μένουν εκεί όπου είχε ζέστη κι ένιωθαν ευχάριστα. Πού και πού έβγαιναν στο διάδρομο.

Ο Λάμπρος κάθισε στην άκρη του κρεβατιού με τα πόδια γυμνά. “ Ποιον να παρακαλέσει πάλι; ” Ο Ηλίας, ο γιος του Αθανασίου, τον κοίταζε με συμπόνια.

— Θέλεις να βγεις; Έλα πάρε τα δικά μου. Όχι αυτά, είπε σιγά χώνοντας το χέρι του κάτω από το στρώμα. Να, πάρε τα σαντάλια μου. Μπορείς να τα φοράς όσο κάνει κρύο, αλλά να μην πείς σε κανέναν ότι είναι δικά μου.

— Γιατί;

— Έπρεπε να τα παραδώσω, όταν μου 'δωσαν τ' άρβυλα, αλλά εγώ τους ξεγέλασα.

Ο Λάμπρος πέρασε τα σαντάλια στα πόδια του και βγήκε στο διάδρομο. Μια ομάδα παιδιών περιτριγύριζε το Στέφο, ο οποίος κρατούσε ένα αναμμένο ξύλο και το έφερνε γύρω, λιβανίζοντας την παρέα που μεγάλωνε. Με την ολόμαυρη, φαρδιομάνικη πουκαμίσσα του φαινόταν σαν πραγματικός ρασοφόρος.

— Κύριε κι αφέντη των ουρανών, την προσευχή τούτη άκουσε : Τα τέκνα σου λυπήσου κι άρτο, νεράκι και φαί -φασουλάδα αν μπορείς- στείλε απ' τα ουράνια, γιατί της πλάσης οι τρανοί τα έχουνε λησμονήσει. Ελέησον κύριε. Άρτο, νεράκι...

Σταμάτησε μπροστά στο Λάμπρο. Άλλαξε φωνή.

— Εσύ τέκνο μου, τι έχεις; Ποια είναι η επιθυμία σου; Είδε τα σαντάλια στα πόδια του Λάμπρου κι έψαλε το εγκώμιο.

— Τέκνο μου, γονάτισε μπρος στον Κύριό σου και δόξασε τον για το θαύμα του: τα κλεμμένα σανταλάκια είναι πάλι δικά σου.

Έκανε να φέρει το χέρι στα χείλη του Λάμπρου, αλλά εκείνος το αντίστρεψε στο πρόσωπό του.

— Να! Ευλόγα τα μούτρα σου, αφού σ' αρέσει.

Ατάραχος ο Στέφος συνέχισε να παίζει το ρόλο του.

— Τέκνο μου, θνητός που τ' άγια πετροβολεί, προσβάλλει τον Ύψιστο.

— Φύγε από μπροστά μου, γιατί θα φας ακόμα καμιά και θα σου έρθει ο ουρανός σφοντύλι, αγρίεψε ο Λάμπρος.

— Ο κόσμος, τέκνα μου, είναι αχάριστος κι αμαρτωλός, είπε μεγαλόφωνα κοιτάζοντας γύρω του, ο Στέφος.

Το δαυλί κρυφόκαιγε. Και όπως το κρατούσε ξέγνοιαστα, ακούμπησε στη νυχτικιά του.

— Πρόσεχε! φώναξαν τα παιδιά.

Όσο ν' αντιληφτεί τι του γινόταν, η νυχτικιά του πήρε φωτιά. Γούρλωσε τα μάτια. Η φλόγα έζωνε το ποδόγυρο.

— Τι κάθεσαι βρε; Θα καείς. Στη βρύση! Στη βρύση!

Έτρεξε χοροπηδώντας. Μπήκε στο λουτρό, έβγαλε από πάνω του τη νυχτικιά, την πέταξε στη λεκάνη κι ολόγυμνος, όπως ήταν, άνοιξε τη βρύση.

*

Το φύχος δυνάμωνε, χνουδωτό κρουσταλλο κάλυπτε τα τζάμια. Έξω δεν μπορούσες να δεις τίποτα. Με το φύσα-φύσα ο Λάμπρος κατόρθωσε ν' ανοίξει ένα μάτι στο κρουσταλλιασμένο τζάμι. Η παραμυθένια όψη του χειμωνιάτικου τοπίου φανερώθηκε μπροστά του. Τα δέντρα λευκοντυμένα, η λιμνούλα ταψί ασημογανωμένο. Μερικά παιδιά παγοδρομούσαν. Ο Στέφος ακούμπησε στις πλάτες του Λάμπρου.

— Τι κοιτάς;

Αποτραβήχτηκε χωρίς να μιλήσει και ο Στέφος κόλλησε στο τζάμι.

— Μόλις μου δώσουν τα ρούχα μου θα πάω εκεί, να δω τι κάνουν, πώς στριφογυρίζουν τόσο γρήγορα. Θα 'ρθεις μαζί μου;

Ο Λάμπρος συνέχισε να στέκει σιωπηλός.

— Τι κακό σου 'καμα και δε μου μιλάς; Εγώ, όχι καλό αλλά και κακό να μου 'κανες δε θα σου κρατούσα τόση κακία, παραπονέθηκε ο Στέφος.

Γύρισε και τον κοίταξε ψυχρά.

— Μπα; Και ποιο είναι το καλό που μου 'κανες;

— Εγώ παρακάλεσα τον Ηλία να σου δώσει τα σαντάλια του.

Ο Λάμπρος έμεινε σκεφτικός. Δεν μπορούσε να του πει τέτοιο ψέμα. Ένωσε τύψεις.

Υστερα απο μερικές μέρες τα παιδιά παρέλαβαν τα ρούχα τους απολυμασμένα. Ο Λάμπρος κοιτούσε και δεν ήθελε να πιστέψει πως ήταν τα δικά του. Είχαν μαζέψει τόσο πολύ που μόλις χώρεσε. Οι υπεύθυνοι τον καθησύχασαν.

— Μην στενοχωριέσαι, θα 'σαι απ' τους πρώτους που θα πάρουν καινούρια ρούχα.

Άρχισαν, στο μεταξύ, και τα μαθήματα. Στην παιδούπολη υπήρχαν δυο δάσκαλοι μόνο. Οι αίθουσες ήταν επίσης ελάχιστες. Τα μαθήματα γίνονταν πρωί κι απόγευμα. Ο Τριανταφυλλίδης έκανε μαθήματα στις μεγαλύτερες τάξεις. Η γυναίκα του είχε την Τρίτη και Τετάρτη. Όταν διαθέταν έστω και λίγο χρόνο, επιθεωρούσαν τα τμήματα της Πρώτης και Δευτέρας. Στις τάξεις αυτές τα μαθήματα γίνονταν από παιδιά του Γυμνασίου, που όμως χρειάζονταν βοήθεια, για ν' ανταποκριθούν στα καθήκοντα του δασκάλου.

Η ζωή συνέχισε να κυλάει στο γνωστό ρυθμό. Γραμμή για την τραπεζαρία, γραμμή και για το σχολειό. Και πίσω τα ίδια: γραμμή και τραγούδι. Μια μέρα, καθώς επέστρεφαν από το σχολειό, οι μεγαλύτεροι αρνήθηκαν να μπουνε στην τραπεζαρία. Οι άλλοι περίμεναν υπομονητικά να πέσει το γνωστό σύνθημα, για να αρχίσουν να τρώνε. Ήταν μια στιγμή ηρωολατρείας, που είχαν συνηθίσει να την τηρούνε μ' ευλάβεια.

— Αυτοί γιατί στέκονται έξω; Δεν πεινάνε; Πόσο ακόμα θα περιμένουμε; ρωτούσαν ο ένας τον άλλο.

— Το φαγητό δεν τους φτάνει και ζητούν να τους δίνουν περισσότερο, είπε κάποιος.

Ο Ντίνος κοιτούσε γύρω του παραξενεμένος. Ίσως ν' αναρωτιόταν, γιατί αυτή η αναμονή. Και ξαφνικά πετά-

χτηκε πάνω στο κάθισμα και τίναξε τη γροθιά του ψηλά.

— Α, ντάαα! Ντα-ντα-ντα-ντάαα! έκραξε βραχνά.

Έγινε χαλασμός κυρίου:

— Ντα-ντα. Ντα-ντα-ντα-ντάαα. Ντα-ντα-ντα-ντάαα..., επαναλάμβαναν τα παιδιά χωρίς σταματημό.

Είχαν ξετρελαθεί, δεν υπήρχε δύναμη να τα συγκρατήσει. Κραύγαζαν, χτυπούσαν τα κουταλοπήρουνα στα πιάτα. Μερικοί πετάχτηκαν έξω κι έτρεχαν εδώ κι εκεί διαλαλώντας με πάθος:

— Ο μούτος μίλησε! Ο μούτος μίλησε!

Μετά από λίγο, όταν επέστρεψαν στην τραπεζαρία, βρήκαν τα πιάτα τους άδεια. Κατσούφιασαν.

— Καλά να πάθετε. Άλλη φορά να μη γελάτε με τη μοίρα των ανθρώπων, είπε ο Βαγγέλης.

Δεν τόλμησαν να πούνε λέξη.

Το κρύο κρατούσε γερά*. Τα δέντρα κουκουλωμένα στο χιόνι έδειχναν σαν μαρμαρένια. Στον κρουσταλλένιο μανδύα του χιονιά τα περάσματα από τις προηγούμενες μέρες διατηρούνταν άθικτα, ίδια αυλάκια, γεμάτα εξογκώματα και αιχμηρά κομμάτια πάγου.

Μέσ' από την τζαμαρία ο Λάμπρος ξεχώρισε τον αδερφό του μαζεμένο, με τα χέρια στις μασχάλες, ν' ακολουθεί τα σχολειαρούδια. Έτρεξε πίσω του.

— Γιαννάκη! Γιαννάκη!

Ήταν με το κοντομάνικο πουκαμισάκι και το σορτσάκι από την Αλβανία. Χωρίς τα τσουράπια του· ξυπόλυτος.

— Πού πας; Πού πας έτσι;

Ο Γιαννάκης σταμάτησε. Το σφίξιμο των χεριών του χαλάρωσε και τ' αλφαβητάριο, που βαστούσε στη μασχάλη, έπεσε κάτω.

— Στο σχολειό, ψιθύρισε.

Έτρεμε ολόκληρος. Τα χείλη του είχαν μελανιάσει και το πρόσωπό του ήταν άσπρο σαν χαρτί.

— Έλα. Γύρνα στο δωμάτιό σου.

— Θα με μαλώσει η δασκάλα, αν λείψω απ' το μάθημα.

— Έλα, είπα.

Τον πήρε από το χέρι. Το ξυλιασμένο κορμί του Γιαννάκη τον έκανε να τρομάξει.

— Θ' αρρωστήσεις. Τι να κάμω; Πώς να γράψω στους γονείς, ότι είσαι άρρωστος πάλι; Τόσα γράμματα τους έστειλα· γιατί δεν μας απαντάνε; τον πήρε το παράπονο.

— Γιατί κλαις; ψιθύρισε ο Γιαννάκης.

Έπνιξε το λυγμό του. Περνώντας μπροστά από τα γραφεία της διεύθυνσης, που ήταν στο ισόγειο, σταμάτησε απότομα, έσπρωξε την πόρτα και πέρασε μέσα βασιτώντας τον αδερφό του.

— Συναγωνιστή! Κοιτάξτε, πάγωσε, δε μπορεί να σταθεί στα πόδια του.

Ο Τριανταφυλλίδης καθόταν στο γραφείο του σκυφτός. Ακούγοντας τη φωνή πετάχτηκε πάνω, το πρόσωπό του συσπάστηκε σαν να τον βρήκε καμτσικιά. Έκανε να πεί κάτι, μα έμεινε με το στόμα ανοιχτό, χωρίς να βγάλει μιλιά. Ο Λάμπρος σίμωσε ακόμα πιο κοντά.

— Κοιτάξτε πώς είναι! Ευπόλυτος και γυμνός! είπε τρέμοντας. Αν ξαναβγεί όξω, όπως είναι, δε θ' αντέξει, συμπλήρωσε και τον άφησε να σταθεί στα πόδια του. Κοιτάξτε τι έπαθε. Δεν μπορεί να σταθεί. Πώς θα γίνει καλά;

Ο δάσκαλος έπεσε στο κάθισμα βαρύς.

— Γιατί βγήκε έξω; Ποια έχει ομαδάρχισσα;

Ο Ρουμάνος διευθυντής, φιλόλιγνος, μελαχροινός με μαύρα ίσια μαλλιά, πρόβαλε από τη διπλανή πόρτα. Πότε πήρε το Γιαννάκη και πέρασε στο γραφείο του και από κει σ' έναν άλλο χώρο, ακόμα πιο μέσα, που επι-

κοινωνούσε εσωτερικά, όπως και τα γραφεία, ο Λάμπρος δεν κατάλαβε. Πήγε πίσω του δισταχτικός. Ο χώρος αυτός ήταν γεμάτος ράφια με ρουχισμό. Σωρός τα παπούτσια στη γωνιά. Ο διευθυντής ξανακοίταξε το Γιαννάκη, πέρασε με τη σειρά τα ράφια κι επέστρεψε με μια στοίβα ρούχα στα χέρια. Έσκυψε και τον έντυσε ο ίδιος. Κάτασπρα εσώρουχα, μακριές κάλτσες με καλτσοδέτες και πάνω πουκάμισο καρό και πουλόβερ. Κοστούμι με κοντό παντελονάκι, σκούρο μπλε. Όλα χοντρά και κάτι αρβυλάκια που παρόμοια δεν είχε δει ποτέ ο Λάμπρος. “Τώρα δε θα κρυώνει” σκέφτηκε. Την τελευταία στιγμή ο διευθυντής στράφηκε προς τη μεριά του και του έκανε νόημα να διαλέξει παπούτσια. Προτίμησε κάτι άρβυλα μαύρα, γερά και δυο δάχτυλα μεγαλύτερα από το πέλμα του, όπως ακριβώς θα τα παράγγελλε ο πατέρας του στον μπαλωματή.

Ο διευθυντής τον κοίταξε χαμογελώντας και του πέταξε ένα ζευγάρι κάλτσες. Δεν πρόλαβε να ποδεθεί κι αισθάνθηκε τα πόδια του να ζεσταίνονται. Κοίταξε τον αδερφό του γεμάτος χαρά. Ήταν τόσο καλά και όμορφα ντυμένος. Δε θα υπόφερε πια απο κρύο, μα ούτε και αυτός θ’ ανησυχούσε. Σαν βγήκαν στο διάδρομο, ρώτησε:

— Γιαννάκη, ζεστάθηκαν;

Τον άκουσε να λέει λόγια ασυνάρτητα που τον έκαναν να τρομάξει. Τον πήρε αγκαλιά κι έτρεξε όσο πιο γρήγορα μπορούσε. Ο Γιαννάκης μισάνοιξε τα μάτια. Το βλέμμα του ήταν ακίνητο, θαμπό, και η όψη ακόμα πιο χλομή.

— Πού με πας; είπε με ξεψυχισμένη φωνή.

Μπήκε στο αναρρωτήριο με τον αδερφό του λιπόθυμο στην αγκαλιά του. Αναστατώθηκαν όλοι. Γιατροί και νοσηλεύτριες έτρεξαν κοντά τους.

*

Η δασκάλα μπήκε στην τάξη κρατώντας το γιο της

από το χέρι. Στην αίθουσα έκαμε πολλή ζέστη. Βιάστηκε να του βγάλει το παλτουδάκι και τη λαγουδίσια σκουφίτσα του. Υστερα διόρθωσε τα μαλλάκια του λέγοντας:

— Θα καθίσεις φρόνιμα, γιατί η μανούλα σου έχει δουλειά, είπε και τον ανέβασε σε μια καρέκλα που ήταν δίπλα της.

Ο Λάμπρος αισθάνθηκε να του κυλούν τα δάκρυα. Η δασκάλα πλησίασε ανήσυχη.

— Τι συμβαίνει;

— Τίποτα, χαμήλωσε το κεφάλι.

Έμεινε σκεπτική και χωρίς να βγάλει λέξη, επέστρεψε στην έδρα.

— Βασιλείου, στον πίνακα, είπε παρατηρώντας το Λάμπρο με την άκρη των ματιών της.

Η μαθήτριά δεν πρόλαβε να γράψει το κείμενο της ορθογραφίας, και τη διέκοψε.

— Ο Μάντης να συνεχίσει.

Ο Λάμπρος πήγε στον πίνακα, έγραψε τον επόμενο στίχο και σταμάτησε.

— Παρακάτω, παρακαλώ!

— Δεν ξέρω.

— Γιατί; Μήπως δεν είχες χρόνο να διαβάσεις;

— Το ξέχασα, είπε με πιασμένη φωνή.

Συγχυσμένη στράφηκε στην τάξη.

— Δεν είναι δυνατόν να κάνω μάθημα μ' ένα μαθητή, είπε νευρικά. Βασιλείου, διάβασε το ποίημα. Σιγά, παρακαλώ, για να προλαβαίνει.

*Χωριό μου αγαπημένο,
πόσο σ'αγαπώ!
Κι αν τώρα είσαι καμένο,
άκου τι θα σου πω:*

Η πόρα σαν θα περάσει,
στη θέση σου τρανό
θα χτίσω ένα καινούργιο
και πιο όμορφο χωριό³⁹.

Αποστήθησε όλη τη στροφή, κι ο Λάμπρος έγγραφε γρήγορα. Μια λέξη έβγαινε ευθεία, άλλη πλαγιαστά. Οι στίχοι φαίνονταν σαν να κυμάτιζαν.

— Μήπως έκανε κανένα λάθος;

Τίποτα πάλι, αδιαφορία στην τάξη. Ακόμα και η Γεωργία, που την είχε για υπόδειγμα, της έδινε την εντύπωση, ότι είχε αλλού το νου της.

— Στο εξής δεν πρόκειται να παρακαλώ, αλλά θα ρωτώ με τη σειρά και θα βαθμολογώ τις απαντήσεις σας. Κατάλαβες Βασιλείου; Λέγε, λοιπόν, πού είναι το λάθος που έκανε;

— Στο σύνδεσμο. Νομίζω πως δε θα 'πρεπε να βάλει απόστροφο, είπε διστακτικά.

— Γιατί; Δεν έπαθε έκθλιψη; αντέδρασε ο Λάμπρος καρφώνοντας πάνω της το βλέμμα του.

Η Βασιλείου κατέβασε το κεφάλι. Δεν είχε πια τις κορδέλες της και μια τούφα από τα λυμένα μαλλιά της έπεσε στο πρόσωπό της που είχε κοκκινίσει.

— Μήπως έχει δίκιο; Ο κανόνας τι λέει;

— Δεν ξέρω, ανασήκωσε τους ώμους της η Γεωργία.

Ο Στέφος, καλυμμένος από τις πλάτες του συμμαθητή του, είπε σαρκαστικά.

— Πώς να ξέρει η καημένη που 'παθε έκθλιψη;

Βούιξε η αίθουσα από τα γέλια. Η δασκάλα πετάχτηκε πάνω.

— Ποιος μίλησε; Δεν έχει το θάρρος να σηκωθεί; προχώρησε ανάμεσα από τα θρανία και στάθηκε δίπλα στο Στέφο. Δε μ' ενδιαφέρει ποιος είναι. Θα 'θελα όμως να του πω δύο λόγια. Αν δε θέλει να μάθει γράμματα, να μας το πει. Μπορεί ν' ασχοληθεί με κάτι άλλο που τον

ενδιαφέρει. Χιλιάδες παιδιά στην ηλικία σας εργάζονται σκληρά, για να βγάλουν το ψωμί τους. Παλεύουν δίπλα στους μεγάλους. Όποιος κι αν είναι, να τα σκεφτεί καλά αυτά που λέγω, πριν ξαναπεράσει το κατώφλι της τάξης.

Ο Στέφος σηκώθηκε αργά στηρίζοντας τα χέρια του στο θρανίο.

— Ζητώ συγγνώμη, δε θα το ξανακάνω, είπε με το κεφάλι σκυφτό. Αν καμιά φορά το ξανακάνω, χωρίς και πάλι να το θέλω, να με τιμωρήσετε.

Η δασκάλα άκουγε σκεπτική μ' ένα μυστηριώδες χαμόγελο στα χείλη της.

— Το κακό μ' εσένα δεν είναι ότι είσαι κουτός αλλά ότι δεν ξέρεις τι να κάμεις με την εξυπνάδα σου.

Ο Στέφος έμεινε με το στόμα ανοιχτό.

Η διανομή του ρουχισμού που περίμεναν με ανυπομνησία τόσο καιρό θ' άρχιζε σε λίγο. Ο υπεύθυνος πλησίασε το Λάμπρο.

— Θυμάσαι που σου έλεγα, ότι θα είσαι από τους πρώτους που θα ντυθούν καλά; του είπε. Πέρασε μπροστά.

Ο Λάμπρος προχώρησε σιωπηλά, στάθηκε με τους πρώτους στη σειρά. Πήρε τα καινούργια ρούχα που διάλεξε, ντύθηκε γρήγορα, έβαλε και τα παπούτσια του κι έτρεξε όξω. Ολόκληρες ώρες έμεινε στην κατάλευκη απλωσιά κυλώντας μασούρια και παίζοντας χιονοπόλεμο με τ' άλλα παιδιά.

Κάποια μεγάλα αγόρια πρόβαλαν ξαφνικά από το δάσος κουβαλώντας ένα μεγάλο έλατο. Έτρεξε να βοηθήσει.

Το ίδιο απόγευμα η ξανθιά γυναίκα με μια ομάδα μαθητών στόλιζε την παιδούπολη. Στη μεγάλη αίθουσα όπου μπήκαν μπροστά από την τραπεζαρία, οι τοίχοι

ήταν γεμάτοι σημαίες, κλαριά και προσωπογραφίες. Τα παιδιά σταματούσαν με περιέργεια μπροστά στα πορτρέτα.

— Ποιοι είναι αυτοί στις φωτογραφίες;

— Ο Γρόζα⁴⁰ κι ο Ντεζ⁴¹.

— Κι αυτή δίπλα;

— Δεν ξέρετε; Η Άννα Πάουκερ⁴², ξανάπε ο Στέφος με περηφάνεια.

Πάνω από τα πορτρέτα των ηγετών ξεχώριζε το έμβλημα της Ρουμανίας. Βουνά, δασωμένες βουνοπλαγιές και ένας ήλιος χρυσοκίτρινος ψηλά. Ο Στέφος στράφηκε στο Λάμπρο.

— Για τούτο τι θα πεις; Δεν σου θυμίζει την ανατολή του ήλιου πάνω απ' το Σμόλικα;

Ο Λάμπρος τον κοίταξε έκπληκτος: "Πού πήγε η σκέψη του."

Έξω φυσούσε. Τα δέντρα ανασάλευαν στο κρουσταλλένιο αγκάλιασμα του χιονιά.

*

Βράδυ, τελευταία μέρα του 1948. Μερικές ώρες μετά το βραδινό τα παιδιά επέστρεψαν στην τραπεζαρία. Το έλατο φορτωμένο πολύχρωμα λαμπιόνια, μήλα και σοκολατάκια φώτιζε το στολισμένο χώρο ακόμα πιο πολύ. Τα φωτάκια αναβόσβηναν ρυθμικά. Καλάθια γεμάτα σακουλίτσες κάτω από το πρωτοχρονιάτικο δέντρο. Τα παιδικά μάτια δεν ξεκολλούσαν από εκεί. Μερικά λεπτά πριν από τις δώδεκα η ξανθιά γυναίκα, ο διευθυντής και ο Τριανταφυλλίδης στάθηκαν δίπλα στο χριστουγεννιάτικο δέντρο. Ο διευθυντής είπε σύντομα τις ευχές του. Ζήτημα να κατάλαβε κανείς τι είπε. Τα λόγια του πάντως καλύφθηκαν από χειροκροτήματα. Ο Τριανταφυλλίδης κοίταξε τριγύρω γελαστός καθαρίζοντας τη φωνή του.

— Αγαπητά μας παιδιά, εκ μέρους του προσωπικού μας εύχομαι σε όλους σας καλή πρωτοχρονιά, υγεία κι ευτυχία. Ετούτη τη μεγάλη στιγμή, που η σκέψη μας γυρίζει στ' αγαπημένα μας πρόσωπα, ας ευχηθούμε όλοι από τα βάθη της καρδιάς μας ο καινούργιος χρόνος να μας φέρει τη νίκη και να επιστρέψουμε στην όμορφη πατρίδα μας, κοντά στους γονείς και τ' αδέρφια μας.

Καθώς μιλούσε, έστρεψε το βλέμμα του σε ένα σημείο.

— Και τώρα έχω να σας αναγγείλω ένα ευχάριστο γεγονός. Η υπεύθυνη της νεολαίας θα μας μοιράσει το σήμα με την προτομή του αρχηγού του Δημοκρατικού Στρατού.

Δονήθηκε η αίθουσα από τα χειροκροτήματα και τις ζητωκραυγίες.

— Μάρκος ⁴³! Μάρκος!

Ο δάσκαλος έκανε νόημα να σταματήσουν.

— Φτάνει! Φτάνει! Ο παλιός χρόνος βιάζεται να φύγει. Πρέπει να βιαστούμε κι εμείς, για να υποδεχτούμε τον καινούργιο, είπε χαμογελώντας.

Η Αννούλα πρόβαλε περήφανη κρατώντας ένα ασημένιο κουτί και στάθηκε δίπλα στο δάσκαλο. Μεσ στο θόρυβο, που επικρατούσε ακόμα στην αίθουσα, ακούστηκε το τρίο της χορωδίας να καλωσορίζει τον καινούργιο χρόνο:

Αρχιμηνιά κι αρχιχρονιά
ψηλή μου δεντρολιβανιά
κι αρχή καινούργιος χρόνος
με το Μάρκο μας στο θρόνο.

Ένα πίσω από το άλλο τα παιδιά έπαιρναν τα δώρα τους, από το χέρι της ξανθιάς γυναίκας και κατευθύνονταν στην υπεύθυνη της νεολαίας. Η Αννούλα έβγαζε τα σήματα από το κουτί και τα περνούσε στο λαιμό τους.

Το σήμα ήταν ίσα μ' ένα κερματάκι, και γυάλιζε στέλνοντας μια στιλπνή μεταλλική λάμψη. Στην μπροστινή όψη είχε την προτομή του Μάρκου και πίσω έναν αριθμό χαραγμένο βαθιά.

Ο Τριανταφυλλίδης γύριζε εύθυμος ανάμεσα στα παιδιά ακούγοντας τις εντυπώσεις τους. Ο ίδιος μιλούσε ελάχιστα, αλλά εκείνη την ώρα έγινε ένα με τα παιδιά.

Ο Ντίνος βγήκε μπροστά του.

— Α, ντα! Α, ντα! ανάκραξε δείχνοντας το σήμα του.

Ο δάσκαλος σταμάτησε για λίγο.

— Ποιος θα μου πει τι θέλει;

— Θέλει να πει ότι το σήμα είναι ωραίο, αλλά η μορφή δε μοιάζει του Μάρκου, εξήγησε ο Στέφος.

— Ε, για να το λέει, κάτι θα ξέρει...

— Ναι. Τον είδε πολλές φορές, όπως κι εμείς. Περνούσε συχνά απ' το χωριό μας.

— Τότε έχετε κάθε λόγο να 'στε περήφανοι, είπε ο δάσκαλος και πήγε παρέρκει.

*

Η ζεστή, όμορφη ατμόσφαιρα της πρωτοχρονιάς συνεχίστηκε και τις επόμενες μέρες. Τα παιδιά ήταν ακόμα γεμάτα από εντυπώσεις. Και όσο μιλούσαν γι αυτές, τα πρόσωπά τους έλαμπαν.

Ο Φώτης γύριζε από δωμάτιο σε δωμάτιο, με μια προσωπογραφία του Μάρκου σ' ένα χαρτί, με λευκή κόλλα από κάτω.

— Παιδιά. Με τούτο το χαρτί μπορεί να κάμει κανείς όσες ζωγραφιές θέλει και γρήγορα, στο πι και φι. Θέλετε να δείτε πώς γίνεται;

Μαζεύτηκαν όλοι γύρω του και αυτός αργά, αλλά με σταθερές κινήσεις και χωρίς ν' αποσπάσει το χέρι του από το τραπέζι, αποτύπωσε το πορτρέτο στο χαρτί.

— Είδατε πόσο γρήγορα γίνεται;

Η προσωπογραφία ήταν ίσα με μια κόλλα αναφοράς, σε φιλό χαρτί εφημερίδας. Σε μερικά σημεία το χαρτί είχε τρυπήσει. Σαν έσυρε το καρμπόν και φάνηκε το κακόμορφο, μαυριδερό σκίτσο, ο Νίκος στραβομουτσούνιασε.

— Τι 'ναι αυτό που έκανες;

— Καλά σου λέει. Χάλασες το πορτρέτο για μια μουντζούρα; είπε ο Λάμπρος.

Θυμωμένος ο Φώτης σηκώθηκε από το τραπέζι.

— Μην τους ακούς. Εμένα μ' αρέσει. Μου το δίνεις; είπε ο Στέφος κι άρπαξε το σκίτσο από τα χέρια του. Την ίδια στιγμή δέχτηκε μια δυνατή σπρωξιά.

— Αντά! Αντά!

— Άσε, ας το πάρει αυτό ο Ντίνος. Το επόμενο θα 'ναι δικό σου, είπε ο Φώτης.

Μέχρι το βράδυ οι τοίχοι των δωματίων είχαν γεμίσει με την προσωπογραφία του Μάρκου. Μέρος ακάλυπτο και καθαρό δεν έβλεπες. Μερικοί φάνηκαν πιο εφευρετικοί και συνέχισαν το χαρτοκόλλημα στα τζάμια. Ο Ντίνος, αφού κάρφωσε το σκίτσο πάνω από το κρεβάτι του, ξάπλωσε με το πρόσωπο στραμμένο στον τοίχο. Περίεργος ο Στέφος έσκυψε πάνω του.

— Βρε, αυτός αποκοιμήθηκε, χαμογελάει σαν μικρό παιδί που ονειρεύεται.

Συνέχισαν τις φανταχτερές τους αφηγήσεις βάζοντας τα δυνατά τους ποιος θα παρουσιάσει το Μάρκο με λαμπρότερα χρώματα.

— Μου φαίνεται σα να 'ταν χτές, τους διέκοψε ο Τάκης. Μερικοί αντάρτες σταμάτησαν στο σπίτι μας. Τ' απόγευμα ήρθαν οι οργανοπαίχτες, ο μπαρμπα-Ντούλας με το Μίχο μπροστά. Έπαιζαν και τραγουδούσαν μαζί. Οι αντάρτες βγήκαν στ' αλώνι και το 'ριξαν στο χορό, εκτός από έναν που έμεινε στο οντά με το Γιαννούλη. Θυμάσαι Στέφο;

— Πώς δε θυμούμαι; αφού χτυπούσα ντέφι, αποκρίθηκε εκείνος με περηφάνεια.

— Να βλέπατε χορό που 'καναν. Μαζεύτηκε το μισό χωριό κι έβλεπε. Εκείνος που έμεινε στον οντά, θυμάμαι σαν τώρα, καθόταν δίπλα στο τζάκι, με το κεφάλι ακουμπισμένο στον τοίχο και σκεφτόταν, σκεφτόταν ώρες πολλές, χωρίς να κουνηθεί. Μόνο το βράδυ βγήκε στο μπαλκόνι κι αγνάντευε τα βουνά περ' απ' το Κάντσικο, προς τη μεριά της Κόνιτσας.

— Ο Μάρκος ήταν;

— Ο Μάρκος. Ποιος άλλος;

Εκείνη τη στιγμή η υπεύθυνη της καθαριότητας μισάνοιξε την πόρτα.

— Δεν ακούτε που χτυπάω τόση ώρα; Τι νομίζετε, μόνο εσάς έχω στο κεφάλι μου; είπε εκνευρισμένη. Ακούστε· πριν πέσετε για ύπνο ν' αφήσετε τα εσώρουχα στις καρέκλες με το νούμερό σας γραμμένο σ' ένα χαρτάκι.

Κοιτάχτηκαν παραξενεμένοι.

— Γιατί; ρώτησε ο Στέφος.

— Πώς γιατί; Μεθαύριο θα χρειαστεί ν' αλλάξετε και να δώσετε τ' ακάθαρτα για πλύσιμο. Αν δεν έχουν το νούμερο, πώς θα ξέρετε ποια είναι δικά σας; εξήγησε η κοπέλα περιφέροντας γύρω το βλέμμα της. Αλίμονό σας, αν τύχει και περάσει ο Τριανταφυλλίδης.

Τα παιδιά ρίχτηκαν στους τοίχους κι άρχισαν να σβήνουν τις μουτζούρες.

Η Χαλίνα η όμορφη παιδονόμα, κινούσε τον θαυμασμό τους κι ένιωθαν, προπαντός τα μεγάλα αγόρια, να τους κόβεται η αναπνοή σαν την έβλεπαν. Αγγελοπρόσωπη, μαλλιά μεταξένια, κυματιστά και μάτια πλημμυρισμένα αστέρινη λάμψη. Την ώρα του φαγητού όλο κι έσκυβε πάνω από κάποιον, έπαιρνε από μπροστά του το μαχαίρι κι επαναλάμβανε:

— Είπαμε· θα τρώμε πολιτισμένα. Να, κράτα το μαχαίρι σου. Με το δεξί χέρι, παρακαλώ. Και το πιρούνι πάντα στ' άλλο, μην το παραφορτώνεις με τον πουρέ. Σε

μικρότερα κομματάκια το κρέας. Και το στόμα κλειστό, όταν μασάς. Να μη μιλάς στο διπλανό σου.

Σιγά-σιγά οι υποδείξεις της τους έγιναν συνήθεια.

*

Διαπεραστικές φωνές έφτασαν ξαφνικά από το διάδρομο.

— Κατεβάστε τις ξεπατικωτούρες του Μάρκου.

Ο Λάμπρος βγήκε στην πόρτα και προτού ν' αντιληφτεί τι ακριβώς συνέβαινε, είδε μερικούς νεολαίους να ορμάνε στο δωμάτιο.

— Δεν ακούσατε; Κατεβάστε τις ξεπατικωτούρες, φώναξαν.

— Γιατί; ρώτησε ο Λάμπρος.

— Ο Μάρκος δεν είναι πια αρχηγός του Δημοκρατικού Στρατού.

— Δεν είναι; Ξαναρώτησε κατάπληκτος.

— Ναι. Δεν είναι, γιατί τρελάθηκε.

Όλο απρόοπτα και δυσκολίες ήταν η ζωή τους. Αλλά να τους επιφυλάσσει και τόσες περιπέτειες η μοίρα τους, ήταν κάτι που δεν το φαντάζονταν.

— Πώς τρελάθηκε;

— Σταμάτα να ρωτάς και κάνε ό,τι σου λένε.

Οι προσωπογραφίες ήταν κολλημένες γερά. Εκείνες που δυσκολεύονταν να τις κατεβάσουν ολόκληρες, τις κατάστρεφαν σκίζοντας το χαρτί λουρίδες λουρίδες.

Ο Ντίνος σκέπασε τη σκιτσογραφία με το κορμί του.

— Α, ντάαα! Α, ντάαα! Ξέσπασε μ' άγριες κραυγές.

Ο Γιώργος, ο ξάδερφός του, του ένευσε να σταθεί παρέχει, αλλά εκείνος συνέχισε να κραυγάζει και να τους σπρώχνει. Κάποιος του έκοψε το σπάγγο από το λαιμό.

— Τι κοιτάτε; απευθύνθηκε στους άλλους. Βγάλτε τα σήματά σας!

Ο Ντίνος ακούμπησε στο κρεβάτι, καταδικασμένος

από τη σκληρή του μοίρα να μην έχει δικαίωμα ούτε να μάθει, μα ούτε και να πει τον πόνο του για ό,τι γινόταν γύρω του. Τα δάκρυα φούσκωσαν, κρέμονταν από τα ματοτσίνορά του βαριά.

*

Όλο και πιά συχνά άκουγαν τα παιδιά ότι η παραμονή τους στη Ρουμανία ήταν προσωρινή κι ότι ο τόπος του προορισμού τους βρισκόταν μακριά.

Οι περιστάσεις ανέτρεψαν και πάλι τα σχέδια και τα παιδιά ακολούθησαν διαφορετικούς δρόμους σύμφωνα με την εντολή που έφτασε απρόσμενα. Η βραδυνή γαλήνη ταράχτηκε.

— Οι μεγάλοι φεύγουν για την Ελλάδα. Οι μεγάλοι φεύγουν για την Ελλάδα, ακουχόταν παντού.

Πλημμύρισε ο δρόμος από παιδιά. Δύο καμιόνια με αναμμένες μηχανές στέκονταν στην άκρη. Ο Λάμπρος ξεχώρισε το Χριστοφόρου μπροστά από άλλους συνομήλικούς του να βγαίνει από τα γραφεία. Πλησίασε στενοχωρημένος.

— Γιώργο, φεύγεις κι εσύ; Θα πας αντάρτης;

Πέρασε καμαρωτά, χωρίς να τον κοιτάξει.

— Αν δεν πάω εγώ που είμαι γυμνασμένος, ποιος θα πάει; Αυτοί πού δεν ξέρουν να κρατήσουν ντουφέκι;

Τα φώτα στα γραφεία έσβησαν ξαφνικά. Πάνω από εξήντα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, βγήκαν στο προαύλιο. Ο Τριανταφυλλίδης σταμάτησε στο μεσόσκαλο.

— Επονίτες και επονίτισσες. Ετούτη τη λαμπρή περίοδο της ιστορίας μας, η πατρίδα μας σας καλεί στις επάλξεις του ηρωικού αγώνα για την ελευθερία και την κοινωνική πρόοδο. Να είστε περήφανοι γι' αυτό! Πιστεύω ότι όπως ήσασταν καλοί μαθητές, θα γίνετε και καλοί στρατιώτες, αντάξιοι συνεχιστές του αγώνα που άρχισαν οι γονείς σας. Όπου και να 'στε, να μην ξεχνά-

τε ότι θα σας συνοδεύει η ευχή μας, να βγείτε νικητές. Καλή πατρίδα, με τη νίκη και καλή αντάμωση, ύψωσε τη γροθιά του.

Καμιά ανταπόκριση από τα παιδιά. Βουβαμάρα, απόλυτη σιγή. Αν τέντωνες έστω και λίγο το αφτί σου, θ' άκουγες το κελάρυσμα του νερού πίσω από τα κτίρια.

— Κάτω ο Σοφούλης, φώναξε κάποιος.

— Αυτός είναι που είναι κάτω. Σε λίγο θα γονατίσει κι ο φασισμός, απάντησε ο Τριανταφυλλίδης.

Οι νεολαίοι έτρεξαν στ' αυτοκίνητα και μ' ένα πήδημα βρέθηκαν στις καρότσες. Μουντό σύρθηκε πίσω τους το παιδικό πλήθος. Τα κορίτσια μόλις που έφταναν να πιαστούν από τις λαβές για να ανέβουν. Η Αννούλα σήκωσε το χέρι της.

— Παιδιά! Βοηθήστε με, παρακαλώ.

Ακολούθησαν και άλλες κοπέλες παρακαλώντας.

— Βοηθήστε κι εμένα.

— Κι εμένα.

— Κι εμένα, να χαρείτε!

Τ' αγόρια έσκυβαν, τις έπιαναν από το χέρι και τις τραβούσαν πάνω. Η δασκάλα έβγαλε το μαντίλι της. Τ' αυτοκίνητα ξεκίνησαν αργά, αναβοσβήνοντας τους προβολείς, σαν να αντίχνευαν το σκοτάδι.

— Γυρίστε στα δωμάτια. Χωρίς θόρυβο, παρακαλώ, είπε η δασκάλα σκουπίζοντας τα δάκρυά της.

Βαριά σιωπή έπεσε στην παιδούπολη.

*

Το μελανί πέπλο της νύχτας κάλυπτε τη λουτρόπολη. Τα παιδιά από τα χωριά της Κόνιτσας, της Καστοριάς και των Γρεβενών συγκεντρώθηκαν μπροστά στα γραφεία, έτοιμα να αναχωρήσουν. Το αυτοκίνητο του αναρωτηρίου ήταν σταματημένο δίπλα. Διευθυντής και γιατροί περιφέρονταν νευρικά. Κάτι μισόλογα, που έλεγαν

μεταξύ τους, έκαναν το Λάμπρο να ανησυχήσει.

— Κάτσε εδώ και μην κουνηθείς μέχρι να γυρίσω, είπε στην αδερφή του.

Ξεγλίστρησε μέσα από το προσωπικό κι έφτασε στο αναρρωτήριο, στον τρίτο όροφο, με κομμένη ανάσα. Ο Γιαννάκης δεν κουνήθηκε καθόλου σαν να μην αντιλήφτηκε την παρουσία του.

— Σήκω. Σήκω να σε ντύσω. Φεύγουμε.

Κοίταξε γύρω, έβγαλε τα ρούχα του από το ντουλαπάκι, τον βοήθησε να σηκωθεί και τον έντυσε γρήγορα, με το βλέμμα στραμμένο στην είσοδο. Μετά, καθώς τον πήρε αγκαλιά, άρπαξε μια κουβέρτα και τον τύλιξε όπως-όπως, χωρίς να σταματήσει. Τα τσοκαράκια της νοσοκόμας ακούστηκαν ξαφνικά. Έφυγε τροχάδην, κατέβηκε στο ισόγειο και αφού διέσχισε το μακρύ διάδρομο όσο πιο γρήγορα μπορούσε, βγήκε στην πλατεία από μια πλαϊνή πόρτα. Τα παιδιά βρίσκονταν στο πόδι. Χώθηκε ανάμεσά τους, με το Γιαννάκη στην αγκαλιά. Η ξαδέρφη του, η Βαροβάρα, σίμωσε ανήσυχη.

— Πού το πας το παιδί; Δε βλέπεις που 'ναι άρρωστο; Θέλεις να μας πεθάνει στο δρόμο;

Τοόμαξε.

— Θα τον προσέχω, είπε με ραγισμένη φωνή.

Την ίδια στιγμή είδε τη νοσοκόμα να περιφέρεται ανάμεσα στα παιδιά. Ζάρωσε στους θάμνους. Του κάκου· η νοσοκόμα σταμάτησε μπροστά του. Πώς να ξεφύγει τώρα; Πού να πάει; Κοίταξε γύρω του απελπισμένος.

— Δεν υπάρχει λόγος ν' ανησυχείς. Ο αδερφός σας θα 'ρθει μαζί σας, είπε ο γιατρός που ήρθε αργότερα. Επειδή ο σταθμός είναι μακριά, θα τον μεταφέρουμε με το ασθενοφόρο, μαζί με τους άλλους ασθενείς.

Ο Λάμπρος έσφιξε τον αδερφό του στην αγκαλιά.

— Θα τον πάω μόνος μου.

— Για ποιο λόγο να ταλαιπωρηθείς, αφού υπάρχει το μέσον; του εξήγησε ο γιατρός.

— Ας είναι, δεν κουράζομαι.

Τα παιδιά είχαν ξεκινήσει. Ο γιατρός βρέθηκε σε αμηχανία. Μπορεί και να εγκατάλειπε την προσπάθειά του, αν δεν επέμενε η Βαρβάρα.

— Είσαι στα καλά σου; Θέλεις να πάρεις το παιδί στο λαιμό σου; ξέσπασε νευρικά.

Γύρισε να την κοιτάξει και δεν κατάλαβε πώς απόσπασαν το Γιαννάκη μέσ' από τα χέρια του. Ούτε κι αυτός αντέδρασε. Ίσως να μην είχε αντίληψη τι γινόταν.

Ακολούθησε τα παιδιά κοιτάζοντας πίσω. Το ασθενοφόρο βρισκόταν συνεχώς στο ίδιο σημείο. “Γιατί δεν ξεκινάει; Γιατί δεν ξεκινάει;” έλεγε στον εαυτό του. Ανέβηκε στο βαγόνι και στητός στο παράθυρο περίμενε ακόμα να φτάσει το ασθενοφόρο. Το τρένο ταρακουνήθηκε, ξεκίνησε απότομα. Ο Λάμπρος αισθάνθηκε κάτι σκληρό να σκίζει τα στήθια του, αλλά δεν μπορούσε να βγάλει λαλιά. Τα δάκρυα κύλησαν γρήγορα στο πρόσωπό του.

ΙΧ

Το τρένο του Πολωνικού Ερυθρού Σταυρού διέσχισε το σκοτάδι στον απέραντο κάμπο. Ο Λάμπρος αισθάνθηκε ένα χέρι ν' ακουμπά στον ώμο του. Στράφηκε πίσω με προσημένα μάτια.

— Τι θέλεις;

— Να σου πω κάτι; Δεν είναι μόνο ο Γιαννάκης που έμεινε, απάντησε ο Βαγγέλης. Έμειναν και πολλά άλλα παιδιά. Θα γίνουν καλά και θα τα φέρουν κοντά μας. Γι αυτό να μη στεναχωριέσαι.

Ο Λάμπρος άρχισε να διακρίνει γύρω του. Το βαγόνι ήταν ανοιχτό πέρα-πέρα, με απανωτά κρεβάτια, στρωμένα μ' ολόλευκα σεντόνια. Η πόρτα που επικοινωνούσε με το μπροστινό βαγόνι άνοιξε απότομα. Ο θόρυβος των τροχών ακούστηκε τώρα πιο δυνατά. Άντρες με λευκές ποδιές μπήκαν μέσα. Κρατούσαν δίσκους με πιατικά, πανέρια, πιατέλες και τσαγέρες. Αφού ακούμπησαν όλα αυτά σ' ένα μακρόστενο τραπέζι, έκαναν νόημα στα παιδιά να πλησιάσουν.

Εκεί που τραβήχτηκαν πίσω κι είδαν τα παιδιά ν' αρπάζουν τότε από το ένα και τότε από το άλλο έδεσμα, σίμωσαν πάλι και προσπάθησαν να τους εξηγήσουν ότι τα κουλουράκια με το βούτυρο και το κασέρι πάνε με γάλα ή με κακάο, ενώ το ψωμί, που ήταν κι αυτό αλειμμένο με βούτυρο και με λεπτές φέτες αλλαντικών πάνω, σερβίρεται μόνο με τσάι. Τα παιδιά δεν καταλάβαιναν απ' αυτά και συνέχισαν να τρώνε χωρίς διάκριση.

— Φάτε ήσυχα, πολιτισμένα. Αν χρειαστεί, θα σας φέρουμε κι άλλα, έλεγαν.

Ο Λάμπρος δεν άπλωσε χέρι. Και όταν αργά τη νύχτα τα έντερά του άρχισαν να γουργουρίζουν, άνοιξε τη χαρτοσακούλα που έφερε από την παιδούπολη και πήρε ένα μήλο. Με την πρώτη δαγκωματιά του φάνηκε πως ο Γιαννάκης παρουσιάστηκε μπροστά του. “Γιατί μ’ άφησες; Πού πήγατε; Τι θα κάμω μόνος μου και άρρωστος;” νόμιζε ότι άκουγε την αδύναμη φωνή του και τον πήρε το παράπονο.

Όλη τη νύχτα άνθρωποι αθόρυβα, σαν ίσκιои, πήγαιναν πέρα - δώθε, από βαγόνι σε βαγόνι. Κάποιο αγόρι στιφογύριζε στο κρεβάτι. “ Το στομάχι μου... Το στομάχι μου...” βογγούσε.

Το πρωί έλειπαν αρκετοί, οι άλλοι κοιτάχτηκαν ανήσυχα.

— Τι έγινε; Αυτοί πού πήγαν;

Ο Λάμπρος είχε αντιληφτεί κάτι. Συγκέντρωσε τη σκέψη του και είπε.

— Νομίζω πως υποφέραν και τους πήραν από δω.

— Υποφέραν; Γιατί;

— Δεν ξέρετε; Γιατί φάγαμε τον περιδρομο. Καλά που δεν αρρωστήσαμε όλοι, απάντησε ο Βαγγέλης.

Υστερα από τα κρούσματα δυσπεψίας οι Πολωνοί εφάρμοσαν αυστηρό διαιτολόγιο. Δυο φρυγανιές κι ένα ποτηράκι τσάι με λίγη ζάχαρη ήταν το πρωινό.

Είχαν κακή εμπειρία και οι φόβοι τους, όπως έβλεπαν, έπαληθεύονταν για μια ακόμα φορά.

— Πάλι τα ίδια; Στην αρχή μας δίνουν να φάμε όσο θέλουμε αλλά μετά... Βλέπω πάλι να σφίγγουμε το λουρί, είπε ο Σωκράτης.

Ακόμα ένας άντρας, ξανθός με ευχάριστο πρόσωπο και γαλανά μάτια πέρασε από το βαγόνι παρατηρώντας τα παιδιά. Επιστρέφοντας μετά από λίγο κάθισε στο κρεβάτι, δίπλα στο Λάμπρο, άνοιξε ένα μπλοκάκι και άρχισε να σκισάρει κάτι. Περίεργα τ’ αγόρια μαζεύτηκαν γύρω του. Εκείνος σταμάτησε ξαφνικά κι έδειξε τα

σκίτσα του. Τα παιδιά μπήκαν αμέσως στο νόημα. Απάντησαν με μια φωνή.

— Αγόρι..., κορίτσι..., παιδιά...

Σημειώνοντας τις έννοιες των λέξεων στη πολωνική γλώσσα, κάτω από τις ιχνογραφίες, είπε στα παιδιά να επαναλάβουν μαζί του.

— Χουόπιετς..., τζιευτσίνα..., τζιέτσι...

Καθώς προσπαθούσαν να προφέρουν τις λέξεις, ένιωθαν η γλώσσα τους να σπάει, αλλά συνέχισαν να τις επαναλαμβάνουν με μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Δεν κατάλαβαν πως περνούσαν οι ώρες. Ο παιδονόμος κοίταξε το ρολόι του.

— Παιδιά, φαγητό, είπε στα Ελληνικά.

Τον ακολούθησαν χαρούμενα. Το ρεστοράν βρισκόταν μερικά βαγόνια μπροστά. Τραπέζια δεξιά και αριστερά, στέρεα, ασπροστρωμένα. Πάνω μαχαιροπίρουνα, τρία πιάτα σε κάθε θέση, το ένα πάνω στο άλλο, ποτήρια, πετσέτες και πετσετούλες. Ψωμί μόνο δεν υπήρχε. Έφτασαν τα γκαρσόνια με σουπιέρες στα χέρια. Ο μάγειρας γεμάτος και ροδοκόκκινος, ντυμένος στα λευκά με μακριά ποδιά και ψηλό κολλαρισμένο σκούφο, φάνηκε για λίγο στην πόρτα. Τα γκαρσόνια έριχναν τη σούπα στα πιάτα λίγη-λίγη, ίσα που κάλυπτε τον πάτο.

— Δοκίμασες; Είναι πολύ νόστιμη, είπε ο Νίκος.

— Όσο νόστιμη κι αν είναι, τρώγεται χωρίς ψωμί; απάντησε ο Σωκράτης και σηκώθηκε από το τραπέζι.

Οι άλλοι κοιτάχτηκαν αναποφάσιστοι. Δεν πέρασαν μερικά λεπτά και είδαν το Σωκράτη να επιστρέφει ανήσυχος.

— Παιδιά. Μαζεύουν το ψωμί μας, φώναξε.

Πετάχτηκαν όλοι πάνω, έτρεξαν στα βαγόνια και ξετρυπώναν τα τρόφιμα κάτω από τα μαξιλάρια, πίσω από τις κουρτίνες και από άλλα σημεία, όπου τα είχαν καταχωσιάσει. Μερικοί ρίχτηκαν πάνω στους υπαλλήλους για ν' αποσπάσουν το καλάθι με το ψωμί που είχαν μαζέψει.

Ο Λάμπρος έκανε πίσω και, χωρίς να το προσέξει, έπεσε πάνω σ' ένα γεροδεμένο άντρα που στεκόταν ακίνητος και παρακολουθούσε τις σκηνές σκουπίζοντας τα δάκρυά του. Λαστιχένιο σωληνάκι κρεμόταν έξω από την τσέπη της λευκής ποδιάς του. Αναστέναξε. “Αχ, τι έκαμα..., αν ήξερα ότι στο τρένο θα υπήρχε γιατρός, δε θ' άφηνα το Γιαννάκη”.

Ταραγμένος ο παιδονόμος είπε στα παιδιά να επιστρέψουν στο ρεστοράν. Τα γκαρσόνια άρχισαν να σερβίρουν το δεύτερο: Πιάτο με λίγη πατάτα πουρέ κι ένα κομματάκι κρέας με ζουμί.

— Βρε σεις; Δίνουν κι άλλο φαΐ, είπε ο Σωκράτης.

Κοιτάζοντας πάλι τα πιατάκια αναφώνησαν.

— Λέτε να 'χει και τρίτο;

Έφαγαν και την κρέμα και παρόλο που αισθάνθηκαν χορτάτοι, η έλλειψη του ψωμιού συνέχισε να τους απασχολεί.

— Δεν μπορώ να καταλάβω, γιατί δε μας έδωσαν καθόλου ψωμί; είπε ο Τάκης.

— Αλήθεια, περίεργο πράγμα: προτίμησαν να το πετάξουν στα σκουπίδια, παρά ν' αφήσουν να το φάμε; παραξενεύτηκε ο Κώστας.

Πολλά θα πέρασαν από το νου τους. Αλλά υπήρχε κάτι που ήταν αδύνατο να το γνωρίζουν, ότι δηλαδή στο μεσημερινό γεύμα οι Πολωνοί πολύ σπάνια τρώνε ψωμί.

*

Ο συρμός πλησίαζε σε μια μεγάλη πόλη. Διέκριναν ήδη τα κωδονοστάσια και τα ψηλά της κτίρια. Ο παιδονόμος που βρισκόταν συνέχεια μαζί τους, είπε:

— Φτάνουμε στη Βουδαπέστη.

Ακούγοντάς τον, βγήκαν όλοι στα παράθυρα.

— Στη Βουδαπέστη είναι οι αδερφές μου, είπε ο Φώ-

της. Αν ήξεραν ότι θα περνούσαμε από δω, μπορεί να βγαίνουν να με δούνε.

Την ίδια στιγμή ο Μούλης στράφηκε στο Λάμπρο.

— Εδώ θα 'ναι κι οι ξαδερφές μας. Μαζί με τις αδερφές του Φώτη δεν έφυγαν απ' το Ελμπασάν;

— Μαζί.

Το τρένο πέρασε από το σταθμό χωρίς να κάνει στάση και τα παιδιά επέστρεψαν στις θέσεις τους στενοχωρημένα. Οι μονότονοι χτύποι των τροχών έκαναν τη θλίψη τους ακόμα πιά βαριά. Δεν είχαν διάθεση ούτε και για κουβέντα.

Ταξίδευαν για δεύτερη μέρα. Κατά το βράδυ το τρένο κόλλησε σε μια λάκκα. Μαύρα βουναλάκια τριγύρα, ολόγυμνα, ούτ' ένα δεντράκι, ούτε μια τούφα χορτάρι, παρά μόνο ψηλές καμινάδες να βγάζουν τουλούπες καπνού. Μια οροσειρά ξεχώριζε μακριά. Οι ώρες περνούσαν και το τρένο έμενε στο ίδιο σημείο. Η μηχανή συνέχισε να ξεφυσάει και να τυλίγεται στους ατμούς της, λες και μετρούσε τις δυνάμεις της, πριν αποτολμήσει να διασχίσει τα βουνά.

Το πρωί, την ώρα που έβγαινε ο ήλιος, η αμαξοστοιχία άφησε πίσω τα βουνά και χύμηξε σε μια πεδιάδα, που ξεπρόβαλε απέραντη σαν πρασινόχρυση θάλασσα, κάτω από το διάφανο πέπλο της ομίχλης. Γελάδια ασπρόμαυρα έβγαιναν στα βοσκοτόπια σχηματίζοντας ατέλειωτες σειρές.

Ο Λάμπρος άφησε το παράθυρο όπου στεκόταν τόση ώρα και μετακινήθηκε προς την άλλη μεριά. Παρόμοια εικόνα κι εδώ.

— Παντού, όπου κοιτάξεις, πράσινο. Δεν ξεχωρίζεις ποια είναι χωράφια και ποια λιβάδια, είπε ο Μούλης.

Το τρένο πλησίαζε σ' ένα μεγάλο συγκοινωνιακό κόμβο. Οι σιδηροτροχιές γινόνταν συνεχώς περισσότερες πηγαίνοντας πότε παράλληλα η μία στην άλλη και πότε ακτινωτά. Στην άκρη ακινητοποιημένοι συρμοί, υπόστε-

γα με ατμομηχανές. Η αμαξοστοιχία μείωσε ταχύτητα και πέρασε από το σταθμό αργά αλλά χωρίς να σταματήσει. Το πλήθος από την αποβάθρα κοιτούσε σαστισμένο. Τα παιδιά έμειναν καρφωμένα στα παράθυρα. Και όπως η αμαξοστοιχία κυλούσε αργά πάνω σε μία αναβαθμίδα με ασπιδωτές καμάρες, αντίκρισαν ένα τοπίο φοβερό ν' απλώνεται τριγύρα. Ένα τοπίο όλο ερείπια, μέσ' από τα οποία ορθώνονταν καπνισμένοι τοίχοι, μισοκαμένα κτίρια με γκρεμισμένες σκεπές και κατεστραμένα ντουβάρια. Οι δρόμοι, γεμάτοι χαλάσματα, τερμάτιζαν απότομα μες στα συντρίμια. Άνθρωποι εδώ κι εκεί περνούσαν βιαστικά ή δούλευαν στα ερείπια. Ένα σύννεφο κάλυψε τον ήλιο ρίχνοντας τη σκιά του πάνω στην κατεστραμμένη πόλη. Ο Λάμπρος ταραχτήκε, γύρισε στη θέση του.

Το τοπίο άλλαξε απότομα. Κάμποι, λόφοι, βουνά. Ακόμα μια πόλη μουντή με σύννεφα καπνού να σηκώνονται ψηλά, ανάμεσα σε βουνά. Τρένα φορτωμένα πετροκάρβουνο περνούσαν. Ο συρμός σταμάτησε σε μια παράκαμψη, μακριά από την αποβάθρα. Τα παιδιά κατέβηκαν γρήγορα κι επιβιβάστηκαν στα λεωφορεία, που ήταν σταθμευμένα δίπλα στις γραμμές. Φτάνοντας ψηλά σ' έναν αυχένα, πρόσεξαν πως η ράχη του βουνού έδειχνε σαν τοίχος που χώριζε δυο κόσμους. Πίσω η πόλη βυθισμένη στους καπνούς και μπροστά ένα τοπίο να ξεδιπλώνεται ηλιόλουστο.

*

Το θέρετρο Σολίτσε⁴⁴ πρόβαλε μπροστά τους πανέμορφο. Φαρδιά η ασφαλτος κατέβαινε ανάμεσ' από τα σπίτια. Ζώνες πράσινου δεξιά και αριστερά, πεζοδρόμια, πάρκα, παιδικές χαρές. Οι φλαμουριές άρχιζαν ν' ανθίζουν. Αθλητικοί χώροι δίπλα στις δεντροστοιχίες. Ένα περίοπτο μέγαρο ξεχώριζε στην άκρη της πόλης.

— Κοιτάξτε. Ένα παλάτι! Ένα παλάτι, φώναξε ο Κώστας.

Τα λεωφορεία σταμάτησαν μπροστά σ' ένα κτίριο γκριζο με μεγάλα παράθυρα. Ομάδες ομάδες τα παιδιά, όπως αποβιβάζονταν από τα λεωφορεία, έμπαιναν στα λουτρά. Μέσα οι χώροι ήταν ολόφωτοι και πεντακάθαροι.

Γυναίκες με άσπρες κοντομάνικες ποδιές οδήγησαν τους πρώτους στις μπανιέρες. Ο Σωκράτης τραβήχτηκε πίσω.

— Δεν είμαστε μικροί πια...

Βλέποντας τους άλλους να αδιαφορούν, επανάλαβε με πείσμα:

— Πηγαίνετε, αφού δεν έχετε τίποα ντροπή. Εγώ θα πλυθώ μόνος μου.

Τ' αγόρια προχωρούσαν επιφυλαχτικά, πετούσαν από πάνω τους τα ρούχα και χώνονταν γρήγορα στις λεκάνες. Το νερό καφετέρο, γαλαζοπράσινο. Οι λούστρισσες τους έτριβαν τα κορμιά με κάτι σφουγγάρια που άφριζαν. Στο τέλος τους αλείφαν με μια κίτρινη αλοιφή, που μύριζε θειάφι. Πεντακάθαρα, με ζεστές νυχτικιές, με παντούφλες και φορώντας χνουδωτές ρόμπες τα παιδιά συγκεντρώθηκαν μπροστά στην έξοδο.

Τα λεωφορεία πηγαινοέρχονταν. Τ' αγόρια από τη Ζέρμα βρέθηκαν σ' ένα διώροφο σπίτι. Τα έβαλαν να κοιμηθούν σε στρώματα. Μέρα παρά μέρα, μετά από κάθε επίσκεψη του γιατρού, συχνά λουσίματα και πολλές επαλείψεις, άλλαζαν νυχτικιές και σεντόνια. Τα προληπτικά μέτρα παρατείνονταν. Με τα υπόλοιπα παιδιά δεν είχαν καμιά επικοινωνία. Άρχισαν να ανησυχούν.

— Χτικιό έχουμε και μας κρατούν κλεισμένους τόσες μέρες; Κάθε λίγο και μπόλιασμα; Μας έχουν κατατροπήσει.

Ο Σωκράτης σήκωσε το μανίκι και κοίταξε το χέρι του που ήταν ερεθισμένο.

— Τι ένεση ήταν αυτή πάλι και πονάει τόσο; είπε και χώθηκε στο στρώμα του. Δεν ξέρω τι παθαίνω· τη μια νιώθω κρυάδες, την άλλη σαν να με πιάνει θέρμη.

— Φαίνεσαι πολύ άσχημα, τον σκαντάλισε ο Νίκος. Φόβος και τρόμος κυρίεψαν το Σωκράτη.

— Εγώ δεν είχα αρρωστήσει ποτέ. Θα κόλλησα από κάποιον εδώ μέσα, είπε κοιτάζοντας το Λάμπρο. Εσύ αρρωσταίνεις κάθε λίγο και λιγάκι. Να φύγεις από κοντά μου.

Ο Λάμπρος δε μίλησε κι ο Νίκος τον πείραξε πάλι.

— Δεν μπορείς να ρίχνεις το φταίξιμο σ' αυτόν, ούτε να του πεις να φύγει.

— Γιατί;

— Δεν ξέρεις πως όταν κάποιος είναι άρρωστος και μάλιστα σοβαρά, δεν πάμε κοντά του;

Πανικόβλητος ο Σωκράτης αγκάλιασε το στρώμα μαζί με τα στρωσίδια και μετεφέρθηκε στην άλλη άκρη του δωματίου. Εδώ, όμως, τον περίλαβε ο Στέφος.

— Ό,τι και να κάμεις, είναι αργά πιά, δεν τη γλυτώνεις. Φύγε, δε θέλουμε κοντά μας ένα μολυσμένο.

Οι άλλοι σπαρτάρησαν από τα γέλια. Κι ο Σωκράτης έμεινε σκεφτικός με το στρώμα στην αγκαλιά του.

— Κι εμένα τι με νοιάζει αν κολλήσετε;

Η γνωστή φωνή της νοσοκόμας ακούστηκε ξαφνικά. Κοιτάχτηκαν νιώθοντας ανήσυχα.

— Τι θέλει πάλι; αναρωτήθηκε ο Νίκος.

Η νοσοκόμα φάνηκε στην είσοδο.

— Όλοι στο αυτοκίνητο. Γρήγορα, παρακαλώ.

Κατάλαβαν. Θα τους μετέφεραν στα ιατρεία. Ξεκίνησαν σιωπηλοί.

— Μα τι έχουμε και πρέπει να μας εξετάσουν πάλι, δυσανασχέτησε ο Σωκράτης.

Τρεις γιατροί εξέταζαν εκείνη τη μέρα. Τους πέρασαν από ακτίνες Ραίντγκεν, τους έκαναν κι ένα εμβόλιο ακόμα.

Κάποια ασθένεια που απειλούσε την υγεία του Μού-
λη, διέγνωσαν οι γιατροί. Του είπαν να παραμείνει στο
ιατρείο. Τα ξαδέρφια του στάθηκαν στο προαύλιο και
περίμεναν.

— Τι να 'χει και τον κράτησαν; ρώτησε ο Κώστας.

— Δεν ξέρω, απάντησε ο Τάκης. Ένα χρόνο είμαστε
συνέχεια μαζί, μα δεν είπε ποτέ πως υποφέρει.

— Μπορεί να 'ρθει σε λίγο, είπε ο Λάμπρος.

Ο Μίμης, σαν μικρότερος που ήταν, δεν έκρυβε τη χα-
ρά του, που μπορούσε να βρίσκεται μαζί τους. Ήθελε,
μάλιστα, να τους πει κάτι που αυτοί ίσως να μην είχαν
προσέξει.

— Είδατε τίποτα σ' εκείνο το μηχάνημα που μας εξέ-
ταζαν; ρώτησε.

— Όχι. Τι πράγμα; Για λέγε, είπε ο Κώστας.

Πρόθυμος, αλλά και περήφανος για ό,τι είχε δει στην
οθόνη της ακτινολογικής συσκευής, απάντησε.

— Είδαμε τα κόκαλά σας.

Τον κοίταξαν κατάπληκτοι.

— Τι είπες;

— Είδαμε τα κόκαλά σας.

— Αλήθεια λέει. Εκεί που άναβε το γυαλί και κοι-
τούσε ο γιατρός, εμείς πήγαμε και σταθήκαμε πίσω του,
εξήγησε ο Γούλης, ο αδερφός του Σωκράτη.

— Μήπως σας έστριψε και των δύο; είπε ο Βαγγέλης.

— Μα το Θεό! ορκίζονταν εκείνοι.

Ο Στέφος προσπάθησε να τραβήξει την προσοχή τους.

— Ακούστε, θα σας πω κι εγώ κάτι, αλλά θα μείνει
μεταξύ μας.

— Καμιά βλακεία θα πεις πάλι, παρατήρησε ο Βαγ-
γέλης.

— Όχι, βρε! Για μένα θα πω. Εμένα, που λέτε, με κοί-
ταξαν παντού, μπρος-πίσω.

Ο Νίκος πλησίασε σκυφτός πίσω από τις πλάτες του.

— Για να δούμε, μήπως σε σούβλισαν;

Ο Στέφος βιάστηκε να τον προλάβει και κατέβασε την πιτζάμα του.

— Ναι βρέ, με σούβλισαν και με μπαμπάκι μάλιστα. Αν είσαι τόσο περίεργος μπορείς να κοιτάξεις. Πρόσεξε, όμως, μη σε πάρει καμιά οβίδα.

Έμπηξαν όλοι τα γέλια, μα πιο δυνατά απ' όλους γελούσε ο ίδιος.

— Σου μύρισε μπαρούτη, ε; Αν σου βαστάει, πλησίασε.

Του έδωσε μια παλαμιά ο Νίκος που τον έκανε να χοροπηδήσει.

— Ωχ! Ωχ! Τι έπαθα ο κακομοίρης, φώναξε τρίβοντας τον πισινό του.

Η νοσοκόμα ήρθε και πάλι την άλλη μέρα, πρωί-πρωί, διάβασε μερικά ονόματα κι έβαλε την κατάσταση στο φάκελο λέγοντας.

— Όσοι ακούσατε τα ονόματά σας, θα 'ρθετε μαζί μου. Γρήγορα παρακαλώ.

Την ακολούθησαν σιωπηλά, με τις νυχτικές και τις παντούφλες, όπως κάθε φορά. Ο Στέφος έφυγε τελευταίος, έτοιμος να βάλει τα κλάματα.

— Εμένα γιατί με φώναξε; Ούτε κιτρινιάρης είμαι, ούτε βήχισα ποτέ.

Το καινούριο προληπτικό μέτρο τους έκανε όλους ν' ανησυχήσουν. Μήπως ξαπλώνεται καμιά ασθένεια που τους απειλεί; αναρωτιόνταν.

*

Ένα φορτηγό σταμάτησε στην αυλή, φρενάροντας απότομα. Τα παιδιά, συνηθισμένα τέτοια ώρα ν' ακούνε την άφιξη του ασθενοφόρου, άλλαξαν χρώμα κι έμειναν ακίνητα με τα μάτια καρφωμένα στην είσοδο. Δεν ήταν η νοσοκόμα, όπως πίστευαν, αλλά δυο άντρες οι οποίοι μετέφεραν μερικά κασόνια και τα τοποθετούσαν

απανωτά στο διάδρομο του ορόφου.

Σαν έφυγαν οι εργάτες, ο Ντίνος πλησίασε προσεχτικά. Τα κασόνια ήταν γεμάτα μπουκάλες. Τον έτρωγε η περιέργεια να εξακριβώσει τι περιείχαν. Πήρε ένα κι έψαξε να βρει κάποιο αντικείμενο, για να τ' ανοίξει, μα δεν είδε τίποτα κι αποφάσισε να βγάλει το καπάκι με τα δόντια του. Το αναψυκτικό άρχισε ν' αφρίζει και να χύνεται στα χείλη του. Ένιωσε πως είχε πληγωθεί, παρόλ' αυτά έτρεξε στην παρέα με το μπουκάλι στο χέρι.

— Α ντα! Α ντα! ανακραύγασε και κατέβασε το περιεχόμενο με μια ρουφηξιά.

Τα παιδιά όρμηξαν στα κασόνια. Άνοιξαν τα μπουκάλια χρησιμοποιώντας τις κλειδαριές και τις λαβές των παραθυριών. Το αναψυκτικό ήταν ξυγούτσικο, δροσερό, σαν χυμός πορτοκαλιού. Μέχρι το βράδυ τα μισά μπουκάλια είχαν αδειάσει.

X

Τα κλαδιά είχαν ανθίσει. Η λουτρόπολη ήταν πνιγμένη μέσα στο πράσινο. Πάλι στο λεωφορείο λουσμένα και ολοκάθαρα τα παιδιά. Οι ρόδες γύριζαν αργά. Τα λεωφορεία έστριψαν δεξιά αλλάζοντας τη γνωστή διαδρομή. Το μέγαρο, που ως τότε έβλεπαν από μακριά, τώρα υψωνόταν μπροστά τους. Πέρασαν από μια περιστροφόμενη πόρτα και βρέθηκαν σ' ένα σαλόνι με κρυστάλλινα πολύφωτα και μεγάλους καθρέπτες. Κάθε σημείο γύρω τους γινόταν και μια πηγή που φεγγοβολούσε. Ακόμα και το πάτωμα έλαμπε. Ένας φοίνικας, στη μέση του σαλονιού, έφτανε μέχρι το δεύτερο όροφο περνώντας μέσ' από ένα κυκλικό άνοιγμα που είχε κάγκελα ολόγυρα. Φαρδύς φωτισμένος διάδρομος αριστερά. Μεγάλη γυάλινη πόρτα στο βάθος, πίσω από την οποία φαινόταν μια φωτισμένη αίθουσα. Διάδρομος και από την άλλη μεριά, αλλά με σβησμένα φώτα, θαμπός.

Τα παιδιά κρυφοκοιτιόνταν στους καθρέπτες, απορώντας πώς είχαν αλλάξει τόσο. Τα πρόσωπά τους γεμάτα, ροδοκόκκινα και τα ρούχα τους ολοκαίνουργια.

— Όλοι πάνω στον τρίτο όροφο! έδωσε το σήμα ο παιδονόμος.

Όρμηξαν στην πλατιά στριφτή σκάλα με τα στιλπνά χρυσόλευκα κάγκελα. Καθώς ανέβαιναν περνώντας δύο-δύο τα σκαλιά, οι παντούφλες έπεφταν από τα πόδια τους.

Ο Κώστας σκόνταψε πάνω στο Λάμπρο. Στάθηκαν και οι δυο τους μπροστά στο στρογγυλό κιγκλίδωμα. Η κόμη του φοίνικα άγγιζε τα κάγκελα. Άπλωσαν τα χέρια

τους γεμάτοι περιέργεια. Κάτω από το σαλόνι μια γυναίκα τους κούνησε το δάχτυλο. Κατάλαβαν πως έκαναν κάτι που δεν έπρεπε. Έτρεξαν πίσω από τους άλλους. Ωραίο και φωτεινό το δωμάτιο στο οποίο μπήκαν. Κρεβάτια φαρδιά και καλοστρωμένα με στρογγυλές βίδες στα κεφαλάρια, που τράβηξαν την προσοχή τους. Λάμπες με γυάλινο περίβλημα πάνω στα κομοδίνα. Στον τοίχο φωτεινοί διακόπτες για να καλείς βοήθεια σε περίπτωση ανάγκης, μεγάλο ρολόι και στο πάτωμα πλουμιστό χαλί.

Ο Βαγγέλης τράβηξε την κουρτίνα.

— Ω, τι όμορφος κήπος! αναφώνησε.

Στάθηκαν δίπλα του. Κήπος σαν ζωγραφιά, με διαδοχικά επίπεδα και πλαγιαστές πλευρές. Πλατιά σκαλιά κατέβαζαν από το ένα επίπεδο στο άλλο. Δρομάκια σε κάθε επίπεδο. Σειρές με πολύχρωμα λουλούδια περιβάλλαν τη σμαραγδένια πρασιά. Στο κεντρικό μέρος μεγευτικός τάπητας λουλουδιών. Τριγύρα, στο φράχτη, πασχαλίτσες και φλαμουριές γεμάτες άνθη.

Η σφυρίχτρα του παιδονόμου ακούστηκε ξαφνικά.

Όταν ο Στέφος βγήκε στο διάδρομο, η ομάδα του κατέβαινε τα σκαλιά. Θέλοντας να βρεθεί μπροστά από τους άλλους, που δεν ήταν εύκολο, κάθισε στο στήριγμα της σκάλας και με τα χέρια απλωμένα πέρασε δίπλα τους τσουλώντας. Ο παιδονόμος μαρμάρωσε. Αλλά σαν τον είδε να φτάνει στο ισόγειο και να στέκει στα πόδια, σφύριξε να σταματήσουν όλοι, πήρε το Στέφο από το χέρι και τον τράβηξε κοντά στη σκάλα.

— Για κοίτα πάνω. Βλέπεις πόσο επικίνδυνο είναι;

Το κενό με τα κιγκλιδώματα που είδε ο Στέφος να υψώνεται από πάνω του του προκάλεσε δέος. Ακολούθησε την ομάδα κάτωχρος και με το φόβο στην καρδιά.

Πίσω από τη γυάλινη πόρτα η τραπεζαρία λουζόταν στο φως. Ένα φως απαλό, ίδια χρυσόλευκη λάμψη ανοιξιάτικης μέρας. Τα τραπέζια μεγάλα, στρογγυλά με

λευκά τραπεζομάντιλα, πλούσια στρωμένα.

Ο Σωκράτης φώναξε χαρούμενα :

— Παιδιά! Αβγά... Αβγά...

— Βλέπουμε δε χρειάζεται να φωνάζεις, ούτε κι εσείς να σπρώχνεστε, είπε ο Βαγγέλης.

— Ξέρεις πόσο καιρό έχουμε να φάμε αβγά; Από τότε που φύγαμε απ' το χωριό.

— Και γι' αυτό πρέπει να τρομάξεις τον κόσμο με την αγριοφωνάρα σου;

Κάθισαν ήσυχα σαν να ήταν άλλοι άνθρωποι. Σερβιτόρες με μπλε-λευκές στολές περιφέρονταν στην αίθουσα. Γεμάτος απορία ο Λάμπρος έφερε γύρω τα μάτια του. "Ποιος θα τα φάει όλα αυτά."

Από εκείνη τη μέρα πέρασε ένας ολόκληρος μήνας. Το φαγητό συνέχισε να είναι πλούσιο. Εκτός από τα τρία συνηθισμένα γεύματα, τα παιδιά έπαιρναν ακόμα πρόγευμα και απογευματινό. Το φάσμα της πείνας τους φαινόταν πια σαν κάτι μακρινό που δεν έπαψε, όμως, να επανέρχεται στο μυαλό τους και να τους τρομάζει.

*

Κάποια μέρα ένας Έλληνας έφτασε στο μέγαρο. Τα παιδιά που τον γνώριζαν πέρασαν από τους θαλάμους αναγγέλοντας την άφιξή του.

Ήρθε ο επιθεωρητής! Ήρθε ο επιθεωρητής!

Ο επιθεωρητής της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης για τα Ελληνόπουλα που ζούσαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες είχε τη φήμη του καλού αγγελιοφόρου. Το σαλόνι κατακλύστηκε· ακόμα και οι χώροι που οδηγούσαν σ' αυτό γέμισαν από παιδιά. Ο Λάμπρος σταμάτησε στον όροφο ανάμεσα στις κοπέλες, που στέκονταν γύρω από το στρογγυλό κιγκλίδωμα. Ακίνητος παρακολουθούσε τον επιθεωρητή που μετακινιόταν από μέρος σε μέρος, περικυκλωμένος από το πλήθος των παιδιών.

— Συναγωνιστή, έγγραφα γράμμα για τους γονείς μου, αλλά δεν ξέρω πού βρίσκονται. Πού να το στείλω;

— Ο πατέρας μου ήταν στο Γράμμο. Δεν ξέρω γιατί σταμάτησε να μου γράφει, είπε μια κοπελίτσα με δάκρυα στα μάτια.

Ο επιθεωρητής έστρεψε το βλέμμα του αλλού.

— Ένας-ένας παρακαλώ, με τη σειρά· δε μας βιάζει κανένας. Ήσυχα. Έτσι μπράβο! Λέγε εσύ.

— Είμαι απ' τα μέρη της Καστοριάς, είπε η Βασιλείου. Γράφω ταχτικά στη μητέρα μου, αλλά αυτή παραπονιέται ότι δε λαβαίνει τα γράμματά μου.

Την κοίταξε ξαφνιασμένος.

— Να μου δώσεις τη διεύθυνση της μητέρας σου σ' ένα χαρτάκι.

Κύμα από παρακλητικές φωνές ξεσήκωσαν τα λόγια του.

— Να δώσουμε κι εμείς τα στοιχεία των γονιών μας. Να μάθετε πού βρίσκονται και να τους γράψτε ότι είμαστε εδώ... Να μας απαντήσουν.

Ο Λάμπρος έτρεξε κάτω. Παρ' όλο το συνωστισμό κατόρθωσε να φτάσει στον επιθεωρητή και να του αναφέρει την περίπτωση του αδερφού του.

— Δεν είναι εύκολο να τον φέρουμε, ήταν η απάντηση που πήρε.

Σάστισε και δεν μπόρεσε παρά μια λέξη μόνο να πει.

— Γιατί;

Ο επιθεωρητής έκανε ένα μορφασμό που έδειχνε δυσφορία.

— Η παιδούπολη στο Φέλεξ καταργήθηκε.

— Κι ο αδερφός μου πού είναι; ρώτησε ο Λάμπρος με ραγισμένη φωνή.

— Αυτή τη στιγμή δεν μπορώ να ξέρω. Μην ανησυχείς, όμως. Θ' ασχοληθώ προσωπικά με το ζήτημα αυτό.

Ο επιθεωρητής άνοιξε τη δερμάτινη θήκη που κρεμό-

ταν από τον ώμο του κι έβγαλε τη φωτογραφική μηχανή, κοιτάζοντας γύρω.

— Το περιβάλλον είναι θαυμάσιο, ονειρευτό. Θα θέλανε και πλουσιόπαιδα να ζούνε σε τέτοιες συνθήκες, είπε για να αποτραβήξει την προσοχή τους από τα προβλήματα που του θέτανε. Λοιπόν, ας πάμε έξω.

Τα παιδιά ξεχύθηκαν πίσω του. Σαν πάτησε το πόδι του στην αυλή, μαγεύτηκε.

— Τι ομορφιά! Πράσινο, λουλούδια, ανθισμένα κλαριά. Ό,τι πρέπει για να τραβήξουμε μια ωραία φωτογραφία.

Προχώρησε πισωπατώντας και πάτησε το κουμπί της μηχανής.

— Η φωτογραφία αυτή θα είναι το κόσμημα του περιοδικού μας, που θα κυκλοφορήσει σύντομα.

Το αλσύλλιο πλημμύρισε από το πολύχρωμο πλήθος των παιδιών. Ο επιθεωρητής συνέχισε να τραβάει φωτογραφίες. Το βλέμμα του σταμάτησε σε δύο χαριτωμένα κορίτσια.

— Εσείς με τις κορδελίτσες, ελάτε, σταθείτε εδώ, μπροστά από τη μελιά. Έλα κι εσύ. Εσύ με το λεβέντικο αθλητικό παράστημα, είπε στο Σωκράτη. Στάσου ανάμεσα στις κοπέλες. Έτσι μπράβο! Και τώρα δώστε τα χέρια και φέρετε το ένα σας πόδι μπροστά, σαν να τρέχετε σε λιβάδι. Εύθυμα και γελαστά, παρακαλώ.

Έπιασε τη στάση που ζητούσε. Τα μάτια του άστραψαν.

Ο Λάμπρος τον ξανακοίταξε προσεχτικά. Όχι, δεν έκανε λάθος. Αυτός ήταν· αυτός ο ίδιος που πριν από ένα χρόνο ακριβώς είχε περάσει από το χωριό του μ' ένα γαϊδουράκι, για να τους φέρει τα βιβλία. Θα ήθελε να ξεχάσει τα λόγια του, που του προκάλεσαν τόσο πόνο και απογοήτευση, μα ήταν αδύνατο.

Μετά το μεσημεριάτικο τα παιδιά επέστρεψαν στα δωμάτια για ύπνο. Η κουβέντα και τα τρεχάματα απα-

γορεύονταν. Ο Λάμπρος χώθηκε στο κρεβάτι του θλιμμένος. Η φωνή του επιθεωρητή ηχούσε ακόμα στ' αφτιά του: "Σου απάντησα, δεν γνωρίζω... Πρέπει να εξακριβώσουμε πρώτα πού βρίσκεται". Δάκρυα κύλησαν στο πρόσωπό του. Ο τοίχος, μπροστά του άρχισε να θαμπώνει. Το κεφάλι του βυθίστηκε στο πουπουλένιο μαξιλάρι. Ξαφνικά, του φάνηκε σαν ν' άκουσε τη φωνή του Γιαννάκη να τον καλεί: "Λάμπρο! Λάμπρο!" Τινάχθηκε πάνω φάχνοντας γύρω με ολάνοιχτα, θολά μάτια. "Πού είσαι; Πού είσαι;" φώναξε.

Ξεσηκώθηκαν όλοι. Ο Βαγγέλης δεν έχασε χρόνο, τον άρπαξε από τους καρπούς και τον τίναξε δυνατά. Σαν είδε, όμως, ότι ήταν δύσκολο να τον συνεφέρει, του άστραψε δύο μπάτσους. Ο Λάμπρος έπεσε στο κρεβάτι κι έτρεμε σαν να είχε σπασμούς. Τρομαγμένα τα παιδιά στράφηκαν στο Βαγγέλη.

— Τι του 'καμες;

— Τίποτα. Τι μπορούσα να του κάμω; Ό,τι κάμουν σε τέτοιες περιπτώσεις.

— Σ' είδα που τον χτύπησες, φώναξε ο Κώστας.

Ο παιδονόμος μπήκε στο δωμάτιο.

— Τι συμβαίνει; Γιατί δεν είστε στα κρεβάτια σας! είπε παρατηρώντας τα παιδιά που φαίνονταν αναστατωμένα. Δεν φαντάζομαι ν' αρπαχτήκατε; Γυρίστε στα κρεβάτια σας και παρακαλώ να μην ξανακούσω φωνή.

Ο δείκτης του ρολογιού έδειξε τέσσερις. Τα παιδιά ξεχύθηκαν στο διάδρομο φωνάζοντας και γλιστρώντας στο γυαλιστερό παρκέ με τις τσόχινες παντούφλες τους. Την ίδια στιγμή δυνατά ξεφωνητά ακούστηκαν και στους άλλους ορόφους δημιουργώντας τους την αίσθηση ότι βογγούσε ολόκληρο το σύμπαν κι έβγαζε άναρθρες κραυγές, που δεν μπορούσαν να συλλάβουν το νόημά τους. Σκέφτηκαν πως θα ήταν τα παιδιά από τα χωριά της Καστοριάς και της Φλώρινας με τα οποία πρωτοσυναντήθηκαν στο τρένο που τα μετέφερε στη

Ρουμανία. Μιλούσαν με περίεργη προφορά χρησιμοποιώντας ξένες λέξεις και, όταν κουβέντιαζαν μεταξύ τους, δεν καταλαβαίνουν τίποτα. Χώρισαν στο σιδηροδρομικό σταθμό του Φέλιξ. Ξανανταμώσαν, ύστερα από μήνες, πάλι στο τρένο. Πάλι ταξίδεψαν μαζί. Πάλι χώρισαν και πάλι ξανάσμιξαν. Ποιος ξέρει... Μπορεί να χωρίσουν και να βρεθούν και πάλι δεμένα σφιχτά με το νήμα της κοινής τους μοίρας να περιπλανιούνται σε ξένα μέρη, ωστόσο του ριζώσουν, κλαριά του ίδιου δέντρου, και βγάλουν βλαστούς και άνθη.

Κάποια στιγμή, καθώς βρέθηκε ανάμεσά τους στην αίθουσα του χορού, ο Λάμπρος ρώτησε περίεργος.

— Τι γλώσσα είναι αυτή που μιλάτε;

— Η γλώσσα που μιλούσαμε στα σπίτια μας, απάντησε η κοπέλα που χόρευε μαζί του.

Τώρα να δεις θολούρα που κατέβασε το μυαλό του, σκοτάδι που δεν έλεγε να διαλυθεί.

— Μα πώς, δυο γλώσσες μιλάτε εσείς;

Στάθηκαν στη σειρά, δεξιά τ' αγόρια, αριστερά οι κοπέλες. Η δασκάλα χτύπησε τα πλήκτρα. Ο ήχος του Μαζούρεκ ακούστηκε καθαρά. Τα παιδιά έδωσαν τα χέρια και κινήθηκαν προς τα μπρος, στο ρυθμό της μουσικής. Η δασκάλα θα ήταν είκοσι-είκοσι δύο χρονών. Χορεύτρια μπαλέτου, όμορφη και λεπτοκαμωμένη. Το δεξί της χέρι ήταν κομμένο στη μέση της παλάμης. Αυτό τράβηξε την προσοχή του Λάμπρου και μπέρδεψε τα βήματα.

— Όχι. Όχι παιδιά, διέκοψε το χορό η δασκάλα. Ξεκινάμε απ' την αρχή. Να προσέχετε περισσότερο και να συγχρονίζετε τις κινήσεις σας. Λιγάκι χαμόγελο κι αρχοντιά, παρακαλώ.

Η Λευτερία, η συγχορεύτρια του Λάμπρου, μια λυγερή, όμορφη γαλανομάτα από κάποιο χωριό της Καστοριάς, ψιθύρισε.

— Για μας τα λέει. Φαίνεσαι σα να σε πάνε στην κρεμάλα, καημένε.

Ο Λάμπρος κοκκίνησε. Η μουσική από το πιάνο αντήχησε πάλι, συνοδεύοντας τη γλυκιά φωνή της δασκάλας:

Στο Μαζούρεκ, μπρός, γενναία
της οργής θηρία,
σύρτε το χορό ως πέρα
Λουτς και Βαρσοβία⁴⁵.

Ούτε μια κίνηση άστοχη. Ο χορός είχε χάρη κι αρμονία. Χαρούμενη η δασκάλα άφησε το πιάνο.

— Θαυμάσια! Θαυμάσια!

Τα κορίτσια μαζεύτηκαν γύρω της.

— Κυρία, ακούσαμε κάτι και στενοχωρηθήκαμε. Είναι αλήθεια πως φεύγετε;

— Πρέπει, αγαπούλες μου, απάντησε μελαγχολικά αγκαλιάζοντας τις κοπέλες.

— Γιατί;

Είπε κάτι ακόμα. Απ' ό,τι μπόρεσαν να καταλάβουν, η δασκάλα θα πήγαινε σε κάποιο κέντρο που φτιάχνανε τεχνητά μέλη.

— Θα επιστρέψω σύντομα, πρόστεσε. Να μην ξεχάστε αυτό που είπα: Έχετε χάρη, γραμμή για μπαλέτο. Αν ασκηθείτε συστηματικά μπορεί να γίνετε και μπαλαρίνες ακόμα.

Στη διπλανή αίθουσα άρχιζε η πρόβα της χορωδίας ενώ από το βάθος της πτέρυγας έφτανε ο γλυκός ήχος ενός βιολιού που συνοδευόταν από κιθάρα.

*

Κατάφυτοι λοφίσκοι τριγύριζαν τη λουτρόπολη. Η φύση έλαμπε μες στην ανοιξιιάτικη περιβολή της. Άνθη, θροϊσμάτα, κελαδισμοί. Ξεφάντωμα ζωής κι ομορφιάς. Ολόκληρες ώρες τα παιδιά τριγύριζαν στο δάσος κι ένιωθαν ένα μυροβόλο αεράκι να χαϊδεύει τα πρόσωπά

τους. Μερικοί έφτασαν σ' ένα εγκαταλειμμένο λατομείο, γεμάτο μπάζα. Κάτι παλιά αντικείμενα ξεχώρισαν σ' ένα σωρό από χώματα. Άρχισαν να τα μαζεύουν σκάβοντας μέσα στα χώματα και φέροντας τα πάνω κάτω. Όλο χαρά, σαν να είχαν ανακαλύψει κάποιον κρυμμένο θυσαυρό, πήραν το δρόμο της επιστροφής ακολουθώντας τα κορίτσια, που γύριζαν στολισμένα με λευκά και μενεξεδένια άνθη από πασχαλίτσες και κρατώντας στεφάνια στα χέρια. Ο ήχος του τραγουδιού έφτασε μέχρι το μέγαρο. Ο επιθεωρητής κατέβηκε στο σαλόνι. Η εμφάνιση των κοριτσιών τον γέμισε χαρά. Ξαφνικά, όμως, σαν είδε τα πρώτα αγόρια να μπαίνουν με σκονισμένα ρούχα και παπούτσια, σκυθρόπιασε.

— Για σταθείτε. Τί εμφάνιση είναι αυτή;

Σταμάτησαν μπροστά του με κοντυλοφόρους και καλάμια στα χέρια, γεμάτοι χώματα.

— Αυτά πού τα πάτε;

— Να τα καθαρίσουμε, μπορεί να μας χρειαστούν, απάντησε ο Λάμπρος.

Κοίταξε τ' αγόρια συλλογισμένος. Η όψη του απάλυνε.

— Θα έχετε τα πάντα, αρκεί να έχετε όρεξη για γράμματα. Πιστεύω να βρω λίγο χρόνο για να σας πω μερικά πράγματα ακόμα. Μπορείτε να πηγαίνετε, είπε χαμηλώνοντας τη φωνή του.

Τ' αγόρια πέρασαν προσεχτικά. Είχαν ακούσει τα λόγια του.

*

Ο Πολωνός διευθυντής της παιδούπολης, λεπτόσωμος με ροδαλό πρόσωπο, λίγα ξανθά μαλλιά και άψογη εμφάνιση, οδήγησε τον επιθεωρητή στη μεγάλη αίθουσα, όπου ήταν συγκεντρωμένα τα παιδιά. Οι κουβέντες και τα ψιθυρίσματα σταμάτησαν αμέσως και όλοι έστρεψαν την προσοχή τους σ' όσα έλεγε ο επιθεωρητής.

— Σκόπευα να μείνω περισσότερες μέρες μαζί σας, αλλά, δυστυχώς, υπηρεσιακοί λόγοι με αναγκάζουν να φύγω, είπε. Φεύγω, βεβαίως, κατευχαριστημένος, διότι οι φίλοι μας που ανέλαβαν να σας φιλοξενήσουν κάνουν ό,τι μπορούνε για να περνάτε καλά. Το είπα και άλλοτε: Έτσι που ζείτε εσείς εδώ, δε ζούνε ούτε αρχοντόπουλα. Να πω για τα μαθήματα μουσικής και μπαλέτου που είναι τόσο άγνωστα στον τόπο μας; για τους αθλητικούς χώρους; για τόν περίπατό σας; για το πλούσιο φαγητό σας; Γιατί να πρωτομιλήσω; Λοιπόν, πρέπει να αξιοποιήσετε όλες τις δυνατότητες που σας παρέχονται, για να μορφωθείτε, ώστε να γίνεται χρήσιμοι άνθρωποι, όπως σας θέλουν οι γονείς σας και η πατρίδα μας.

Το συναίσθημα της πατριδολατρίας τον παράσυρε να πει πράγματα που δεν καταλάβαιναν καλά, τα παιδιά.

— Για να το πετύχετε αυτό πρέπει να κάνετε ένα πράγμα: “Να μαθαίνετε, να μαθαίνετε, να μαθαίνετε” με το νου και την καρδιά στην πατρίδα. Αυτό, κοίταξε ένα γύρω την αίθουσα, πρέπει να γίνει σύνθημα, να το βλέπουμε και να το διαβάζουμε παντού, σε κάθε σημείο όπου κοιτάμε. Τόσες μέρες όμως, σπάνια σας άκουσα να τραγουδάτε, δεν είδα να χορεύετε ένα καλαματιανό, ένα τσαμικό. Κρίμα. Κι έχουμε τόσο ωραία τραγούδια, τόσο όμορφους χορούς. Τούτο το μέγαρο θα έπρεπε να αντηχεί, να τραντάζεται από τα τραγούδια και τους χορούς μας. Μπρος, ν’ αρχίσετε από τούτη τη στιγμή, ώστε να μπορώ να λέω στους συντρόφους μου ότι τα παιδιά μας στη Λαϊκή Δημοκρατία της Πολωνίας δεν ξεχνούνε ότι είναι Ελληνόπουλα και Σλαβομακεδονόπουλα.

Οι κοπέλες από κάποιο χωριό της Καστοριάς, που κάθονταν στις μπροστινές σειρές, άρχισαν να λένε ένα τραγούδι λυπητερό σαν μοιρολόγι.

— Είναι πολύ συγκινητικό, αλλά δεν κάνει για σας, παρατήρησε ο επιθεωρητής. Τα παιδιά πρέπει να χαίρονται τη ζωή.

Ξεκίνησαν έναν άλλο σκοπό, χτυπώντας παλαμάκια που συνοδεύονταν από χειρονομίες και μορφασμούς, που προκαλούσαν εύθυμα γέλια. Σαν έπαψαν, ο επιθεωρητής είπε.

— Αυτό, μάλιστα, ήταν ό,τι έπρεπε. Τώρα, τα Ελληνόπουλα να μας τραγουδήσουν κάτι.

Δεν πρόλαβαν καλά-καλά ν' αρχίσουν το τραγούδι και ο επιθεωρητής τα διέκοψε.

— Όχι! Όχι! Επάνω στα βουνά δεν πολεμούνε μονάχα Έλληνες, αλλά και συναγωνιστές Σλαβομακεδόνες. Άλλο, άλλο παρακαλώ.

Χωρίς και πάλι να σκεφτούν άρχισαν το τραγούδι που κατείχε την πρώτη θέση στο καθημερινό τους “ρεπερτόριο”.

“Ζαχαριάδης αρχηγός,
στο πρώτο κόμμα μας εμπρός.”

Το έλεγαν με τόσο πάθος και ορμή που νόμιζες ότι θα ταρακουνιόταν το μέγαρο.

— Όχι, παιδιά! Όχι! είπε πάλι. Ο Ζαχαριάδης δεν είναι αρχηγός μόνο του Ελληνικού λαού, αλλά και του Σλαβομακεδονικού. Άλλα τραγούδια δεν ξέρετε;

Ο Λάμπρος μαζεύτηκε στο κάθισμα. “Τι λέει; Πως τα τραγούδια μας μπορεί να μην είναι Ελληνικά και πως οι Έλληνες μπορεί να μην είναι μόνο Έλληνες;” Γύρισε και κοίταξε τα κορίτσια από το χωριό του.

— Σπυριδούλα, Μαρίνα. Τη “Γερακίνα”, τη “Γερακίνα”, είπε ψιθυριστά.

Το βράδυ ο επιθεωρητής αποχαιρέτησε τα παιδιά. Μερικές κοπέλες μαγεμένες από τα πλανερά λόγια του επιθεωρητή μαζεύτηκαν σ' ένα δωμάτιο. Τα τραγούδια τους ακούγονταν αρκετή ώρα, ωστόσο σκεπάστηκαν από το τρικούβερτο γλέντι που είχε ανάψει στη μεγάλη αίθουσα των τελετών, στον πάνω όροφο.

Η Λευτερία κοίταξε γύρω βγάζοντας βαθύ αναστεναγμό.

— Πάνω στήσαν το χορό.

— Πήγαινε αν θέλεις! Εμείς δεν πρόκειται να σε ακολουθήσουμε.

— Δεν καταλαβαίνω τι εννοείτε; Εμένα, πάντως, δε μ' αρέσουν αυτά που συμβαίνουν.

Καμιά δεκαριά αγόρια χόρευαν στη μέση της σάλας, ενώ τα κορίτσια που στέκονταν γύρω τους τραγουδούσαν επαναλαμβάνοντας συνέχεια: “Πώς στουμπίζουν το πιπέρι του διαβόλου οι καλογέροι;” Για μια στιγμή χτυπώντας με τα οπίσθια το πάτωμα τ' αγόρια απάντησαν: “Με τον κώ..., μπω-μπω-μπω-μπω με τον κώλο το στουμπίζουν και το φιλοκοσκινίζουν”.

Γύρω, τα παιδιά ξεκαρδίζονταν και μαζί με αυτά και το προσωπικό που παρακολουθούσε το ξεφάντωμα με μεγάλο ενδιαφέρον.

— Αυτός ο χορός έχει κάτι διονυσιακό, είπε η δασκάλα της Ιστορίας.

Το χαροκόπημα και τα τραγούδια δεν φαίνονταν να παίρνουν τέλος. Ο Λάμπρος αποφάσισε να επιστρέψει στο δωμάτιο. Στο γύρισμα της σκάλας έπεσε πάνω στη Λευτερία. Την κοίταξε γεμάτος έκσταση. Είχε βάλει τα γιορτινά της κι έλαμπε από χάρη και ομορφιά. Οι βλεφαρίδες της τρεμόπαιζαν.

— Σ' αρέσει η φορεσιά μου;

— Ναι. Είναι πολύ όμορφη και σου πάει θαυμάσια.

— Θέλεις να δεις και το παντελονάκι μου;

Με μια απότομη κίνηση ανασήκωσε τη φούστα της.

— Πώς σου φαίνεται;

Ο Λάμπρος γούρλωσε τα μάτια. Ένα σορτσάκι από λεπτό ύφασμα, ραμμένο στη φούστα από την εσωτερική μεριά, κάλυπτε τους μηρούς της, που διαγράφονταν καλλίμορφοι. Η κοπέλα άλλαξε πόζα προβάλλοντας μπροστά το ένα της πόδι.

— Θέλεις να δεις κάτι ακόμα; Δε βλέπεις; Τον καημενούλη!

Ο Λάμπρος κοκκίνησε και κατέβασε τα μάτια.

— Εκεί κάτω δεν πρόκειται να δεις τίποτα, του είπε πειραχτικά.

Την κοίταξε ενοχλημένος.

— Δεν έχεις λίγη ντροπή;

Εκείνη του έβγαλε τη γλωσσίτσα της.

Μπαίνοντας στο δωμάτιο είδε το Στέφο να ταχτοποιεί πάλι τις σκοκολάτες και τα μπισκότα που αποθήκευε στην ξύλινη βαλιτσούλα του. Ο Ντίνος, σκυφτός και αδιάφορος για ό,τι γινόταν γύρω του, γρονθοκοπούσε το μαξιλάρι του παριστάνοντας τον πυγμάχο. Ο Λάμπρος ξάπλωσε στο κρεβάτι και στύλωσε τα μάτια του στο ταβάνι. “Τόσο καλό κορίτσι και να κάνει τέτοιο πράγμα; Γιατί το ’κανε αυτό; Γιατί να το κάνει σε μένα;” Σφάλισε τα βλέφαρα. Η όψη της Λευτεριάς σεργιάνιζε στο νου του. “Μα δεν κατάλαβες; Ήθελα να σου δείξω το μεσοφόρι μου. Εσύ τι νόμισες;” έλεγε μέσα του πιστεύοντας πως επαναλάμβανε τα λόγια της.

Ένα μαξιλάρι του ήρθε κατακέφαλα. Το άρπαξε και αυτός και το επέστρεψε πίσω. Ο Ντίνος έκραξε άγρια. Κραυγή πολέμου. Πετάχτηκαν όλοι πάνω, με τα μαξιλάρια στα χέρια, άρχισαν να τα πετάνε και να τα κοπάνανε στα κεφάλια των αντιπάλων. Τράβα ο Ντίνος από τη μία, τράβα ο Στέφος κι ο Κώστας από την άλλη, το μαξιλάρι ξηλώθηκε. Τα πούπουλα σκόρπισαν, έπεφταν σαν νιφάδες, το πάτωμα άσπρισε. Ξαφνικά άνοιξε η πόρτα και μπήκε μέσα ο παιδονόμος της νυχτερινής υπηρεσίας. Είχε προσληφθεί πρόσφατα και δεν είχε προλάβει να γνωρίσει τα παιδιά.

— Τι γίνεται εδώ;

Για λίγο φάνηκε αμήχανος και μετά κατέβασε το χέρι στους γλουτούς του πρώτου παιδιού που βρέθηκε μπροστά του. Ο Ντίνος έμενε στη θέση του ακίνητος, με

το στόμα ανοιχτό, χωρίς να βγάζει λαλιά. Μελάνιασε. Ο παιδονόμος τα 'χασε, κέρωσε από την αγωνία.

*

Πρωί-πρωί, ανήσυχος και κομμένος από την αϋπνία, ο παιδονόμος παρουσιάστηκε στο διευθυντή. Του ανέφερε όσα είχαν συμβεί. Το πρόσωπο του διευθυντή σκοτείνιασε.

— Μπορεί να δημιουργηθεί πρόβλημα και να μην μπορέσω να σας υποστηρίξω. Καταλαβαίνετε, δεν το επιτρέπει η θέση μου.

— Ούτε κι εγώ θα το ήθελα.

Ο διευθυντής σταύρωσε τα χέρια, κοιτάζοντας τον παιδονόμο σκεπτικός.

— Φταίω κι εγώ γι' αυτό που έγινε, είπε ξαφνικά.

— Δεν σας καταλαβαίνω.

— Έπρεπε να σας είχα ενημερώσει. Ετούτα τα παιδιά εκδηλώνονται συνήθως μ' ένα περίεργο αυθορμητισμό και πρέπει να αντιμετωπίζονται από μέρους μας με ιδιαίτερη προσοχή.

— Με ιδιαίτερη προσοχή; Γιατί, παρακαλώ;

— Απάντησα ήδη, είπε και σηκώθηκε από τη θέση του. Δεν είμαι απόλυτα βέβαιος, αλλά πείθομαι καθημερινά, παρακολουθώντας τη συμπεριφορά τους, ότι θα έχουν αποκτήσει πικρές εμπειρίες στο παρελθόν τους, απ' τις οποίες είναι δύσκολο να απαλλαγούν. Να, χτες ακόμα το προσωπικό καθαριότητας μας ανέφερε ότι βρίσκει τρόφιμα στις ντουλάπες, κάτω απ' τα μαξιλάρια και σε άλλα σημεία, που είναι αδύνατον να φανταστεί κανείς.

— Γιατί να το κάνουν αυτό; Μήπως δεν τους αρέσει η κουζίνα μας;

— Δε νομίζω. Το εδεσματολόγιο καθορίζεται από γιατρό και διαιτολόγο, σύμφωνα με τις οδηγίες της σύγ-

χρονης διαιτητικής και ανταποκρίνεται πλήρως στις ανάγκες της παιδικής ηλικίας. Η τροφή ισοδυναμεί με 4000 θερμίδες για το κάθε παιδί.

— Τότε;

— Υποθέτω ότι φοβούνται μήπως τους λείψει το ψωμί, απάντησε. Δυστυχώς, το αίσθημα της πείνας είναι φοβερό πράγμα. Παρουσιάζουν όμως και πολλά άλλα προβλήματα, που πρέπει να έχουμε υπόψη.

*

Τ' αγόρια όρμησαν στην πόρτα και σπρώχνονταν πρὶο να πρωτοβγεί στον κήπο.

— Αχ, παιδιά, παιδιά. Πόσες φορές πρέπει να σας λέω να συμπεριφέρεστε πολιτισμένα και να περνάτε ήσυχα, είπε η θυρωρός.

Ο Στέφος κοντοστάθηκε με το τόπι στο χέρι. Την ίδια στιγμή χωρίς να σκεφτεί καθόλου, άρχισε να παίζει χτυπώντας το τόπι στο πάτωμα. Η γυναίκα πλησίασε περιέργη.

— Για να δω. Τι είναι αυτό;

Πήρε το τόπι και το κοίταξε προσεχτικά. Το τόπι ήταν φτιαγμένο από υλικά που προέρχονταν από το στρώμα του κρεβατιού του. Το στρωματόχορτο που είχε μέσα παρουσίαζε ελαστικές ιδιότητες. Παραμαρφωνόταν εύκολα, αλλά μόλις έπαυες να το πιέζεις, έπαιρνε το προηγούμενο σχήμα του. Η γυναίκα φυλλιάστηκε κάτι.

— Πού το βρήκατε αυτό το ύφασμα;

Ο Στέφος σφράγισε τα χείλη του.

Όταν βγήκε στο προαύλιο, τ' αγόρια, που τον περίμεναν για ν' αρχίσουν το παιχνίδι, του έβαλαν τις φωνές.

— Πού ήσουν τόση ώρα; Έλα, δωσε το τόπι ν' αρχίσουμε, είπε ο Βαγγέλης.

Ο Στέφος κοίταξε πίσω του.

— Η Βάντα είδε το τόπι. Φοβάμαι μήπως πάει στο δι-

ευθυντή. Δεν έρχεστε να ράψουμε το στρώμα πριν το δούνε;

— Να πάμε, απάντησε ο Λάμπρος.

Οι άλλοι κοιτάχτηκαν αναποφάσιστοι, αλλά ο Ηλίας, που δεν ήθελε ν' ακούσει για αναβολή του παιχνιδιού, αντέδρασε.

— Τι δουλειά έχουμε εμείς; Εσύ δεν τ' άνοιξες; Να πας τώρα να το ράψεις, είπε κι άρπαξε το τόπι από το χέρι του Στέφου.

Ο Στέφος άναψε, έτρεμε από τα νεύρα του.

— Θα πάω, αλλά από δω και πέρα δε θέλω να ξέρω κανένα σας.

Στην άκρη του κήπου, ανάμεσα στο πλακόστρωτο προαύλιο και την πρασιά, υπήρχε ελεύθερος χώρος. Στο βάθος διακρινόταν ένα τιμεντένιο κτίσμα με είσοδο φραγμένη με σιδερένια κάγκελα. Στο μέρος αυτό έπαιζαν μπάλα τον ελεύθερο χρόνο τους. Είχαν υποσχεθεί στον κηπουρό ότι θα ήταν προσεχτικοί και δε θα κάνανε ζημιά. Τηρούσαν το λόγο τους με ευλάβεια.

— Όποιος στείλει το τόπι στον κήπο θα γίνει αιτία να τιμωρηθεί η ομάδα του με πέναλτι, τους θύμισε ο Βαγγέλης.

Όλα πήγαιναν καλά ωσότου ο Ηλίας έδωσε μια δυνατή μπαλιά κι έστειλε το τόπι μες στα κάγκελα. Χωρίς να πολυσκεφτεί πέρασε πάνω από το σιδερένιο πλέγμα και ρίχτηκε μέσα. Προχώρησε λιγάκι στο μισοσκόταδο και ξαφνικά βρέθηκε μέσα στον υπόνομο.

— Βοήθεια! Βοήθεια! φώναξε.

Τα παιδιά όρμηξαν στη σιδερένια πόρτα και άρχισαν να την τραντάζουν δυνατά, αλλά αυτή δεν υποχωρούσε. Να περάσουν πάνω από τα κάγκελα, όπως έκανε ο Ηλίας, δεν αποτόλμησαν.

— Ηλία, έπαθες τίποτα; Γιατί δε μιλάς;

Αναστατώθηκαν όλοι. Ο χώρος μπροστά στην είσοδο του υπονόμου έπηξε. Οι κοπέλες τσίριζαν. Η γυναίκα

από το θυρωρείο σταυροκοπιόταν.

— Παναγιά μου! Χριστούλη μου! Αγαπητέ μου! Γρήγορα, γρήγορα, έλεγε σε κάποιον.

Ο υδραυλικός έφτασε με μια αρμαθιά κλειδιά στα χέρια. Πίσω του παιδονόμοι, καθαρίστριες, σερβιτόρες. Άνοιξε την καγκελόπορτα και μπήκε μέσα. Μετά από λίγο ο Ηλίας φάνηκε στην είσοδο κατάχλομος, βρεγμένος, με λάσπες μέχρι την μέση. Ανακουφίστηκαν όλοι. Η εμφάνισή του όμως έκανε κάποιους να ξεσπάσουν σε γέλια. Ο Στέφος βρήκε την ευκαιρία ν' ανταποδώσει τις κακίες του συγχωριανού του.

— Αν ήμουν στη θέση του υδραυλικού θα σ' άφηνα ακόμα να ψάχνεις το τόπι στις βρωμιές. Σου χρειαζόταν αυτό, για να βάλεις λίγο μυαλό.

Ο Ηλίας πέρασε με το κεφάλι σκυφτό, χωρίς να κοιτάξει κανέναν.

Γύρω στη θολωτή στέγη του μεγάρου, καλυμμένη με μπακιρένια φύλλα, υπήρχαν παραθυράκια με κουρτίνες κλεισμένα ερμητικά. Κανένας δε φανταζόταν ότι πάνω στη σοφίτα θα υπήρχαν δωμάτια κι αναρρωτήριο. Η πρόσοψη του χτιρίου λουζόταν στο άπλετο φώς του ήλιου. Ένα παραθυράκι μισάνοιξε ξαφνικά. Χρυσafiές και κιτρινοπράσινες ανταύγειες άστραφταν πάνω στα τζάμια.

Ο Λάμπρος άκουσε κάποιον να τον φωνάζει. Κοίταξε ψηλά. Μές στο παλλόμενο φως διέκρινε το Μούλη να του κουνάει το χέρι. Πλησίασε και στάθηκε κάτω από το παραθυράκι.

— Είσαι καλά; Πότε σ' έφεραν εδώ;

— Απ' την αρχή εδώ είμαι.

— Πότε θα βγεις;

— Δεν ξέρω. Αυτού τι έγινε; Γιατί τόσες φωνές.

Κάποιος τον τράβηξε μέσα και το παράθυρο έκλεισε.

*

Ακόμα μια αποστολή με Ελληνόπουλα έφτασε στο Σολίτσε στις αρχές του καλοκαιριού. Τα παιδιά διασκορπίστηκαν σε διάφορα θεραπευτήρια, στα περίχωρα της πόλης. Ο Λάμπρος έτρεξε στο διευθυντή και χτύπησε ανυπόμονα την πόρτα του γραφείου του.

— Καλημέρα, είπε και υποκλίθηκε με σεβασμό.

Ο διευθυντής έμεινε έκπληκτος από τον τρόπο της συμπεριφοράς του.

— Ορίστε. Τι θέλεις, παρακαλώ;

Είχαν περάσει τρεις μήνες από τη μέρα του εργασιού του στην Πολωνία. Το διάστημα αυτό κατόρθωσε να μάθει αρκετά πολωνικά και πίστευε πως θα 'ταν εύκολα να πει το πρόβλημά του.

— Θέλω να μάθω αν με τα παιδιά που ήρθαν αυτές τις μέρες ήρθε κι ο αδερφός μου;

Ίδρωσε μέχρι να ολοκληρώσει τη φράση του.

— Φτάνει, κατάλαβα, είπε ο διευθυντής ανοίγοντας μια κατάσταση. Τ' όνομα του αδερφού σου, παρακαλώ;

— Μάντης. Γιάννης Μάντης.

Ο διευθυντής πέρασε την κατάσταση προσεχτικά.

— Δυστυχώς, δε βλέπω να υπάρχει τέτοιο όνομα.

— Δεν υπάρχει; Πώς δεν υπάρχει; έσκυψε για να δει και μόνος του την κατάσταση.

Ο διευθυντής πήρε πάλι τα ονόματα με τη σειρά από κάτω προς τα πάνω.

— Ποιος σου είπε ότι ο αδερφός σου θα ερχόταν με αυτήν την αποστολή;

— Ο επιθεωρητής, απάντησε μόλις συγκρατώντας τα δάκρυά του.

Ο διευθυντής τον κοίταξε συγκινημένος.

— Μη στενοχωριέσαι, μπορεί να έρθει με άλλη αποστολή. Πρέπει να έρθει, αφού το είπε ο επιθεωρητής.

Για μια στιγμή φάνηκε καθησυχασμένος αλλά μετά από λίγο, σαν βρέθηκε μόνος του, μαύρες σκέψεις άρχι-

σαν να περνούν από το νου του. “Μήπως είναι άρρωστος ακόμα; Μήπως έπαθε τίποτα και μου το κρύβουν;”

*

Τα παιδιά περίμεναν στη γραμμή, μπροστά οι κοπέλες, πίσω τ' αγόρια, όπως κάθε φορά, που έβγαιναν εκδρομή. Εκείνη τη μέρα ήταν ιδιαίτερα χαρούμενα. Ανυπομονούσαν, όμως, πότε θα ξεκινήσουν. Το ενδιαφέρον του Λάμπρου για την συνάντηση με τ' άλλα Ελληνόπουλα είχε ξεθυμάνει. Άργησε να βγεί.

— Βιάσου. Αρκετά περιμέναμε, είπε κάποιος.

Ο δρόμος περνούσε μέσ' από το δάσος. Λεπτή ευωδιά απλωνόταν στον αέρα. Η Λευτερία και δυο άλλα κορίτσια, που ήταν μαζί στην πρώτη τριάδα, κρατούσαν τον παλμό της φάλαγγας. Ένα τραγούδι τελειωναν, άλλο άρχιζαν. Η γλυκιά φωνή της Λευτερίας ξεχώριζε. Κάποια στιγμή, όμως, ήχησε τραχιά. Ο Λάμπρος ένιωσε ν' αγγίζει την ψυχή του.

*Βάρκα θέλω, θέλω ν' αρματώσω
με σαρά-, ρια, ρια, ρο,
με σαράντα δυο κουπιά.*

*Στην Ελλά-Ελλάδα για να πάω,
για να δω, ρια, ρια, ρο,
για να δω μικρά παιδιά.*

*Που 'ναι στα στρατόπεδα της Ρίχης
νηστικά, ρια, ρια, ρο,
νηστικά κι ολόγυμνα.*

*Για δουλά-δουλάκια τα μαθαίνουν
τα μεγά-, ρια, ρια, ρο,
τα μεγάλ' αφεντικά.*

Γεμάτα λουλούδια ακόμα ξεδιπλώνονταν στην κυματιστή βουνοπλαγιά, τα καταπράσινα λιβάδια. Τα μεγάλα αγόρια έπαιζαν μονότερμα. Τριγύρω παιδιά, παρέες παρέες. Άλλα παρακολουθούσαν το παιχνίδι, άλλα κάνανε περίπατο και άλλα έτρεχαν στα λιβάδια γεμίζοντας τον αιθέρα με τις φωνές τους. Σαν είδαν τη φάλαγγα να πλησιάζει, έτρεξαν προς τα εκεί. Μες στη χαρούμενη ατμόσφαιρα ο Λάμπρος ρώτησε ένα στρουμπουλό αγόρι.

— Από πού είσαι;

— Απ' την Αριδέα. Εσύ;

— Από 'να χωριό της Κόνιτσας.

— Κι εγώ δίπλα απ' την Αριδέα. Μωυσή με λένε. Εσένα;

Είπε τ' όνομά του απορροφημένος από τις σκέψεις του.

— Μήπως ήρθατε απ' τη Ρουμανία;

— Όχι. Απ' το Μπούλκες⁴⁶.

Ο Λάμπρος ηρέμησε λιγάκι. “Μπορεί ο Γιαννάκης να 'γινε καλά και να 'ρθει μ' άλλη αποστολή.”

Εργαζόμενοι από διάφορα μέρη της Πολωνίας περνούσαν την άδειά τους στα θέρετρα της πόλης. Κάποιοι που κάνανε βόλτα σταμάτησαν δίπλα τους.

— Ελληνόπουλα είστε;

Τα αγόρια αποτραβήχτηκαν σιωπηλά αφήνοντας άναυδους τους νέους παραθεριστές.

— Περίεργο πράγμα· αποφεύγουν να μιλήσουν, είπαν εκείνοι και συνέχισαν τον περίπατό τους.

*

Η φάλαγγα μπήκε στο χώρο αναψυχής. Μεγάλη πλατεία γεμάτη καθίσματα με άνθη και γρασίδι τριγύρα. Δεξιά ένα χαμηλό αλλά πλατύχωρο κτίριο, έργο λαϊκής καλλιτεχνίας. Μέσα, στις φωτεινές σάλες ιαματικές πηγές, κόσμος με ποτήρια στα χέρια πηγαινοερχόταν συνέχεια. Το πάρκο, αριστερά, επεκτεινόταν μέχρι πάνω,

στη δεντρόφυτη βουνοπλαγιά. Εκεί ακριβώς που άρχιζε το δάσος, μια εξέδρα με θολωτή σκεπή τραβούσε το μάτι. Στο γαλανόλευκο φόντο της διακρινόταν μια τοιχογραφία με το σχήμα της άρπας. Φιλόμουσοι, άκουγαν μουσική από πιάνο.

Τα παιδιά μπήκαν στο διπλανό κτίριο. Η αίθουσα κατακλύστηκε. Προσωπικότητες που συνοδεύονταν από το διευθυντή της παιδούπολης και τους Έλληνες δασκάλους που είχαν φτάσει με την παιδική αποστολή από τη Γιουγκοσλαβία, φάνηκαν στην μπροστινή είσοδο. Ανάμεσα στους επισήμους, ο Λάμπρος ξεχώρισε τον επιθεωρητή και γεμάτος αδημονία στύλωσε πάνω του το βλέμμα. Πόσο κράτησαν οι προσφωνήσεις και οι χαιρετισμοί ούτε που κατάλαβε. Ξαφνικά, δυνατά χειροκροτήματα απέσπασαν την προσοχή του και τότε γύρισε το κεφάλι και είδε τον Κόκκαλη να κατεβαίνει από το βήμα και ν' αποχαιρετά τα παιδιά. Περιτριγυρισμένος και πάλι από τ' άγνωστα άτομα, αλλά και από τα ίδια τα παιδιά που έτρεξαν για να τον δούνε από κοντά, ο Υπουργός Παιδείας και Κοινωνικής Πρόνοιας της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης κατευθύνθηκε στην έξοδο. Ο Λάμπρος δεν μπόρεσε να περάσει μέσ' από το πυκνό πλήθος και να φτάσει στον επιθεωρητή. Όταν βγήκε στο δρόμο, ήταν αργά πια. Ο επιθεωρητής είχε μπει στο αυτοκίνητο. Η ευκαιρία να μάθει κάτι για τον αδερφό του χάθηκε οριστικά. Τα 'βαλε πάλι με τον εαυτό του: "Γιατί; Γιατί δε βιάστηκα λιγάκι; Γιατί δε σκέφτηκα νωρίτερα να βγω έξω και να τον περιμένω;"

*

Οι διαβάσεις γύρω στον ανθόκηπο, με τις πασχαλίτσες και τις τριανταφυλλιές που αναρριχώνταν στον κιγκλιδωτό φράχτη, ήταν γεμάτες σχήματα και γραμμώσεις.

Ο Νίκος έριχνε τη μπίλια μακριά, αλλά με τέτοιο τρόπο που σπάνια έβγαινε έξω από το όριο του σαλίγκαρου. Θα τερμάτιζε και πάλι πρώτος. Τα ξαδέρφια του κι ο Κώστας, ο αδερφός του, αφού δεν μπορούσαν να τον συναγωνιστούν, πάσχιζαν ποιος θα έρθει δεύτερος. Ο Λάμπρος είχε αλλού το νου του· πέρασε τη σειρά του όπως-όπως και στάθηκε στην άκρη. Κάποια στιγμή, είδε το δάσκαλο που είχε υποδεχτεί τον υπουργό να πλησιάζει.

— Κρύψτε τις μπίλιες απ' τα κρεβάτια, είπε στα ξαδέρφια του.

Ο δάσκαλος σταμάτησε δίπλα. Ήταν μελαχροινός, στρογγυλοπρόσωπος. Τα μαλλιά του σγουρά. Φορούσε σκούρο ανοιχτό κοστούμι και λευκό πουκάμισο με γραβάτα.

— Δεν είστε τα εγγόνια του μπάρμπα Κώστα, του τσέλιγκα απ' τη Ζέρμα; είπε κοιτώντας τους γελαστός.

— Ναί, απάντησαν με μια φωνή.

— Εμένα δε με γνωρίζετε; Είμαι ο δάσκαλος από τη Φούρκα, που περνούσα από τα σπίτια σας.

Ο Λάμπρος συνέχισε να τον κοιτάζει ψάχνοντας στη μνήμη του. Ήταν, θυμήθηκε, απόγευμα, όταν είδε τον άνθρωπο αυτόν να μπαίνει στο σπίτι τους. Ζήτησε να του δώσουν ψωμί, πήρε μια ανάσα κι εξαφανίστηκε.

— Το όνομα Μόκας σας λέει τίποτα;

Παρατηρούσε τα παιδιά μ' έναν τρόπο που έδειχνε χαρά και θαυμασμό.

— Παίρνετε γράμματα από τους γονείς σας; ρώτησε ξαφνικά.

— Όχι.

— Γιατί; Μήπως δεν τους γράφετε;

— Τους γράφουμε, αλλά δεν μας απαντούνε.

Η όψη του σκοτείνιασε.

— Είναι δύσκολο ν' αλληλογραφούμε με τους δικούς μας στην Ελλάδα, είπε ξαφνικά.

Κοιτάχτηκαν αμήχανα.

— Στην Αλβανία είναι οι γονείς μας, είπε ο Λάμπρος κοιτάζοντας το δάσκαλο με θλιμμένο βλέμμα.

— Μη στενοχωριέσαι. Κάποτε θα λάβουν τα γράμματά σας και θ' απαντήσουν.

— Δεν στενοχωριέμαι τόσο για τους γονείς μου, είπε αναπάντεχα.

Ο δάσκαλος παραξενεύτηκε.

— Δεν μου αρέσει αυτό που είπες. Η μάνα κι ο πατέρας είναι τα πιο αγαπημένα μας πρόσωπα. Μπορεί εδώ να περνάτε καλά και να μην τους έχετε ανάγκη, αλλά δεν παύουν και να είναι γονείς σας που σας σκέφτονται και πονούν για σας.

— Καλύτερα να γύριζα ξυπόλυτος και νηστικός, απάντησε ο Λάμπρος κι έσφιξε τα χείλη του.

Ο δάσκαλος τον πήρε από το χέρι.

— Τι έχεις; Μίλησέ μου. Ίσως μπορέσω να σε βοηθήσω, είπε και τον τράβηξε παρέκει.

Ο Λάμπρος άρχισε να του μιλάει με ραγισμένη φωνή. Τον άκουγε σκεπτικός, κουνώντας το κεφάλι.

— Δυστυχώς, συμβαίνουν τέτοια πράγματα.

Ο Λάμπρος ξέσπασε με πόνο.

— Πόσο καιρό χρειάζεται ένας άρρωστος για να γίνει καλά; Ένα, δυο μήνες; Από τότε που φύγαμε απ' τη Ρουμανία πέρασε μισός χρόνος κι ο αδερφός μου δεν ήρθε ακόμα. Ο επιθεωρητής μου 'πε ότι θα φροντίσει προσωπικά για το πρόβλημα αυτό. Πέρασε τόσος καιρός και δεν έγινε τίποτα. Με γέλασε όπως οι άλλοι, στη Ρουμανία.

Ο δάσκαλος έβγαλε ένα σημειωματάριο.

— Για δώσ' μου τα στοιχεία του αδερφού σου.

Η όψη του επιθεωρητή φάνηκε μπροστά στα θυμωμένα μάτια του Λάμπρου.

— Τα 'δωσα και στον επιθεωρητή, αλλά...

— Η δισταχτικότητα να ολοκληρώσει τη σκέψη του

ανάγκασε τα δάσκαλο να δώσει κάποια εξήγηση.

— Συμβαίνει καμιά φορά οι άνθρωποι να υπόσχονται πολλά και να μη βγαίνει τίποτα. Μπορεί, όμως, να μην φταίνε οι ίδιοι γι' αυτό και να τους κατηγορούμε άδικα. Θα προσπαθήσω να εξακριβώσω τι συμβαίνει.

Η απάντηση έφτασε την μεθεπόμενη. Ο Μόκας βγήκε στον κήπο αναζητώντας το Λάμπρο. Τον πήρε το μάτι του να κάθεται ολομόναχος παράμερα. Σταμάτησε μπροστά του.

— Έγινε κάποιο μπέρδεμα με τον αδερφό σου. Αντί να τον φέρουν εδώ, τον μεταφέραν στην Ουγγαρία. Φταίει κι ο ίδιος λιγάκι, γιατί δεν ήξερε να πει σε ποια χώρα βρίσκεστε.

Ο Λάμπρος δεν μπόρεσε να κρατηθεί.

— Πώς να 'ξερε, συναγωνιστή; Πέντε χρονών παιδάκι είναι, είπε με παράπονο.

— Θα δω τι μπορεί να γίνει τώρα, απάντησε ο δάσκαλος και ο λόγος αυτός αναπτέρωσε τις ελπίδες του Λάμπρου.

*

Ήταν μεσημέρι, τέλη Αυγούστου του 1949, όταν η φάλαγγα των παιδιών ήρθε πάλι στο χώρο αναψυχής. Οι βιολιστές έπαιζαν μια Πολωνέζα του Σοπέν. Τα παιδιά δεν σταμάτησαν στην πλατεία, όπως κάθε φορά που έρχονταν να παρακολουθήσουν την υπαίθρια συναυλία, αλλά στο διπλανό χώρο. Παραξενεύτηκαν.

— Γιατί στεκόμαστε εδώ; ρώτησε ο Κώστας.

— Δεν ξέρω, απάντησε ο Λάμπρος.

— Να ρωτήσουμε το Μόκα;

— Τον ρώτησα και μου είπε να γυρίσω στην ομάδα μου.

Το μουσικό πρόγραμμα σταμάτησε απότομα και το ακροατήριο άρχισε ν' απομακρύνεται. Μια τραχιά φωνή

ακούστηκε να βγαίνει μέσ' από παράσιτα...

“Εδώ Ραδιοφωνικός Σταθμός Ελεύθερη Ελλάδα⁴⁷”

Τα παιδιά μαζεύτηκαν κάτω από τα μεγάφωνα, που ήταν εγκαταστημένα σε σιδερένιους στύλους, γύρω από την πλατεία.

“Ο αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού συνεχίζεται. Ο Γράμμος, το κάστρο της λευτεριάς, βαστάει γερά. Οι μαχητές μας αποκρούουν τις λυσσαλέες επιθέσεις του εχθρού με ηρωισμό κι αυτοθυσία. Ο εχθρός στο Γράμμο δε θα περάσει. Ο Γράμμος θα γίνει ο τάφος του μοναρχοφασισμού... Η Ελεύθερη Ελλάδα δεν ντουφεκίζεται. Η Ελεύθερη Ελλάδα ζει στις καρδιές του λαού μας”.

Ο Λάμπρος ταραχτήκε.

— Τι θέλει να πει; ρώτησε τα ξαδέρφια του.

Οι παρεμβολές στο ραδιόφωνο δυνάμωσαν. Ο εκφωνητής δεν ακουγόταν σχεδόν καθόλου, αλλά τα παιδιά έμειναν ακίνητα, με τ' αφτιά τους τεντωμένα, προς τα μεγάφωνα.

XI

Ο εμφύλιος πόλεμος έληξε απρόσμενα. Οι ελπίδες εκατομμυρίων ανθρώπων χάθηκαν. Οι δάσκαλοι αποσιώπησαν από τα παιδιά το γεγονός αυτό. Ως πότε όμως; Κάποιος θα μηνούσε την αλήθεια. Μεσ στην απογνώση που τους είχε προκαλέσει η ήττα του Δημοκρατικού Στρατού, οι δάσκαλοι άφησαν τα πράγματα ν' ακολουθήσουν την πορεία τους.

Πάνω από εκατό γράμματα μέτρησε ο Λάμπρος να μοιράζουν στα παιδιά σε μια μόνο μέρα. Μόνο γι' αυτούς, τους Μανταίους, δεν υπήρχε τίποτα πάλι. Βουρκωμένος γύρισε να φύγει. Η Βαρβάρα και ο Τάκης, ο αδερφός της, τον φώναξαν κοντά τους.

— Λάμπρο! Πράγμα απ' τους γονείς μας.

Στάθηκαν παράμερα. Πολλά και αόριστα πράγματα έγραφε ο Γιώργος. Αλληλοκοιτάχτηκαν ανήσυχα.

— Για ποιους χωριανούς γράφει ότι τους χτύπησε σκληρά η μοίρα; ρώτησε ο Λάμπρος.

— Δε λέει, δε γράφει τίποτα παραπάνω απ' αυτά που σου διάβασα, απάντησε ο ξάδερφός του.

Προχώρησαν κάτω απ' τα αναρριχητικά φυτά και σταμάτησαν στο ξέφωτο, όπου μαζεύονταν τα παιδιά του χωριού τους. Η Σπυριδούλα καθόταν σκυμμένη. Δάκρυα πότιζαν το γράμμα που κρατούσε.

— Τι σου γράφουν; ρώτησε ο Λάμπρος.

— Να, διάβαστο, είπε κλαίγοντας.

Τ' άλλα κορίτσια που στέκονταν γύρω σκούπισαν τα δάκρυά τους.

— Διάβαστο, διάβαστο, ξανάπε.

Ο Λάμπρος βρήκε το θάρρος και πήρε το γράμμα στα χέρια του. Το διάβασε συλλαβιστά σταματώντας συνέχεια.

“Κορούλα μου, σε φιλώ, σε φιλώ με δάκρυα στα μάτια. Αν κάποιος διαβάσει το γράμμα μου, θα νομίσει ότι είμαι ένας τρελός κι άκαρδος πατέρας, που θέλει να κάνει το παιδί του να πονέσει. Όχι, κόρη μου, δεν το θέλω αυτό, μα δεν μπορώ να κάνω κι αλλιώς. Τα δάκρυα τρέχουν σαν βρύση και ποτίζουν την κόλλα που σου γράφω. Ήσουν μικρή και ίσως να μη θυμάσαι τον Πέτρο μας, αλλά ξέρεις, ξέρεις έπεσε στο Τεπελένι. Θ’ άκουγες ακόμα που έλεγα μες στον πόνο μου ότι πιο δυστυχημένος πατέρας από μένα σ’ αυτόν τον κόσμο δεν υπάρχει. Αχ, κόρη μου, έκανα λάθος. Υπάρχει. Κι αυτός ο πατέρας είμαι εγώ, βυθισμένος στο πένθος πάλι. Ο Αχιλλέας μας... Είμαι μόνος, με τη νύφη και τον Πετράκη. Δυο κούτσουρα μαύρα, τσουρουφλισμένα, καμένα κατάψυχα κι αυτή η ψυχούλα να τιτιβίζει ανάμεσά μας σαν μαύρο χελιδονάκι. Δεν ήρθε κανένας χωριανός να μας παρηγορήσει. Κλαίνε τους δικούς τους. Μα ούτε κι εγώ μπόρεσα να πάω. Πώς να πάω, κόρη μου; Ποια πόρτα να πρωτοχτυπήσω; Με τι λόγια να τους παρηγορήσω; Πώς ν’ αντέξουμε τόσο πόνο; Πώς να κλάψουμε εξήντα παλικάρια; Πού να βρούμε τόσους σταυρούς; Σε ποια ράχη να τους στήσουμε; Σε ποια ράχη, που ’ναι τόσο μακριά και δεν μπορούμε να φτάσουμε;”

Οι κοπέλες έκλαιγαν ασταμάτητα. Πήρε και τ’ αγόρια το παράπονο. Δεν μπόρεσαν να κρατηθούν.

Δυο παιδονόμες σταμάτησαν πίσω τους συγκλονισμένες.

— Θε μου! Τα ίδια κι εδώ; Τι θα γίνει; Πάω να τρελαθώ...

Η Χαλίνα έσφιξε τη Σπυριδούλα στην αγκαλιά της. Τα ολόξανθα μαλλιά της κάλυψαν το πρόσωπό της κοπέλας.

— Πάψε..., Πάψε αγαπούλα μου.

Επίμονο, δυνατό σφύριγμα ακούστηκε ξαφνικά.

Ελάχιστα παιδιά πέρασαν την είσοδο της τραπεζαρίας για το μεσημεριανό γεύμα και το βράδυ πολλές μερίδες έμειναν πάλι στα τραπέζια.

*

Η έναρξη της σχολικής χρονιάς είχε επίσημο, λαμπρό χαρακτήρα.

Τα παιδιά διέσχισαν την πόλη ντυμένα ομοιόμορφα, με καινούριες μαθητικές στολές σε βαθύ μπλε χρώμα κι εντυπωσιακή ραφή. Παντελόνι και χιτωνάκι με κουμπωτές τσεπούλες τ' αγόρια. Οι φορεσιές των κοριτσιών ραμμένες σε στιλ ναυτικής στολής με ασημιά σιρίτια και γραβατούλες. Οι πλισέ φούστες τους λικνίζονταν ελαφρά. Σκαρπίνια μαύρα, γυαλιστερά με χαμηλά τακουνάκια. Πολύχρωμες κορδέλες στα μαλλιά. Οι περαστικοί σταματούσαν έκπληκτοι και κοίταζαν με θαυμασμό.

Ο Λάμπρος βάδιζε κοιτάζοντας δίπλα. Τίποτα δεν του έκανε τόση εντύπωση όσο τα Πολωνόπουλα που περνούσαν με τους γονείς τους, χαρούμενα, με ανθοδέσμες στα χέρια. Αχ, έλεγε μέσα του, να βρισκόμουν στη θέση τους, να μην είχα στενοχώριες.

Τριώροφο το σχολείο δέσποζε δίπλα στο πάρκο. Το προαύλιο μεγάλο. Οι ζυγοί λύθηκαν και γέμισε παιδιά. Ο Μόκας, αφού σεργιάνισε για αρκετή ώρα κοιτάζοντας δεξιά και αριστερά, σταμάτησε μπροστά του.

— Έχω ευχάριστα νέα για σένα, είπε στο Λάμπρο.

Η καρδιά του Λάμπρου σκίρτησε.

— Τι νέα; κρεμάστηκε από τα χείλη του.

— Ο αδερφός σου βρίσκεται ήδη στην Πολωνία. Για την ώρα θα παραμείνει σε μια άλλη παιδούπολη, μακριά από δω. Αλλά αυτό δεν έχει πια καμιά σημασία, γιατί θα μπορείτε να βλέπεστε συχνά. Ύστερα απ' τη γιορτή

φεύγω για κει. Λοιπόν, γράψε δυο λόγια, είπε ο δάσκαλος και του έδωσε χαρτί και μολύβι.

— Όχι πολλά, δυο λόγια μόνο. Γιαννάκη, είμαστε καλά και σε φιλούμε. Μη στενοχωριέσαι· θ' ανταμώσουμε γρήγορα.

Ακούμπησε το χαρτί στο γόνατο και κακόγραψε τις λέξεις, όπως τις υπαγόρευε ο δάσκαλος. Το χαρτί τρύπησε και η γραφή μόλις που διακρινόταν.

— Δεν πειράζει, είπε ο Μόκας παίρνοντας το χαρτάκι. Το μολύβι μπορείς να το κρατήσεις.

Ήταν ένα πράσινο λεπτό μολυβάκι με χρυσό περίβλημα και σβηστήρι στην άκρη.

— Είναι κι άλλα παιδιά στη θέση σας, είπε ο δάσκαλος, πριν απομακρυνθεί. Κάποιο Σάββατο θ' ανεβούμε στ' αυτοκίνητο της παιδούπολης και θα πάμε να δείτε τ' αδέρφια σας.

Ο Λάμπρος αισθάνθηκε μια απέραντη χαρά να πλημμυρίζει την καρδιά του.

*

Τα μαθήματα είχαν πάρει τον κανονικό τους ρυθμό. Μόνο με τα Ελληνικά υπήρχε πρόβλημα, γιατί οι Έλληνες δάσκαλοι μετριούνταν στα δάχτυλα. Ο Μόκας, ως διευθυντής για τα Ελληνόπουλα που φιλοξενούνταν στην Πολωνία, γύριζε από παιδούπολη σε παιδούπολη προσπαθώντας να καλύψει τα κενά. Στον παιδικό σταθμό στο Σολίτσε εμφανιζόταν σπάνια, αλλά ο Λάμπρος δεν έπαψε να πιστεύει ότι θα τηρούσε την υπόσχεση του.

Μια μέρα ο Μόκας μπήκε ξαφνικά στην τάξη, κρέμασε το χάρτη στο γάντζο δίπλα στον πίνακα και στράφηκε στους μαθητές.

— Αυτός είναι ο χάρτης της πατρίδας μας, είπε αρχί-

ζοντας το μάθημα. Είναι λιγάκι παλιός, αλλά έχει πολλά στοιχεία. Ό,τι πρέπει για το μάθημα της Γεωγραφίας. Οι επιφάνειες με το βαθύ καφέ χρώμα παριστάνουν τα βουνά της, το πρασινοκίτρινο τους κάμπους και τις βουνοπλαγιές. Το γαλάζιο, όπως θα ξέρετε όλοι σας, παρουσιάζει τη θάλασσά μας. Τα ποτάμια συμβολίζονται με τούτες τις μπλε γραμμές. Εδώ στη μέση... Βλέπετε όλοι καλά; Είναι η Αθήνα. Η αρχαιότερη, αλλά και η ομορφότερη πόλη στον κόσμο, που σώζεται ακόμα. Το λέω αυτό, γιατί υπήρχαν κι άλλες πολλές πόλεις στην αρχαιότητα, οι οποίες καταστράφηκαν από σεισμούς, ηφαιστεια και πολέμους. Μόνο η Αθήνα άντεξε. Γιατί; Θα το μάθουμε στο μάθημα της Ιστορίας. Πάνω στο χάρτη μπορεί να βρείτε τα χωριά σας, αν, βέβαια, είναι αρκετά μεγάλα και γνωρίζετε πού να τα ψάξετε. Σημειώνονται με μαύρες κουκίδες. Να, εδώ είναι η Κόνιτσα, εδώ η Καστοριά, τα Γρεβενά, η Φλώρινα και, φυσικά, η Θεσσαλονίκη και τα Γιάννενα.

Ο χάρακας πήγαινε πέρα-δώθε, πάνω-κάτω, ωσότου άρχισε να αιωρείται ανάμεσα σε δύο σημεία.

— Τα δοξασμένα μας βουνά, το Βίτσι και ο Γράμμος, είναι εδώ πάνω. Να ο Γράμμος, να και το Βίτσι.

Το ξύλο σύρθηκε στο χάρτη σαν να είχε βαρύνει. Ο Λάμπρος ρώτησε απρόσμενα.

— Σε ποια μέρη δρουνε ακόμα ανταρτικά τμήματα; Πού μάχονται;

Ο δάσκαλος ξαφνιάστηκε.

— Οι αντάρτες είπες; συνήρθε από την ταραχή. Παντού είναι αντάρτες: Κι εδώ, κι εδώ, κι εδώ... Όπου μπορεί να φανταστεί κανένας.

Έσφιξε στο χέρι του το χάρακα κοιτάζοντας προς την τάξη.

— Παρακαλώ να μη ρωτάτε για πράγματα άσχετα με το μάθημα.

Ο Λάμπρος κατέβασε το κεφάλι και βυθίστηκε στις

σκέψεις του, σαν να ήταν κάπου αλλού κι όχι στην τάξη που γινόταν το μάθημα.

*

Τέλειωνε σχεδόν το φθινόπωρο και φιλόβρεχε συνέχεια. Η υγρασία διαπερνούσε τα ρούχα. Ο Λάμπρος κάποια μέρα αισθάνθηκε άσχημα. Ο λαιμός του έκλεισε, η μύτη του έφραξε, ανάσαινε με δυσκολία. Είχε δυνατό πονοκέφαλο. Το ρίγος φούντωνε. Ο πυρετός είχε φτάσει στους σαράντα βαθμούς. Πυώδης αμυγδαλίτιδα διέγνωσε ο γιατρός, χορήγησε φάρμακα και διέταξε να παραμείνει στο κρεβάτι. Κάθε φορά που θα παίρνεις ασπιρίνη, να πίνεις μπόλικο τσάι, του είπε.

Ήταν και άλλα παιδιά κρεβατωμένα. Η νοσοκόμα βρισκόταν συνέχεια στο πόδι. Μερικές κοπέλες φιλοτιμήθηκαν να βοηθήσουν. Η Λευτεριά μπαινοβγαίνει στο δωμάτιο του Λάμπρου κάθε λίγο και λιγάκι. Οι φιλενάδες της άρχισαν να την πειράζουν.

— Πολύ συχνά δεν πας σ' αυτόν το Μάντη; Πρόσεξε, κακομοίρα, να μη σε κολλήσει... Αν πέσεις στο κρεβάτι, να ξέρεις, δεν πρόκειται ν' αφήσουμε τα μαθήματα για χατήρι σου.

Η Λευτεριά έκανε και πάλι πως δεν κατάλαβε.

— Δεν πρέπει να βοηθήσουμε τη νοσοκόμα που ανεβοκατεβαίνει τις σκάλες δέκα φορές την ώρα; Συμμαθητές μας είναι, να μη βοηθήσουμε; Θα μπορούσατε να κάνατε κι εσείς το ίδιο.

— Να εξυπηρετούμε και το Λάμπρο;

— Γιατί όχι; Αν δεν φοβάστε μη σας κολλήσει...

— Τι λες, καλέ; Κάτι άλλο φοβόμαστε: Να μη μας κακοκαρδίσεις.

Περίμεναν να δούνε την αντίδραση της, αλλά αυτή αδιάφορη τάχα για όσα λέγονταν γύρω της, σίμωσε στον καθρέφτη, κοιτάχτηκε από δω, φτιάχτηκε από κει και

απομακρύνθηκε καμαρωτή. Εύθυμη μπήκε στο δωμάτιο του Λάμπρου.

— Η νοσοκόμα σε διατάζει να πιεις το τσάι σου, του είπε.

— Ποια νοσοκόμα; Πριν από λίγο ήταν εδώ, παραξε-νεύτηκε.

— Άαα, μη με κάνεις να στενοχωρηθώ.

Θέλησε να πιάσει το χέρι της, αλλά εκείνη τραβήχτηκε πίσω.

— Κάτσε ήσυχα. Θα με γεμίσεις μικρόβια.

— Τόσο πολύ φοβάσαι;

Πλησίασε με τα μάτια χαμηλά. Η καρδιά της χτύπούσε περίεργα. Δεν ήξερε ακριβώς γιατί, ήξερε όμως ότι το πάθαινε συχνά το τελευταίο διάστημα, όταν τον έβλεπε.

— Αν δεν κάτσεις φρόνιμα, όπως πρίν, να ξέρεις, δε θα ξαναπεράσω· και τότε, καημενούλη μου, ποιος θα σε περιποιείται;

Οι ώμοι του Λάμπρου ήταν όξω από το πάπλωμα.

— Ούτε να σκεπαστείς δεν ξέρεις. Έσκυψε πάνω του και τον τύλιξε μέχρι το λαιμό. Τι κακό μ' εσένα; σα να 'σαι μωρό και να μη ξέρεις γιατί χρησιμεύει το μαξιλάρι. Σαν σφουγγαρόπανο το 'κανες, καημένε. Σήκω, σήκω λιγάκι να το διορθώσω.

Ο Λάμπρος ανασηκώθηκε λιγάκι και αυτή τίναξε το μαξιλάρι, το γύρισε από την άλλη μεριά και το τοποθέτησε με στοργή κάτω από το κεφάλι του.

— Για δοκίμασε ν' ακουμπήσεις. Τι λές; δεν είναι καλύτερα έτσι;

Πραγματικά, κάθε φορά που ερχόταν η Λευτερία κι έλεγε κάτι, ένιωθε να είναι καλύτερα, σε βαθμό που νόμιζε ότι τον κρατούσαν στο κρεβάτι χωρίς λόγο.

— Έχεις δίκιο.

— Βλέπεις; Κάτι ξέρω κι εγώ.

— Αν πάω έτσι, αύριο θα 'μαι εντελώς καλά και θα μπορέσω να σηκωθώ.

Η Λευτερία τον κοίταξε ανήσυχη.

— Θέλεις να χειροτερέψεις και να σ' απομονώσουν, όπως έκαναν με τους άλλους που κατάληξαν στο νοσοκομείο;

— Πρέπει να πάω να δω το διευθυντή. Υποσχέθηκε ότι θα πηγαίναμε στο Λόντεκ να δούμε τ' αδέρφια μας.

— Τώρα, με τόσο κρύο και τέτοιες βροχές;

— Τι θα πάθουμε; Με τ' αυτοκίνητο της παιδόπολης θα πάμε.

Η Λευτερία έστρωσε τα μαλλιά της.

— Θα ξανάρθω το βράδυ. Προσπάθησε να κοιμηθείς ως τότε. Πιστεύω να προλάβω να κάνω τα μαθήματα.

— Δύσκολα είναι;

— Σάμπως πρόσεχα καθόλου.

— Γιατί;

Κοιτάχτηκαν σιωπηλά αναζητώντας την απάντηση στο γλυκό φως των ματιών τους.

Επιστρέφοντας στην αίθουσα της αυτομελέτης η Λευτερία είδε τους συμμαθητές της να στέκονται γύρω από τη δασκάλα, η οποία τους εξηγούσε τα προβλήματα που δυσκολεύονταν να λύσουν. Βιαστικά και αθόρυβα κάθισε στη θέση της.

*

Πλησίαζαν Χριστούγεννα. Κρύο τσουχτερό, η ατμόσφαιρα μουντή. Πυκνή ομίχλη σερνόταν στο έδαφος. Ο κόσμος πήγαινε βιαστικά, χοντρά ντυμένος. Μια φοβερή είδηση διαδόθηκε στην παιδούπολη. Ένας παιδονόμος χτυπήθηκε θανάσιμα. Δεν ήθελε κανένας να το πιστέψει. Τα παιδιά ρωτούσαν συνταραγμένα.

— Πότε; Πώς έγινε;

— Το πρωί, απάντησε ο Λάζος. Τον παρέσυρε το τραμ σε μια διασταύρωση.

Του φάνηκε παράξενο του Λάμπρου.

— Μα τι λες; Εδώ δεν υπάρχουν τραμ.

— Δεν μ' άφησες να τελειώσω. Το κακό δεν έγινε εδώ, αλλά στη πόλη που πήγαν με τον προμηθευτή να ψωνίσουν.

Σιωπηλοί και βυθισμένοι στη θλίψη βγήκαν στο προαύλιο. Πάνω από την είσοδο του σχολείου δύο σημαίες ανεμοδέρνονταν μεσίστιες. Η νεκροφόρα σταμάτησε μερικά μέτρα πιο πέρα. Αποτραβήχτηκαν πίσω σκουπίζοντας τα δάκρυα. Συγκλονισμένοι βαθιά, δάσκαλοι και παιδονόμοι, στάθηκαν μπροστά στο νεκρό. Ο Μόγας ανασήκωσε το κεφάλι.

— Ένας σεβαστός συνάδερφος, ένας καλός φίλος που μας αγάπησε πολύ, απ' τα βάθη της καρδιάς του, σαν πατέρας, σαν αδερφός μας, έφυγε από κοντά μας. Έπεσε επάνω στο καθήκον σαν πραγματικός στρατιώτης, σαν μαχητής του Δημοκρατικού μας Στρατού, υπηρετώντας τα παιδιά μας. Δε θα τον ξεχάσουμε ποτέ. Θα ζει για πάντα στις καρδιές μας. Αιώνια του η μνήμη.

Καθώς τελείωσε τον επικήδειο λόγο, έκανε ένα βήμα μπροστά χειροκροτώντας το νεκρό. Η ενέργεια αυτή δε βρήκε καμιά ανταπόκριση. Ούτε από το προσωπικό μα ούτε και από τα παιδιά. Το φέρετρο καλύφτηκε με άνθη και κλαριά.

Η νεκροφόρα βγήκε στη λεωφόρο και συνέχισε να πηγαίνει αργά. Βουβά, με βουρκωμένα μάτια όλοι, παιδιά και προσωπικό, συνόδευσαν τον παιδονόμο μέχρι την άκρη της λουτρόπολης. Η νεκροφόρα ανέπτυξε ταχύτητα μεταφέροντας το νεκρό στη μακρινή γενέτειρά του.

XII

Προχωρημένο απόγευμα. Ο συρμός συνέχιζε να διασχίζει αργά το μουντό τοπίο.

Σε όλη τη διαδρομή, τ' αδέρφια στέκονταν στο παράθυρο. Παρόλο που βρίσκονταν στην καρδιά του χειμώνα χιόνι πουθενά, ούτε στη βουνοπλαγιά, όπου έβλεπαν την αμαξοστοιχία να φιδοσέρνεται σφυρίζοντας, μα ούτε και ψηλά στις κορυφές. Η Αθηνά δεν έβλεπε την ώρα να φτάσει στην καινούρια παιδούπολη.

— Είμαστε μακριά ακόμα; ρώτησε το Λάμπρο.

— Δεν ξέρω.

— Τι λές; Ο Γιαννάκης θα 'ναι εκεί τώρα;

Ο Λάμπρος δεν αποκρίθηκε.

— Γιατί δε μιλάς; Μπορεί να μην είναι;

— Ε, και να μην είναι ακόμα, θα 'ρθει. Στο Ζγκοζέ-λετς⁴⁸, είπε ο Μόκας, θα μαζευτούμε τα Ελληνόπουλα από όλους τους παιδικούς σταθμούς.

— Τι λές; Θα μεγάλωσε πολύ ο Γιαννάκης; Μήπως δεν τον γνωρίσουμε; αδημονούσε η Αθηνά.

— Πόσο ν' άλλαξε σε δέκα μήνες; απάντησε ο Λάμπρος.

— Τι ωραία που θα 'μαστε πάλι μαζί!

Ένα ποτάμι κυλούσε πλάι στη σιδηροδρομική γραμμή. Πόσο διαφορετικό από τ' άλλα. Το νερό μαύρο με λιπαρές κηλίδες πάνω. Ακόμα και ο αφρός ήταν μαυριδερός. Ο αέρας σήκωνε ψιχάλες και τις έριχνε στα τζάμια, όπου αφήναν μελανά στίγματα. Ξαφνικά είδαν ένα χείμαρρο που έπεφτε στο ποτάμι.

— Τι καθαρό νερό είναι ετούτο! είπε η Αθηνά.

— Ο Σαραντάπορος να δεις νερό, ο Σαραντάπορος που κατεβαίνει απ' την Αρένα, αποκρίθηκε ο Λάμπρος. Σκύβεις να πιεις και γεμίζει το πρόσωπό σου αφρό. Δροσερό, να μη θέλεις να ξεκολλήσεις τα χείλια.

Έπεφτε το σκοτάδι, όταν το τρένο πλησίαζε σε κάποιο σταθμό. Αχνά φώτα σχημάτιζαν μια καμπυλωτή γραμμή πλάι στο δρόμο. Σε λίγο η αποβάθρα γέμισε παιδιά. Ο ουρανός αστροστολισμένος. Το κρύο τσουχτερό. Τα λεωφορεία πηγαινοέρχονταν συνέχεια. Ο Λάμπρος έπιασε θέση πίσω από τον οδηγό. Μέσα σε λίγα λεπτά έφτασαν στην πόλη. Άνθρωποι με χλαίνες και μαύρες φορεσιές στα πεζοδρόμια. Γνώριμοι ήχοι έφτασαν στ'αφτιά του. Κοίταξε πίσω του έκπληκτος.

— Ακούσατε; μιλάνε Ελληνικά.

Τα παιδιά κόλλησαν με τα μούτρα στα τζάμια. Οι περαστικοί κουνούσαν τα χέρια, σίμωναν στο λεωφορείο. Τα παιδιά συνεπαρμένα από το γεγονός αυτό, δεν αντιλήφθηκαν τότε μπήκαν στο χώρο της καινούριας παιδούπολης. Κατέβηκαν σε μια πλατεία και προχώρησαν μπροστά, ανάμεσα από κάτι τριώροφα κτίρια.

— Πού είμαστε; Τι κόσμος ήταν αυτός; ρώτησε ο Κώστας.

— Ξέρω κι εγώ; Ελληνικά μιλούσαν.

Δέκα μεγάλα κτίρια μέτρησε ο Λάμπρος. Το ένα δίπλα στο άλλο, ομοιόμορφα. Φαρδιοί δρόμοι και μεγάλα προαύλια μεταξύ τους. Αναχώματα μπρός-πίσω, μέχρι το πρώτο πάτωμα. Δίπλα στον κεντρικό δρόμο: πεζοδρόμια, ξερολιθιές και χαμόκλαδα. Παντού, μες στα χτίρια, πλάι στο δρόμο και γύρω στις αυλές αναμμένα φώτα. Έστριψαν αριστερά και μπήκαν σ' ένα κτίριο. Ο διάδρομος φαρδύς, λευκά πλακάκια στο δάπεδο. Δεξιά κι αριστερά κρεβατοκάμαρες με τις πόρτες ανοιχτές. Έξι-έξι τα παιδιά μπαίναν στα δωμάτια.

Ο Μίμης, ο μικρότερος ξάδερφος του Λάμπρου, που

είχε φτάσει νωρίτερα, άκουσε τη φωνή του και πετάχτηκε από μια πόρτα.

— Λάμπρο! Έλα. Έλα να δεις κάποιον, είπε χαρούμενος.

Νόμισε πως θα 'ταν ο Γιαννάκης και πλησίασε με κομμένη την ανάσα του. Στο δωμάτιο στο οποίο μπήκε, είδε μερικούς συγχωριανούς του, περιτριγυρισμένους από παιδιά. Ο Δημήτρης, ένας στενός συγγενής τους, τον αγκάλιασε στοργικά.

— Πώς είσαι;

— Καλά.

Ο Δημήτρης διατηρούσε εγκάρδιες σχέσεις με τον πατέρα του, όχι μόνο γιατί ήταν συγγενείς, αλλά και γιατί είχαν μεγαλώσει κι είχαν περάσει μαζί μια ολόκληρη ζωή. Στάθηκαν ανάμεσα στους άλλους.

— Από τον πατέρα σου παίρνεις γράμματα; ρώτησε ο Δημήτρης.

Βούρκωσε, σκληρό κόμπο ένωσε ο Λάμπρος να φράζει το λαιμό του.

— Όχι, είπε με πνιγμένη φωνή. Πέρασε ενάμισης χρόνος από τότε που χωρίσαμε και δεν έλαβα ούτε ένα γράμμα.

Ο Δημήτρης αναστέναξε.

— Ήταν γραμμένο να υποφέρουμε, αλλά ευτυχώς αντέξαμε. Τώρα τι κάνουμε; κοίταξε γύρω του. Σκορπίσαμε σαν τα φύλλα το φθινόπωρο, ένας εδώ, άλλος εκεί. Οι δικοί σας στάθηκαν τυχεροί: είναι πάλι στα σπίτια τους.

Ο Λάμπρος σάστισε.

— Επέστρεψαν στην Ελλάδα; Πώς; Πότε;

— Δεν το 'ξερες;

— Όχι. Γιατί επέστρεψαν;

— Αυτό δεν το ξέρω. Στάθηκαν πάντως πολύ τυχεροί, γύρισαν στα σπίτια τους, επανέλαβε. Έχουν το βιο τους, τις περιουσίες τους, όλο το χωριό δικό τους είναι τώρα,

ενώ εμείς καταστραφήκαμε. Ποιος ξέρει πόσα χρόνια θα μείνουμε στην ξενιτιά.

Παιδιά με πετσέτες και είδη υγιεινής στα χέρια πηγαινοέρχονταν στο διάδρομο.

— Τι σπίτι είναι τούτο, χωρίς βρύσες και μπανιέρα στα δωμάτια; Πρέπει να κατεβαίνουμε στο υπόγειο, για να πλενόμαστε, έλεγαν κάποιοι που επέστρεφαν από το λουτρό.

Στο άκουγμα της σφυρίχτρας πετάχτηκαν όλοι στο διάδρομο. Γέμισε ο αέρας απ' τα ξεφωνητά τους.

— Φαγητό! Φαγητό!

Στα σκαλιά της τραπεζαρίας ο Λάμπρος είδε ακόμα ένα συγχωριανό του να κατεβαίνει.

— Μπάρμπα Χρήστο. Καλησπέρα.

Ο Αθανασίου σταμάτησε παρατηρώντας το Λάμπρο. Ενάμισης χρόνος από το σκόρπισμα των οικογενειών ήταν αρκετό διάστημα, για ν' αλλάξει ένα παιδί.

— Καλησπέρα παιδί μου. Ποιος είσαι; Δε σε γνωρίζω.

— Ο Λάμπρος του Ηλία του Μάντη.

Κρατήθηκε από το κάγκελο.

— Ο Λάμπρος του Ηλία, είπες; Πώς είσαι;

— Καλά.

Το πρόσωπό του Αθανασίου άλλαξε έκφραση. “Θα θυμήθηκε τη λογομαχία με τον πατέρα”, σκέφτηκε ο Λάμπρος.

— Χαίρομαι που τ' ακούω.

Έξι χωριανούς είχε δει μέχρι εκείνη τη στιγμή. “Ποιος ξέρει πόσοι θα 'ταν ακόμα. Ήρθαν κοντά στα παιδιά τους. Μόνο οι δικοί μας δεν νοιάστηκαν για μας και γύρισαν στην Ελλάδα”, σκέφτηκε γεμάτος πικρία και απογοήτευση.

*

Περίεργα τα παιδιά περιφέρονταν στους άγνωστους

χώρους. Η έκταση της παιδούπολης ήταν τεράστια, περιφραγμένη με γερό πλέγμα και σιδερένιους πασσάλους, τοποθετημένους στέρεα σε τσιμεντένιο τοίχωμα. Εκτός από τα δέκα μεγάλα κτίρια, υπήρχαν και υπόστεγα, σταύλοι και χοιροστάσια. Όλα μακριά από τους κατοικήσιμους χώρους. Πίσω από τα κτίρια της τραπεζαρίας, στημένα σε μια γραμμή, απλωνόταν μια πλατεία, ίσα με τέσσερα γήπεδα. Ο ενδιάμεσος χώρος ήταν κατάφυτος από τριανταφυλλιές. Στη μία άκρη τσιμεντένια πισίνα, περιφραγμένη με σίτα, στην άλλη μεγάλη αίθουσα αθλημάτων. Πέρα από την περίφραξη λειβάδια πράσινα μες στην καρδιά του χειμώνα. Ψηλές, λεπτόκορμες λεύκες τριγύρα. Οι κερκίδες ενός σταδίου ξεχώριζαν πιο πέρα. Και στο βάθος μια σειρά από γκριζωπά κτίρια με οδοντωτές στέγες που σφηνώνονταν στο θαμπό φόντο τ' ουρανού και σ' έκαμναν να νομίζεις πως έβλεπες να ξυλώνεται ο ορίζοντας. Στο νότιο τμήμα, ανάμεσα στους σταύλους και τα χοιροστάσια, απλώνονταν εγχάταλειμμένοι αγροί. Σ' ένα υπερυψωμένο μέρος μια σκηνή υπαίθριου θεάτρου, τσιμεντένια καθίσματα καταστραμμένα και κυρτές σκουριασμένες σιδερόβεργες που εξείχαν. Στον τοίχο της σκηνής απεικονιζόταν ένα ορεινό τοπίο, όπου ξεχώριζε κανείς ένα τρένο να βγαίνει μέσ' από μια γαλαρία. Πίσω από το θέατρο το μέρος άλλαζε απότομα, θόλοι και βαθουλώματα. Εδώ κι εκεί πεδία ασκήσεων, σκοποβολεία. Το σημείο αυτό μαγνήτισε τ' αγόρια. Πάσχιζαν να πηδήσουν τα εμπόδια. Μια φωνή τους κάρφωσε στις θέσεις τους.

— Κάτω! Όλοι κάτω! Να μην ξαναδώ κανένα σε τούτο το μέρος, φώναξε ο Μόκας.

Σίμωσαν με τα κεφάλια χαμηλά κάνοντας πως αισθάνονταν τύψεις για ό,τι έπραξαν και πως ήταν έτοιμοι να ζητήσουν συγγνώμη, ακόμα και να δώσουν το λόγο της τιμής τους, αν τα βρίσκαν σκούρα, ότι δε θα 'πεφταν ποτέ στο ίδιο λάθος.

— Δεν έχετε να κάνετε τίποτ' άλλο; Αύριο επιστρέφε-
τε στα θρανία, είπε ο Μόκας κοιτάζοντας τον καθένα με
τη σειρά. Είδατε έστω πού είναι οι τάξεις σας;

— Στα κτίρια που μένουμε, απάντησε ο Λάμπρος.

— Να πάτε στις τάξεις σας και να ανοίξετε κανένα βι-
βλίο. Θα περάσω να κάνω έλεγχο. Άκουσες Χαλκιά; Να
μη χάνουμε άλλο χρόνο.

— Εγώ, συναγωνιστή, δεν αφήνω ποτέ να πάει ο χρό-
νος μου χαμένος. Όταν δεν έχω κέφι για διάβασμα, πάω
και παίζω.

Η όψη του δάσκαλου σκοτεινίασε.

— Αυτό που κάνατε τώρα δεν ήταν παιχνίδι, αλλά
μια επιπολαιότητα που μπορούσε να αποβεί μοιραία.
Ακούσατε τι είπα; απευθύνθηκε σε όλους.

Επέστρεψαν στο κτίριό τους, ενώ ο Μόκας έσπευσε
να συναντήσει το διευθυντή.

Ένα τμήμα στρατού έφτασε την ίδια μέρα και ξήλω-
σε τα εμπόδια δουλεύοντας μέχρι αργά τη νύχτα. Την
επομένη δεν υπήρχε τίποτα που να θυμίζει πεδίο βολής.

*

Όλο και περισσότεροι Έλληνες προσλαμβάνονταν να
εργαστούνε στην παιδούπολη. Άλλοι ως δάσκαλοι ή
παιδονόμοι και άλλοι σε βοηθητικές υπηρεσίες.

Οι πρώτοι Έλληνες έφτασαν στο πέμπτο κτίριο ένα
μεσημέρι. Ήταν ντυμένοι απλά, σκυθρωποί και λιγομί-
λητοι. Είχε διαδοθεί ήδη ότι βρισκόταν ανάμεσά τους κι
ένας αεροπόρος. Τ' αγόρια περιεργάζονταν τους νέους
παιδονόμους τους διακριτικά.

— Τι λέτε; Ποιος να 'ναι ο αεροπόρος; ρώτησε ο Κώ-
στας.

— Εγώ νομίζω ότι είναι εκείνος με τον τεντωμένο λαι-
μό. Και ξέρετε γιατί; Γιατί δείχνει σαν να κοιτάει πάνω
από αεροπλάνο, είπε ο Λάμπρος.

— Εγώ άκουσα πως είναι ο κοκκινομάλλης.

— Έλληνας είναι κι αυτός; παραξενεύτηκε ο Μίμης.

— Έλληνας.

— Μα δε μοιάζει καθόλου.

Ο Στέφος έσπευσε να τους φωτίσει.

— Θα τον βούτηξαν σε κάνα καζάνι που βάφουν βελόντζες.

Έμπηξαν τα γέλια.

Ακόμα ένας παιδονόμος, ψηλός, γεροδεμένος, πραγματικός Μακεδόνας πολεμιστής, φάνηκε. Πέρασε ακολουθώντας τους συντρόφους του. Η προσθήκη στο κομμένο του πόδι έτριζε και τράβηξε την προσοχή τους. Όταν από μαχαίρι κόπηκε το γέλιο τους κι ανάμεικτα συναισθήματα διακρίνονταν στα πρόσωπά τους.

— Με τόσους παιδονόμους που θα 'χουμε τώρα, δε θα μπορούμε να κάνουμε κιχ, είπε ο Στέφος.

— Γιατί;

— Γιατί θα 'ναι περισσότεροι από μας και θα τους έχουμε συνέχεια πάνω απ' τα κεφάλια μας.

— Μπορεί να μην είναι τόσο άσχημα. Με τους νέους παιδονόμους, άκουσα να λένε οι μεγάλοι, θα νιώθουμε καλύτερα. Έλληνες είναι.

Από εκείνη τη στιγμή, όσες φορές άνοιγαν κουβέντα, βρίσκονταν μπροστά στο ίδιο δίλημμα: πώς να γνωρίσουν καλύτερα τους νέους παιδονόμους τους, για να τους ρωτήσουν αν έκαναν αντάρτες στα μέρη τους και αν ήξεραν κάποιο δικό τους.

Ρωτώντας πότε τον έναν και πότε τον άλλο, αλλά και συζητώντας και μεταξύ τους μάθαιναν πράγματα, άσχετα όμως με εκείνα που τους ενδιαφέροναν άμεσα.

— Άκουσα κάποιον να λέει ότι στην παιδούπολη θα γίνουν μεγάλες αλλαγές, είπε ο Βαγγέλης. Εκτός από τους Έλληνες παιδονόμους στα κτίρια θα 'χουμε κι Έλληνες διευθυντές.

— Εγώ άκουσα και κάτι άλλο. Μερικοί απ' τους πα-

λιούς παιδονόμους μπορεί να φύγουν από δω, είπε ο Λάμπρος.

Τον κοίταξαν παραξενεμένοι.

— Ποιος σου το 'πε αυτό;

— Ο παιδονόμος μας.

— Ο Γιούζεκ;

— Ναι. Μπορεί να φύγει κι ο ίδιος.

Θλίψη κάλυψε τα πρόσωπά τους.

*

Οι μεταθέσεις πολωνικού προσωπικού είχε αρχίσει. Τ' αγόρια συνόδεψαν τον παιδονόμο τους μέχρι την πύλη.

— Μπορεί ν' ανταμώσουμε κάποτε, είπε ο Γιούζεκ συγκινημένος. Εύχομαι να μορφωθείτε όλοι και προπάντων να γίνετε καλοί άνθρωποι, χρήσιμοι για την πατρίδα σας, πρόσθεσε και μπήκε στο ταξί.

Τα παιδιά έμειναν στην πύλη κοιτάζοντας τον παιδονόμο τους που τους κουνούσε το χέρι.

— Κρίμα που φεύγει. Ήταν τόσο καλός. Καλύτερα κι απ' αδερφός μας φερνόταν, είπε ο Κώστας.

— Εγώ δε θα ξεχάσω ποτέ τι έκανε για μένα. Πρώτα στα τρένο που υπόφερα κι ύστερα...

— Για όλους μας φρόντιζε, τον διέκοψε ο Λάμπρος. Εμένα όμως κάτι άλλο μου 'κανε εντύπωση.

Τον κοίταξαν γεμάτοι απορία.

— Τι πράγμα;

— Αυτό που άρχισε να κάνει απ' την πρώτη στιγμή που μας είδε: να μας μαθαίνει τα Πολωνικά.

Έφεραν στο νου τους εκείνες τις ευχάριστες στιγμές. Μέσα σ' ελάχιστο χρόνο έμαθαν αρκετά, ώστε να μπορούν να συνεννοούνται.

Μετά από μερικές μέρες τα παιδιά έμαθαν ότι ο Μόκας έπαψε να είναι διευθυντής. Στη θέση του διορίστηκε άλλο άτομο.

— Γιατί τον έβγαλαν; ρώτησε ο Λάμπρος.

— Δεν ξέρω, απάντησε ο Κώστας.

Σταμάτησαν την κουβέντα με τη στενοχώρια χαραγμένη στα πρόσωπά τους.

*

Ο Ρήγας, ο νέος Έλληνας διεθυντής, εμφανίστηκε ξαφνικά. Ψηλός, ξερακιανός με φουντωτά ολόξανθα μαλλιά, μύτη γαμψή, μάτια γαλανά και γλαρωμένα. Φορούσε μαύρο κοντό παλτό. Βάδιζε αργά με μεγάλες δρασκελιές και με τα χέρια χωμένα στις τσέπες.

Τ' αποτελέσματα του τριμήνου τον είχαν ανησυχήσει. Κάλεσε τους συνεργάτες του στο γραφείο.

— Μπορούμε ν' αρχίσουμε; Λοιπόν, μπαίλω αμέσως στο θέμα. Θαύματα, βεβαίως, δεν περιμένα, αλλά δε φανταζόμουν ότι τα αποτελέσματα θα ήταν τόσο απογοητευτικά. Πρέπει να αναζητήσουμε τις αιτίες και να βοηθήσουμε όλοι, ώστε η κατάσταση ν' αλλάξει ριζικά. Περιμένω ν' ακούσω τη γνώμη σας. Συναγωνιστή Κούρτη, ας αρχίσουμε από σας.

Ο υπεύθυνος της εκπαιδευτικής επιτροπής είχε αναλάβει τα καθήκοντά του πρόσφατα. Φαινόταν άτομο ανήσυχο, εργατικό, είχε πολλές γνώσεις, αλλά και σπάνια ιδιοσυγκρασία. Μπορούσες να τον δεις στο πιο απίθανο σημείο, πότε να διαβάζει ένα βιβλίο ή κάποια εφημερίδα και πότε να σημειώνει κάτι σε ένα χοντρό τετράδιο που δεν το αποχωριζόταν ποτέ. Ντυμένος άψογα, μελαχρινός, με χρυσό δόντι στην πάνω οδοντοστοιχία. Προκαλούσε εντύπωση και θαυμασμό. Όταν ο κόσμος μιλούσε γι' αυτόν, δεν άκουγες να χρησιμοποιεί τ' όνομά του, αλλά τον υπηρεσιακό βαθμό του γυμνασιάρχη που κατείχε σε κάποια ελληνική κοινότητα του εξωτερικού. Συμβουλευτήκε τις σημειώσεις του με προσοχή υπογραμμίζοντας κάποιες παρατηρήσεις του.

Σιγά, άρχισε να διατυπώνει τις απόψεις του.

— Πιστεύω ότι υπάρχουν πολλές αιτίες που μας οδήγησαν στην υπάρχουσα κατάσταση. Θα αναφέρω μία και μόνο, η οποία είναι, κατά την άποψή μου, η σοβαρότερη. Το προσωπικό μας, και ειδικότερα το παιδαγωγικό, δε διαθέτει τις ειδικές γνώσεις που είναι απαραίτητες για να ανταποκριθεί στα καθήκοντά του. Δε θέλω να νομίσετε ότι υποτιμώ τη δουλειά του την οποία κάνει με ζήλο κι αυταπάρνηση. Αυτό, δυστυχώς, το τονίζω και πάλι, δεν αρκεί για να ανταποκριθεί στα καθήκοντα του παιδαγωγού ή του παιδονόμου, όπως συνηθίζουμε να λέμε. Η αποστολή μας έχει ιδιαίτερο βάρος. Δικαιολογημένα οι Πολωνοί συνάδερφοί μας προτείνουν να αλλάξουμε μεθόδους δουλειάς. Να γινώθουν τα παιδιά ότι έχουν δίπλα τους το δάσκαλο και τον παιδονόμο, ο οποίος είναι σε θέση να κατανοήσει τα προβλήματά τους.

— Εγώ, είπε ο Μόκας παίρνοντας το λόγο, θα 'θελα να 'μαι πιο συγκεκριμένος. Πολλά παιδιά, ενώ πέρασαν τη σχολική ηλικία, πρωτοκάθισαν στα θρανία πριν από ένα ενάμιση χρόνο, για να μην πω εδώ και μερικούς μήνες. Δεν μπορούμε να περιμένουμε θαύματα, παρόλο που δουλεύουν σκληρά. Και κάτι ακόμα που έχει σημασία. Μέχρι χθες τα παιδιά μας μπορούσαν να υπολογίζουν στη βοήθεια των φίλων μας. Ο χρόνος της αυτομελέτης ήταν ουσιαστικά ένα δεύτερο σχολείο, όπου μπορούσαν να λύνουν τις απορίες τους. Η δυνατότητα αυτή δεν υπάρχει πιά. Οι πραγματικοί παιδαγωγοί είναι ελάχιστοι και οι Πολωνοί συνάδερφοί μας, με την τακτική που εφαρμόζουμε, περιορίζονται στα τυπικά καθήκοντά τους, στο χώρο του σχολείου.

— Δεν αμφιβάλλω ούτε για το ένα μα ούτε και για το άλλο, όπως δεν αμφιβάλλω και για τη διάθεση του προσωπικού μας να εργαστεί σκληρά για το καλό των παιδιών μας, διέκοψε ο Ρήγας.

— Βλέπουμε τις προσπάθειές τους, αλλά μας φαίνεται απίθανο να αποδώσουν, συνέχισε ο Μόκας.

— Τι θέλετε να κάνω; Να ζητήσω τη μετάθεσή τους; Και πού θα πάνε; Τι θα κάνουν; Πώς θα ζήσουν; Οι περισσότεροι απ' αυτούς είναι σακατεμένοι. Απορώ πώς στέκουν στα πόδια τους. Πώς σας διαφεύγει ένα τέτοιο πρόβλημα;

— Αν αναφέραμε όλα αυτά, το κάναμε για το καλό των παιδιών, που είναι κοινή υπόθεση όλων μας.

Ο Ρήγας συγχύστηκε.

— Καιρός να μάθουν τα παιδιά να μελετούν, να καταβάλλουν περισσότερες προσπάθειες. Διαφορετικά δεν πρόκειται να προοδέψουν. Αυτό πρέπει να τους γίνει συνείδηση. Προς αυτή την κατεύθυνση θα στρέψουμε όλη την προσοχή μας.

Η σύσκεψη τελείωσε, αλλά το φως στο γραφείο του διευθυντή έκαιγε μέχρι αργά τη νύχτα.

Ο χιονιάς συνεχιζόταν και οι βοριάδες λυσομανούσαν. Ο υδράργυρος έπεσε στους τριάντα βαθμούς. Σαν γυαλομπάμπακο ο πάγος κάλυψε τα παράθυρα.

Ο ραδιοφωνικός σταθμός της Βαρσοβίας μετέδωσε την απόφαση του υπουργού παιδείας για την διακοπή των μαθημάτων. Ο Στέφος πέρασε από τα δωμάτια σαν άνεμος διαλαλώντας τη χαρούμενη είδηση.

— Παιδιά, έκλεισαν τα σχολεία.

Η πρωινή οκνηρία τους μετατράπηκε σε ξέφρενο ενθουσιασμό· αντήχησε το κτίριο από τις χαρούμενες φωνές τους. Να, όμως, που η χαρά τους δε βάσταξε πολύ, γιατί η διεύθυνση της παιδούπολης έκρινε πως δε συνέτρεχε κανένας λόγος να εφαρμόσει την απόφαση του υπουργού, αφού τα μαθήματα γίνονταν στα κτίρια, όπου διαμέναν και οι εγκαταστάσεις λειτουργούσαν κανονι-

κά. Με βαριά καρδιά οι μαθητές μπήκαν στην τάξη.

Οι Έλληνες δάσκαλοι άλλαζαν κάθε λίγο και λιγάκι. Ο δάσκαλος που τους έκαμνε πότε Ελληνικά και πότε Ιστορία ήρθε πάλι άυπνος και κουρασμένος. Χασμουριόταν συνέχεια, θες από τα προχωρημένα γερατιά που τον βάραιναν, θες από τις συχνά, ολονύχτιες συνελεύσεις του προσωπικού. Θρονιάστηκε στο κάθισμα, έγειρε το σώμα μπροστά και σταύρωσε τα χέρια πάνω στην έδρα. Άρχισε, όπως τις περισσότερες φορές, να παραδίδει το μάθημα, χωρίς να επικοινωνεί με την τάξη. Ο ειρμός της σκέψης του κόπηκε ξαφνικά. Το κεφάλι του κρεμάστηκε.

— Φίου, φίου, σφύριξε ο Στέφος κάνοντας όλους να χαχανίσουν.

Ο δάσκαλος τινάχτηκε και ανασηκώσε το κεφάλι του κοιτάζοντας μπροστά με θολό βλέμμα.

— Τι τρέχει;

— Τίποτα, συναγωνιστή. Να πούμε το τραγούδι; είπε ο Στέφος προβάλλοντας το κεφάλι πίσω από τις πλάτες των συμμαθητών του.

— Ναι. Να τραγουδήσουμε, παιδί μου. Όλοι μαζί. Έδωσε το ρυθμό σιγοτραγουδώντας και ο ίδιος.

*Ένας πεύκος μες στον κάμπο
γέρασε ο φτωχός.
Στέκει εκεί πρωί και βράδυ,
βράδυ μοναχός.*

Τα παιδιά σταμάτησαν ξαφνικά.

— Το ξεχάσατε; Γιατί, παιδιά μου; παραξενεύτηκε ο δάσκαλος. Ακούστε, ακούστε προσεχτικά, συνέχισε με βραχνή φωνή.

*Γνώρισε το καριοφίλι, έπαθε πολλά,
μα δε γνώρισ' ο καημένος λίγη ζεστασιά.*

Ο Κώστας τον διέκοψε αυθόρμητα.

— Δεν είναι έτσι, συναγωνιστή.

— Σου είπα τόσες φορές, Κωστάκη, να μην με διακόπτεις και να προσέχεις περισσότερο.

Κούνησε το χέρι του σαν μαέστρος.

Γνώρισε το καριοφίλι, έπαθε πολλά,
μα δε γνώρισ' ο καημένος λίγη ζεστασιά.

Το τραγούδι ακουγόταν μελαγχολικά. Ο κρυφός του πόνος κάλυψε και τα πρόσωπα των παιδιών.

*

Το ψύχος δεν υποχωρούσε. Τα παιδιά ήταν αναγκασμένα να παραμένουν στους κλειστούς χώρους ολόκληρες βδομάδες, χωρίς παχνίδι και διασκέδαση.

Αλλά ενώ τ' άλλα τ' αγόρια είχαν βαρεθεί και δεν έβρισκαν κάποιο τρόπο για ν' απαλλαγούν από την ανία τους, ένα στρουμπουλό αγοράκι με ρόδινα μάγουλα και ξανθά μαλλιά, κομμένα χαμηλά, χωνόταν συχνά στο κρεβάτι του και ξεφύλλιζε ένα λεύκωμα με σκληρό εξώφυλλο. Περίεργος ο Λάμπρος τον πλησίασε κάποια μέρα.

— Τι κοιτάς; Μπορώ να δω κι εγώ;

Ο μικρός μαζεύτηκε στην άκρη αφήνοντας το λεύκωμα στα χέρια του Λάμπρου, ο οποίος άρχισε να το ξεφυλλίζει και να κοιτάζει με ενδιαφέρον τις χρωματιστές ιχνογραφίες.

— Ποιος τα ζωγράφισε όλα αυτά;

— Η μάνα μου. Σ' αρέσουν;

— Πώς να μη μ' αρέσουν; Είναι τόσο όμορφα.

Κάτω απ' τις ιχνογραφίες αναγράφονταν οι ονομασίες των λουλουδιών. Προσπάθησε να τις αποτυπώσει στο νου του.

- Η μάνα σου πού βρίσκεται;
- Στην Πράγα.
- Κι ο πατέρας σου;
- Δεν ξέρω. Μπορεί να 'ναι κι αυτός σε κάποια Λαϊκή Δημοκρατία.

Η φωνή της παιδονόμας ακούστηκε στο διάδρομο.

- Παιδιά, πλησιάζει η ώρα για αυτομελέτη. Κατεβείτε αμέσως.

Όταν μπήκαν στην αίθουσα, οι συμμαθητές τους είχαν αφοσιωθεί στη μελέτη. Κάθισαν ήσυχχα στις θέσεις τους. Ο χρόνος της αυτομελέτης τηρούνταν με ευλάβεια. Κάποιοι ψίθυροι ακούστηκαν ξαφνικά. Η παιδονόμα βιάστηκε να επιβάλει την τάξη.

- Τι τρέχει; Γιατί τόσος θόρυβος;

Ο Στέφος πλησίασε με το βιβλίο στο χέρι.

- Συναγωνίστρια, μπορείς να μου εξηγήσεις κάτι;

Η παιδονόμα ξαφνιάστηκε.

- Αν είναι πρόβλημα, γύρνα στη θέση σου· με την αριθμητική δεν τα πήγαίνα καθόλου καλά, είπε κοκκινίζοντας.

- Απ' το μάθημα της ιστορίας είναι, είπε και προχώρησε με το βιβλίο ανοιχτό.

Μια επιγραφή με κεφαλαία ψηφία ξεχώριζε στο σύμβολο της Φιλικής Εταιρείας.

- Ετούτα τα γράμματα τι σημαίνουν;

- Ποια απ' όλα;

- Ετούτα. Δεν υπάρχουν κι άλλα.

- Σίγουρα, κάτι σημαίνουν. Δεν ξέρει κανένας; απευθύνθηκε στους υπόλοιπους μαθητές. Οι απορίες, παιδιά, λύνονται στο μάθημα, πρόσθεσε κι έστρεψε πάλι το βλέμμα της στο περιοδικό "Φροντιστήριο του αγωνιστή" που διάβαζε.

XIII

Ο μουντός θόλος τ' ουρανού λίγο-λίγο λαγάριζε. Γινόταν ψηλός. Τα σύννεφα σκορπίζονταν, λες και τα ξήλωνε κάποιο αόρατο χέρι. Ο ήλιος άστραφτε, καθώς δρασκελούσε τα γαλανά περάσματα. Άνθρωποι κουκουλωμένοι ακόμα στα χοντρά παλτά τους έβγαιναν στα πάρκα και έπιαναν τις απανεμιές, για να χαρούν την θαλπωρή του, ύστερα από τόσους μήνες με βροχές και κρύο.

Την πρώτη κιόλας Κυριακή, αφότου ο καιρός άρχισε να γλυκαίνει, η παιδούπολη γέμισε επισκέπτες. Η περιέργειά τους να γνωρίσουν από κοντά τις συνθήκες μέσα στις οποίες ζούσαν τα παιδιά οδήγησε πολλούς να φτάσουν και στα δωμάτιά τους ακόμα.

Η μητέρα του Λάζου, ντυμένη στα μαύρα, σταμάτησε στην είσοδο, κοιτάζοντας το γυαλιστερό παρκέ.

— Πού να πατήσω, παιδί μου; Θα σας λερώσω.

Ο Λάζος έσυρε μια καρέκλα κοντά στο κρεβάτι του.

— Έλα. Κάθισε.

Ύστερα από λίγο, άρχισε να του μιλά σιγά, με ραγισμένη φωνή.

— Αχ, παιδάκι μου! Μας χτύπησε σκληρά η μοίρα, είπε σκουπίζοντας τα δάκρυά της.

Βουβός θρήνος έβγαινε από τα στήθια του Λάζου. Ο Λάμπρος δεν άντεξε. Σηκώθηκε και βγήκε συγκινημένος κλείνοντας πίσω του την πόρτα.

Κόσμος πολός στην αυλή. Παιδιά με τους γονείς τους, με αδέρφια και συγγενείς. Κάποιοι κουβέντιαζαν φωναχτά, άλλοι ούτε που ακούγονταν. Χαρά και λύπη αντα-

νακλούσαν ταυτόχρονα στα πρόσωπά τους.

Ο Λάμπρος έστρεψε στο στενό, ανάμεσα στο κτίριο και τα χαμόκλαδα, πιστεύοντας ότι μακριά από τον κόσμο αυτό θα μπορούσε ν' απαλλαγεί από την στενοχώρια που ένιωθε.

Μια μεγάλη παρέα πλησίαζε από την απέναντι μεριά. Σταμάτησαν τη ζωηρή κουβέντα τους και κοντοστάθηκαν μπροστά σε κάποιον που καθόταν στην ξερολιθιά.

— Μπάρμπα Νίκο! Πάλι εδώ; Ξέχασες πόσο υπόφερες την προηγούμενη φορά; είπε μια γυναικεία φωνή.

— Μην ανησυχείτε. Είμαι μια χαρά. Μακάρι να μαι κι αύριο έτσι, είπε και ανασηκώθηκε προσπαθώντας να στηριχτεί στις πατερίτσες του.

Ο Λάμπρος απόμεινε ξερός, με τα μάτια καρφωμένα στον ανάπηρο. Ολόκληρη ιστορία ξετυλίχτηκε μπροστά του. Ο διοικητής της χωροφυλακής από την Πυρσόγιαννη με τους άντρες του είχε φτάσει στο χωριό. Ο μπάρμπα Νίκος, ο ράφτης, πρόλαβε και χώθηκε στο σπίτι του. Αν άκουγε τον πατέρα του, ίσως ν' απόφευγε τη σύλληψη και να μην τραβούσε αυτά που τράβηξε. Ξύλο, βασανιστήρια, φυλακή. “Μαρτύρα πού κρύψατε τα όπλα, πού κρυβόσουν;” Τίποτ' αυτός, εκτός από βογγητά και κραυγές πόνου. Έτσι, ο πατέρας του απέφυγε τις συνέπειες, ίσως και το θάνατο. Δόθηκε αμνηστία. Ξέσπασε, όμως, ο εμφύλιος. Ο ράφτης βγήκε αντάρτης, αλλά τραυματίστηκε βαριά. Οι χωριανοί έλεγαν ότι έμεινε μισός άνθρωπος.

Ο Βασίλης, ο αδερφός του Στέφου, κι ένας άλλος, άγνωστος, πέρασαν βιαστικά κρατώντας μουσικά όργανα στα χέρια. Και τότε ο Λάμπρος διέκρινε την ξαδέρφη του να κρατιέται από το μπράτσο ενός παλικαριού. Σίμωσε δισταχτικά.

— Ανθούλα:

Η ξαδέρφη του φώναξε χαρούμενη.

— Λάμπρο! Εσύ; Πότε μεγάλωσες τόσο;

Έσκυψε και τον φίλησε. Η παρέα σκόρπισε σιγά-σιγά.

— Πού πας; Δεν έρχεσαι μαζί μας; είπε η Ανθούλα κρατώντας τον ακόμα από το χέρι.

Ο Λάμπρος γύρισε πίσω μαζί τους. Ίδιο κατεβατό ποτάμι ξεχυνόταν ο κόσμος στο δρόμο. Η Ανθούλα βιάδιζε πατώντας προσεχτικά. Ανήσυχος ο Λάμπρος έριξε το βλέμμα χαμηλά και είδε μια βαθιά ουλή πάνω από τον αστράγαλο του ποδιού της.

Βράδιαζε, αλλά η κίνηση στην παιδούπολη ήταν ακόμα μεγάλη. Δάσκαλοι και παιδονόμοι περιφέρονταν μες στο πλήθος.

— Συναγωνιστές, ο χρόνος της επίσκεψης έληξε.

Ο κόσμος δε βιαζόταν να φύγει. Κάποιος ύψωσε τη φωνή του.

— Πηγαίνετε! Πηγαίνετε!

— Ακούσαμε, συναγωνιστή. Δε χρειάζεται να φωνάζετε.

— Μας αναγκάζετε, απάντησε νευρικά. Αρκετά, δεν μπορούμε να επιτρέψουμε να μετατραπεί η παιδούπολη σε τόπο θρήνου και καταθλιψης. Για μας είναι γνωστά πράγματα. Αντέχουμε. Σκεφτήκατε όμως αυτά τα παιδιά; Θα μπορέσουν να ξαναβρούν την ηρεμία τους και ν' ανοίξουν βιβλίο, αν συνεχιστεί αυτό το κακό; Μη δυσκολεύετε, λοιπόν, τη δουλειά μας.

Ο Λάμπρος στάθηκε πίσω και με τις πλάτες κολλημένες στον τοίχο παρακολουθούσε τον κόσμο που απομακρυνόταν. Μια γκριζα μορφή, που λες και αναδύθηκε μέσ' από τη βραδινή καταχνιά, ορθώθηκε μπροστά του.

— Συναγωνιστή Τριανταφυλλίδη, αναφώνησε.

Ο διευθυντής στις παιδουπόλεις του Ελμπασάν και του Φέλιξ στάθηκε έκπληκτος.

— Εδώ είσαι; Είχες ένα αδερφάκι, νομίζω; Είναι καλά;

— Ναι, απάντησε αυθόρμητα.

Σαν έμεινε μόνος του, διερωτήθηκε: “Γιατί το 'πα αυ-

τό;” Νεότερη πληροφορία για τον αδερφό του δεν είχε, εκτός από τη διαβεβαίωση του Μόκα ότι θ’ αντάμωναν σύντομα. Βρίσκονταν ήδη τρεις μήνες στην καινούρια παιδούπολη, αλλά η υπόσχεση αυτή, όπως και η προηγούμενη, έμεινε απραγματοποίητη.

Στη λέσχη του πέμπτου κτιρίου τα όργανα έπαιζαν ακόμα. Φτάνοντας εκεί ο Λάμπρος αισθάνθηκε ξαφνικά σαν να βρέθηκε σε άλλο κόσμο. Ο Στέφος χτυπούσε ντέφι δίπλα στον αδερφό του, που έπαιζε κλαρίνο, ενώ ο Χρήστος από το Κάντσικο έπαιζε βιολί τραγουδώντας ταυτόχρονα. Κορίτσια και αγόρια στριφογύριζαν στον τετράδιπλο χορό σαν πολύχρωμη σβούρα, καλύπτοντας όλη την αίθουσα.

Ο Ρήγας πρόβαλε στην είσοδο, πήγε μέχρι το τέλος του διαδρόμου κι επέστρεψε αμέσως, για να μπει πάλι στην αίθουσα. Για κάποιο λόγο, όμως, σταμάτησε μπροστά στην πόρτα. Ο Λάμπρος πλησίασε αποφασιστικά.

— Συναγωνιστή! Μπορώ να ρωτήσω κάτι;

Ο διευθυντής, που ήταν πανύψηλος, έσκυψε προς τη μεριά του.

— Λέγε.

Νόμιζε ότι τον άκουγε με προσοχή, εκείνος όμως τον διέκοψε πριν ολοκληρώσει τη φράση του.

— Θα έρθουν, είπε ψυχρά. Θα έρθουν, όταν λήξουν οι εργασίες επισκευής των κτιρίων, στα οποία πρόκειται να διαμείνουν. Θέλεις κάτι ακόμα;

Αποκαρδιωμένος ο Λάμπρος επέστρεψε στο δωμάτιό του.

*

Πρωί και μεσημέρι, τρεις μέρες συνέχεια, η ατμόσφαιρα στην παιδούπολη δονούνταν από τα τραγούδια: “Ζαχαριάδης αρχηγός”, “Το μπουντρούμι δεν τον λυ-

γά.” Κανένα άλλο. Την τρίτη μέρα, το απόγευμα, εκατοντάδες παιδιά συγκεντρώθηκαν μπροστά στα γραφεία της διεύθυνσης.

— Ζαχαριάδης! Ζαχαριάδης! βροντοφώναζαν με πάθος.

Ο Ρήγας βγήκε από το γραφείο συνοφρυωμένος.

— Ποιος σας είπε να μαζευτείτε εδώ; Αφήστε μας να δουλέψουμε. Κοιτάξτε ν’ ασχοληθείτε με κάτι χρησιμότερο.

Τα παιδιά συνέχισαν να ζητωκραυγάζουν. Ο διευθυντής, πλαισιωμένος από κάποιους συνεργάτες του που κατέφτασαν βιαστικά, πρόσθεσε.

— Ακούστε! Ακούστε, παρακαλώ. Ο αρχηγός μας έφυγε επειγόντως. Αναχωρώντας, παρακάλεσε να σας μεταφέρουμε τις ευχές του. Να ’χετε στο νου σας τα λόγια του μεγάλου μας δασκάλου: “Να μαθαίνετε! Να μαθαίνετε! Να μαθαίνετε!” Για το καλό το δικό σας και της πατρίδας μας. Η αγάπη που δείχνετε στο πρόσωπό του θα επιθυμούσε να είναι ένδειξη αγάπης κι ευγνωμοσύνης για το κόμμα μας, είτε κι επέστρεψε στο γραφείο.

Τα παιδιά εγκατάλειψαν το χώρο με βαριά καρδιά. Την ώρα του βραδινού φαγητού ο διευθυντής εμφανίστηκε στην τραπεζαρία. Μερικά αγόρια μαζεύτηκαν γύρω του.

— Συναγωνιστή, εμείς ακούσαμε ότι ο Ζαχαριάδης δεν έφυγε ακόμα. Πού είναι; Θέλουμε να τον δούμε.

Ο Ρήγας έχωσε το χέρι στη βαθιά τσέπη του.

— Να, εδώ είναι. Δεν τον βλέπετε; είπε νευρικά.

Γύρισαν απογοητευμένα στις θέσεις τους.

*

Η απόσταση που στην αρχή φαινόταν να χωρίζει τα παιδιά από τους Έλληνες που εργάζονταν στην παιδούπολη εξαφανίστηκε πολύ γρήγορα κι ένας δυνατός ψυ-

χικός δεσμός αναπτύχθηκε μεταξύ τους. Ένωσαν σαν να είχαν πλάι τους κάποιο δικό τους, στον οποίο μπορούσαν να στηριχτούν. Παρ' όλα αυτά ο Λάμπρος δεν είχε καταφέρει ν' απαλλαγεί από τη στενοχώρια που του είχε προκαλέσει ο χωρισμός του από τα αγαπημένα του πρόσωπα. Εκείνες τις μέρες προέκυψε ακόμα ένα πρόβλημα και τον έβαλε σε έγνοιες. Τριγύριζε σκεφτικός κλεισμένος στον εαυτό του.

Ο Μόκας πέρασε δίπλα, είπε κάτι στον Αναστάση κι απομακρύνθηκε. Μετά από λίγο ο Λάμπρος είδε τον κοκκινομάλλη να έρχεται προς τη μεριά του.

— Τι συμβαίνει μ' εσένα;

— Τίποτα.

— Δεν μπορεί, κάτι θα συμβαίνει. Ο άνθρωπος δεν στενοχωριέται χωρίς αιτία. Μήπως χρειάζεσαι τη συμβουλή μου; είπε ο Αναστάσης.

Ο Λάμπρος στην αρχή παραξενεύτηκε. Σκέφτηκε όμως πως δεν υπήρχε λόγος να κρατάει μυστικό το πρόβλημά του.

— Ο πατέρας μου γράφει ότι θα κάμει τα χαρτιά, για να γυρίσω στην Ελλάδα.

Η απάντηση ήρθε αμέσως.

— Να του γράψεις ότι θέλεις πρώτα να τελειώσεις το σχολείο, να μάθεις μια τέχνη κι ύστερα θα επιστρέψεις. Άκουσε και τη γνώμη των άλλων παιδιών που είναι στη θέση σου. Θα γυρίσουμε όλοι μαζί με το κεφάλι ψηλά.

Ο Λάμπρος βούρκωσε, του ήρθαν δάκρυα στα μάτια.

— Σου γράφει να γυρίσεις, αυτό θα έκανε κάθε πατέρας, σου γράφει όμως αν θα μπορέσει να σε στείλει σχολείο, να μάθεις τέχνη, να σπουδάσεις; Αμφιβάλλω, γιατί τα γράμματα στην Ελλάδα είναι μόνο για τους πλούσιους.

Τον είδε που συγκρατούσε με δυσκολία τα δάκρυα και τον χτύπησε χαϊδευτικά στον ώμο.

— Μη στενοχωριέσαι. Εδώ που είμαστε είναι η μισή Ελλάδα· δε θα χαθείς.

Ένα τσούρμο παιδιά μαζεύτηκαν τριγύρω. Ο Αναστάσης εξακολουθούσε να μιλάει με πάθος.

— Έχουμε το κόμμα, τους φίλους μας. Αρχίσαμε να εκδίδουμε την εφημερίδα μας, δουλεύει το εκδοτικό μας. Αύριο θα δημιουργήσουμε εκπολιτιστικούς κι αθλητικούς ομίλους. Εδώ, σε τούτη την πόλη, όπου έχει εγκατασταθεί ο μεγαλύτερος αριθμός των Ελλήνων, δημιουργούνται εργοστάσια για την απασχόλησή τους, γηροκομεία, νηπιαγωγεία, εστιατόρια. Θα γίνουν κι άλλα πολλά.

Στράφηκε και στα υπόλοιπα παιδιά.

— Έτσι, να ξέρετε, εδώ γεννιέται η αυριανή Ελλάδα της δικαιοσύνης και της προόδου. Εσείς θα μπορέσετε να μορφωθείτε και να γίνετε ανώτεροι άνθρωποι.

Ο Λάμπρος αισθάνθηκε σαν να ξανάκουγε τη φωνή του πατέρα του, αλλά και τη δική του υπόσχεση ότι θα έκανε αυτά που του έλεγε. Του ήταν όμως τόσο δύσκολο να την τηρήσει.

*

Η ποδοσφαιρική ομάδα των Ελλήνων ετοιμαζόταν εντατικά για την παρθενική της εμφάνιση. Το γήπεδο δεν απέχει ούτε μισό χιλιόμετρο από την παιδούπολη. Τ' αγόρια παρακολουθούσαν τις προπονήσεις με αμείωτο ενδιαφέρον και τη μέρα που θα δινόταν ένας φιλικός αγώνας με κάποια ντόπια ομάδα, το στάδιο γέμισε: Πωλητές με γλυκίσματα και αναψυκτικά περνούσαν από τις κερκίδες. Σαν αντιλήφθηκαν όμως ότι πρόκειται για οικότροφους της παιδούπολης, απομακρύνθηκαν αμέσως.

Οι αρχηγοί οδήγησαν τις ομάδες τους στον αγωνιστικό χώρο. Από δω οι γαλανόλευκοι από κει οι ερυθρόλευκοι. Ζητωκραυγές και χειροκροτήματα πλημμύρισαν τον αέρα. Ο τερματοφύλακας της ελληνικής ομάδας, ένα λεπτό-

κορμο παλικάρι με μουστάκι, έφερε σταχτύ μονοδάχτυλο γάντι στό αριστερό του χέρι. Από την πρώτη κιόλας στιγμή η μπάλα μεταφέρθηκε στην περιοχή της ελληνικής ομάδας και αυτός παρακολουθούσε την πορεία της ανήσυχος, αλλάζοντας συνεχώς θέση. Η μπάλα έπεφτε πάνω του σαν να ήταν στόχος αυτός και όχι η εστία. Δεν προσπαθούσε να την πιάσει, όπως θα έκανε κάθε τερματοφύλακας, αλλά την απέκρουε με τη γροθιά του. Οι φίλαθλοι ξεσπούσαν σε κραυγές απορίας. Μια δυνατή μπαλιά ξέφυγε από τη γροθιά του και μπήκε στα δίχτυα.

— Αχ, ρε Βασίλη! Πού έχεις τα στραβά σου; Μας έθαψες! διαμαρτυρήθηκε κάποιος μες στο πολύβουο πλήθος.

— Τι να σου κάμει μ' ένα χέρι; είπε ο διπλανός του.

— Του 'λεγα: Βασίλη, ξέχασε τον παλιό σου εαυτό. Δεν μ' άκουσε. Και να τώρα.

Οι γαλανόλευκοι ζωντάνεψαν. Σα να μην ήταν οι ίδιοι. Όλο και πιο συχνά σουτάριζαν τη μπάλα στην περιοχή του αντιπάλου. Τα χειροκροτήματα φούντωναν. Οι ερυθρόλευκοι σχημάτισαν αδιαπέραστο τοίχος. Κέρδισαν πάλι τη μπάλα, την έστειλαν στρωτά από πόδι σε πόδι και προχωρούσαν μπροστά χωρίς δυσκολία. Ο φίλαθλος που φώναζε πριν δάγκωνε τα νύχια του.

— Πάει, τον χάσαμε τον αγώνα. Αχ, ρε Βασίλη. Μας ντρόπιασες. Κι ήσουν και τερματοφύλακας στη Θεσσαλονίκη!

*

Από κάποια στιγμή και πέρα ο Μωυσής έπαψε να ενδιαφέρεται για τον αγώνα και κοίταζε πίσω του κάθε λίγο και λιγάκι.

— Ο Ζαχαριάδης, ψιθύρισε κάποια στιγμή.

Ο Λάμπρος γύρισε το κεφάλι και είδε το Ζαχαριάδη να παρακολουθεί τον αγώνα ακίνητος, στηρίζοντας το

πηγούνι του πάνω στα σταυρωμένα του χέρια. Η σταχτοπράσινη καπαρντίνα του έπεφτε αναδιπλωμένη στο κάθισμα. Σηκώθηκε και αποχώρησε από το στάδιο τη στιγμή που ο διαιτητής σφύριξε τη λήξη του πρώτου ημιχρόνου. Σμήνη από παιδάκια έτρεξαν πίσω του, τον κύκλωσαν από παντού· άλλα κρέμονταν από τα χέρια και την καπαρντίνα του και άλλα προσπαθούσαν να σκαρφαλώσουν στην αγκαλιά του.

— Δεν μπορούμε να πάμε έτσι. Γυρίστε στα παιχνίδια σας, για να πάω κι εγώ στη δουλειά μου. Εντάξει;

— Όχι, όχι. Να μείνεις εδώ, μαζί μας! Να μείνεις εδώ, μαζί μας! τιτίβιζαν.

Ο κύκλος των μικρών παιδιών γύρω του μεγάλωνε. Έπηξε ο δρόμος. Ο Ζαχαριάδης προχωρούσε αργά, με δυσκολία.

Απογοητευμένα τ' αγόρια εγκατάλειπαν το χώρο του σταδίου. Απόφευγαν και να μιλήσουν ακόμα. Τόσο πολύ τους είχε στοιχίσει η ήττα της ελληνικής ομάδας.

Ο Γιάνεκ, ο δάσκαλος της φυσικής αγωγής που ήταν παράλληλα και προπονητής των αθλητικών ομάδων στην παιδούπολη, επέστρεφε μαζί τους.

— Τι είπαμε τόσες φορές; Γιατί ξεχνάτε; Ο αθλητισμός δεν είναι λόγια που πετάμε στον αέρα, αλλά αποτέλεσμα μιας επίμονης κι ευγενικής προσπάθειας. Νικάει και δικαιώνεται ο καλύτερος. Όποιος σκέφτεται διαφορετικά δεν πρόκειται να γίνει ποτέ καλός αθλητής, αλλά ούτε και δίκαιος φίλαθλος. Θα είναι καλύτερα να μην παρακολουθεί αγώνες. Βλάπτει την έννοια του αθλητισμού. Στην Αρχαία Ελλάδα στεφάνωναν τους νικητές με δάφνες άσχετα ποιοι ήταν και από πού κατάγονταν. Και ο κόσμος τους έραινε με ροδοπέταλα. Δεν πιστεύω να μην το ξέρετε αυτό;

Σκόρπισαν ντροπιασμένοι.

Ο Λάμπρος κι ο Κώστας έμειναν πίσω κι όπως περνούσαν μέσ' απ' το λιβάδι, είδαν μερικά παιδιά του χωριού τους να κουβεντιάζουν με κάποιον που φορούσε μαύρα ματογυάλια. Πλησίασαν περιέργοι.

— Ο Άγγελος θα είναι, είπε ο Λάμπρος.

Ο χωριανός τους στεκόταν ολόρθος με το κεφάλι ψηλά σαν ν' αγνάντευε. Το σύρσιμο των ποδιών τους στα χόρτα απέσπασε την προσοχή του.

— Μήπως ήρθε κανείς; ρώτησε ξαφνικά.

— Τα ξαδέρφια μου, απάντησε ο Μούλης.

Ο Άγγελος άπλωσε τα χέρια. Τα μαλλιά του ανασάλεψαν, καθώς φυσούσε ελαφρά.

— Πού είστε βρε; Γιατί δε μιλάτε; Για πλησιάστε. Τους φαχούλεψε προσεχτικά. Εσείς βρε, γίνατε παλικάρια. Βρε Μούλη; απευθύνθηκε στον εξαδερφό του πάλι. Έλα εδώ. Ελάτε κι εσείς, τράβηξε και τους άλλους κοντά του. Για σταθείτε δίπλα-δίπλα.

Τον κοίταζαν με περιέργεια. Ο Άγγελος τέντωσε το χέρι του πάνω στα κεφάλια των παιδιών και το έφερε ίσα με το στήθος του.

— Βρε, τι συμβαίνει μ' εσάς; έκανε συγκινημένος. Έχετε το ίδιο μπόι, φαρδιές πλάτες. Για να δω και τα μπράτσα σας; Ε, σαν να 'στε κοριτσόπουλα. Γιατί, μωρέ; Δε γυμνάζεστε;

Έβαλαν όλοι τα γέλια. Ο Άγγελος επανέφερε την κουβέντα στο προηγούμενο θέμα.

— Τι λέγαμε; Α, θυμήθηκα. Ρώτησα να μου εξηγήσετε κάτι.

Κοιτάχτηκαν γεμάτοι αμηχανία. Πώς να του δώσουν να καταλάβει τι σήμαινε ποδοσφαιρικός αγώνας, ποδοσφαιριστές και μπάλα, που δεν είχε δει ποτέ;

Ο Στέφος πέρασε μπροστά από τους άλλους με τη μπάλα στο χέρι.

— Να, πιάσε.

Ο Άγγελος ψηλάφησε τη μπάλα σκεφτικός.

— Τι λέτε, βρε; Με τόσο μεγάλο τόπι παίζουν;

— Και με μεγαλύτερο ακόμα.

Παρασύρθηκε απο τη φαντασία του.

— Ωρέεε, τι θα γινόταν, αν είχαμε ένα τέτοιο τόπι και παίζαμε στ' αλώνια μας. Θα του δίναμε μια κλωτσιά και θα 'φτανε κάτω στο Σαραντάπορο.

Τα λόγια του τους έκανε όλους να ξεκαρδιστούν. Γέλασε και ο ίδιος, αλλά το γέλιο του ήταν σπαραχτικό, γεμάτο πόνο. Ο Λάμπρος νόμισε, πως βρισκόταν πάλι στο αντάρτικο νοσοκομείο και άκουγε την τραχιά κραυγή του ν' αντηχεί στο δάσος. “Γιατί συναγωνιστές; Τόσο δύσκολο είναι να μου λύστε τις γάζες; Θέλω να ξέρω, αν έχω τα μάτια μου, αν βλέπω.”

Ο Δημήτρης σταμάτησε για λίγο καθώς περνούσε δίπλα.

— Έλα παρέκει, έκανε νόημα στο Λάμπρο., Έμαθες ότι ήρθαν τα παιδιά απ' το Λόντεκ,

Δεκαπέντε μήνες περίμενε ο Λάμπρος αυτή τη στιγμή. Άρχισε να τρέμει ολοκληρωτος.

— Πού είναι;

— Ηρέμησε.

Δεν έπαιρνε από συμβουλές, μια σκέψη τον είχε κυριέψει να τρέξει να δει τον αδερφό του.

— Πού είναι; Πώς να πάω να τον δω;

— Στην καινούργια παιδούπολη, πίσω απ' το σιδηροδρομικό σταθμό.

Πολλά παιδιά ακόμα τριγυρνούσαν κι έπαιζαν στους χώρους έξω από την παιδούπολη. Καλύτερη ευκαιρία για να ξεφύγει, δε θα έβρισκε. Ο Κώστας που τον είδε να ξεκόβει, έτρεξε πίσω του.

— Πού πας;

— Ήρθε ο Γιαννάκης.

— Περίμενε. Θα 'ρθω μαζί σου.

Τον ακολούθησαν μερικά παιδιά ακόμα.

Απομακρύνθηκαν με προσοχή, πέρασαν μπροστά από τη μακρινή σειρά των κτιρίων, όπου διαμέναν Έλληνες. Τους κοιτούσαν με απορία. Κάποιοι ρωτούσαν.

— Έλληνόπουλα είστε; Από την παιδούπολη; Πού πάτε;

Τα παιδιά τους προσπερνούσαν χωρίς ν' απαντούν.

Πίσω απ' το σιδηροδρομικό σταθμό ο δρόμος έστρεφε αριστερά και το τοπίο απλωνόταν ομαλά. Από την πάνω μεριά βίλες και κήποι με οπωροφόρα, από την κάτω χωράφια. Τα στάρια κυμάτιζαν ελαφρά. Μεγάλα κτίρια φάνηκαν καταμεσής του κάμπου. Επιτάχυναν το βήμα τους, σίγουροι πια ότι πήγαιναν προς τη σωστή κατεύθυνση.

Η καινούρια παιδούπολη έμοιαζε τόσο πολύ με τη δική τους, που νόμισαν πως βρίσκονταν σ' αυτήν. Ακόμα και η κατασκευή της περίφραξης ήταν παρόμοια: ψηλή με γερά κιγκλιδώματα και πασσάλους στερεωμένους σε τιμεντένιο τοίχο, ένα μέτρο πάνω από το έδαφος.

Πλησίασαν στο φράχτη, μακριά από την πύλη. Μέσα γρασίδι, κτίρια δεξιά και αριστερά. Ένα ακόμα με διπλή είσοδο και πλατιά σκαλιά ήταν απέναντι. Ανάμεσα σε μερικές κοπέλες που κατέβαιναν τα σκαλιά ο Στέφος αναγνώρισε την αδερφή του.

— Κούλα! Κούλα! φώναξε.

Η Βασιλική έφτασε τρέχοντας, περνώντας μέσα από το γρασίδι.

— Αδερφούλη μου! Αδερφούλη μου! Άπλωσε τα χέρια της μέσα από τα κάγκελα. Σίμωσε, σίμωσε να σε φιλήσω.

Η περίφραξη ήταν πυκνή. Δεν μπόρεσε να εκπληρώσει την επιθυμία της.

— Αχ, αδερφούλη μου! έκανε και τράβηξε μέσα τα χέρια του που τ' ασπαζόταν κλαίγοντας.

Ο Λάμπρος παρακολουθούσε μια τ' αδέρφια και μια τα παιδιά που έβγαιναν απ' το κτίριο. Γεμάτος ανυπο-

μονησία, στράφηκε στην αδερφή του Στέφου.

— Κούλα...

Η Βασιλική κοίταξε προς το μέρος του σκουπίζοντας τα δάκρυά της.

— Λάμπρο εσύ; Δε σε πρόσεξα. Το Γιαννάκη περιμένεις;

— Ναι. Ξέρεις πού είναι;

— Περίμενε, σαν να τον είδα στην τραπεζαρία.

Χρόνος του φάνηκαν τα λίγα λεπτά που περίμενε. Τα μάτια του θόλωσαν, καρφωμένα στην πόρτα. Η Βασιλική και μια άλλη κοπέλα εμφανίστηκαν κρατώντας το Γιαννάκη.

“Μα άλλαξε τόσο πολύ;” αναρωτήθηκε ο Λάμπρος συγκρατώντας τα δάκρυά του. Στρουμπουλός, με ξανθοκόκκινα σγουρά μαλλιά ο Γιαννάκης σταμάτησε απότομα στρέφοντας τα μάτια στα κορίτσια.

— Λέτε ψέματα. Αυτός δεν είναι ο αδερφός μου, είπε και τραβήχτηκε πίσω προσπαθώντας να ξεφύγει από τα χέρια τους.

Ένα δυνατό σφίξιμο σαν εκείνο του χωρισμού, ένιωσε ο Λάμπρος στο λαιμό του.

— Γιαννάκη... με ξέχασες; Δε με γνωρίζεις;

Θολή η μορφή του αδερφού του αναδυόταν στα μάτια του Γιαννάκη.

— Ο Λάμπρος δεν ήταν τόσο μεγάλος..., είπε χαμένος στην πλάνη της μνήμης του.

— Έλα, κοίτα εδώ, ανασήκωσε το μανίκι του ο Λάμπρος. Ξέχασες που 'χα το χέρι μου δεμένο και μου 'λεγες να μην κλαίω, θα περάσει;

Ο Γιαννάκης έπεσε κάτω και χτυπιόταν κλαίγοντας, όπως έκανε μικρός σαν δεν του γινόταν το χατίρι και τον έπιανε πείσμα.

— Γιαννάκη. Σήκω. Έλα πιο κοντά να σε δω.

Σηκώθηκε και πλησίασε σκουπίζοντας τα δάκρυα με τη γροθιά του.

— Γιατί έφυγες και δε με πήρες μαζί σου; Εγώ έψαχνα να σε βρω, είπε με παράπονο.

— Δεν μπόρεσα, είπε ο Λάμπρος και γαντζώθηκε στο φράχτη.

*

Τα σήματα της βραδινής σύναξης έφτασαν στ' αφτιά τους. Έτρεξαν να προλάβουν. Τα τμήματα βρίσκονταν ήδη στο μέρος της συγκέντρωσης και οι υπεύθυνοι έδιναν αναφορά, όταν έφτασαν κατάκοποι.

Ο Λάζος ανάφερε:

— Τρίτο τμήμα πέμπτου κτιρίου. Σύνολο μαθητών εξήντα πέντε. Παρόντες όλοι, είπε δυνατά.

Ο Μόκας άκουγε με τα μάτια του στραμμένα στο βάθος.

— Μέτρησες καλά;

— Μάλιστα, συναγωνιστή, κορδώθηκε εκείνος.

Σούφρωσε τα φρυδιά του ο δάσκαλος.

— Μετά την αναφορά να παραμείνεις στη θέση σου! είπε νευρικά.

Ήταν ήπιος κι ευγενικός άνθρωπος, αγαπητός απ' όλους. Ο τόνος της φωνής του προκάλεσε ψιθύρους. Οι γραμμές των τμημάτων κυμάτισαν. Κάλεσε τους παραβάτες να βγούνε μπροστά.

— Μάντηδες, Χαλκιά και η παρέα τους. Πλησιάστε! Σταθείτε εδώ!

Στάθηκαν δίπλα στο Λάζο. Εκατοντάδες μάτια καρφώθηκαν πάνω τους. Ο Μόκας τους κοίταξε από πάνω μέχρι κάτω.

— Τους γνωρίζετε; στράφηκε στα παιδιά. Όποιος δεν τους γνωρίζει, ας τους κοιτάξει καλά. Είναι οι ήρωες της μέρας. Θα αναρωτηθείτε, βέβαια, τι έκαναν. Αυτό απασχολεί κι εμάς.

Ο Στέφος σήκωσε το χέρι.

— Να βοηθήσω συναγωνιστή να λυθεί η απορία; είπε ειρωνικά κοιτάζοντας τριγύρα.

Περίμενε να γίνει πάταγος, ν' ακούσει χαχανητά, όπως συνέβαινε συχνά, όταν έλεγε τ' αστεία του, μα δεν ακούστηκε τίποτα. Κατέβασε τα μούτρα. Ο δάσκαλος έκανε μερικά βήματα μπροστά.

— Τον ακούσατε; Νιώθει αδικημένος. Σε λίγο θ' απαιτήσει να του ζητήσουμε και συγνώμη. Γιατί λέτε; Γιατί, νομίζει, όπως κι οι άλλοι της παρέας του, ότι μπορεί να πιστέψουμε στα παραμύθια του. Ακούστε, λοιπόν. Τ' απόγευμα, αυτός κι η παρέα του, πιστεύω να τους γνωρίσατε πια όλοι σας, ο ένας εξυπνότερος από τον άλλο, βγήκαν στην πόλη και περιφέρονταν εδώ κι εκεί, εκθέτοντας όλους μας.

Ο Λάμπρος κοιτούσε το δάσκαλο ξαφνιασμένος. “Μου έκανε τόσα καλά. Τώρα γιατί μου συμπεριφέρεται έτσι;”

— Δεν κάναμε κανένα κακό. Τ' αδέρφια μας πήγαμε να δούμε, είπε αυθόρμητα.

Ο δάσκαλος βιάστηκε να επιβάλλει την απόφασή του.

— Όπως βλέπετε δε λένε να μετανοήσουν για ό,τι έκαναν. Αυτό είναι κακό σημάδι. Για τη στάση τους και μόνο πρέπει να τιμωρηθούν. Λοιπόν. Δε θα τους πλησιάσει και δε θα τους μιλήσει κανένας για μια βδομάδα. Η τιμωρία αυτή αφορά και τον υπεύθυνο του τμήματος, γιατί προσπάθησε να τους καλύψει. Είναι αυτονόητο ότι από τούτη τη στιγμή χάνει το βαθμό του. Ακούσατε όλοι;

— Ακούσαμε..., αντήχησαν μακρόσυρτες φωνές.

Τα τμήματα άρχισαν να αποχωρούν. Ο Λάμπρος βάδιζε ανάμεσα στους άλλους τιμωρημένους αδιάφορος, λες και η τιμωρία δεν τον αφορούσε καθόλου. Ο Λάζος, όμως, ήταν απαρηγόρητος, ένιωθε αδικημένος περισσότερο απ' όλους. Έχασε το πόστο του για μια ανοησία. Ο Στέφος προχωρούσε σφιγμένος, ιδροκοπώντας. Ξαφνι-

κά ξαλάφρωσε και ανάσανε με ανακούφιση. Πίσω ο Μωυσής έφτυνε συνέχεια.

— Βρόμισες σαν ψόφιο σκυλί, φώναξε.

— Πρόσεχε, γιατί θα σε τιμωρήσουν, αν σ' ακούσουν να μου μιλάς, απάντησε ο Στέφος αμολώντας ολόκληρη δεσμίδα.

Οι άλλοι χαχάνισαν.

— Μπράβο, ρε Στέφο. Ριξ' του ακόμα μία! Και πιο δυνατή. Σαν τα κανόνια του Κρουπ⁴⁹, σαν τις κατιούσες⁵⁰, για να μάθει να σέβεται τις αποφάσεις.

— Κοροϊδεύετε, ε; Θα σας δείξω εγώ, τους απείλησε.

— Τι θα κάνεις, μωρέ;

Δεν αποκρίθηκε. Μετά από λίγο οι ζυγοί λυθηκαν. Οι τιμωρημένοι σταμάτησαν σε μια γωνιά. Ο Μωυσής έστησε караούλι και τους παρακολούθησε άγρυπνος.

— Αν βγάλετε άχνα, πάει, έφτασα στο Μόκα.

— Εσάς απαγόρευσε να μας μιλάτε κι όχι εμάς να μιλάμε μεταξύ μας, είπε ο Στέφος.

— Έφυγα κιόλας, επανέλαβε την απειλή του.

Ο Στέφος δεν μπόρεσε να υποφέρει την προκλητικότητα του.

— Γλειφιντζούρι! Στέκεις εδώ και μας σκανταλίζεις, για να πας μετά να μας κατηγορήσεις. Δεν ντρέπεσαι λιγάκι; Έτσι κάνουν οι φίλοι;

Πιο προσβλητικά λόγια δεν περίμενε ν' ακούσει. Ο Μωυσής όμως τον κοίταξε με συμπάθεια.

— Σου πέρασε το κόψιμο;

— Να μη σε νοιάζει.

— Ρωτώ, για να προλάβω να φύγω, πριν βρωμίσεις την αυλή. Ξαναγέλασαν όλοι, ενώ ο Στέφος τον αγριοκοίταξε.

— Θα σου δείξω εγώ.

Στάθηκαν αντίκρυ ο ένας στον άλλο σαν αναφουφουλιασμένα κοκόρια.

*

Με δάκρυα στα μάτια η Αθηνά πλησίασε τον αδερφό της.

— Τι έκανες και σε τιμώρησαν;

Ο Λάμπρος την κοίταξε ήρεμα.

— Δεν άκουσες; Πήγα να δω το Γιαννάκη.

— Τον είδες; Είναι καλά; Μεγάλωσε;

— Δε θα τον γνωρίσεις.

Η αδερφική έγνοια του Λάμπρου τη γέμισε περηφάνεια και σιγουριά. Ηρέμησε.

— Πότε θα πάμε να τον δω κι εγώ;

— Μόλις τελειώσει η τιμωρία μου.

— Να περιμένω τόσο; αναστέναξε.

— Τι είναι μερικές μέρες μπροστά σ' ενάμιση χρόνο που περιμέναμε; Θα δεις, θα περάσουν χωρίς να το καταλάβεις.

Με ήσυχη τη συνείδησή του ότι έκανε αυτό που έπρεπε, ο Λάμπρος τριγυρνούσε ξέγνοιαστος εδώ και εκεί. Περνώντας το στενό μέσ' από τις τριανταφυλλιές, για να βγει στο ανάκλιμα, δεν πρόσεξε τα κορίτσια που καλύφθηκαν στα κλαριά, ούτε τη Λευτερία που βγήκε από το μακροστόμιά του.

— Τι ζητάς εδώ;

— Για χασε. Δεν ήξερε τι ν' απαντήσει.

— Δε θα μ' αφήσεις να περάσω; τον ξάφνιασε πάλι.

— Να περάσεις;

— Γιατί; Απογορεύεται; είπε προκλητικά.

Ξεθάρρεψε, άπλωσε τα χέρια του διάπλατα.

— Δοκίμασε, αφού είσαι τόσο περίεργη.

Η Λευτερία σίμωσε λιγάκι. Αυτός συνέχισε να στέκει ακίνητος κρατώντας την ίδια στάση. Το χαρούμενο μικροσκοπικό είδωλό της καθρεπτιζόταν στα μάτια του.

— Α, εσύ είσαι πολύ απείθαρχος, θα ζητήσω να σε τιμωρήσουν, είπε παιχνιδιάρικα.

— Να με τιμωρήσουν; Γιατί; κάρφωσε το βλέμμα στο λαμπερό πρόσωπό της λες και ήθελε να ανακαλύψει κάτι.

Του κούνησε το δαχτυλάκι της.

— Η τιμωρία μου θα 'ναι πολύ σκληρή.

Οι συμμαθήτριες πετάχτηκαν πίσω από τις τριανταφυλλιές.

— Α, πουλάκι μου, εδώ είσαι; έκανε η Σταυρούλα. Λοιπόν, θα 'ρθεις μαζί μας. Και πρόσεξε, καημένε, αν αρνηθείς να μας ακολουθήσεις, θα σε πάρουμε με το ζόρι.

— Γιατί;

— Ξέχασες; Μας υποσχέθηκες κάτι και πρέπει να κρατήσεις το λόγο σου.

— Έχετε δίκιο. Δε φοβάστε, όμως, μήπως σας τιμωρήσουν, που μου μιλάτε;

Γέλασαν εύθυμα.

— Τόσο σοβαρά το πήρες;

Έφτασαν στην τάξη χαρούμενες. Μερικές μαθήτριες μελετούσαν ακόμα.

— Δε βλέπετε που διαβάζουμε; αντέδρασε κάποια.

— Μην ανησυχείτε, δεν πρόκειται να σας ενοχλήσουμε.

Στάθηκαν στην άκρη. Ένα χαρτόνι και γεωμετρικά όργανα ήταν πάνω στον πάγκο. Η Γεωργία έγραφε στην εφημερίδα του τοίχου τις τελευταίες λέξεις. Τέσσερις στήλες, καλογραμμένες με τον όμορφο χαρακτήρα της. Μόνο οι χώροι που προορίζονταν για τον τίτλο και για κάποιο σκίτσο ήταν κενοί. Η Γεωργία άφησε την πένα και στάθηκε σιωπηλή, ενώ οι άλλες κοπέλες φρόντισαν να μη του λείπει τίποτα του Λάμπρου, ούτε μολύβι, ούτε χάρακας μα ούτε και νερομπογιές. Ο ίδιος πρόλαβε στο μεταξύ να διαβάσει το κείμενο.

— Ωραίο είναι. Εσύ το 'γραφες;

Σεμνή και λιγομίλητη η Γεωργία απέφυγε ν' απαντήσει.

— Αφού γράφεις την επικεφαλίδα, θα μπορέσεις να σκισάρεις κάτι σε τούτο το μέρος; του είπε παρακλητικά.

— Σαν τι;

Άνοιξε το μπλοκ της ζωγραφικής κι έβγαλε ένα σκιστάκι, που έδειχνε μια κοπελίτσα να κοιτάζει ψηλά κρατώντας λίγα αγριολούλουδα, που φαίνονταν να πέφτουν από τα χέρια της. Πίσω, στο φόντο της εικόνας τα χρώματα της ανοιξιάτικης φύσης αναδύονταν μέσ' από καπνούς κι από συντρίμια.

— Τι λες για τούτη τη ζωγραφιά; Τη μεταφέρεις στην εφημερίδα;

— Ω! Συνδέεται με το περιεχόμενο.

— Τι λες; Κάνεις μια προσπάθεια;

— Σιγά, καλέ. Θα του γυρέψτε τον ουρανό με τ' άστρα, αντέδρασε η Λευτερία.

— Νομίζω πως θα 'ναι καλύτερα να κολλήσουμε την ίδια, απάντησε ο Λάμπρος.

Η Γεωργία αποτραβήχτηκε διακριτικά.

Σε λίγο η εφημερίδα ήταν έτοιμη. Είχε, όμως, αρκετές μουντζούρες. Η Γεωργία άρπαξε τη γομολάστιχα, αλλά, ενώ πάσχιζε να καθαρίσει τα ίχνη από το γραφίτη, το χαρτόνι γέμισε μαυρίλες.

— Τι κάνουμε τώρα; Αυτές οι μουντζούρες πώς βγαίνουν;

— Μια στιγμή, είπε ο Λάμπρος.

Οι κοπέλες κοιτάχτηκαν παραξενεμένες. Δεν πέρασαν λίγα λεπτά και ο Λάμπρος επέστρεψε κρατώντας μια φέτα φωμί. Τη λιάνισε καλά κι έτριψε με τα τρίμματα το χαρτόνι. Μουντζούρες και μολυβιές εξαφανίστηκαν. Οι κοπέλες πέταξαν από τη χαρά τους.

— Σαν καινούριο φαίνεται.

— Ναι. Δεν μπορώ να το πιστέψω.

Ο Λάμπρος και η Λευτερία στέκονταν πλάι-πλάι

προσπαθώντας και οι δυο να κρύψουν καλά τα πραγματικά τους συναισθήματα. Έσκυψαν να μαζέψουν τα τρίμματα.

— Τι κρίμα να χαλάμε το ψωμί; είπε η Λευτερία.

— Δεν το κάναμε σκόπιμα.

— Θα μας τιμωρήσει ο Θεός.

— Ακόμα; Λίγο υποφέραμε ως τώρα; Λίγο πεινάσαμε στην Αλβανία;

— Μόνο στην Αλβανία; Στα σπίτια μας; Στη Ρουμανία; είπε η Σταυρούλα.

— Σταμάτα. Δε θέλω να τα θυμάμαι.

— Εγώ να δείτε, πρόσθεσε ο Λάμπρος, που ονειρεύομαι ακόμα καρβέλια, κι όταν ξυπνάω, σκέφτομαι τι πρέπει να κάμω, για να μη μου λείπει το ψωμί ποτέ στη ζωή μου.

— Πάψε, βρε Λάμπρο, με τρομάζεις. Θέλω να τα ξεχάσω πια αυτά, παρατήρησε η Σταυρούλα.

Οι πικρές μνήμες όμως έρχονταν συνέχεια στο νου τους.

Μαθήτριες με την
σχολική τους στολή.

XIV

Το προσωπικό της παιδούπολης κατέφτανε στο πέμπτο κτίριο κι έμπαινε στη λέσχη. Μέχρι να συγκεντρωθούν όλοι, ο Μόκας πρόλαβε να περάσει από τα δωμάτια. Τα παιδιά ετοιμάζονταν να πέσουν στα κρεβάτια τους.

— Μάντη, ξάπλωσες κιόλας; Σήκω και ντύσου γρήγορα. Θα 'ρθεις μαζί μου.

Η λέσχη έπιανε το ένα τέταρτο του ορόφου, με δυο εισόδους και πολλά παράθυρα, όλα από τη μία μεριά. Τριγύρω, στους τοίχους, προσωπογραφίες γενειοφόρων, τοποθετημένες πρόσφατα ανάμεσα στα τοπιά και τους πίνακες με τα εξωτικά πορτριά από μακρινές χώρες, που μέχρι τότε διακοσμούσαν την αίθουσα. Ο Μόκας έδειξε στο Λάμπρο μια θέση στην πρώτη σειρά, κάθισε και ο ίδιος δίπλα του. Ο Λάμπρος βρέθηκε σε λίγο ανάμεσα στους διευθυντές· κοκκίνησε ολόκληρος. Θ' ανταποκρινόταν στα καθήκοντα του διερμηνέα που του ανάθεσαν; Άρχισε η συζήτηση. Ο Λάμπρος δεν μπορούσε να καταλάβει γιατί οι ομιλητές επανέρχονταν στο ίδιο θέμα. Βαριεστημένος μετάφραζε τα χιλιοειπωμένα.

Ο Κοβάλσκι σηκώθηκε να δευτερολογήσει. Το ροδόλευκο πρόσωπό του αντανακλούσε απαλή λάμψη. Με τα πρώτα του λόγια τράβηξε την προσοχή όλων.

— Ακούγοντας τις τοποθετήσεις των συναδέλφων, μια ζοφερή εικόνα ήρθε στο νου μου, είπε ο Κοβάλσκι. Τα Ελληνόπουλα τα παρέλαβα μαζί με τους συνεργάτες μου, πριν φτάσουν στη χώρα μας ακόμα. Είχαν σοβαρά προβλήματα υγείας, σωματικά και ψυχολογικά. Είχαν

όμως και μια οξεία αντίληψη, πολύ σπάνια για την ηλικία τους. Όλα αυτά συγκροτούσαν μια περίπλοκη ψυχροσύνη, την οποία έπρεπε να λάβουμε υπόψη για τη σωστή ανατροφή τους. Δε θα ήταν υπερβολή αν έλεγα ότι παρ' όλες τις δυσκολίες, τις ελλείψεις και τις αδυναμίες μας, κατορθώσαμε να διεισδύσουμε στον ψυχικό κόσμο αυτών των παιδιών, να κατανοήσουμε τα προβλήματά τους και να δημιουργήσουμε την κατάλληλη ατμόσφαιρα, ώστε ν' απαλλαγούν από τα ψυχικά τραύματα που τους άφησε ο πόλεμος. Το τελευταίο διάστημα παρατηρούμε και πάλι παρόμοια προβλήματα. Τα παιδιά απομονώνονται, γίνονται νευρικά. Για να μη νομίσει κανείς ότι αυτά που λέω είναι προϊόν φαντασίας, αναφέρω ένα παράδειγμα. Ρώτησα κάποια αγόρια γιατί στέκονται παράμερα στενοχωρημένα και δεν παίζουν με τους άλλους; Ξέρετε ποια ήταν η απάντηση; "Μας τιμώρησαν, επειδή παραβιάσαμε τον κανονισμό."

Στο σημείο αυτό ο Λάμπρος χαμήλωσε το κεφάλι.

— Η απομόνωση του παιδιού από το περιβάλλον του για οποιαδήποτε παράπτωμα και με οποιονδήποτε τρόπο δε συμβιβάζεται με την παιδαγωγική δεοντολογία, πρόσθεσε. Είμαστε αντίθετοι τόσο στη λογική της τιμωρίας των παιδιών όσο και στην εμμονή μερικών συναδέρφων να δικαιολογούν το μέτρο αυτό.

Ο Μόκας πήρε αμέσως το λόγο.

— Το ζήτημα αυτό, όπως και τόσα άλλα, μας προβλημάτισε σοβαρά. Πάντως, ό,τι κάνουμε το κάνουμε για το καλό των παιδιών μας. Φέρουμε ευθύνη για την υγεία, τη σωματική τους ακεραιότητα αλλά και για την ίδια τη ζωή τους. Ίσως εξαιτίας αυτής της ψυχολογικής φόρτισης να εφαρμόζουμε μέτρα που φαίνονται σκληρά. Αναμφισβήτητα, θα πρέπει να ήμαστε πιο προσεχτικοί στη δουλειά μας, να βλέπουμε τα προβλήματα των παιδιών μας, ώστε να συμβάλλουμε πραχτικά στη λύση τους και με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Στο ζήτημα της ψυχικής σύμπνοιας, στο οποίο αναφέρθηκαν και άλλοι ομιλητές, ο Κοβάλσκι ζήτησε πάλι το λόγο.

— Να με συγχωρείτε, αγαπητοί μου, για την κατάχρηση της καλοσύνης σας, είπε ταπεινά. Βεβαίως, υπάρχουν προβλήματα, η λύση των οποίων δεν εξαρτάται μόνο από μας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όμως, η ευθύνη είναι εξ ολοκλήρου δική μας. Και όταν λέω δική μας, εννοώ όλων μας, χωρίς καμιά διάκριση. Σας το λέω αυτό για να μη δημιουργηθεί κάποια παρεξήγηση.

Όλες αυτές τις ώρες ο γυμνασιάρχης άκουγε τους ομιλητές με προσοχή, κρατώντας σημειώσεις. Έδειχνε να τον ενδιαφέρει και η πιο ασήμαντη λεπτομέρεια.

— Ακούσαμε διάφορες απόψεις οι οποίες συμπίπτουν, κατά τη γνώμη μου, σε μεγάλο βαθμό. Η εκπαιδευτική επιτροπή θα τις μελετήσει με προσοχή όλες και θα προτείνει τρόπους αντιμετώπισης του θέματος, οι οποίοι θα τεθούν στην κρίση σας, είπε κλείνοντας τη σύσκεψη.

Η αίθουσα άρχισε ν' αδειάζει. Ο γυμνασιάρχης, παρόλο που ήταν αργά, έκανε ένα γύρω στην αίθουσα κοιτάζοντας τις προσωπογραφίες των γενειοφόρων. Ένας νεαρός δάσκαλος τον ακολούθησε.

— Θεωρήσαμε πως ήταν αναγκαίο να αναρτήσουμε τα πορτρέτα των αγωνιστών του Ήλιντεν⁵¹, για να μάθουν τα παιδιά την ιστορία του λαού μας, είπε με θέρμη.

— Επιβάλλεται να διατηρούμε στη μνήμη μας τους μεγάλους άντρες και να εκτιμούμε τη συνεισφορά τους ανάλογα με τη συμβολή τους, παρατήρησε ο γυμνασιάρχης.

Ο νεαρός δάσκαλος ανταπάντησε με πάθος.

— Αυτά τα ονόματα αποτελούν τα σύμβολα των εθνικών μας οραματισμών, όπως του Κοραή, του Ρήγα και του Κολοκοτρώνη για τους Έλληνες. Η θυσία τους δείχνει το δρόμο που πρέπει ν' ακολουθήσει ο λαός μας για την εθνική του αυτοδιάθεση.

Ο γυνασιάρχης κούνησε το κεφάλι αποδοκιμαστικά.

— Η ιστορία του τόπου μας δεν αρχίζει με την ανατολή του αιώνα μας. Όποιος αγνοεί το γεγονός αυτό και προβαίνει σε παρόμοιες ενέργειες γίνεται αίτιος ανάπτυξης εθνικιστικών εξάρσεων.

— Τι εννοείτε; αντέδρασε ο συνομιλητής του.

— Είναι απλό το τι εννοώ. Αυτοί που επινόησαν τούτη τη διακόσμηση απλούστευσαν πολύ τα πράγματα.

— Αντίθετα. Θέλησαν να παρουσιάσουν την πραγματικότητα που διαμορφώνεται και διεκδικεί τη θέση της στην Ιστορία αλλά, ίσως, και στην ίδια τη ζωή, την οποία δεν μπορεί ν' αγνοεί κανένας. Γιατί, σε όλους είναι γνωστό· το αίμα που χύνεται, δεν πάει χαμένο, πρόσθεσε με πάθος.

Όσοι έτυχε να είναι παρατηρητές της απρόσμενης διένεξης, βιάστηκαν ν' απομακρυνθούν.

— Άναψε φωτιές ο γυμνασιάρχης. Να δούμε πώς θα ξεμπλέξει.

— Αφού δε σκέφτηκε κι άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου, ας θερίζει τώρα θύελλες.

— Δεν είναι έτσι, διέκοψε ο αεροπόρος. Αυτός είχε το σθένος να σηκώσει τ' ανάστημά του και να πει αυτό που πρέπει. Ποιος θα το αποτολμούσε από μας;

— Σας υποσχέθηκα να πιούμε ένα κρασάκι μετά την σύσκεψη, είπε ο Μόκας.

Κατέληξαν στο δωμάτιό του.

Το μεγάλο όραμα του Ρήγα αναζωπύρωσε τη συζήτηση.

— Μόνο αν πραγματοποιούνταν οι ιδέες του Ρήγα, θα ηρεμούσαν τα Βαλκάνια.

— Αυτό πιστεύουν πολλοί. Μπορούσε να πετύχει όμως;

— Τότε όχι, ήταν αδύνατο, αλλά θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στις μέρες μας, αν οι ηγεσίες του επαναστατικού κινήματος στις βαλκανικές χώρες ακολουθούσαν άλλη τακτική.

— Έχει πέσει πολύ νερό, και πέφτει ακόμα, στο μύ-

λο του εθνικισμού, ώστε να σταματήσουν οι μυλόπετρες ν' αλέθουν τις πανανθρώπινες ιδέες και να ξεχαστούν τα πάθη.

— Αν εφαρμόζαμε σωστή πολιτική, θα είχαν ήδη ξεχαστεί.

— Αποτολμήσαμε και να το αποτέλεσμα: καταστρέψαμε ολόκληρο κίνημα και δεν ξέρουμε αν ορθοποδήσει ποτέ.

Ο ανάπηρος απευθύνθηκε στον οικοδεσπότη.

— Δε νομίζω να μας κάλεσες εδώ, για να λύσουμε το Βαλκανικό; είπε ξαφνικά.

— Σωστά. Υπάρχουν κι ευχάριστα πράγματα.

Ο Μόκας άνοιξε τη δίφυλλη ντουλάπα. Δεξιά κρέμονταν ένα κοστούμι και μερικά πουκάμισα, ενώ αριστερά, στα ράφια, υπήρχαν λίγα τρόφιμα, ένα μπουκάλι κρασί και κρασοπότηρα.

— Θέλω να σας αποδείξω ότι δεν είμαι μόνο λόγια αλλά και έργα, είπε χωρατεύοντας.

Άφησε το μπουκάλι και τα ποτήρια στο τραπέζι. Τον κοίταξαν έκπληκτοι.

— Ομολογώ πως δεν περίμενα κάτι τέτοιο.

— Να υπήρχε και η πιατέλα με τα παιδάκια ή τα θαλασσινά, βυθίστηκε σε ρεμβασμούς ο αεροπόρος.

— Τα σκέφτηκα κι αυτά, αλλά ήταν αδύνατο να το πραγματοποιήσω. Σοφίστηκα όμως κάτι άλλο.

Πέρασαν λίγα λεπτά. Η πόρτα άνοιξε διάπλατα και φάνηκαν μερικά γελαστά πρόσωπα. Σαν να μπήκε φως στο δωμάτιο.

— Αργήσαμε λιγάκι, αλλά φτάσαμε όλοι, όπως βλέπετε, είπε ο Γιάνεκ κι υποκλίθηκε, για να περάσουν πρώτα οι γυναίκες.

Βλέποντας το τραπέζι στρωμένο, η Χαλίνα αναφώνησε:

— Ω! Τι έκπληξη! Μας κάνετε να κοκκινίζουμε.

— Μερικά πράγματα είναι γυναικεία υπόθεση. Να το

ἔχετε υπόψη για το μέλλον, επισήμανε η δεύτερη, η οποία κρατούσε ένα δίσκο με πιατάκια γεμάτα μεζέδες.

— Δεν έχεις δίκιο, αγαπητή μου, παρατήρησε ο Γιάννεκ. Η πρωτοβουλία είναι προνόμιο των αντρών. Για να μην μπερδεύουμε τους ρόλους μας, δηλαδή.

Η Χαλίνα γέλασε σαρκαστικά.

— Ν' αλλάξετε, συνάδερφε. Είναι όρος ισονομίας των δύο φύλων, διαφορετικά δεν πρόκειται ν' απολαύστε τίποτα απ' τη ζωή.

— Σας το παραχωρούμε αδιαμαρτύρητα το δικαίωμα αυτό.

— Θα 'ταν παράλογο να μην το κάνετε, αφού μας φορτώνετε με πρόσθετα βάρη.

Πότε το τραπέζι γέμισε αλλαντικά, τυριά, αγγουράκια τουρσί και ψάρια παστά σε ρολό με φιλοκομμένο κρεμμυδάκι, δεν πρόλαβαν ν' αντιληφτούν.

Ο Γιάννεκ παραμέρισε το μπουκάλι με το κρασί και γέμισε τα ποτήρια βούτκα⁵².

— Να προτιμάτε τη βούτκα μας, συνάδερφοι είναι ό,τι πρέπει για έναν τέτοιο καιρό.

Υψωσαν τα ποτήρια. Ο Αναστάσης κατέβασε μονοκοπανιά το οινόπνευμα. Τα μάτια του πετάχτηκαν έξω, φλόμωσε.

— Αμάν! Τι 'ναι τούτο; Νερό! Νερό, παιδιά! Καίγομαι!

— Τα επόμενα θα κατέβουν ευκολότερα, γέλασε ο αεροπόρος.

— Καίγομαι, σας λέω, επανέλαβε με πιασμένη αναπνοή.

Η Χαλίνα πετάχτηκε πάνω, πήρε ένα μεζέ στο πιρούνι και το έφερε στα χείλη του.

— Η βούτκα συνοδεύεται με καλό μεζέ, αν και δεν το συνηθίζουν όλοι. Σε σας πάντως συνιστώ να μην αγνοήσετε τη συμβουλή μου.

— Τι να σου κάμουν οι μεζέδες; Εδώ χρειάζεται ολόκληρος Βιστούλας, για να σβήσει η κάψα μου, είπε ο

Αναστάσης, καθώς αισθάνθηκε καλύτερα.

Πάνω στο κέφι ο Γιάννεκ άρχισε να τραγουδάει:

“ Ρίξτε κρασί, ρίξτε κρασί, το γλέντι μας ν’ ανάψει
κι όποιος μαζί μας δε θα πιει φωτιά να τον εκάψει.”

Η Χαλίνα άκουγε γελαστή κοιτάζοντας τους νέους συναδέρφους.

— Πόσο θα ’θελα ν’ ακούσω ένα ελληνικό τραγούδι.
’Οχι, βέβαια, σαν αυτά που ακούμε κάθε μέρα, είπε μό-
λις σταμάτησε ο Γιάννεκ. Συνάδερφοι, τραγουδήστε μας
κάτι, παρακαλώ.

Κοιτάχτηκαν μεταξύ τους αναποφάσιστοι.

— Να τραγουδήσουμε με τέτοιες φωνές; ’Οχι. Θα γε-
λάσει και το παρδαλό κατσίκι, είπε ο Αναστάσης.

Οι παιδονόμες παραξενεύτηκαν.

— Μα γιατί; Οι Έλληνες έχουν ωραία μουσική και
τραγουδούν θαυμάσια. Η Κάλας μόνο Ελληνίδα μπο-
ρούσε να είναι.

Το άστρο της μεγάλης τραγουδίστριας ανάτελλε στον
ορίζοντα και οι φωτεινές του ανταύγειες έφταναν και
στα πιο απόμακρα σημεία της υφηλίου. Δεν κατόρθω-
σαν, όμως, να διαπεράσουν τον κουρνιαχτό του πολέ-
μου, που αιωρούνταν ακόμα πάνω από την πατρίδα της.

— Η Κάλας πού τραγουδάει τώρα; Στο Παρίσι ή στη
Σκάλα του Μιλάνου;

Τ’ όνομα αυτό τους ήταν εντελώς άγνωστο.

— Να ρωτούσαν για τη Βέμπο ή για το Γούναρη, το
καταλαβαίνω, μα για να ρωτάνε γι αυτήν, θα ’ναι σπου-
δαία, παρατήρησε ο Αναστάσης.

— Είναι αλήθεια ότι η Κάλας είναι κόρη τσοπάνη;

— Δεν το ξέρουμε. Αλλά τι σημασία έχει; Αξιόλογοι
άνθρωποι προέρχονται απ’ όλα τα στρώματα του λαού
μας, όπως συμβαίνει εξάλλου σε κάθε χώρα. Η μεγαλο-
σύνη πηγάζει από το αθάνατο πνεύμα των λαών, απά-
ντησε ο Μόκας.

Ο αεροπόρος βιάστηκε να τον διακόψει.

— Την επόμενη φορά, σας το υπόσχομαι, αφού παραλάβω το μπουζούκι που παράγγειλα, θα σας παρουσιάσω ολόκληρο πρόγραμμα.

— Μας καταδικάζετε, δηλαδή, να περιμένουμε;

Ο Γιάννεκ έκανε νόημα διακριτικά στη φίλη του.

— Εγώ θα 'θελα να μάθω ένα πράγμα, αν είναι δυνατόν: πώς ένας μικρός λαός κατόρθωσε να βρίσκεται στο προσκήνιο της ιστορίας επί χιλιάδες χρόνια και να προκαλεί το θαυμασμό της ανθρωπότητας;

Η Χαλίνα τον κοίταξε γελώντας και πάλι.

— Δεν κατόρθωσες να λύσεις την απορία σου στη διάρκεια των σπουδών σου, μελετώντας του κόσμου τα συγγράμματα, και θες να τη λύσεις τώρα με θολό μυαλό;

Σιωπηλός ξαναγέμισε τα ποτήρια. Πριν πιούνε και πάλι στη φιλία τους, ο Αναστάσης τράβηξε την προσοχή του.

— Πρέπει να ομολογήσω ότι μένω κατάπληκτος από τις γνώσεις σας για την Ελλάδα. Δυστυχώς, δεν μπορώ να πω το ίδιο και για τον εαυτό μου. Το μόνο πράγμα που έμαθα στο σχολείο για τη χώρα σας ήταν ότι έχω πολύ πετροκάρβουνο.

Τσουγκρισαν πάλι τα ποτήρια και η ατμόσφαιρα τραπεζαριάς έγινε πιο ζεστή.

*

Μια μέρα τα παιδιά άκουσαν ότι η πρώτη παιδούπολη μετονομάστηκε σε παιδούπολη Νίκου Ζαχαριάδη και η δεύτερη σε παιδούπολη Λάζαρου Τερπόφσκι⁵³. Δέχτηκαν την απόφαση με αισθήματα χαράς και περηφάνειας. Τότε έμαθαν επίσης ότι όσα ήταν κάτω των δεκάξι ετών θα συγκεντρώνονταν στην πρώτη παιδούπολη και τα μεγαλύτερα στη δεύτερη. Για το χρόνο που θα εφαρμοζόταν η απόφαση δεν έγινε λόγος.

— Συναγωνιστή, πότε θα γίνει αυτό; ρώτησε ο Λάμπρος.

Ο Αναστάσης, που ανακοίνωσε την απόφαση, απάντησε:

— Μετά τη λήξη της σχολικής χρονιάς, υποθέτω.

Κάθε φορά που σκεφτόταν τον αδερφό του, ο Λάμπρος μετρούσε τις μέρες που απομέναν μέχρι τότε.

*

Τα βαθμολόγια είχαν κλείσει. Οι μαθητές ένωσαν ανακουφισμένοι. Σε μερικές μέρες θα ξεμπερδεύαν και με τα μαθήματα για τα οποία δεν καταλάβαιναν γιατί έπρεπε να συνεχίζονται ακόμα και μάλιστα μ' ένα ειδικό πρόγραμμα επαναλήψεων όλης της ύλης. Τις απογευματινές ώρες, όμως, ήταν απαλλαγμένοι από την έγνοια αυτή, έπαιζαν και γυμνάζονταν στους αθλητικούς χώρους ολόκληρες ώρες.

Η Αθηνά μπήκε στο γυμναστήριο και, περνώντας δίπλα από τους αλτήρες που είχαν καταληφτεί από τ' αγόρια, πλησίασε τον αδερφό της χαρούμενη. Ο Λάμπρος πετάχτηκε από το δίζυγο.

— Τι καλό μού φέρνεις;

— Να σου πω ότι ήμουν στο Μόκα.

— Στο Μόκα; Τι γύρευες; παραξενεύτηκε.

— Να του πω ότι θέλουμε να δούμε τον αδερφό μας.

Συνέχισε να την κοιτάζει έκπληκτος.

— Και τι σου απάντησε;

— Να πάρουμε άδεια απ' τους παιδονόμους μας και να πάμε.

Ο Λάμπρος σκυθρώπιασε.

— Εμένα δεν πρόκειται να μ' αφήσει, πριν λήξει ο χρόνος της τιμωρίας μου.

— Θα σ' αφήσει, μου το 'πε ο ίδιος ο Μόκας, απάντησε η Αθηνά. Και να πας να του ζητήσεις συγγνώμη. Έκανε τόσα για μας.

Δεν ήθελε να παραδεχτεί το σφάλμα του και πολύ περισσότερο να ακούσει τη συμβουλή της.

— Θα το σκεφτώ.

Η Αθηνά κοίταξε γύρω της. Σίγουρη πια πως δεν την άκουγε κανένας, είπε:

— Τι να σκεφτείς; Έκανες κάτι, χωρίς να πάρεις άδεια. Τι θα γίνει, αν αρχίσει και κάνει ο καθένας ό,τι του κατέβει; είπε απρόσμενα.

Δεν περίμενε μια τέτοια απάντηση. Ένιωσε σαν να δέχτηκε ένα γερό μπάτσο.

— Αυτός σ' ορμήνεψε να μου τα πεις αυτά;

Έσκυψε το κεφάλι της πληγωμένη βαθιά. Ο Λάμπρος μετάνιωσε για τα προσβλητικά του λόγια.

— Εντάξει, θα πάω· ησύχασε.

Η υπόσχεση του αδερφού της δεν την απάλλαξε από τη στενοχώρια που της είχαν προκαλέσει τα λόγια του. Γύρισε κι έφυγε βιαστικά με δάκρυα στα μάτια.

*

Ένας θόρυβος που έφτανε από την πόλη και δυνάμωσε σταθερά τράβηξε την προσοχή όλων.

Τα παιδιά απ' τον Τερπόφσκι έρχονται, φώναξε κάποιος από ένα παράθυρο.

Αγόρια και κορίτσια ξεχύθηκαν στο δρόμο. Η Αθηνά έτρεξε μπροστά, έφτασε με τους πρώτους στην πύλη.

Τα παιδιά από το σταθμό Τερπόφσκι πέρασαν τη πύλη και ανακατώθηκαν με το συγκεντρωμένο πλήθος σαν χείμαρρος, που καταλήγει σε λίμνη αναταράζοντάς τα νερά της. Μυρμήγκιασε ο χώρος τριγύρω. Οι φωνές και τα τρεχαλητά δεν έλεγαν να καταλαγιάσουν.

Κρατώντας το Γιαννάκη από το χέρι και ευτυχισμένη η Αθηνά έσκυβε και τον φιλούσε στα μάγουλα και στα χέρια χαϊδεύοντάς τον στοργικά.

— Γιαννάκη..., πόσο μεγάλωσες! Τι ροδοκόκκινο κα

στρογγυλούτσικο που 'ναι το μουτράκι σου! Και τα μαλλάκια σου τι ωραία και πώς λάμπουν σαν χρυσά δαχτυλιδάκια, έλεγε και ξανάλεγε.

Ολόκληρες ώρες περιφέρονταν τ' αδέρφια ανάμεσα στ' άλλα παιδιά. Επίμονα σφυρίγματα έκοψαν ξαφνικά την ευτυχία τους. Ο Γιαννάκης βούρκωσε.

— Θέλω να μείνω μαζί σας.

Η Αθηνά τον έσφιξε στην αγκαλιά της.

— Μην κλαις. Από δω και πέρα μαζί θα 'μαστε, θα βλέπομαστε συχνά, μπορεί και κάθε μέρα.

Μια παιδονόμα έφτασε ανήσυχη.

— Γιαννάκη; Πού είσαι; Η ομάδα μας ξεκίνησε! Έλα, πάμε, είπε και τον πήρε από το χέρι.

Ο Γιαννάκης προχώρησε μαζί της γυρίζοντας συνέχεια πίσω το κεφάλι. Στενοχωρημένη η Αθηνά κοίταξε το Λάμπρο.

— Δεν άκουσες τίποτα για τα μικρά παιδιά απ' τον Τερπόφσκι; Πότε θα μεταφερθούν στο σταθμό μας;

— Στις αρχές του καλοκαιριού μου είπαν.

Πίστεψαν πραγματικά ότι σε λίγες μέρες ο Γιαννάκης θα ήταν μαζί τους και οι στενοχώριες τους θα τέλειωναν. Θα χρειαζόταν όμως να περιμένουν πολύ ακόμα.

*

Η σχολική χρονιά τέλειωσε. Η δασκάλα, τους μοίρασε γρήγορα τα ενδεικτικά και τους ευχήθηκε καλές διακοπές.

— Θ' ανταμώσουμε το βράδυ, για να γιορτάσουμε όλοι μαζί τη λήξη του σχολικού έτους, πρόσθεσε.

Όλο το απόγευμα κορίτσια και αγόρια ετοιμάζονταν για την εκδήλωση. Ο ήλιος έπεφτε αργά, ροδοκόκκινος. Οι μαθητές κατευθύνθηκαν προς το γυμναστήριο όλο χαρά. Τα όργανα της γυμναστικής είχαν μεταφερθεί σ' ένα διπλανό χώρο και η αίθουσα είχε μεταμορφωθεί σε

μεγάλο, γιορτινό σαλόνι. Σημαιούλες και σερπαντίνες κρέμονταν ολόγυρα, αλλά και ψηλά, από τη μία πλευρά της αίθουσας ως την άλλη. Οι μαθητικές εφημερίδες που κρέμονταν κάνανε το χώρο να φαίνεται ακόμα πιο όμορφος.

Η αίθουσα έπηξε. Οι περισσότεροι μαθητές στέκονταν όρθιοι. Μπροστά σε μια μακρόστενη σειρά από τραπέζια με κόκκινο κάλυμμα, μπουκέτα λουλουδιών σε κρυστάλλινα δοχεία και βιβλία, πολλά βιβλία, βαλμένα στη σειρά.

Οι διευθυντές, μέλη της εκπαιδευτικής επιτροπής και δάσκαλοι μπήκαν στην αίθουσα. Ο Κοβάλακι, πάντα καλοσυνάτος και γελαστός, αγκάλιασε με το βλέμμα του όλα τα παιδιά.

— Αγαπητοί μου! Ίσως να μην αντιληφτήκατε ακόμα πόση σημασία έχει για τη ζωή μας μια τέτοια στιγμή, είτε από το βήμα. Κοιτάμε πίσω και βλέπουμε πόσο ψηλά φτάσαμε, κοιτάμε μπροστά και πλάθουμε όνειρα. Όλοι εμείς που φροντίζουμε για το καλό σας νιώθουμε χαρά και περηφάνεια για την υποδειγματική αγωγή που έχετε πάρει, αλλά και για τις επιδόσεις σας στα μαθήματα. Ύστερα από τόσους κόπους δικαιούστε να ξεκουραστείτε, να χορτάσετε παιχνίδι, αλλά και να συγκεντρώσετε καινούριες δυνάμεις, γιατί οι απαιτήσεις στο μέλλον θα είναι ακόμα μεγαλύτερες. Σας εύχομαι καλές διακοπές.

Πλησίασε στο χώρο όπου ήταν τα βιβλία και πήρε το πρώτο από τη σειρά.

— Τα δώρα μας είναι ελάχιστα σε σύγκριση με τον αριθμό των μαθητών που αρίστεψαν. Ελπίζω στο μέλλον να έχουμε τη δυνατότητα να βραβεύουμε περισσότερους. Υπό έναν όρο όμως: ότι θα βοηθήσετε κι εσείς. Σύμφωνοι;

Γέλια και χειροκροτήματα αντήχησαν στην αίθουσα. Ο διευθυντής διάβασε το αφιέρωμα που ήταν γραμμέ-

νο στο τρίτομο βιβλίο που κρατούσε.

— Στη Γεωργία Βασιλείου, για την άριστη επίδοσή της στα μαθήματα και την κοσμιωτάτη διαγωγή της απονέμεται ως βραβείο ή τριλογία του μεγάλου μας συγγραφέα...

Ο διευθυντής θα είχε διαβάσει πάνω από δέκα αφιερώσεις, όταν ο Λάμπρος άκουσε τ' όνομά του. Ήταν ο πρώτος που έπαιρνε δίπλωμα επαίνου, αλλά που δεν συνοδευόταν από βιβλίο. Αισθάνθηκε αδικημένος.

Το επίσημο μέρος της γιορτής τέλειωσε σε λίγο. Ο Λάμπρος τραβήχτηκε στην άκρη μελαγχολικός. Να μείνει στη χοροεσπερίδα που είχε αρχίσει ή να φύγει, όπως κάνανε άλλοι; Άθελά του έστρεψε το βλέμμα του γύρω στην αίθουσα τη γεμάτη από ζευγάρια που στρογγυρίζαν πεταχτά στο ρυθμό της Πόλκα, ενώ οι πολύχρωμες φούστες των κοριτσιών κυμάτιζαν.

Η Λευτερία πέρασε δίπλα του χοροπηδώντας, χαρούμενη και γελαστή, γλυκοκοιτάζοντας τον συγχορευτή της. Καιγόταν από τη ζήλια του ο Λάμπρος. Γύρισε απότομα να βγεί από την αίθουσα. Αισθανόταν περιφρονημένος και αδικημένος. Τότε έπεσε πάνω στο Μούλη.

— Πού πας;

Προσπέρασε χωρίς ν' απαντήσει.

— Τι έπαθες; Γιατί είσαι τόσο στενοχωρημένος; ρώτησε ξανά ο ξάδερφός του ακολουθώντας τον.

Σαν βρέθηκαν μόνοι τους, του εκμυστηρεύτηκε τη μισή αλήθεια.

— Ήμουν στην κατάσταση με τους καλύτερους μαθητές, αλλά κάποιος ανακατεύτηκε και βρέθηκα πίσω.

— Μιλάς σοβαρά;

— Γιατί να πω κάτι που μπορεί ν' αποδειχτεί πως είναι ψέμα;

— Ποιος να το 'κανε;

— Δε ξέρω, μα ούτε και θέλω να μάθω.

Το γραμμόφωνο γύριζε συνέχεια. Εκείνη τη στιγμή μια μαγευτική μελωδία έφτασε στ' αφτιά τους.

— Ωχ, καημένε, μη χολοσκάς; Έλα, πάμε να χορέψουμε, είπε ο Μούλης.

— Δεν έχω διάθεση.

— Και μόνος σου αν μείνεις, τι θα κάνεις;

Άκουγε σιωπηλός. Κάποιες όμορφες στιγμές από τα μαθήματα του χορού έρχονταν στο νου του. Ακολούθησε τον ξάδερφό του κάνοντας αυτό που του επέβαλλε η καρδιά του.

Η Χαλίνα που ήταν υπεύθυνη της βραδυάς διάλεξε τον επόμενο δίσκο.

— Και τώρα ένα λευκό ταγκό⁵⁴, ανήγγειλε.

Οι κοπέλες ανασάλεψαν, αλλά δεν τόλμησαν να κάνουν το πρώτο βήμα. Απορημένη η παιδονόμα στράφηκε στις κοπέλες.

— Κορίτσια, τι περιμένετε; Γιατί τόση δισταχτικότητα;

Ξεθάρρεψαν, άρχισαν να καλούνε τους συμμαθητές τους στο χορό. Γέμισε πάλι η πλατεία. Η μελωδία ακουγόταν γλυκιά, όλο συναίσθημα. Τα παιδικά κορμιά σάλευαν πυρπολημένα στις φλόγες της νιότης. Η Λευτερία σήκωσε τα λαμπαδιασμένα της μάτια και κοίταζε το Λάμπρο.

— Δε θα πεις τίποτα; ψιθύρισε.

— Αυτό που θα 'θελα να σου πω, θα τ' άκουσες απ' άλλους.

— Δεν μ' ενδιαφέρει τι λένε οι άλλοι. Από σένα θέλω ν' ακούσω κάτι.

— Δε χρειάζεται, απάντησε ψυχρά.

Δάγκωσε τα χείλη της.

— Με συγχωρείς, δεν ήθελα να σε στενοχωρήσω.

— Βλέπεις να' μαι στενοχωρημένος; Και γιατί να στενοχωρηθώ; αντιγύρισε τα λόγια της.

Τον κοίταξε τρυφερά.

— Πες μου, σε παρακαλώ, αλλά ειλικρινά· είμαι τόσο φαντασμένη, όπως λένε μερικοί πίσω απ' τις πλάτες μου;

— Δεν ξέρω. Ούτε μ' ενδιαφέρει τι λένε οι άλλοι.

Πέρασε το χέρι της πάνω από τον ώμο του κι έτσι μπορούσε να χορεύει στα δάχτυλα, αλλά και να τον αγγίζει απαλά.

— Σ' ευχαριστώ, είπε σιγά.

Ο Λάμπρος αισθάνθηκε μια γλυκιά τρεμούλα να διαπερνά το κορμί του και φλόγα αόρατη να τον τυλίγει από παντού. Έκαιγε ολόκληρος, τ' αφτιά του βούιζαν, σαν να τον έπιασε θέρμη.

Ο Ρήγας περιφερόταν στην αίθουσα συνοφρυωμένος. Καθώς τέλειωσε ο χορός και είδε τα ζευγάρια πιασμένα αλλά μπρατσέτα ν' αφήνουν την πίστα και να σταματάνε στην άκρη, κορίτσια κι αγόρια πλάι-πλάι, το μυαλό του θόλωσε.

— Τι πράγματα είναι αυτά; φώναξε προχωρώντας στη μέση της αίθουσας. Τ' αγόρια από δω, τα κορίτσια από κει! πρόσθεσε έξαλλος τινάζοντας τα χέρια του μία δεξιά, μία αριστερά.

Έμειναν όλοι εμβρόντητοι. Η Λευτερία με το χέρι περασμένο ακόμα στο μπράτσο του συγχορευτή της σταμάτησε δίπλα.

— Γιατί, συναγωνιστή; Τι κακό κάναμε;

Στράφηκε προς τη μεριά της αναμμένος.

— Εσύ, μπιρμπίλω, να κάνεις ό,τι σου λένε. Άκουσες; της έκοψε τον αέρα.

Επεσε βουβαμάρα. Κάποιος βιάστηκε να σταματήσει το γραμμόφωνο. Το χάραγμα της βελόνας στο δίσκο ακούστηκε μελαγχολικό.

XV

Οι ευχάριστες μέρες των διακοπών κυλούσαν γρήγορα.

Ένα πρωί, καθώς τα παιδιά επέστρεφαν από την καθιερωμένη γυμναστική αθλητικά ντυμένα, είδαν ένα φορτηγό σταματημένο στην αυλή κι εργάτες να κατεβάζουν εργαλεία. Καταλήφθηκαν από κατήφεια. Μετά το πρωινό ο Κώστας πέρασε από τα δωμάτια.

— Όλοι στην αυλή. Αρχίζει η εξορμηση.

Κανένας δε βιάστηκε. Ο Στέφος σήκωσε τη σκούπα.

— Μπρος! Μπρος! Όλοι στην αυλή! επανέλαβε ειρωνικά.

— Άσε τ' αστεία και κατέβα κάτω, απάντησε ο Κώστας στους σαρκασμούς του.

— Εγώ είμαι της υπηρεσίας, θα μείνω να σκουπίσω το δωμάτιο.

— Να πας στο διευθυντή να τα πεις αυτά, όχι σε μένα. Εγώ κάνω ό,τι μου είπαν:

— Νομίζεις ότι τον φοβούμαι;

Πλησίασε στο παράθυρο. Ο Ρήγας στεκόταν στην αυλή, περιτριγυρισμένος από το "επιτελείο του". Ένα ανάστημα πάνω από τους άλλους του φαινόταν σαν στρατηγός που κατόπτευε το πεδίο της μάχης. Ο Στέφος γύρισε απότομα πίσω.

— Έρχεται μέσα. Αλίμονο σε όποιον ξεσπάσει.

Βγήκαν τρέχοντας. Μπροστά ο Στέφος, φυσικά. Ο Ρήγας δεν είχε κουνηθεί από τη θέση του. Τους έκανε νόημα να πλησιάσουν.

— Η παιδούπολη πρέπει ν' αλλάξει όψη. Οι αυλές μας

θα μετατραπούν σ' ένα χλοερό γρασίδι, δε θα μας τυφλώνει η άμμος με το πρώτο αεράκι. Λοιπόν, θ' αρχίσουμε από εδώ, πρόσθεσε δείχνοντας το ανάχωμα. Αυτά τα χώματα πρέπει να φύγουν, να ανοίξει ο χώρος. Μετά βλέπουμε τι άλλο μπορεί να γίνει.

Πήγαν παρέκει συζητώντας τις λεπτομέρειες. Ο Μόκας θυμήθηκε τον ανθόκηπο στο θέρετρο του Σολίτσε .

— Θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε το πράσινο, χωρίς να πειράξουμε το ανάχωμα.

Ο Ρήγας δυσφόρησε.

— Αν επιμένω να καταργηθούν αυτά τα αναχώματα γύρω από τα κτίρια, δεν το κάνω γιατί θέλω να να ταιπωρούνται τα παιδιά, αλλά για ν' αποφύγουμε κάποια απρόοπτα.

— Ειλικρινά, δεν αντιλαμβάνομαι τι εννοείς.

— Αυτά τα αναχώματα, που φτάνουν μέχρι τα παράθυρα, μπορεί κάποια στιγμή να μετατραπούν σε νυχτερινά μονοπάτια των ερωτοχτυπημένων, είπε ευθύς.

Οι συνεργάτες του κοιτάχτηκαν κατάπληκτοι.

— Επαναλαμβάνω, πρέπει να πάρουμε τα μέτρα μας, για να μην βρεθούμε στη δυσάρεστη θέση να κάνουμε τις νταντάδες, πρόσθεσε.

— Αυτό πια είναι υπερβολή. Προσβάλλει όλους μας, αντέδρασαν μερικοί.

— Καθόλου, αν λάβετε υπόψη ότι ένας μεγάλος αριθμός παιδιών είναι σχεδόν σε ηλικία γάμου. Λοιπόν, φροντίστε να προχωρήσει η δουλειά.

Οι παιδονόμοι επέστρεψαν στις ομάδες τους. Δε χρειάστηκε να δώσουν συμβουλές ούτε να κάνουν παρατηρήσεις. Τα παιδιά δούλευαν με κέφι. Έσκαβαν, μεταφέραν το χώμα και το σκορπούσαν στην αυλή. Μια ομάδα με υπεύθυνο τον Κώστα, πήγε στα κοντινά λιβάδια, έβγαζε καλούπια χώμα με χορτάρι και τα μετέφερε στα καροτσάκια. Το υπόλοιπο ήταν υπόθεση του Στέφου και της ομάδας του. Έπαιρναν τα καλούπια με προσοχή και τα

έστρωναν στην αυλή σχηματίζοντας έναν χλωρό τάπητα.

— Μια χαρά τα καταφέρνετε. Μπράβο σας! είπε ο Αναστάσης παρακολουθώντας τη δουλειά τους.

— Βλέπεις, συναγωνιστή, πως δεν είναι αλήθεια αυτό που λένε μερικοί ότι δεν ξέρουμε να κάνουμε τίποτα. Ξέρουμε και παραξέρουμε, περηφανεύτηκε ο Στέφος.

— Φροντίστε ν' αλλάξουν γνώμη.

Συνέχισαν να δουλεύουν χωρίς να παίρνουν ανάσα.

*

Τέσσερις ώρες τη μέρα διαρκούσε η εξόρμηση. Από κάποια στιγμή και πέρα η διάθεση για δουλειά χάθηκε. Ο Αναστάσης γύριζε από μέρος σε μέρος προσπαθώντας να εμφυσήσει στα παιδιά τον ενθουσιασμό της πρώτης μέρας.

— Τι πάθατε; Οι άλλοι απέναντι μάς έφαγαν, κοντεύουν να τελειώσουν. Δεν είναι ντροπή να βρεθούμε τελευταίοι;

Ο Λάμπρος ένιωθε να του λύνονται οι αρθρώσεις, να μην μπορεί να σπρώξει το καρότσι. Το εγκατέλειψε στη μέση της διαδρομής.

— Κουράστηκα, δεν μπορώ άλλο, θα φύγω, διαμαρτυρήθηκε.

— Έχεις δίκιο. Διακοπές είν' αυτές; Όλο δουλειά και δουλειά... Πότε θα ξεκουραστούμε; Να διαβάσουμε και κάτι; θέλησε να τον παρακινήσει ο Στέφος.

— Μιλάω σοβαρά. Το βιβλίο που μου 'δωσε η δασκάλα μένει στο ράφι, όπως το πήρα, τυλιγμένο στο χαρτί. Ούτε μου πάει ο νους να τ' ανοίξω.

Ο Κώστας τους έκανε νόημα να κόψουν την κουβέντα αλλά ήταν αργά· ο Ρήγας βρισκόταν δυο βήματα από εκεί.

— Απ' ό,τι ξέρω, δεν είστε από αυτούς που διψούν για μάθηση. Τώρα σας έπιασε το μεράκι;

Ο Λάμπρος δε μίλησε, αλλά ο Στέφος βιάστηκε να τον υπερασπιστεί.

— Η δασκάλα που μας μάθαινε Πολωνικά είπε τώρα το καλοκαίρι να διαβάζουμε εξωσχολικά βιβλία, αν θέλουμε να μάθουμε καλά τη γλώσσα.

Ο Ρήγας πήρε βαθιά ανάσα.

— Τι άλλο θα σοφιστείτε; Θα ξαναπεράσω και να μη σας δω να κάθεστε. Όσο για το διάβασμα, ο χρόνος περρισεύει. Έχετε στη διάθεσή σας όλο το απόγευμα.

*

Ο κανονισμός εξακολουθούσε να τηρείται με αυστηρότητα. Αυτό όμως δεν εμπόδιζε τα παιδιά να τον παραβιάζουν συχνότερα.

Κάποια μέρα ο Κώστας έφτασε ταραγμένος. Έτρεμε ολόκληρος.

— Τα μάθατε; Πνίγηκαν δυο αγόρια.

Τα παιδιά διέκοψαν το παιχνίδι.

— Ποια αγόρια; Πότε;

— Δεν είπαν πώς λέγονται.

Ένωσαν έντονο φόβο να παραλύει τις καρδιές τους.

Ο Λάμπρος είχε αρκετές μέρες να δει τ' αδέρφια του. Όταν το συνειδητοποίησε αυτό, μαύρες σκέψεις πέρασαν από το νου του. Η Αθηνά, όπως του είχε πει μια μέρα, θα πήγαινε να δει το Γιαννάκη και μετά, καθώς θα επέστρεφε, θα περνούσε από αυτόν. Δεν πέρασε όμως.

— Πότε έγινε αυτό; ρώτησε ανήσυχος.

— Σήμερα το μεσημέρι, επανέλαβε ο Κώστας. Λένε ότι πήγαν σε μια λιμνούλα να κολυμπήσουν. Δεν ήξεραν κολύμπι και πνίγηκαν.

Ο Λάμπρος έφυγε αμέσως με το φόβο στην καρδιά.

*

Υστερα από μερικές μέρες ένα άλλο ατύχημα συγκλόνησε πάλι την παιδούπολη.

— Μικρός ήταν; δεν έβλεπε πού πήγαινε; δεν άκουγε κι έπεσε στη γραμμή τού τρένου;

— Θα είχε αλλού το νου του, είπε ο Βαγγέλης.

Πάνω από χίλια παιδιά, προσωπικό αλλά και πολλοί κάτοικοι της πόλης, ακολούθησαν τη νεκρώσιμη πομπή. Επιστρέφοντας από την κηδεία ο Αθανασίου είπε φανερά καταβλημένος.

— Δεν φανταζόμουν ότι θα 'πιανα δουλειά στην παιδούπολη, για να φτιάνω φέρετρα.

Κοίταζε τ' αγόρια που βιάδιζαν δίπλα.

— Αχ, παιδιά, παιδιά... Η ζωή δεν είναι νήμα που κόβεται και ξαναφτιάχνεται μ' έναν κόμπο, αναστέναξε.

Είχε ακόμα πολλά να πει, αλλά κατάλαβε πως θα έμενε μόνος του και πρόσθεσε με βαριά καρδιά.

— Άγνωστη γλώσσα μιλάμε. Αλλά εμείς λέμε κι άλλα κάνετε εσείς. Γιατί; Ως πότε; Γι' αυτό σας σώσαμε απ' τους βομβαρδισμούς; Για να χάνεστε στα καλά καθούμενα;

Τ' αγόρια βιάστηκαν ν' απομακρυνθούν.

— Πώς έγινε; Δεν έβλεπε, δεν άκουγε το τρένο που ερχόταν; συνέχισε να απορεί ο Λάμπρος.

— Δεν άντεξε, ξέφυγε η φράση απ' τα χείλη του Βαγγέλη.

— Τι δεν άντεξε;

— Πες μας τι δεν άντεξε; επέμεναν όλοι μαζί.

— Να μένει μεταξύ μας. Συναντιόταν με μια κοπέλα. Έγινε συνέλευση γι' αυτό και του κάνανε αυστηρή κριτική. Αν συνέχιζε να κάμει το ίδιο, θα τον τιμωρούσαν, του είπαν. Μπορεί και να τον έδιωχναν απ' την παιδούπολη, αποκάλυψε το μυστικό ο Βαγγέλης. Όπως σας είπα, τσιμουδιά, να μην το μάθει κανένας.

*

Οι μορφές των αδικοχαμένων παιδιών επανέρχονταν στη μνήμη και προκαλούσαν αισθήματα θλίψης κι ενο-

χής. Στη λέσχη του πέμπτου κτιρίου γινόταν έντονη συζήτηση για πρόσθετα μέτρα που θα έπρεπε να παρθούν για την αποφυγή παρόμοιων περιστατικών.

Η φωνή του Ρήγα ακούστηκε απειλητική. Τα παιδιά έβγαλαν τα κεφάλια τους από τις μισάνοιχτες πόρτες, προχώρησαν δισταχτικά, μερικά έφτασαν ως την είσοδο της λέσχης.

— Από τούτη τη στιγμή ο διαχωρισμός ως προς την ιδιότητα του δασκάλου και του παιδονόμου παύει να ισχύει, έλεγε στο ελληνικό προσωπικό που συμμετείχε στη σύσκεψη. Είστε δάσκαλοι, παιδονόμοι και γονείς συνάμα. Δε θα λείπετε ούτε στιγμή από τα παιδιά. Όποιος καταλαβαίνει ότι τα καθήκοντα αυτά του είναι βαριά να υποβάλει την παραίτησή του.

Εκεί που τέντωναν τ' αφτιά τους, η πόρτα άνοιξε απότομα και τραβήχτηκαν πίσω τρομαγμένα. Ο Ρήγας σταμάτησε μπροστά τους βλοσυρός.

- Τι κάνετε εδώ τέτοια ώρα; Πού πάτε;
- Για σωματική ανάγκη, τραύλισε ο Στέφος.
- Όλοι μαζί; Πανστρατιά;
- Τι να κάνουμε, συναγωνιστή, αφού έχουμε κόψιμο;
- Μπα; Από άλλο καζάνι φάγατε εσείς; Πότε θ' αποχτήσετε συνείδηση, θα γίνετε άνθρωποι; Γρήγορα στα κρεβάτια σας.

Επέστρεψαν στους θαλάμους “ζεματισμένοι”.

*

Τόσο προσωπικό, παιδονόμους και δασκάλους με το Ρήγα να παραβρίσκεται επικεφαλής στο εγερτήριο πρώτη φορά έβλεπαν. Πίστεψαν πως κάτι σοβαρό θα είχαν να τους αναγγείλουν. Κάνανε απόλυτη ησυχία. Τα χιλιοειπωμένα όμως λόγια που άκουσαν τα παιδιά από το στόμα του διευθυντή τα έκανε να στρέψουν αλλού την προσοχή τους.

— Δεν παρακολουθείτε τι λέω και θα έχουμε προβλήματα πάλι, παρατήρησε ο Ρήγας σε έντονο ύφος. Επαναλαμβάνω. Όσοι έχετε συγγενείς και πρόκειται να σας επισκεφτούν, θα μείνετε στην παιδούπολη. Όλοι οι άλλοι θα πάτε εκδρομή. Υπενθυμίζω: να μην απομακρύνεστε από τις ομάδες σας και να είστε προσεχτικοί. Να προσέχετε ο ένας τον άλλο κι όλοι μαζί τους διπλανούς σας.

Τα τμήματα διέσχισαν την πόλη ήσυχα, χωρίς τραγούδια. Ναοί με ψηλά κωδωνοστάσια απέναντι, στο γερμανικό τμήμα της πόλης. Από δω ξεχώριζαν ένα επιβλητικό μέγαρο νεοκλασικού τύπου με αγάλματα και μια λιμνούλα πνιγμένη στο πράσινο, με νούφαρα και κύκνους.

Το τοπίο άλλαζε, ξεδιπλωνόταν μπροστά τους γοητευτικό. Τα στάρια κυμάτιζαν ελαφρά δημιουργώντας την αίσθηση ότι προχωρούσαν μέσα σε μια χρυσαφένια θάλασσα. Τα νερά του ποταμού Νίσα κυλούσαν ήσυχα. Βγήκαν σε κάτι λιβάδια, γεμάτα λουλούδια κι ανθισμένα κλαριά. Ανακατεύτηκαν με τα παιδιά από τον άλλο σταθμό.

Ο Λάμπρος γύριζε από μέρος σε μέρος αναζητώντας τ' αδέρφια του. Είδε την Αθηνά να κάθεται παράμερα μαζεμένη.

— Τι έχεις; ρώτησε ανήσυχος.

— Τίποτα.

Ησύχασε λιγάκι.

— Μήπως είδες το Γιαννάκη;

— Όχι.

— Ψάχνω να τον βρω.

Τα παιδιά είχαν σκορπίσει τριγύρα. Δεν άφησε σημείο, που να μην περάσει. “Πού να ’ναι; Μήπως έπαθε τίποτα;”

Μια λιμνούλα άστραψε μακριά, καταμεσής στον κάμπο. Ο φόβος του μεγάλωσε. “Γιατί δεν ανέφεραν τα ονόματα των παιδιών που πνίγηκαν;” Άρχισε να τρέμει. Δεν ήξερε πια πού πήγαινε και πόσες φορές πέρασε από τα ίδια σημεία. Έπεσε στην αντίληψη του Μόκα.

— Λάμπρο! Γιατί απομακρύνθηκες από το τμήμα σου;

— Ψάχνω να βρω τον αδερφό μου.

— Τα μικρά παιδιά δεν μπορούσαν να έρθουν τόσο μακριά.

Γύρισε στο μέρος όπου άφησε την αδερφή του, αλλά δεν τη βρήκε εκεί. Τα κορίτσια της ομάδας της του είπαν:

— Η Αθηνά επέστρεψε στην παιδούπολη.

— Γιατί;

— Δεν ξέρουμε. Να ρωτήσεις την παιδονόμα που πήγε μαζί της.

Γεμάτος στενοχώρια ο Λάμπρος έφτασε στο αναρρωτήριο. Ο γιατρός βγήκε από μια αίθουσα.

— Τι τρέχει; Έχεις κάποιο πρόβλημα;

— Όχι. Να δω την αδερφή μου ήρθα. Είναι εδώ, μου είπε η παιδονόμα της. Την έφερε γιατί ένωθε άσχημα.

Ο γιατρός έμεινε για λίγο σκεπτικός. Ύστερα απάντησε αποφασισικά.

— Η αδερφή σου έπρεπε να μεταφερθεί σε πολυκλινική για να υποβληθεί σε ειδικές εξετάσεις.

Ο Λάμπρος ταραχτήκε.

— Πού; Σε ποιο νοσοκομείο; Τόσο άσχημα είναι;

— Μην ανησυχείς. Θα επιστρέψει σύντομα.

Ο γιατρός ήταν Έλληνας, υπηρετούσε στον Εθνικό Στρατό, αιχμαλωτίστηκε από τους αντάρτες και ακολούθησε το δρόμο που του χάραξε η μοίρα του. Στην παιδούπολη ήταν προϊστάμενος του αναρρωτηρίου.

Μία από τις επόμενες μέρες εκδηλώθηκε ξαφνικά μεγάλη κινητοποίηση. Τα μεγάλα παιδιά συγκεντρώθηκαν στον παιδικό σταθμό του Τερπόφσκι, με το σκοπό να προετοιμαστούν για την εισαγωγή τους σε επαγγελματικές και τεχνικές σχολές με εντατικό ρυθμό. Τα μικρότερα ταχτοποιήθηκαν στην “Παιδούπολη Ζαχαριάδης.” Αυτά, σύμφωνα με την απόφαση, είχαν μεγαλύτερες πι-

θανότητες μετά το Δημοτικό να συνεχίσουν κανονικά τις σπουδές τους.

Ανεξάρτητα από την ηλικία τους, τα παιδιά που αντιμετώπιζαν προβλήματα υγείας μεταφέρθηκαν σε σανατόρια.

*

Πέρασε μία βδομάδα, πέρασε δεύτερη και τρίτη. Η Αθηνά δεν φαινόταν. Ο Λάμπρος άρχισε να αμφιβάλλει αν αυτά που του έλεγαν οι αρμόδιοι ήταν αλήθεια ή τα έλεγαν για να τον καθησυχάσουν.

Ένα ακόμα γράμμα από τον πατέρα του έλαβε εκείνες τις μέρες.

“Γιατί δε γράφεις τίποτα για τα μικρά; Μήπως δεν είστε μαζί; Μήπως είναι άρρωστα; Το μυαλό μας πάει στο χειρότερο. Γράψε μας την αλήθεια, όσο πικρή κι αν είναι. Ζούμε με την αγωνία στην καρδιά. Αν το θέλησε ο Θεός να μας τιμωρήσει, γιατί σας παρατήσαμε σε ξένο τόπο, θα το υποφέρουμε, γιατί φταίξαμε. Μόνο να φυλάγει εσάς, για να είστε καλά. Και να προσέχετε, παιδί μου, να προσέχετε πολύ.”

Πήρε θάρρος. Ξεπέρασε τους δισταγμούς του και αποφάσισε να ξαναπάει στο γραφείο. Ο Ρήγας τον κοίταξε ζαρώνοντας τα φρύδια.

— Πάλι εσύ; Τι θέλεις; Λέγε γρήγορα, είμαι απασχολημένος.

— Να μάθω πού είναι η αδερφή μου και να πάω να τη δω.

Ο Ρήγας σήκωσε τα χέρια του ψηλά.

— Νομίζεις ότι είμαι παντογνώστης, για να ξέρω πού είναι ο ένας και πού ο άλλος; Ή μήπως είστε ένας και δυο; Πέντε χιλιάδες είστε και ο καθένας σας με τα προ-

βλήματά του. Αυτό που ζητάς δε γίνεται.

Με μια απότομη κίνηση ο Λάμπρος έβγαλε το γράμμα από την τσέπη του.

— Οι γονείς μου ζητούν να μάθουν πού είναι τ'αδέρφια μου; αν ζούνε ή όχι. Πρέπει να τους γράψω την αλήθεια. Δεν μπορούν να ζούνε άλλο με την αγωνία.

Ο Ρήγας άρπαξε το γράμμα νευρικά.

— Για να δώ.

Βλέποντας το φάκελο με την ελληνική σφραγίδα, άλλαξε όψη και αμέσως μετά σήκωσε το ακουστικό και σχημάτισε κάποιο νούμερο.

— Τι γίνεται με αυτές τις καταστάσεις; Πότε επιτέλους θα είναι έτοιμες; Αύριο έρχεται ο Γραμματέας⁵⁵. Θα ρωτήσει πάλι πόσα παιδιά έχουμε. Τι; Υπάρχουν διαφορές; Τρελαθήκαμε εντελώς; Γελάδια είναι τα παιδιά που πάνε σε σφαγεία και τη μία είναι τόσα και την άλλη τόσα; φώναζε έξαλλος.

Με το ακουστικό στο χέρι στράφηκε στο Λάμπρο.

— Έχεις αλληλογραφία με την αδερφή σου; Γιατί δεν της γράφεις αυτά που θέλεις να της πεις;

— Γράφω, αλλά δε μου απαντά. Μπορεί να μην παίρνει τα γράμματά μου, απάντησε.

— Πήγαινε! Θα δω τι μπορεί να γίνει, είπε ο Ρήγας.

*

Κάποιο σοβαρό γεγονός αναμενόταν. Δημοσιογράφοι δυτικών πρακτορείων θα έφταναν στην πόλη. Δε θα έπρεπε να αντιληφθούν ότι υπήρχαν εκεί παιδικοί σταθμοί με Ελληνόπουλα. Ίσως να επιχειρούσαν να ανασύρουν τη λησμονημένη υπόθεση, το γεγονός δηλαδή ότι η Πολωνία κρατούσε παράνομα χιλιάδες παιδιά από την Ελλάδα και αρνιόταν να επιτρέψει την επιστροφή τους στην πατρίδα, με στόχο να την εκθέσουν στα μάτια της παγκόσμιας κοινής γνώμης.

θανότητες μετά το Δημοτικό να συνεχίσουν κανονικά τις σπουδές τους.

Ανεξάρτητα από την ηλικία τους, τα παιδιά που αντιμετώπιζαν προβλήματα υγείας μεταφέρθηκαν σε σανατόρια.

*

Πέρασε μία βδομάδα, πέρασε δεύτερη και τρίτη. Η Αθηνά δεν φαινόταν. Ο Λάμπρος άρχισε να αμφιβάλλει αν αυτά που του έλεγαν οι αρμόδιοι ήταν αλήθεια ή τα έλεγαν για να τον καθησυχάσουν.

Ένα ακόμα γράμμα από τον πατέρα του έλαβε εκείνες τις μέρες.

“Γιατί δε γράφεις τίποτα για τα μικρά; Μήπως δεν είστε μαζί; Μήπως είναι άρρωστα; Το μυαλό μας πάει στο χειρότερο. Γράψε μας την αλήθεια, όσο πικρή κι αν είναι. Ζούμε με την αγωνία στην καρδιά. Αν το θέλησε ο Θεός να μας τιμωρήσει, γιατί σας παρατήσαμε σε ξένο τόπο, θα το υποφέρουμε, γιατί φταίξαμε. Μόνο να φυλάγει εσάς, για να είστε καλά. Και να προσέχετε, παιδί μου, να προσέχετε πολύ.”

Πήρε θάρρος. Ξεπέρασε τους δισταγμούς του και αποφάσισε να ξαναπάει στο γραφείο. Ο Ρήγας τον κοίταξε ζαρώνοντας τα φρύδια.

— Πάλι εσύ; Τι θέλεις; Λέγε γρήγορα, είμαι απασχολημένος.

— Να μάθω πού είναι η αδερφή μου και να πάω να τη δω.

Ο Ρήγας σήκωσε τα χέρια του ψηλά.

— Νομίζεις ότι είμαι παντογνώστης, για να ξέρω πού είναι ο ένας και πού ο άλλος; Ή μήπως είστε ένας και δυο; Πέντε χιλιάδες είστε και ο καθένας σας με τα προ-

βλήματά του. Αυτό που ζητάς δε γίνεται.

Με μια απότομη κίνηση ο Λάμπρος έβγαλε το γράμμα από την τσέπη του.

— Οι γονείς μου ζητούν να μάθουν πού είναι τ'αδέρφια μου; αν ζούνε ή όχι. Πρέπει να τους γράψω την αλήθεια. Δεν μπορούν να ζούνε άλλο με την αγωνία.

Ο Ρήγας άρπαξε το γράμμα νευρικά.

— Για να δώ.

Βλέποντας το φάκελο με την ελληνική σφραγίδα, άλλαξε όψη και αμέσως μετά σήκωσε το ακουστικό και σχημάτισε κάποιο νούμερο.

— Τι γίνεται με αυτές τις καταστάσεις; Πότε επιτέλους θα είναι έτοιμες; Αύριο έρχεται ο Γραμματέας⁵⁵. Θα ρωτήσει πάλι πόσα παιδιά έχουμε. Τι; Υπάρχουν διαφορές; Τρελαθήκαμε εντελώς; Γελάδια είναι τα παιδιά που πάνε σε σφαγεία και τη μία είναι τόσα και την άλλη τόσα; φώναζε έξαλλος.

Με το ακουστικό στο χέρι στράφηκε στο Λάμπρο.

— Έχεις αλληλογραφία με την αδερφή σου; Γιατί δεν της γράφεις αυτά που θέλεις να της πεις;

— Γράφω, αλλά δε μου απαντά. Μπορεί να μην παίρνει τα γράμματά μου, απάντησε.

— Πήγαινε! Θα δω τι μπορεί να γίνει, είπε ο Ρήγας.

*

Κάποιο σοβαρό γεγονός αναμενόταν. Δημοσιογράφοι δυτικών πρακτορείων θα έφταναν στην πόλη. Δε θα έπρεπε να αντιληφθούν ότι υπήρχαν εκεί παιδικοί σταθμοί με Ελληνόπουλα. Ίσως να επιχειρούσαν να ανασύρουν τη λησμονημένη υπόθεση, το γεγονός δηλαδή ότι η Πολωνία κρατούσε παράνομα χιλιάδες παιδιά από την Ελλάδα και αρνιόταν να επιτρέψει την επιστροφή τους στην πατρίδα, με στόχο να την εκθέσουν στα μάτια της παγκόσμιας κοινής γνώμης.

Στο γαλήνιο χάραμα του καλοκαιριού σήμανε εγερτήριο. Τα παιδιά αγουροξύπνησαν.

— Γιατί πρέπει να σηκωθούμε τόσο νωρίς; Εκδρομή δεν πάμε; παραπονιούνταν.

— Γρήγορα! Γρήγορα! επαναλάμβαναν οι παιδονόμοι.

Ο Λάμπρος βρέθηκε από τους πρώτους στην αυλή. Αυτοκίνητα στο δρόμο, σταθμευμένα στη σειρά. Οι κινητήρες τους ήταν αναμμένοι. Περίεργοι οι οδηγοί πλησίαζαν τα παιδιά.

— Από πού κατάγεστε; Από τον Όλυμπο; Από την Αθήνα;

— Όχι.

— Μήπως είστε από τους Δελφούς; από την Ολυμπία;

— Όχι. Όχι, απαντούσαν τα παιδιά.

Οι οδηγοί αλληλοκοιτάζονταν με απορία. Στράφηκαν πάλι στα παιδιά.

— Μα πώς; Δεν είστε Ελληνόπουλα;

— Είμαστε...

Έστρεψαν αλλού το ενδιαφέρον τους.

— Εδώ, πώς περνάτε;

— Καλά. Πολύ καλά.

— Η πολωνική κουζίνα σάς αρέσει; Ποια φαγητά προτιμάτε;

— Τις σούπες, το δεύτερο πιάτο, τα γλυκά, τις κομπόστες, απαντούσαν όλοι μαζί.

Ο Αναστάσης ξερόβηξε πίσω τους.

— Έτσι εσείς φυλάγεστε; απαντώντας σε ό,τι σας ρωτούν;

Τα παιδιά σκόρπισαν. Παραξενεμένοι οι οδηγοί γύρισαν στ' αυτοκίνητα. Οι αναθυμιάσεις φούντωσαν, έκαναν τον αέρα αποπνιχτικό.

— Γρήγορα στ' αυτοκίνητα, ακούστηκε η φωνή του Μόκα. Τ' αγόρια πρώτα. Προσέχετε, ένας-ένας, χωρίς φωνές.

Καθώς επιβιβαζόταν στ' αυτοκίνητο ο Λάμπρος ένω-

σε ένα χέρι να τον πιάνει από τον ώμο.

— Να περιμένεις εκεί με τους άλλους, του είπε ο Μόκας.

Γυρίζοντας πίσω είδε τη Λευτερία να του χαμογελάει, σαν να 'θελε να του πει: δε χαίρεσαι που θα 'μαστε μαζί;

Τ' αυτοκίνητα ξεκίνησαν μέσα σε σύννεφα καπνού, κάνοντας δυνατό θόρυβο. Ο Μόκας πλησίασε στα παιδιά που περίμεναν.

— Στις εννέα ακριβώς θα συναντηθούμε στα γραφεία της διεύθυνσης. Να ντυθείτε όμορφα.

Περίεργα τα παιδιά βρέθηκαν στον τόπο της συνάντησης πριν από την ώρα τους.

Η Χαλίνα βγήκε με μια ανθοδέσμη στα χέρια.

— Είστε όλοι; Θαυμάσια! Λοιπόν; Πάμε να υποδεχτούμε το σύντροφο πρωθυπουργό, αποκάλυψε το μυστικό.

Ήταν κάτι που δεν το περίμεναν. Με τη χαρά έκδηλη στα πρόσωπά τους συγκεντρώθηκαν γύρω από την παιδονόμα.

— Ποια θα του προσφέρει τα λουλούδια;

Οι κοπέλες κοιτάχτηκαν αναποφάσιστες.

— Γιατί διστάζετε; είπε έκπληκτη. Είναι τόσο απλό. Θα προσφέρετε την ανθοδέσμη λέγοντας δυο λόγια μόνο. Ετούτα που γράφει το χαρτί.

Το βλέμμα της σταμάτησε στο πρόσωπο της Λευτερίας.

— Τι λες, αγαπούλα μου;

— Θα προσπαθήσω, κυρία, απάντησε δισταχτικά.

— Είμαι σίγουρη ότι θα τα καταφέρεις.

Στολισμένη η πόλη. Οι δρόμοι γεμάτοι από κόσμο. Το μέγαρο σημαιοστολισμένο κι αυτό, όπως όλα γύρω. Το πάρκο ήταν γεμάτο κόσμο. Παρόμοια εικόνα και στην απέναντη όχθη: πλήθος πυκνό με σημαίες στα χέρια. Ένα μεγάλο πανό, τεντωμένο πάνω από τη γέφυρα δέσποζε. "Τα σύνορα στο Οδερό και στη Νίσα είναι σύνορα ειρήνης", έγραφε στην πολωνική και γερμανική γλώσσα.

Έφτασαν στο μέρος όπου συγκεντρώνονταν αντιπροσωπίες εργαζομένων και μαθητών. Ο Μόκας ένωσε ανακουφισμένος.

— Σταθήκαμε πολύ τυχεροί, παιδιά. Δεν πίστευα να περάσουμε μέσ' από τόσο πλήθος.

Απέναντί τους είχε σταθεί ένα στρατιωτικό τμήμα, άντρες ακίνητοι, με αστραφτερά όπλα. Η πομπή των κυβερνητικών αυτοκινήτων έκανε την εμφάνισή της. Ο κόσμος σίμωσε στα κράσπεδα. Το παράγγελμα του αξιωματικού ακούστηκε δυνατά. Οι επευφημίες και τα χειροκροτήματα δυνάμωσαν. Τ' αυτοκίνητα με τους επισήμους πλησίαζαν αργά. Ο Λάμπρος σηκώθηκε στα νύχια και πρόλαβε να δει τον Τσιρανκιέβιτς, τον πρωθυπουργό της Πολωνίας, πίσω από τα άτομα με τις ανθοδέσμες. Ήταν φαλακρός, με μακρουλό πρόσωπο.

Μετά από λίγο ο Τσιρανκιέβιτς ξαναφάνηκε με τον Όττο Γκρότεβολ, τον πρωθυπουργό της Λαοκρατικής Γερμανίας, στο πλευρό του. Πέρασαν μπροστά από το άγημα με βήμα αργό. Ξαφνικά, στράφηκαν δεξιά και ανεβαίνοντας τα πέτρινα σκαλιά τα στρωμένα με κόκκινο χαλί μπήκαν στο μέγαρο. Το πλήθος παρέμεινε στη θέση αναμένοντας την υπογραφή του συμφώνου φιλίας και συνεργασίας⁵⁶ των δύο λαών.

Η Λευτερία σίμωσε στην παιδονόμα καλύπτοντας με τις παλάμες τα φλογισμένα της μάγουλα.

— Κυρία..., τα μπέρδεψα... Δεν είπα το κυριότερο.

— Τι λες αγαπούλα μου; Μια χαρά τα κατάφερες.

Εκείνη εξακολούθησε να είναι στενοχωρημένη.

— Θα κατάλαβε από ποιον ήταν τα λουλούδια;

— Να μην αμφιβάλλεις γι' αυτό, τη βεβαίωσε η Χαλίνα.

Σαν επέστρεψαν η παιδούπολη τους φάνηκε άχαρη και θαμπή μπροστά στην εικόνα της πόλης που είχαν αφήσει πίσω τους. Σταμάτησαν στην πλατεία. Έφτασε και ο Μόκας με συμπατριώτες του, που συνάντησε τυχαία στο δρόμο.

— Ας ελπίσουμε ότι το σύμφωνο αυτό που υπογράφηκε σήμερα θα συμβάλλει στη χαλάρωση της ψυχροπολεμικής ατμόσφαιρας, είπε, καθώς κάθισαν στο διπλανό παγκάκι.

— Ίσως ν' αλλάξει κάτι και στον τόπο μας, να σταματήσουν τα στρατοδικεία και οι εκτελέσεις... Να γυρίσουμε κι εμείς κάποτε, είπε ο Δημήτρης.

Είχε πια σουρουπώσει. Τα παιδιά επέστρεψαν από την εξοχή βαρύθυμα και σιωπηλά.

— Ταλαιπωρήθηκαν σήμερα τα παιδιά, παρατήρησε ο Αθανασίου.

— Το βλέπω. Τι να κάναμε, όμως; Δε γινόταν διαφορετικά, απάντησε ο Μόκας.

*

Πλησίαζε οχτώμισι το πρωί, αλλά τα παιδιά βαριοκοιμούνταν ακόμα. Ο Λάμπρος έχασε την υπομονή του περιμένοντας να χτυπήσει εγερτήριο. Σηκώθηκε και βγήκε στην αυλή. Καμιά κίνηση. Απόλυτη ησυχία κι εδώ. Από την τραπεζαρία, που ήταν απέναντι, έφταναν μεταλλικοί ήχοι και δροσερά γυναικεία γέλια. Πέρασε κι από εκεί ρίχνοντας μια ματιά από την ανοιχτή πόρτα. Το πρωινό ήταν έτοιμο. Γύρισε πίσω.

— Τι γίνεται; Δε θα σηκωθείτε σήμερα; Πήγε μεσημέρι. Ο Κώστας γύρισε πλευρό ρίχνοντας μια ματιά στον ξάδερφό του. Και ο Στέφος χασμουρήθηκε τρίβοντας τα μάτια.

— Να 'ξερεις τι κούραση νιώθω ακόμα;

— Κούραση; Από τι; παραξενεύτηκε ο Λάμπρος.

— Από τη δουλειά. Από τι άλλο;

— Μα, πώς; Δεν ήσασταν εκδρομή;

— Ποια εκδρομή, βρε; Σ' εξόρμηση ήμασταν.

— Μην τον ακούς. Τα παραλέει, όπως πάντα, είπε ο Κώστας αφήνοντας το κρεβάτι του.

— Αν ήσουν στην ομάδα μου, θα 'βλεπες. Ολόκληρο κάμπο βοτανίσαμε. Κατατρυπήσαμε τα χέρια μας απ' τ' αγκάθια. Κοίταξε, είπε κι έδειξε τις παλάμες του.

Ο Κώστας συνέχισε να τον πειράζει.

— Εγώ ήμουν στη γρούπα με την υποδειγματική ομάδα του συνεταιρισμού που ταΐζει τα μοσχαρακια. Δεν ξέρεις πόσο ευχάριστη απασχόληση είναι. Ταΐζουν τα μοσχάρια με γάλα από μηχανή. Όλα το ίδιο. Ούτε στάλα περισσότερο ή λιγότερο, είπε και στράφηκε στον Λάμπρο. Εσάς γιατί σας κράτησαν εδώ;

Ο Λάμπρος δεν πρόλαβε να δώσει απάντηση, γιατί η φωνή του Λάζου ήχησε δυνατά.

— Τι κάθεστε; Οι άλλοι τελειώνουν το πρωινό!

Ο Σωκράτης πέταξε από πάνω του το πάπλωμα.

— Αλήθεια; Κι έχω μια πείνα.

Έτρεξαν στην τραπεζαρία. Είχαν συνηθίσει στα πλούσια γεύματα. Το ψωμοτύρι αποτελούσε πια μακρινή ανάμνηση, που ερχόταν στο μυαλό τους όλο και πιο σπάνια.

— Ετούτο είναι φαγητό κι όχι το χτεσινό. Ήμουν και κουρασμένος και δεν είχα όρεξη, είπε και τράβηξε το πιάτο κοντά του.

*

Τις επόμενες μέρες, πρωί κι απόγευμα, συνεχίστηκαν οι προετοιμασίες για τις αθλητικές εκδηλώσεις. Εκατοντάδες παιδιά κατέκλυσαν τη μεγάλη πλατεία, πίσω από τις εστίες. Οι δάσκαλοι της φυσικής αγωγής γύριζαν από τμήμα σε τμήμα, με τις σφυρίχτρες στα χέρια. Τα παραγγέλματα ηχούσαν δυνατά. Τα παιδιά ξανοίχτηκαν σχηματίζοντας παράλληλες σειρές. Μετά από λίγο, μια φανταχτερή σκακιέρα έβλεπες να καλύπτει την πλατεία.

— Σας υπενθυμίζω ότι τα ακροβατικά, για να πετύχουν, απαιτούν κόπο, υπομονή κι αυτοσυγκέντρωση, είπε ο Γιάννης.

Ο Στέφος ήταν στην ομάδα των αγοριών που σχημάτιζε μια πολυεπίπεδη πυραμίδα η οποία αποτελούσε το αποκορύφωμα των επιδείξεων. Θα έπρεπε πάλι να βαστήξει τόσο βάρος και ν' ακούει τα κόκκαλά του να τρίζουν. Όταν το σκέφτηκε αυτό, τον έπιασε πανικός.

— Τι 'μαι γω; Βράχος, πάνω μου να χτίζουν καμπα-ναριό; είπε και εγκατέλειψε τη θέση του.

Ο Αναστάσης τον κάλεσε να συμμορφωθεί.

— Χαλκιά! Πίσω στο πόστο σου!

Κουρασμένος από τις ασκήσεις που είχαν προηγηθεί, προχώρησε τρικλίζοντας και ξάπλωσε στον όχθο.

— Δεν μπορώ, συναγωνιστή, είπε φέροντας το χέρι στο στήθος του. Παναγιά μου, τι χτυπάει έτσι η καρδιά μου; Άρρωστος θα 'μαι. Πρέπει να πάω στο γιατρό.

Ο Αναστάσης στάθηκε από πάνω του.

— Κατά παραγγελία αρρωσταίνεις εσύ;

— Τι λες, συναγωνιστή; Νομίζεις πως θέλω να υποφέρω, να κάνω και σας ν' ανησυχείτε;

— Πονηρέ! Πονηρέ!

— Μπορώ να ορκιστώ. Να, μα το Θεό! είπε κι έφερε στα χείλη του τα δάκτυλά του σε σχήμα σταυρού.

Με δυσκολία ο Αναστάσης συγκράτησε το γέλιο του και τον άφησε ήσυχο για την ώρα. Μα δε βρήκε την ίδια κατανόηση από τους φίλους του, οι οποίοι, μόλις τέλειωσαν οι ασκήσεις, τον πλησίασαν εξοργισμένοι.

— Γιατί το 'σκασες; Εμείς χαζοί είμαστε; Ή θέλεις να παριστάνεις τον έξυπνο;

— Κάνετε λάθος. Δεν το 'σκασα καθόλου, αλλά έφυγα με την άδεια του παιδονόμου. Τον βλέπετε; Εκεί πέρα στέκει. Μπορείτε να πάτε να τον ρωτήστε.

— Δεν φτάνει που έφταιξες, πας να βγεις κι από πάνω;

— Ένωθα πολύ άσχημα, δεν μπορούσα να σταθώ στα πόδια μου, έλεγε ακολουθώντας τους κατσουφιασμένος.

Ο Κώστας κοντοστάθηκε για λίγο.

— Ξέρεις; Ο Γιάννεκ είναι πολύ ευχαριστημένος απ' τις ασκήσεις κι αν πάμε κι αύριο έτσι, θα καλέσει κινηματογραφικό συνεργείο, για να μας πάρει ταινία.

Ο Στέφος φαντάστηκε πως βρισκόταν κιόλας μπροστά στην οθόνη και παρακολουθούσε την ταινία, στην οποία δεν έβλεπε τον εαυτό του. Όταν, μετά από κάποιες μέρες, είδε μερικά άτομα να στήνουν προβολείς και ν' απλώνουν καλώδια δεξιά και αριστερά, έτρεξε να βοηθήσει. Κατόπιν στάθηκε στην άκρη και περίμενε την κατάλληλη στιγμή, για να μπει στη γραμμή, μπροστά στο φακό.

— Φύγε, θα μας χαλάσεις τη σειρά, πήγαινε στη θέση σου, τον αποπήραν οι διπλανοί.

Το κινηματογραφικό συνεργείο μεταφερόταν από μέρος σε μέρος κι ένας σιγανός θόρυβος συνόδευε το γύρισμα της ταινίας.

*

Χαράματα, 22 Ιουλίου και οι αιθέρες αντηχούσαν από τα εμβατήρια της νίκης.

Οι κάτοικοι της πόλης ξυπνούσαν με τον παλμό της μεγάλης γιορτής, της έκτης επετείου Αναγέννησης της Πολωνίας. Πλημμύρισαν οι δρόμοι. Ένα πλήθος, ίδια μυρμηγκοσειρά, κατευθυνόταν στο στάδιο. Ερυθρόλευκες και κόκκινες σημαίες κυμάτιζαν ολόγυρα.

Στο ρυθμό του νικητήριου παιάνα παιδιά με λευκές φανελίτσες, με γαλάζια κόκκινα σορτσάκια και μαντιλάκια στα χέρια μπήκαν στο στάδιο. Ο καλοκαιριάτικος ήλιος ολόφωτος έπεφτε πάνω τους δημιουργώντας ανταύγειες. Μια ολόκληρη ώρα κράτησαν οι μαθητικές επιδείξεις. Ο κόσμος εξέφραζε το θαυμασμό του με παρατεταμένα χειροκροτήματα. Δυο ομάδες, αποτελούμενες από μικρά παιδιά με εθνικές ενδυμασίες, στο τέλος των επιδείξεων πρόβαλλαν ξαφνικά στον αγωνιστικό

χώρο, φτιάχνοντας τα σχήματα της Ελλάδας και της χώρας που τους φιλοξενούσε. Την ίδια στιγμή οι κοπέλες με τα λευκά μαντίλια σχημάτιζαν το σύμβολο της ειρήνης. Και όπως μετακινούνταν από θέση σε θέση ανεμίζοντας τα πανιά, το περιστέρι του Πικασό φαινόταν σαν να αναπετάριζε.

— Ειρήνη... Ειρήνη..., ζητωκραύγαζε το πλήθος.
Ο μυριόστομος αντίλαλος απλωνόταν ως πέρα.

*

Ο Λάμπρος έλαβε επιτέλους το γράμμα που περίμενε με τόση ανυπομονησία. Πάνω-πάνω, ένα χεράκι ζωγραφισμένο. Μεσ στο μετακάρπιο η Αθηνά έγραφε: γεια χαρά, αγαπητέ μου αδερφέ.

Ο Λάμπρος δεν έδωσε σημασία ούτε στο σχήμα μα ούτε και σε κάποια ψηφία που ήταν γραμμένα με φιλές, διακεκομμένες γραμμές. Διάβασε το γράμμα βιαστικά κρατώντας και την ανάσα του.

“Αδερφούλη μου, μάθε ότι βγήκα απ’ το νοσοκομείο και τώρα βρίσκομαι στο σανατόριο, στη Ράμπκα⁵⁷. Είναι κι ο Γιαννάκης εδώ. Μας έφεραν για ν’ αλλάξουμε κλίμα και να δυναμώσουμε. Περνάμε πολύ καλά, να μην στενοχωριέσαι. Εσύ πώς είσαι; Παίρνεις γράμματα απ’ τους γονείς μας; Τι γράφουν;”

Ξάπλωσε στο κρεβάτι κι έκλεισε τα μάτια του. Τρεις ολόκληρους μήνες στο νοσοκομείο και τώρα στο σανατόριο. Γιατί; Τι αρρώστια μπορεί να έχει; Κι ο Γιαννάκης τι έπαθε πάλι, που δεν ξέρω; Διάβασε το γράμμα πάλι και πάλι. Το βλέμμα του κόλλησε στο υστερόγραφο. “Αδερφούλη μου. Στο νοσοκομείο δεν είχα ούτε χαρτί, ούτε φάκελο, μα ούτε και γραμματόσημο, για ν’ απαντήσω στα γράμματά σου. Πόσο θα θέλαμε να ‘μαστε μαζί.”

Κατέβηκε στην αίθουσα της αυτομελέτης με τη σκέψη

στ' αδέρφια του. Μήπως πραγματικά είναι καλύτερα εκεί που βρίσκονται και στενοχωριέμαι άδικα; είπε μέσα του ξεφυλλίζοντας το βιβλίο. Καθώς ξεκίνησε να διαβάσει, αντιλήφθηκε ότι είχε πολλές ελλείψεις. Στο χρόνο της αυτομελέτης θα ήταν αδύνατο να τις καλύψει. Έτσι, μετά το βραδινό προσκλητήριο, όταν οι άλλοι έπεφταν να κοιμηθούν, αυτός επέστρεφε στην αίθουσα και διάβαζε μέχρι αργά την νύχτα.

Ένα βράδυ ο Μόκας μπήκε απρόοπτα μέσα.

— Τι κάνεις εδώ τέτοια ώρα;

Ο Λάμπρος πετάχτηκε πάνω.

— Δεν μ' έπιανε ύπνος και κατέβηκα να διαβάσω.

— Τι διαβάζεις; Τα μαθήματα για αύριο;

— Όχι. Επανάληψη κάνω.

— Ταχτοποίησε τα πράγματά σου. Σύντομα, παρακαλώ.

Τώρα οι συμμαθητές του θα κοιμούνταν. Τι να τον θέλουν πάλι; αναρωτήθηκε μαζεύοντας τα βιβλία του.

Λες και μάντεψε τη σκέψη του ο δάσκαλος είπε.

— Θα έρθεις μαζί μου. Χρειαζόμαστε κάποιον να μεταφράσει.

Ο Λάμπρος είχε πάρει μια γεύση από συνεδριάσεις. Δεν ήταν εύκολο να κάνει το διερμηνέα με τα Πολωνικά που γνώριζε.

— Δεν ξέρω αν θα τα καταφέρω. Την προηγούμενη φορά δεν μπόρεσα να μεταφράσω ούτε τα μισά, είπε.

— Θα μεταφράζεις ό,τι μπορείς. Θα 'μαι κι εγώ δίπλα σου και θα σου λέω τι πρέπει να μεταφράζεις και τι όχι. Με δικά σου λόγια, απλά και σύντομα.

Η λέσχη ήταν κατάμεστη· τουλούπες καπνού αιωρούνταν στον αέρα. Ο πρόεδρος της συνεδρίασης πήρε το λόγο.

— Σύντροφοι. Θα 'θελα να σας αναγγείλω ότι στην αποψινή μας συνεδρία παραβρίσκονται εκπρόσωποι της νομαρχιακής επιτροπής του αδερφού κόμματος. Τους

καλοσωρίζουμε με όλη την καρδιά μας.

Ζωηρά χειροκροτήματα διέκοψαν τα λόγια του.

— Σύντροφοι, αρχίζουμε. Ο σύντροφος Τσούμας έχει το λόγο, είπε πριν ακόμα καταλαγιάσει ο θόρυβος. Ορίστε, σύντροφε. Ελάτε στο βήμα.

Ο Τσούμας πλησίασε αργά, ανέβηκε στο βήμα κι διάβασε το βιογραφικό του σημείωμα με πιασμένη φωνή. Η κόλλα που κρατούσε έτρεμε, ενώ ο ίδιος ιδρώσε μέχρι να συλλαβίσει τις λίγες λέξεις που είχε γραμμένες.

“Γιατί είναι τόσο ανήσυχος;” παραξενεύτηκε ο Λάμπρος, παρατηρώντας το συγχωριανό του.

Ο πρόεδρος της συνεδρίας απευθύνθηκε στο ακροατήριο.

— Μήπως υπάρχει καμιά ερώτηση ή κάποια αμφιβολία; Ο Αθανασίου σηκώθηκε απότομα.

— Εγώ θέλω να πω κάτι.

Η βροντερή φωνή του έκανε όλους να στραφούν προς το μέρος του.

— Ο σύντροφος Τσούμας ήταν Ελασίτης. Παρ' όλα αυτά, όπως ανέφερε κι ο ίδιος, άργησε να συλλάβει το νόημα του νέου αντάρτικου. Αλλά δε μας είπε γιατί; Τι προηγήθηκε και βγήκε στο βουνό; Αν ήταν εθελοντής, δηλαδή!

— Ήμουν απ' τους πρώτους, άσχετα απ' την προσωπική μου άποψη, απάντησε.

— Δεν ρώτησα γι' αυτό, αλλά για το πώς βγήκες; επέμενε ο Αθανασίου.

Ο Τσούμας πνιγόταν στον ιδρώτα.

— Επέμενα στην άποψή μου... Το τι έγινε μετά, όσο θλιβερό κι αν ήταν για μένα, δεν μ' αφορά, είπε φανερά ταραγμένος.

Ο πρόεδρος βιάστηκε να κλείσει το θέμα.

— Δε νομίζω πως πρέπει ν' ασχοληθούμε με λεπτομέρειες.

Η θέση του προκάλεσε σούσουρο. Ο γραμματέας της

κομματικής οργάνωσης, που καθόταν ανάμεσα στα μέλη του προεδρείου, έλυσε τη σιωπή του.

— Προτείνω να οριστεί επιτροπή, για να εξετάσει την υπόθεση.

Δεν ακούστηκε κανένας να διαφωνεί. Ο Αθανασίου ξαναπήρε το λόγο.

— Εδώ υπάρχουν συγχωριανοί μας, οι οποίοι θα μπορούσαν να συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαλεύκανση της υπόθεσης.

— Δε νομίζω να υπάρχουν αντιρρήσεις οι σύντροφοι αυτοί να μετέχουν στην επιτροπή, απάντησε ο γραμματέας.

Ο Τσούμας σκούπισε το ιδρωμένο πρόσωπο κάτω από τα έκπληκτα μάτια των συντρόφων του.

— Οι χωριανοί μου γνωρίζουν μόνο τ' αποτέλεσμα μιας διένεξης, όχι όμως και τα αίτια που την προκάλεσαν. Γι' αυτό φοβούμαι ότι δε θα μπορέσουν να κρίνουν αντικειμενικά. Επίσης, αμφιβάλλω πολύ για την ειλικρίνεια μερικών. Από παλιά, μάλιστα, είπε συγχυσμένος.

Ο γραμματέας τον ανακάλεσε στην τάξη.

— Σύντροφε Τσούμα, γιατί δεν τα αναφέρατε αυτά την κατάλληλη στιγμή;

Κέρωσε, λέξη δεν μπόρεσε να αρθρώσει.

— Η απόκρυψη της αλήθειας από το κόμμα αποτελεί βαρύτατο παράπτωμα, πρόσθεσε ο γραμματέας.

Ο εκπρόσωπος του πολωνικού κόμματος, που καθόταν δίπλα στο Λάμπρο φάνηκε να ενδιαφέρεται.

— Τι συμβαίνει; Γιατί τόσοσ εκνευρισμός;

Ο Λάμπρος απάντησε με μισόλογα.

— Μπέρδεψαν τις ημερομηνίες που βγήκαν στο βουνό, τα χρόνια που μπήκαν στον αγώνα...

— Υπάρχει πρόβλημα κομματικής συνείδησης. Προτείνω να εφαρμοστεί το καταστατικό, είπε ο γραμματέας.

Ένας γερόλυκος με ζαρωμένο πρόσωπο διέκοψε το γραμματέα.

— Σύντροφε, θέλω να πω κάτι. Μα πρέπει να μ' ακούσεις, να μ' ακούσουν κι οι σύντροφοι, επέμενε. Δεν πρέπει να βιαστούμε στις αποφάσεις μας. Τα πράγματα, σύντροφοι, δεν είναι τόσο απλά, όσο φαίνονται, είναι δύσκολα και περίπλοκα όσο κι ο αγώνας που κάνουμε. Σαν ένα κεφαλόβρυσο, θα 'λεγα, που δεν ξέρεις από πού μαζεύει τα νερά του και τι δρόμο ακολουθούν αυτά μέχρι να φτάσουν στην πηγή. Ας μην βιαστούμε, λοιπόν, να κατακρίνουμε τους συντρόφους μας.

Ο Λάμπρος έκλεισε τα μάτια προσπαθώντας ν' αποτυπώσει στη μνήμη του τη φυσιογνωμία του γέρου. Μιλούσε σοφά σαν τον παππού του. Ο Μόκας τον άγγιξε στο πόδι.

— Προσέχεις τι λένε;

Ο Λάμπρος ταραχτήκε και κοκκίνισε από ντροπή. Άρχισε να μεταφράζει κατά λέξη όσα άκουγε, χωρίς να πολυσκέφτεται αν απέδιδε τα νοήματα σωστά.

XVI

Τα μαθήματα δε γίνονταν πια στο χώρο της παιδούπολης, όπως την προηγούμενη χρονιά, αλλά έξω στην πόλη. Μεγάλο, τριώροφο το σχολείο, χτισμένο με σκουροκόκινα τούβλα. Οι αίθουσες μεγάλες, φωτεινές

Μπροστά απ' το σχολείο τιμεντοστρωμένη αυλή, αθλητικοί χώροι και βοηθητικά κτίσματα. Και όλα αυτά περιφραγμένα με ψηλό μεταλλικό κιγκλίδωμα... Μια σίτα, στημένη πρόχειρα, χώριζε το χαμηλό κτίριο της σχολικής τραπεζαρίας από το υπόλοιπο συγκρότημα. Στην τραπεζαρία γευμάτιζαν Έλληνες, που έμεναν στην πόλη. Λειτουργούσε αδιάκοπα από τα χαράματα μέχρι αργά το βράδυ. Άλλοι έβγαιναν, άλλοι έμπαιναν. Νέοι, γέροντες, γυναίκες. Έστηναν πηγαδάκια. Κουβέντιαζαν δυνατά. Μέχρι μέσα στις τάξεις ακούγονταν μερικές φορές.

Τα μεγάλα διαλείμματα ο Λάμπρος τα περνούσε κολημένος στη σίτα. Είχε την εντύπωση ότι άκουγε τα ίδια πάντα άτομα να περιστρέφονται γύρω από ένα και μόνο θέμα: Ο αγώνας χάθηκε από λάθη μας, έλεγαν. Κάποια στιγμή πρόσεξε δυο γυναίκες που περνούσαν δίπλα τους. Η μία μεγάλη σε ηλικία, μαυροντυμένη, η άλλη πολύ νέα μ' ένα μωρό στην αγκαλιά. Η παρέα που σχολίαζε τα γεγονότα στράφηκε προς το μέρος τους.

— Άλλο λάθος αυτό, είπε κάποιος.

Ο διπλανός του ξέσπασε.

— Δεν ξέρω. Μπορεί να γίνανε όλα, όπως λένε. Εμένα, πάντως, με βρίσκουν αντίθετο οι συνοπτικές διαδικασίες της καταδίκης του Γιαννούλη. Ταξίαρχος ήταν, τίμιος και άξιος αγωνιστής, όσο λίγοι, είπε.

— Ο πόλεμος, συναγωνιστή, έχει τους δικούς του νό-

μους, παρατήρησε ένας τρίτος. Κανένας δεν απαλλάσσεται απ' τις ευθύνες του.

— Άλλο πράγμα η απόδοση ευθύνης για παράβαση καθήκοντος κι άλλο πράγμα αυτό που έγινε. Ήμουν εκεί και γνωρίζω καλά τα γεγονότα. Αλλά αυτό που επακολούθησε μου είναι αδύνατο να το χαρακτηρίσω, είπε εκνευρισμένος.

Όλο και περισσότερα άτομα μαζεύονταν γύρω τους. Η συζήτηση αναζωπυρώθηκε. Κουβέντιαζαν όλοι μαζί. Ο Λάμπρος αισθάνθηκε σαν να ξυπνούσε το μυαλό του. “ Τι λένε; Γιατί τον καταδικάσαν άδικα; Γιατί τον εκτέλεσαν; ” Επέστρεψε στην τάξη σκεπτικός.

*

Λίγο από τις δύσκολες κλιματολογικές συνθήκες, λίγο από την υπερκόπωση και τη στενοχώρια η υγεία του Λάμπρου άρχισε να κλονίζεται. Πήγαινε στο σχολείο κακοδιάθετος. Χασμουριόταν συνέχεια και κάποτε έτρεμε. Κάποια στιγμή ο Αναστάσης τον κοίταξε αυστηρά.

— Μάντη! Κοιμάσαι στο μάθημα; Μήπως πρέπει να σου παραγγείλουμε κρεβάτι;

Οι συμμαθητές του ξέσπασαν σε καμπανιστά γέλια.

— Ησυχία! Ησυχία! Συνεχίζουμε το μάθημα.

Άκουγαν με κρύα καρδιά, ενώ η Λευτερία έμενε με το βλέμμα στυλωμένο στο πρόσωπο του Λάμπρου. Φαινόταν χλωμός. Ανασηκώθηκε με το χέρι ψηλά.

— Συναγωνιστή. Αυτός είναι άρρωστος.

Το πήρε αφήφιστα ο δάσκαλος.

— Σ' έφαγε η έγνοια, βλέπω. Κάτσε κάτω!

— Μήπως πρέπει να πάει στο γιατρό; είπαν κάποιες μαθήτριες.

Οι ψίθυροι δυνάμωσαν. Ο δάσκαλος έριξε το βλέμμα του στην τάξη. Είχε διεισδύσει βαθιά στις ψυχές των παιδιών, αλλά δεν κατόρθωσε να αντιληφτεί ένα πράγ-

μα: την έγνοια που έτρεφαν για το διπλανό τους, μια έγνοια που είχε καλλιεργηθεί μέσα στις ιδιόμορφες συνθήκες της ζωής τους και τα ένωνε γερά συγκροτώντας τον αδιάσπαστο ιστό του ψυχικού τους κόσμου.

— Να πάει στο γιατρό, συναγωνιστή, είναι άρρωστος, επανέλαβε η Λευτερία.

— Δεν έχει στόμα να μιλήσει ο ίδιος και χρειάζεται συνήγορο;

Έπεσε σιωπή και το μάθημα συνεχίστηκε.

*

Ο Λάμπρος έπεσε στο κρεβάτι με σαράντα πυρετό. Η νοσοκόμα κάλεσε το ασθενοφόρο που τον μετέφερε στο θεραπευτήριο της παιδούπολης. Η ακτινογραφία έδειξε ίχνη παλιάς πνευμονίας. Ύστερα από μερικές μέρες ισχυρής φαρμακευτικής αγωγής ο Λάμπρος αισθάνθηκε καλύτερα. Πίστεψε ότι θα μπορούσε να βγει από το νοσοκομείο και να παρακολουθήσει τα μαθήματα.

— Είμαι καλά, είπε στο γιατρό στο πρωινό επισκεπτήριο.

— Αυτό είναι ευχάριστο. Για να σ' ακούσω, όμως.

Μετά την εξέταση ο Λάμπρος ρώτησε.

— Πότε θα βγω;

Ο γιατρός τον κοίταξε σκεπτικός.

— Σύντομα, ελπίζω... Όχι, όμως, πριν διαπιστώσουμε ότι είσαι εντελώς καλά.

— Μα είμαι καλά. Δε με πονάει τίποτα, επανέλαβε.

— Σε πιστεύω. Να δούμε, όμως, τι λένε και τ' αποτελέσματα των εργαστηριακών εξετάσεων, είπε και προχώρησε στο διπλανό του.

Ο χρόνος της αναμονής μεγάλωνε την αδημονία του Λάμπρου. Βρισκόταν συνέχεια στο παράθυρο. Η όψη του συννέφιαζε σαν έβλεπε τους συμμαθητές του να περνάνε μπροστά από το αναρρωτήριο. Ένα μεσημέρι,

καθώς επέστρεφαν από το σχολείο, η Λευτερία του χαμογέλασε, όπως κάθε φορά, ενώ η Γεωργία, που άλλοτε περνούσε αδιάφορη, τον κοίταξε επίμονα. Εκείνη τη στιγμή του φάνηκε σαν να έλαμψε ο τόπος όλος.

Το βράδυ που το σκοτάδι πύκνωσε, κατέβηκε στο ισόγειο προσέχοντας να μην τον αντιληφθεί κανείς, άνοιξε το παράθυρο και πήδηξε έξω. Φυσούσε δυνατά. Ο ψυχρός αέρας του βοριά του έκοψε την ανάσα. Κάτω από τα πόδια του το παγωμένο χιόνι έσπαγε τρίζοντας. Έφτασε στο κτίριο τη στιγμή που βρίσκονταν όλοι στο πόδι. Άλλοι ανεβοκατέβαιναν τα σκαλιά με τα προσωπικά τους είδη υγιεινής στα χέρια και άλλοι, μαζεμένοι στο διάδρομο, συζητούσαν δυνατά για κάποιο πυγμαχικό αγώνα. Η Σταυρούλα βγήκε μπροστά του.

— Λάμπρο! Πότε γύρισες;

— Πριν από λίγο.

— Έγινες καλά;

Δεν της απάντησε. Μα ούτε και στους φίλους του που τον ρώτησαν έκανε λόγο για την πράξη του.

Την επόμενη το πρωί, καθώς το τμήμα του ήταν έτοιμο και περίμενε το πρόσταγμα να ξεκινήσει για το σχολείο, μία νοσοκόμα έκανε ξαφνικά την εμφάνισή της.

— Ο Λάμπρος Μάντης είναι εδώ; ρώτησε.

Προσπάθησε να κρύψει την ταραχή του.

— Ναι. Εδώ είμαι.

— Θα 'ρθεις μαζί μου. Γρήγορα, είπε ψυχρά.

Το ασθενοφόρο στεκόταν μπροστά στην είσοδο. Κάποιες κοπέλες σταμάτησαν δίπλα.

— Ποιος αρρώστησε πάλι;

Σαν είδαν το Λάμπρο να μπαίνει στο αυτοκίνητο, παραξενεύτηκαν.

— Ακόμα δεν βγήκε και τον παίρνουν πάλι;

Η Λευτερία πέρασε δίπλα του προσπαθώντας να κρύψει την ταραχή της.

*

Κρύο τσουχτερό. Γυαλί ο πάγος στο δρόμο. Ο οδηγός έγινε πιο προσεκτικός. Το ασθενοφόρο κυλούσε αθόρυβα. Χρειάστηκε αρκετή ώρα για να φτάσει στο σανατόριο. Πέρασε την ασπιδωτή είσοδο και σταμάτησε στην αυλή. Χιόνι και καταχνιά κάλυπτε τα πάντα. Με δυσκολία ξεχώριζαν οι σκεπές των σπιτιών.

Ο Θεολόγος, ένας από τους δασκάλους του Λάμπρου στην τρίτη τάξη, ξεμύτισε πίσω από μια μισάνοιχτη πόρτα. Φορούσε μαύρο παλτό κι ένα κασκόλ ήταν τυλιγμένο στο λαιμό του.

— Έλα μέσα γρήγορα, φώναξε.

Χωρίς να πει δεύτερη κουβέντα, ο δάσκαλος οδήγησε το Λάμπρο σ' ένα δωμάτιο.

— Αυτό θα 'ναι το κρεβάτι σου. Μπορείς να ταχτοποιήσεις τα πράγματά σου.

Δυο αγοράκια, μικρότερα από αυτόν, στέκονταν δίπλα. Πάνω στο τραπέζι κόλλες και πράσινοι φάκελοι.

— Τελειώσατε; ρώτησε ο Θεολόγος.

— Εγώ τη σύσταση δεν έγραφα ακόμα.

Ο Θεολόγος στράφηκε κατόπιν στο Λάμπρο.

— Εσύ, Λάμπρη, δε θα γράψεις στους δικούς σου;

— Όχι, συναγωνιστή. Προχτές έγραφα.

Τον κοίταξε σκεπτικός.

— Δε θέλω να στενοχωριέσαι. Θα περάσεις ωραία εδώ· και πιστεύω ότι θα γίνεις γρήγορα καλά.

Η αποκατάσταση της υγείας των παιδιών δεν ήταν απλή υπόθεση. Εκατοντάδες παιδιά είχαν περάσει από αυτό το σανατόριο, αλλά ήταν ελάχιστα εκείνα που αποθεραπεύτηκαν κι επέστρεψαν σύντομα στην παιδούπολη. Όλα τ' άλλα μεταφέρθηκαν σε ειδικά νοσηλευτήρια, όπου συνεχιζόταν η περίθαλψή τους.

Ο Λάμπρος ταχτοποίησε τα πράγματά του στη ντουλάπα. Έβγαλε ένα βιβλίο και κάθισε στην καρέκλα. Πέρασε αρκετή ώρα. Τ' αγόρια ξεθάρρεψαν. Τον πλησίασαν.

— Εδω δε χρειάζεται να διαβάζεις πολύ. Τα μαθήματα που κάνουμε είναι λίγα· αρχίζουν στις οχτώ και τελειώνουν στις δώδεκα. Μετά βγαίνουμε περίπατο και γυρίζουμε για μεσημεριανό, τρώμε και μετά κοιμόμαστε, είπε ο πρώτος.

— Στην παιδούπολη σε ποιο κτίριο ήσουν; ρώτησε ο άλλος.

— Στο πέμπτο.

— Στο πέμπτο είναι και η ξαδερφή μου... Λευτερία Πούλη τη λένε. Την ξέρεις;

— Την ξέρω, είπε κοκκινίζοντας.

Τέτοια ώρα η Λευτερία θα επέστρεφε από το σχολείο και ίσως να κοιτούσε στο παράθυρο, σκέφτηκε με το βλέμμα καρφωμένο στο κενό.

*

Μια μικρόσωμη γριούλα ερχόταν στο σανατόριο μέρα παρά μέρα και την ίδια πάντα ώρα. Σταματούσε μπροστά στην πύλη και περίμενε υπομονετικά. Την παραμονή των Χριστουγέννων η εγγονή της δε φάνηκε. Γεμάτη ανησυχία η γριά πέρασε από τους θαλάμους.

— Κι είδατε⁵⁸ την Αννίτσα μου; ρωτούσε.

— Δίπλα, στη λέσχη είναι. Να τη φωνάξουμε, γιαγιά;

— Όχι, ψυ'μ⁵⁹.

Επέστρεψε στο μέρος της αναμονής. Ο δάσκαλος, που την είχε ξαναδεί να στέκει εκεί κρατώντας ένα κουτάκι με πολύχρωμο περιτύλιγμα, πλησίασε εκνευρισμένος.

— Είπα να μην ξανάρθεις με γλυκίσματα, αλλά εσύ συναγωνίστρια δε θέλεις να καταλάβεις και μ' αναγκάζεις να παραφέρομαι. Να τα πάρεις πίσω. Η εγγονή σου δεν έχει ανάγκη απ' αυτά.

Η γριά που δεν έπαιρνε από λόγια, ανταπαντούσε καλοκάγαθα.

— Ντο λες, δάσκαλε; Ειν μωρόν κι ορφανόν η ψυ' μ'. Πόνεσον λίγον⁶⁰.

— Εδώ όλα ορφανά είναι και δεν έχουν κανένα δικό τους να τους προσφέρει κάτι. Τόσο δύσκολο είναι να το καταλάβεις;

— Να παίρνε και τ' άλλα παιδιά, δάσκαλε⁶¹.

— Σου είπα. Δεν έχουν ανάγκη, επανέλαβε.

— Ντο ν' αυτάα τα αβούτα⁶²;

— Δική σου υπόθεση.

Ύστερα από λίγο η Χαλίνα πέρασε από εκεί. Βλέποντας τη γριά να ξεροσταλιάζει μες στο σκοτάδι και το κρύο τρόμαξε.

— Αχ, καλή μου γιαγιάκα. Έλα, πάμε μέσα· θα παγώσεις εδώ.

Μπήκαν στη λέσχη. Το πρωτοχρονιάτικο δέντρο έλαμπε. Μερικές κοπέλες ασχολούνταν ακόμα με τη διακόσμηση του χώρου. Η Χαλίνα έριξε μια ματιά στην αίθουσα.

— Δεσποινιδούλες μου, πού είναι η Αννίτσα;

Το κοριτσάκι πρόβαλε πίσω από το έλατο.

— Εδώ είμαι, κυρία, ακούστηκε γλυκά η φωνή της.

— Για δες ποιος ήρθε;

Έτρεξε χαρούμενη κι έπεσε στην αγκαλιά της γιαγιάς της.

— Γιαγιούλα μου, συγχώρα με. Ήρθα να βοηθήσω να στολίσουμε το δέντρο και ξεχάστηκα. Για δες; Δεν είναι όμορφο;

Ανάμεσα στα πολύχρωμα φωτάκια, που αναβόσβηναν, ξεχώριζαν χρυσόμηλα, σοκολατάκια και καραμέλες με φανταχτερό περιτύλιγμα.

— Ωραίον είν ψυ' μ'. Εσύ επίκεσα⁶³; έφερε τα χεράκια της εγγονής της στα χείλη της.

Η Αννίτσα αποτραβήχτηκε.

— Γιαγιούλα μου, εσύ πάγωσες. Όταν βλέπεις να κάνει κρύο να μην έρχεσαι. Μπορεί να κρυώσεις και ν' αρρωστήσεις.

— Ντο λες ψυ 'μ'; Εγώ για τι σεν ζω. Αν κι είχα εσέν κι ήθελα ξάι να ζω σ' αβούτον τον κόσμο. Έπουαλέφτα⁶⁴, είπε και κάθισε δίπλα στο χριστουγενιάτικο δέντρο.

Χαρούμενη η Αννίτσα επέστρεψε στις φιλενάδες της που βιάζονταν να τελειώσουν τις προετοιμασίες για την γιορτινή βραδιά.

*

Το βράδυ των Χριστουγέννων οι καμπάνες χτυπούσαν χαρμόсуна κι ένιωθε κανείς ότι ο αστροστολισμένος ουρανός είχε γίνει κρουσταλλένιο σήμαντρο και αντηχούσε στο σύμπαν. Τ' αγόρια έμεναν κολλημένα στο παράθυρο παρακολουθώντας τα φωτοστέφανα που αχνόφεγγαν στους πύργους των εκκλησιών.

— Τέτοια ώρα οι γονείς μου μ' έπαιρναν απ' το χέρι και πηγαίναμε στην εκκλησία.

— Εμένα μ' άρεζε να μένω σπίτι και να βλέπω την γιαγιά μου να ετοιμάζει το τραπέζι. Ήθελε κι αυτή να της κάνω παρέα, είπε το δεύτερο αγόρι. Κάπου κάπου μου δινε καμιά σταφίδα, για να μη νυστάζω, ώσπου να γυρίσουν οι άλλοι απ' την εκκλησία και να καθίσουμε στο τραπέζι.

— Να 'βλεπες η δική μου η γιαγιά βασιλόπιτα και γλυκίσματα που 'καμε, είπε πάλι με νοσταλγία ο πρώτος.

Ο Λάμπρος είχε ξαπλώσει. Πολύχρωμες λάμπες γέμισαν ξαφνικά τον ουρανό. Τα τζάμια άστραφταν. Ανασηκώθηκε και ακούμπησε με τις πλάτες στο κεφαλόκλινο. Παλιές εικόνες πρόβαλαν μπροστά του. Για μια στιγμή του φάνηκε σαν να 'βλεπε τους συγχωριανούς

του, την ώρα του βομβαρδισμού, ν'ασπάζονται τους αγίους στην εκκλησία του χωριού του. “Δόξα σοι! Δόξα σοι, παντοδύναμε. Γίναμε πάλι αδέρφια.”

Σταμάτησαν τα βεγγαλικά. Το δωμάτιο βυθίστηκε πάλι στο σκοτάδι. Τα παιδάκια επέστρεψαν στα κρεβάτια τους και συνέχισαν να μιλάνε σιγά, αναπολώντας τ' αγαπημένα τους πρόσωπα.

*

Πέρασαν μερικοί μήνες. Ο Λάμπρος είχε πια επιστρέψει στην παιδούπολη. Γύρω οι συμμαθητές του μιλούσαν για πράγματα που του φαίνονταν ακατανόητα.

— Πότε έγιναν αυτά; ρώτησε περίεργος.

— Τώρα με τον έρανο. Δεν άκουσες τίποτα για τον έρανο τιμής;

— Άκουσα, αλλά γι αυτά που μιλάτε δεν έχω ιδέα.

— Ό,τι και να σου πούμε, θα 'ναι δύσκολα να καταλάβεις, είπε ο Κώστας και του έδωσε την εφημερίδα. Να! Διάβασε αυτό το κομμάτι. Θα καταλάβεις πολύ περισσότερα.

Ο Λάμπρος διάβασε με προσοχή το κείμενο.

“Δεν υπάρχει ιερότερο χρέος και μεγαλύτερη τιμή για τους αγωνιστές από το ν' ανταποκριθούν στο κάλεσμα του κόμματος. Εργαζόμενοι, γέροι, ανάπηροι αλλά και παιδιά ακόμα έχουν αντιληφτεί το σκοπό του εράνου και προσφέρουν ό,τι πιο πολύτιμο διαθέτουν. Και το κάνουν αυτό με πλήρη συνείδηση της αποστολής τους. Δεν πρέπει, λοιπόν, να λείπει κανένας, αν θέλει να λέγεται αγωνιστής και πατριώτης, απ' αυτή την ευγενική προσπάθεια, που αποβλέπει στη βοήθεια των φυλακισμένων κι εξόριστων αγωνιστών.”

— Θέλεις να μάθεις και κάτι που δε γράφει ο “Δημοκράτης”; είπε ο Στέφος, καθώς εκείνος σταμάτησε να διαβάζει. Ο δάσκαλός μας έδωσε στον έρανο όλο το μι-

σθό του. Μόνο ο Ρήγας πρόσφερε περισσότερα.

— Ξέρω μερικούς που θα 'διναν και την ψυχή τους ακόμα, πρόσθεσε ο Λάζος.

Τον κοίταξε σιωπηλός αλλά και γεμάτος απορίες.

*

Γοργοδιάβαινε ο χειμώνας. Χαρούμενα τα παιδιά επέστρεφαν από το σχολείο, ο ανοιξιιάτικος ήλιος έλαμπε μέσ' από τ' ασημένια σύννεφα και απαλό αεράκι χάιδευε τα πρόσωπά τους. Οι στοίβες του χιονιού στην άκρη του δρόμου έλιωναν, ο πάγος που κάλυπτε το οδόστρωμα ράγιζε σχηματίζοντας λεπτές πλάκες. Οι μαθητές έβγαιναν από την γραμμή και προχωρούσαν με προσοχή, για ν' αποφύγουν τα πλατσουρίσματα στα κρύα νερά, ενώ ο δάσκαλος βάδιζε πατώντας πάνω στο νερουλιασμένο χιόνι. Ο Λάμπρος παραξενεύτηκε. Την ίδια στιγμή πρόσεξε κάτι που τον έκανε να αναριγίσει. Οι σόλες από τα παπούτσια του δάσκαλου ήταν τρύπιες και διακρίνονταν οι πατούσες του, κόκκινες σαν φωτιά. Το απόγευμα χτύπησε την πόρτα του.

— Συναγωνιστή, μπορώ να σας ενοχλήσω για λίγο;

Ο Αναστάσης διόρθωνε τις εκθέσεις τους. Άφησε το τετράδιο στην άκρη και τον κοίταξε παραξενεμένος.

— Πέρνα. Τι θέλεις;

— Έλειπα τρεις μήνες απ' τα μαθήματα και μερικά πράγματα μου φαίνονται πολύ δύσκολα και δεν τα καταλαβαίνω. Όπως ετούτο το κείμενο.

Ο δάσκαλος έσμιξε τα φρύδια.

— Η διαμόρφωση του νεοελληνικού έθνους είναι μεγάλο θέμα. Δεν εξαντλείται με μια μελέτη. Ακόμα κι αν γράφτηκε από τον ίδιο το Ζαχαριάδη, είπε και βιάστηκε να του εξηγήσει τη θέση του. Υπάρχουν και άλλες απόψεις πάνω στο ζήτημα αυτό. Βέβαια, στον ελληνικό χώρο κατέβηκαν διάφοροι λαοί, οι οποίοι προκάλεσαν

μεγάλες αναταραχές, αλλά και πληθυσμιακές αναμειξείς. Παρ' όλα αυτά το ελληνικό στοιχείο κατόρθωσε να διατηρήσει τα εθνικά του χαρακτηριστικά, αλλά και να αφομοιώσει, ως ένα βαθμό, τους ξένους πληθυσμούς χάρη στον ανώτερο πολιτισμό του.

Σταμάτησε για να ανάψει τσιγάρο. Ο Λάμπρος είδε τα παπούτσια του δάσκαλου κάτω από το καλοριφέρ που στεγνώναν και άρπαξε την ευκαιρία να ρωτήσει για αυτό που τον οδήγησε ως εκεί.

— Συναγωνιστή, γιατί δε δίνεις τα παπούτσια σου στον τσαγγάρη; ρώτησε.

Ο δάσκαλος ξαφνιάστηκε και τον κοίταξε σιωπηλός και αμήχανος.

— Αν συνεχίσεις να φοράς αυτά τα τρύπια παπούτσια, μπορεί ν' αρρωστήσεις.

Ο Αναστάσης πετάχτηκε πάνω σε να τον κέντρισαν.

— Εμείς, εδώ, δεν παθαίνουμε τίποτα. Είμαστε τυχεροί, μας φτάνουν αυτά που έχουμε. Οι σύντροφοί μας χρειάζονται βοήθεια και συμπαράσταση, οι σύντροφοί μας που βρίσκονται στις φυλακές και στις εξορίες και κινδυνεύουν από στιγμή σε στιγμή να οδηγηθούν στο εκτελεστικό απόσπασμα, απάντησε με βροντερή φωνή.

Ο Λάμπρος κατέβασε το κεφάλι. Αναρωτιόταν αν αυτό που έκανε ήταν σωστό. Δεν ένιωθε όμως να έχει μετανιώσει.

*

Οι σερβιτόρες πηγαινέρονταν. Στοίβες πιάτα πήγαιναν προς τα εκεί, δίσκους με φαγητό έφερναν προς τα εδώ. Παρακολουθώντας τη νεαρή σερβιτόρα που έβλεπαν όλες τις προηγούμενες μέρες να γυρίζει στολισμένη, τα κορίτσια έδειξαν να απορούν.

— Εγώ, αν είχα τα χρυσαφικά της, δε θα τα βγαζα ποτέ, είπε η Λευτερία. Είναι τόσο ωραία! Της πηγαίνουν

τόσο πολύ! Προπάντων εκείνη η αλυσίδα με το μενταγιόν. Να 'χα κι εγώ μια αλυσιδίτσα.

— Εσύ, κουκλίτσα μου, τρελαίνεσαι για στολίδια. Ψάξε από τώρα να βρείς κάνα πλούσιο αντρούλη, γιατί δε σε βλέπω καλά, την πείραξε η Σταυρούλα.

— Τι νομίζεις, κανά φτωχούλη θα πάρω;

Γέλασαν όλες, εκτός απ' τη Λευτερία, η οποία πήρε σοβαρό ύφος. Η νεαρή σερβιτόρα μάζευε τα πιατικά συλλογισμένη. Η ειλικρίνεια και η αμεσότητα που υπήρχε στις ανθρώπινες σχέσεις στο περιβάλλον που ζούσαν είχε εξαλείψει τις διακρίσεις, που χωρίζουν τους ανθρώπους. Η Λευτερία δεν μπόρεσε να κρατηθεί.

— Συναγωνίστρια, να ρωτήσω κάτι;

— Εμένα; Ξαφνιάστηκε η σερβιτόρα.

— Ναι! Ίσως να μην είναι σωστό αυτό που θα πω, αλλά δεν μπορώ να κάνω διαφορετικά. Τα κορίτσια όλο ρωτάνε γιατί δε φοράτε τα χρυσαφικά σας;

— Τα 'δωσε για τον έρανο, απάντησε η διπλάνή της.

Τα κορίτσια μαράθηκαν λες και τα στολίδια ήταν δικά τους και τα στερήθηκαν.

*

Ένα πράγμα είχε παρατηρήσει ο Λάμπρος το τελευταίο διάστημα. Ενώ οι συγχωριανοί του του φέρονταν με συμπάθεια και στοργή, τα ξαδέρφια του απέφευγαν και να τον συναντήσουν ακόμα. Τον άφηνε αδιάφορο και το ένα και το άλλο, γιατί είχε σοβαρότερο πρόβλημα που τον απασχολούσε. Έπρεπε ν' αφομοιώσει την ύλη που έχασε εξαιτίας της αρρώστιας του, αν ήθελε να περάσει στην επόμενη τάξη.

Μια μέρα, την ώρα του διαλείμματος, είδε τον Κώστα να πλησιάζει τσιμπολογώντας το κουλουράκι του.

— Έμαθες κάνα νέο απ' το χωριό;

— Όχι. Έχω καιρό να πάρω γράμμα. Εσείς;

- Ούτε κι εμείς. Λες να τους βρήκε κανένα κακό;
- Ο Λάμπρος τον κοίταξε ανήσυχος.
- Μήπως άκουσες τίποτα;
- Όχι, είπε ο Κώστας κι έκανε να φύγει.
- Αρχίζω να φοβάμαι.
- Γιατί; ρώτησε ο Κώστας και καρφώθηκε στη θέση του.

— Είδα ένα όνειρο... Σαν να στεκόμουν στην αυλή του σπιτιού μας και ν' αγνάντευα πέρα στο μοναστήρι. Δεν μπορεί, δεν μπορεί, έλεγα στον ύπνο μου, να 'να πάλι όνειρο, αφού τα βλέπω όλα, όπως είναι στην πραγματικότητα. Σίγουρα είμαι στο χωριό. Πίσω απ' τη ράχη τ' Αϊ-Σωτήρα φάνηκαν ξαφνικά μερικοί καβαλάρηδες με κόκκινες σημαίες να 'ρχονται προς το χωριό. Ξέρεις; Ένα παρόμοιο όνειρο είδα και προέκυψε, πριν μάθουμε για το Γιάννη τον ξάδερφό μας που σκοτώθηκε.

Οι συμμαθητές τους έτρεξαν προς τον Αναστάση, που τον είδαν να επιστρέφει από την αίθουσα των δασκάλων μ' ένα μάτσο φακέλους. Ο Λάμπρος πήρε το γράμμα από τα χέρια του και τραβήχτηκε στην άκρη. Περίεργη ανυπομονησία κυριέψε τον Κώστα.

— Για να δω από ποιον είναι;

— Από το θείο Γιώργο απ' τη Ρουμανία, απάντησε.

Εκείνη τη στιγμή χτύπησε το κουδούνι και βιάστηκαν να μπουνε στις τάξεις τους. Ο Λάμπρος άνοιξε το γράμμα κάτω από το θρανίο.

“Ανεψιέ μου, υπάρχουν μερικά πράγματα που πονούν, αλλά που δεν μπορούμε να τα κρατάμε μυστικά. Έτσι το θέλει η ανθρώπινη μοίρα. Γι' αυτό πρέπει να σφίξεις την καρδιά σου... Ο πατέρας σου μας άφησε. Πήγε ν' ανταμώσει το θείο σου, το Μίχο Στεφανή...”

Ο Μίχος είχε πέσει στη μάχη της Κόνιτσας. Σαν συνειδητοποίησε τι είχε συμβεί ένωσε ένα διαπεραστικό πόνο να σκίξει τα στήθια του. Δάγκωσε τα χείλη του για να πνίξει τον πόνο, ενώ θολούρα πυκνή κάλυψε τα μάτια του και

τον εμπόδιζε να διαβάσει πιο κάτω το γράμμα.

Πέρασε και αυτή η τελευταία ώρα του μαθήματος. Χαρούμενοι οι συμμαθητές του ξεχύθηκαν στο διάδρομο. Ο Λάμπρος βγήκε αργά, συγκρατώντας με δυσκολία τα δάκρυά του. Δεν κατάλαβε μήτε πώς μπήκε στη γραμμή, μα μήτε πώς ακολούθησε τους άλλους, που βιάδιζαν τραγουδώντας δυνατά λες και είχαν βάλει στόχο να ξεκουφάνουν τον κόσμο. Στη γωνιά όπου οι άλλοι έστριψαν αριστερά, για να μπούνε στην αυλή του κτιρίου τους, αυτός πήγε προς την αντίθετη κατεύθυνση, βγήκε στα λιβάδια παραπατώντας κι έπεσε στα χόρτα ξεσπώντας σε λυγμούς. Η οπτασία του πατέρα του παρουσιάστηκε μες στη θάμπαδα της όρασής του. “ Ξέχασες τι σου είπα; Ο πόλεμος χωρίζει τους ανθρώπους. Σήκω, δεν είσαι μικρός πια... Περιμένω πολλά από σένα.”

Κλαίγοντας με αναφιλητά, πεσμένος μπρούμυτα στα χόρτα, δεν αντιλήφτηκε τα ξαδέρφια του που στάθηκαν πίσω του.

— Λάμπρο, ησύχασε, είπε ο Κώστας.

— Όσο και να κλάψεις, ο θείος δεν πρόκειται να γυρίσει. Μόνο κακό στον εαυτό σου θα κάμεις. Μην κλαις, μπορεί ν' αρρωστήσεις πάλι. Άκουσες; τον συμβούλευσε ο Μίμης.

Γύρισε προς την άλλη πλευρά χωρίς ν' αποκριθεί, ενώ εκείνοι προσπάθησαν ν' απαλύνουν τον πόνο του.

— Σε ψάχναμε παντού, είπαν μαζί.

— Ανησυχήσαμε. Σήκω, οι άλλοι θα σε ψάχνουν ακόμα.

Ανακάθισε κοιτάζοντας γύρω του. Τα μάτια του ήταν κόκκινα και πρησμένα. Ήθελε να μείνει μόνος του και να κλάψει, να κλάψει ακόμα, μέχρι να στραγγίξουν τα δάκρυά του.

— Πηγαίνετε. Θα 'ρθω σε λίγο, είπε.

Επιστρέφοντας από το στενό, ανάμεσα στην τραπεζαρία και τις τριανταφυλλιές, είδε το θείο του, το Δημήτρη, να έρχεται προς το μέρος του. Τον πήρε το παράπονο.

— Τι να κάνουμε, παιδί μου! Ο άνθρωπος έχει ζωή και θάνατο, του είπε συγκινημένος. Κάνε κουράγιο. Ηρέμησε. Ο πατέρας σου δε θα 'θελε να σε βλέπει να υποφέρεις.

Ότι και να του έλεγε, βάλσαμο να έσταζαν τα λόγια του, η πληγή της ορφάνιας είχε ανοίξει, ήταν βαθιά, αιμορραγούσε και δε θα έκλεινε εύκολα.

*

Περίεργη κινητικότητα εκδηλώθηκε πάλι στην παιδούπολη. Εργαζόμενοι, από το βοηθητικό προσωπικό, αναχωρούσαν με “φύλλο πορείας” για υπηρεσιακούς λόγους. Οι συγγενείς που έμεναν στην πόλη επισκέπτονταν τα παιδιά πολύ πιο συχνά από πριν. Ακόμα και τις μέρες που το επισκεπτήριο απαγορευόταν. Μερικοί, μάλιστα, μπαινόβγαιναν στα γραφεία της διεύθυνσης.

Μετά από λίγο η μητέρα του Λάζου έφτασε στο δωμάτιο του γιου της.

— Αχ, παιδάκι μου, θα σας πάρουν από δω κι ένας Θεός ξέρει πότε θα ξανασμίξουμε.

Ο Λάζος κοίταξε τη μάνα του προσεχτικά. Έδειχνε ανήσυχη και κουρασμένη.

— Ησύχασε μπορεί να μην είναι αλήθεια.

— Μακάρι, παιδάκι μου, αναστέναξε.

Σαν έφυγε ο Λάζος έμεινε στη θέση του με το κεφάλι σκυμμένο.

Τα παιδιά μαζεύτηκαν γύρω του.

— Τι σου είπε η μάνα σου και στενοχωρήθηκες τόσο; τον ρώτησε ο Λάμπρος.

— Δεν άκουσες; Ότι θα φύγουμε από δω.

— Εγώ ξέρω και πού θα πάμε, είπε ο Στέφος.

Τον κοίταξαν έκπληκτοι. Δεν ήταν από τα παιδιά που κρατούσαν μυστικά.

— Πού;

— Μακριά... Ίσως στην ίδια τη Σοβιετική Ένωση.

— Αλήθεια;

Φαντάστηκαν την καινούργια τους ζωή σε θέρετρα και παλάτια, όπως έγινε τον πρώτο χρόνο της παραμονής τους στην Πολωνία. Έκαναν σαν να βρίσκονταν κιόλας στη χώρα των ονείρων τους.

— Α, θα περάσουμε ωραία, ζωή και κότα, όπως στον κομμουνισμό, που λέει ο Αναστάσης.

Μες στην έξαρση του ενθουσιασμού τους, τους φάνηκαν όλα εύκολα και απλά. Ένιωθαν να πραγματοποιούνται και τα όνειρά τους ακόμα.

— Δε με νοιάζει πώς θα περνάω. Αρκεί που θα 'μαι κοντά στους γονιούς μου, είπε κάποιος.

— Για σας που θ' ανταμώσετε με τους γονείς σας, σίγουρα θα 'ναι καλά. Μπορεί καλύτερα κι από δω. Αλλά για μας τους άλλους που θα χωρίσουμε απ' τους δικούς μας...

— Φοβάμαι για τη μάνα μου που θα μείνει ολομόναχη, είπε ο Λάζος.

Για το Λάμπρο δεν είχε σημασία, αν έφευγαν και πού θα πήγαιναν. Παντού θα τον συνόδευε η ορφάνια.

— Δεν αφήνετε αυτή τη συζήτηση; είπε νευρικά.

Το θέμα αυτό συνέχισε να τους αποσχολεί για αρκετές μέρες ακόμα.

Η συμβολή του Αναστάση στον "Έρανο τιμής" είχε ανεβάσει το κύρος του. Οι μαθητές εκφράζονταν γι' αυτόν με τα καλύτερα λόγια, αλλά και τον περιέβαλλαν με αγάπη κι εμπιστοσύνη. Πίστεψαν, λοιπόν, πως ήταν ο άνθρωπος στον οποίο μπορούσαν ν' απευθυνθούν, για να τους λύσει την απορία.

— Συναγωνιστή, είναι αλήθεια πώς η παιδούπολη θα μεταφερθεί αλλού;

Περίμεναν με ανυπομονησία την απάντηση. Ο Αναστάσης αποκρίθηκε γελαστός.

— Εσείς τι λέτε; Μπορεί να 'ναι αλήθεια;

Ανασήκωσαν τους ώμους τους με τα μάτια καρφωμένα πάνω του.

Ο δάσκαλος σίμωσε στον πίνακα κι έγραψε: “Πώς θα 'θελα να δω το σταθμό μας επιστρέφοντας απ' τις διακοπές.”

— Αυτό θα 'ναι το θέμα της τελευταίας έκθεσης για φέτος. Σκεφτείτε καλά τι θα γράψετε, γιατί απ' αυτήν την έκθεση θα εξαρτηθεί ο βαθμός στο μάθημα των Ελληνικών, είπε καθώς στράφηκε στην τάξη καθαρίζοντας τα δάχτυλά του από την κιμωλία.

Ο Στέφος στραβομουτσούνιασε.

— Εγώ, συναγωνιστή, δεν μπορώ να φανταστώ το σταθμό μας διαφορετικό απ' ό,τι είναι σήμερα. Τι μπορεί ν' αλλάξει σε δυο μήνες;

— Χρειάζεται λίγη φαντασία, που σένα δεν σου λείπει.

Ο Στέφος έξυσε το κούτελό του.

— Γιατί να φανταστώ κάτι που δεν πρόκειται να ξαναδώ; είπε φωναχτά.

Ο Αναστάσης φούσκωσε.

— Χαλκιά! Την πέταξες πάλι την κοτσάνα σου! φώναξε.

Ο Στέφος πήρε την πένα και άρχισε να μουντζουρώνει την κόλλα.

*

Έληξε και αυτή η σχολική χρονιά. Από την επομένη η παιδούπολη άρχισε να αδειάζει. Τα παιδιά έφευγαν για διακοπές που θα περνούσαν σε διάφορα θέρετρα, σύμφωνα με τις υποδείξεις των γιατρών.

Ο Λάμπρος βρέθηκε σε μια έπαυλη στα βουνά Σουδέ-⁶⁵τυ. Είχε την αίσθηση ότι βρισκόταν στις καταπράσινες πλαγιές της Αρένας κι άκουγε τα γάργαρα νερά να τρέχουν στις ρεματιές. Οι παιδικές κατασκηνώσεις και οι μικροί περιηγητές που έβλεπε γύρω του τον απάλλαξαν από την

πλάνη. Δεν μπόρεσε όμως να μαζέψει τις σκέψεις του. “Αχ..., αυτός ο πατέρας μου, πώς χάθηκε άδικα... Να 'μουν κι εγώ σαν τ' άλλα παιδιά. Να μην είχα τόσες στενοχώριες. Να τριγυρνούσα εδώ και εκεί, να χαιρόμουν και να 'παιζα ξέγνοιαστα... Πότε θα περάσουν τούτες οι διακοπές, για ν' ανταμώσω τ' αδέρφια μου;”

Σταμάτησαν στην όχθη του χειμάρρου, που κατέβαινε ορμητικά, φουσκωτός κι αφρισμένος. Ήταν ακόμα νωρίς, το νερό κρουσταλλένιο. Ο ήλιος, όμως έκαιγε δυνατά. Πέταξαν από πάνω τους τα ρούχα κι έμειναν μόνο με τα σορτσάκια. Μερικοί βιάστηκαν να μπούνε στο νερό, ενώ άλλοι κοντοστάθηκαν στην άκρη και πιτσιλιζόνταν. Η ρεματιά αντηχούσε από τις κραυγές τους.

Οι παιδονόμοι ήταν συνεχώς στο πόδι κι ο Αναστάσης, αφοσιωμένος στα καινούργια του καθήκοντα, φώναξε.

— Τόση ώρα στο νερό θα κρυώσετε. Βγείτε και σταθείτε στον ήλιο.

Βγήκαν τουρτουρίζοντας και ξάπλωσαν στους στρογγυλεμένους ογκόλιθους της κοίτης.

— Συναγωνιστή, πότε θα μας μοιράστε κόλλες και φάκελα, για να γράφουμε στους δικούς μας; ρώτησε ο Κώστας.

— Πέρασε τόσος καιρός και θ' ανησυχούν, πρόσθεσε ο Μίμης.

Ο Αναστάσης σκυθρώπιασε. Πώς να αναγγείλει κάτι, για το οποίο βεβαίωνε τους μαθητές του ότι ήταν μια φήμη και τίποτα περισσότερο.

— Ξέρετε πού είναι το γραφείο. Να περάστε να πάρετε ό,τι χρειάζεστε. Δεν είστε μικροί πια για να καθορίζουμε εμείς πότε θα γράφετε στους δικούς σας. Στο εξής θα γράφετε στο φάκελο τη διεύθυνση της καινούργιας παιδούπολης.

Τα παιδιά μαζεύτηκαν γύρω του.

— Δε θα γυρίσουμε στο Ζγκοζέλετς; Ποια είναι η διεύθυνση της καινούργιας παιδούπολης;

Ο Στέφος χαχάνισε δυνατά.

— Πώς μου 'ρχεται να κάνω κωλοτούμπες...

— Πρόσεξε να μην ανοίξει το κεφάλι σου και σου φύγει κι αυτό το λίγο μυαλό που σου 'μεινε, φώναξε ο Αναστάσης.

Τα παιδιά κοιτάχτηκαν απορημένα προσπαθώντας να καταλάβουν τι εννοούσε ο Στέφος.

*

Ολοταχώς ο συρμός διέσχισε τη Δυτική Πολωνία. Μια πεδιάδα απέραντη απλωνόταν μέχρι εκεί που έφταναν τα μάτια τους. Οι ίδιες εικόνες πάλι, σαν κινηματογραφική ταινία, ξετυλίγονταν μπροστά τους. Εκτάσεις γυμνές, λευκόχρυσες κι εκτάσεις χλοερές βλαστοφόρες. Όπου λιβάδι και γελάδια. Δάση και δασύλλια με πεύκα ίσια και λεπτόκορμα, φυτεμένα στη γραμμή έμοιαζαν με στρατιώτες.

Το τρένο ολοκλήρωνε τη διαδρομή του ακολουθώντας τη φωτεινή τροχιά δίπλα στις εκβολές του Οδερού όπου υπήρχαν πλεοθμένα αραγμένα.

Κάποιος που είχε στηθεί στο παράθυρο, φώναξε χαρούμενα.

— Ένα ελληνικό καράβι! Ένα ελληνικό καράβι!

Τα παιδιά πετάχτηκαν πάνω και στοιβάχτηκαν στα παράθυρα κοιτάζοντας με λαχτάρα.

— Πού; Πού; ρωτούσαν όλα μαζί.

Τους έδειξε το βαποράκι. Μια σημαία με σταυρό κυμάτιζε ψηλά στο κατάρτι.

— Να, εκεί! Δε βλέπετε;

Το χρώμα είχε ξεθωριάσει, δύσκολα διακρινόταν.

— Τι λες, βρε; Κίτρινο σταυρό έχει η σημαία μας; είπε ο Κώστας.

Κατέβηκαν σ' ένα μεθοριακό σταθμό λίγο έξω από το Στετίν⁶⁶. "Πολίτσε"⁶⁷ με παχιά γράμματα έγραφε η πι-

νακίδα. Ένα στενόμακρο κτίσμα εμπόδιζε την ορατότητα. Προχώρησαν καμιά πενηνταριά μέτρα. Μια έκταση γεμάτη ερείπια απλωνόταν δεξιά. Τρεις πανύψηλοι καπνοδόχοι ορθώνονταν πάνω από τα χαλάσματα. Ο ένας με διαμπερή τρύπα στην κορυφή, φάνταζε σαν μονόφθαλμο τέρας. Λίγο πιο κει ένα μεγάλο κτίριο μισογκρεμισμένο. Ευθεία μπροστά, στον κάμπο, διώροφα σπίτια. Μακρόστενα, τσιμεντένια καταφύγια εδώ κι εκεί. Τριγύρω γεωργικές εκτάσεις, λοφίσκοι και δάσος. Μεσ στον οικισμό παράλληλοι δρόμοι, ίχνη σιδηροδρόμου, ακάλυπτοι χώροι γεμάτοι άμμο. Τα περισσότερα κτίρια ήταν έτοιμα. Σε μερικά εκτελούνταν ακόμα εργασίες. Τραπέζια και καθίσματα σε μια απλόχωρη πλατεία. Προσωπογραφίες πρωτοπόρων εργατών, επιγραφές κι ένα μεγάλο σχέδιο του οικισμού σπημένο παρέκει. Νέα πρόσωπα έβλεπαν γύρω τους τα παιδιά. Ο Λάμπρος βρέθηκε μπροστά σε μερικές συγχωριανές του, οι οποίες είχαν προσληφθεί, για να εργαστούν στή νέα παιδούπολη.

— Η Αθηνά μένει στο σπίτι που καθαρίζω. Σ' εκείνο εκεί, είπε η Αγόρω δείχνοντάς το με το χέρι της.

Έφυγε αμέσως, αλλά μετά από λίγο βράδυσε το βήμα του.

“Τι θα της πω, όταν ρωτήσει για τον πατέρα;” σκέφτηκε.

Παιδιά σεργιάνιζαν χαρούμενα σ' όλο το δρόμο. Δε στάθηκε να δει ούτε φίλους ούτε συμμαθητές του. Τα ξαδέρφια του βρέθηκαν ξαφνικά δίπλα του.

— Πότε ήρθες; τον ρώτησε ο Μούλης.

— Πριν από λίγο. Εσείς;

— Χτες. Την Αθηνά την είδες;

— Όχι. Τώρα πάω να την δω.

— Πρέπει να της πεις για τον πατέρα σας, τον συμβούλεψε ο Νίκος.

Ο Λάμπρος βούρκωσε.

— Όχι. Όχι ακόμα.

Η Αθηνά τους είδε από μακριά κι έτρεξε χαρούμενη.

— Αδερφούλη μου... Πόσο περίμενα αυτήν την ώρα. Πόσο χαίρομαι που 'μαστε πάλι μαζί, είπε κι έπεσε στην αγκαλιά του.

— Είσαι καλά; ρώτησε ο Λάμπρος.

— Πολύ καλά. Εσύ;

Κούνησε καταφατικά το κεφάλι παρατηρώντας την αδερφή του. Είχε ψηλώσει. Το πρόσωπό της είχε γίνει πιο στρογγυλό και πιο μελαμψό. Τα μαλλιά της είχαν κι αυτά αλλάξει, δεν ήταν ξανθοκάστανα όπως τα θυμόταν, αλλά σκούρα καστανά, κομμένα κοντά. Τα μάτια της έλαμπαν, καθώς τον κοιτούσε ερευνητικά.

— Σα να 'σαι στενοχωρημένος. Έχεις τίποτα;

Άνοιξε τα χείλη του ελαφρά.

— Έτσι σου φαίνεται, γιατί έχεις καιρό να με δεις. Είναι κι απ' το ταξίδι... Ο Γιαννάκης τι κάνει; Πότε θα 'ρθει;

— Δεν ξέρεις; Τον πήγαν σ' άλλο σταθμό για τα μικρά παιδιά. Απ' τους γονείς δεν πήρες γράμμα;

Φοβήθηκε να της πει την αλήθεια.

— Πήρα, αλλά πέρασε πολύς καιρός από τότε και δεν ξέρω τι γίνονται, κατέβασε τα μάτια του.

— Γιατί δε της λες την αλήθεια; ξεφώνισε σχεδόν ο Νίκος.

Η Αθηνά στράφηκε στον ξάδερφό της έντρομη.

— Τι έγινε;

— Ο πατέρας σας σκοτώθηκε, είπε εκείνος απότομα.

Η Αθηνά ξανακοίταξε τον αδερφό της.

— Είναι αλήθεια; Πες μου πως δεν είναι αλήθεια, είπε με πιασμένη φωνή, έχασε το χρώμα της και κλονίσθηκε.

Ο Λάμπρος τη βάσταξε στην αγκαλιά του. Ένιωσε να τρέμει ολόκληρη σπασμωδικά.

— Ησύχασε. Πρέπει να κάνουμε κουράγιο, της είπε συγκρατώντας το λυγμό του.

XVII

Τα παιδιά είχαν συνηθίσει στις συχνές αλλαγές. Η προσαρμογή τους στο καινούργιο περιβάλλον δεν τους δημιούργησε κάποιο σοβαρό πρόβλημα. Υπήρξαν όμως και απρόβλεπτα. Η ποικιλία της τροφής περιορίστηκε. Το βούτυρο αντικαταστάθηκε σχεδόν με τη μαργαρίνη και το φυσικό μέλι εμφανιζόταν σπάνια στο τραπέζι. Πού και πού έτρωγαν γλυκίσματα. Άρχισαν να ανησυχούν.

Τα συνεργεία των εργατών μεταφέρθηκαν στο χώρο του εργοστασίου παραγωγής υγρών καυσίμων, που είχε βομβαρδιστεί απ' την αεροπορία της αντιχιτλερικής συμμαχίας, και επισκεύαζαν το μοναδικό κτίριο που είχε σωθεί. Στο κτίριο θα στεγαζόταν το σχολείο της παιδούπολης. Ο χρόνος αποπεράτωσης των εργασιών παρατεινόταν. Στο μεταξύ η σχολική χρονιά πλησίαζε. Η διεύθυνση της παιδούπολης αποφάσισε να γίνονται τα μαθήματα σ' ένα άλλο κτίριο, που αρχικά προοριζόταν για κατοικία.

Όλα έδειχναν ότι η έναρξη της σχολικής χρονιάς δε θα είχε πανηγυρικό χαρακτήρα, όπως συνέβαινε τα προηγούμενα χρόνια. Πραγματικά, τα παιδιά μπήκαν στη γραμμή κι έφτασαν τραγουδώντας. Πάνω στον εξώστη του κτιρίου, μπροστά στο οποίο συγκεντρώνονταν, δυο άγνωστα πρόσωπα έκαναν την εμφάνισή τους. Η απουσία του Πολωνού διευθυντή ξάφνιασε τα παιδιά.

— Ο Κοβάλσκι γιατί λείπει; αναρωτιόνταν.

— Λείπει κι ο Ρήγας; παρατήρησε ο Λάμπρος.

Οι άγνωστοι στάθηκαν δίπλα στον γυμνασιάρχη. Ψηλοί και οι δυο τους. Γκριζομάλλης, με άσπρο πρόσωπο ο ένας, ξερακιανός και μελαχρινός ο άλλος. Ο νέος διευθυντής απευθύνθηκε στα παιδιά με ηχηρή φωνή.

— Μια τέτοια μέρα δεν χρειάζεται να λείπει κανένας πολλά λόγια, παρά να ευχηθεί ένα και μόνο· να είστε καλά και να πραγματοποιηθούν όλα τα όνειρά σας.

Τα παιδιά κάλυπταν όλο το χώρο. Μερικά τμήματα στέκονταν ακόμα στη γραμμή, σαν παραταγμένο σώμα στρατού που περίμενε διαταγές.

— Πρέπει να επισημάνω κάτι ακόμα, πρόσθεσε ο νέος διευθυντής. Είστε μαθητές και όχι στρατιώτες. Από τώρα και στο εξής οι γραμμές και τα εμβλήματα θα πάψουν. Θα πηγαίνετε στο σχολείο όπως όλα τα παιδιά του κόσμου, παρέα με τους φίλους σας.

Τα παιδιά σκόρπισαν αμέσως, πλημμύρισαν οι δρόμοι. Ο Λάμπρος έμεινε πίσω περιμένοντας τους υπεύθυνους των τμημάτων.

— Τι πάθατε; Γιατί τόση κακοκεφιά; Τα καράβια σας βούλιαξαν;

— Μικρό πράγμα το 'χεις; Μας ξήλωσαν τα γαλόνια, είπε ο Λάζος γελώντας.

Οι άλλοι κατάπιαν σιωπηλά τους σαρκασμούς του.

*

Υστερα από την ολέθρια ήττα στην ένοπλη αναμέτρηση, το αριστερό κίνημα στην Ελλάδα πρόβαλλε πάλι στο πεδίο της πολιτικής ζωής. Ο ραδιοφωνικός σταθμός “Ελεύθερη Ελλάδα” μετέδιδε μακροσκελή σχόλια για την πολιτική κατάσταση στη χώρα και τους στόχους των προοδευτικών δημοκρατικών δυνάμεων στις επερχόμενες βουλευτικές εκλογές.

Εργαζόμενοι και μαθητές άκουγαν τις εκπομπές στις πλατείες, συγκεντρωμένοι γύρω από τα μεγάφωνα.

Κάποια στιγμή, μετά το τέλος της εκπομπής, ο Λάμπρος σταμάτησε δίπλα σε μια παρέα εργαζομένων.

— Επιτέλους, το κίνημα άρχισε να επουλώνει τις πλη-

γές του και να ανασυγκροτεί τις δυνάμεις του, είπε κάποιος ανασαίνοντας βαθιά.

— Όσο γι' αυτό δεν είχα καμιά αμφιβολία. Ο λαός μας δεν τα βάζει κάτω. Συσπειρώνεται γύρω απ' την ΕΔΑ και αγωνίζεται για τα δικαιώματά του, παρ' όλη την τρομοκρατία που εξαπέλυσε το φασιστικό καθεστώς.

— Αν οι δημοκρατικές δυνάμεις ακούσουν τη φωνή του κόμματος και κατεβούν ενωμένες στις εκλογές, η ήττα των στρατοκρατών είναι δεδομένη.

— Ο λαός πρέπει ν' αρπάξει το δαυλί απ' το χέρι του εμπρηστή Παπάγου, να μαυρίσει τους θήτες του. Η Αμερικανοκρατία στο τόπο μας δε θα στεριώσει, επανέλαβε τα λόγια του εκφωνητή ο Αθανασίου.

— Πολλά θα εξαρτηθούν απ' την ταχτική του Πλαστήρα. Θα 'ταν ευχής έργο να συσπειρώναμε τις δυνάμεις μας, είπε ένας κοντόσωμος, γεροδεμένος εργάτης.

Τον κοίταξαν κατάπληκτοι.

— Με ποιον, συναγωνιστή, Τέλη; Με τον Πλαστήρα, που αιματοκύλησε το κίνημα;

— Οι πολιτικές εξελίξεις αναγκάζουν τους πολιτικούς να αναθεωρούν τις θέσεις τους και να τις προσαρμόζουν στα καινούργια δεδομένα, εξήγησε.

— Μπορεί, αλλά όχι ο Πλαστήρας. Αυτός παραμένει ίδιος κι अपαράλλαχτος. Δυο πλευρές του ίδιου νομίσματος δηλαδή. Στην υπηρεσία των αφεντάδων του, αντέδρασε ο Αθανασίου.

— Όχι, Χρήστο. Δεν μπορούμε να ταυτίζουμε δύο ανόμοια πράγματα. Όταν υπάρχει λόγος, διαλέγεις ή το ένα ή το άλλο. Και στην πολιτική βρίσκεσαι πάντα μπροστά σ' αυτό το δίλημμα.

— Λες η καθοδήγηση του κόμματος αυτά να μην τα λαβαίνει υπόψη;

— Δεν αμφιβάλλω. Απλώς διατύπωσα μια άποψη, έκανε πίσω εκείνος.

*

Το κόμμα του κέντρου κέρδισε τις εκλογές. Ο Πλαστήρας έγινε πρωθυπουργός της χώρας. Η υπερψήφιση των υποψήφιων βουλευτών της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς σε καθεστώς τρομοκρατίας και ωμής βίας θεωρήθηκε σαν μεγάλη νίκη των προοδευτικών δυνάμεων. Αισθήματα χαράς και αισιοδοξίας πλημμύρισαν τις καρδιές των πολιτικών προσφύγων. Οι συζητήσεις τους διαρκούσαν ολόκληρες ώρες.

— Γίνονται κινητοποιήσεις, για να αφεθούν ελεύθεροι οι βουλευτές που βρίσκονταν στην εξορία. Για τον ίδιο σκοπό ο Μανόλης Γλέζος⁶⁸ κήρυξε απεργία πείνας, επαναλαμβάναν γεμάτοι αισιοδοξία.

*

Κάποια μέρα, μετά τις εκλογές, ο Λάμπρος χτύπησε το κουδουνάκι του διαμερίσματος όπου μέναν οικογένειες. Του άνοιξε ο ίδιος ο θείος του.

— Καλησπέρα.

— Έλα. Σε περιμένα, είπε ο Δημήτρης.

Ο Λάμπρος πέρασε μέσα. Η θεία του συγύριζε το δωμάτιό τους. Στο ίδιο διαμέρισμα έμενε κάποιος κοντοχωριανός τους από το Κάντσικο και στο διπλανό συγκατοικούσαν οικογένειες συγχωριανών τους. Ακουγόταν το νεογέννητο αγοράκι της Ανθούλας να κλαψουρίζει.

— Ο θείος Χρήστος μου είπε ότι ήθελες να με δεις.

— Κάθισε.

Ο Δημήτρης άνοιξε το ντουλαπάκι κι έβγαλε ένα φάκελο.

— Είναι γράμμα απ' το Ζήση. Διάβασε να δεις τι γράφει. Τον μετέφεραν στις φυλακές της Πάτρας.

Η επιστολή του ξάδερφού του ήταν σύντομη, δεν ξεπερνούσε τις δέκα σειρές. Μα είχε πολλά νοήματα στις λίγες αυτές λέξεις. Ο Λάμπρος το διάβασε και μία και δυο φορές. Το βλέμμα του σταμάτησε στη λέξη "ΕΛΕΓ-

ΧΘΗ", τυπωμένη στο τέλος της επιστολής, κάτω από την οποία υπήρχε μια υπογραφή βαλμένη φαρδιά-πλατιά. Ξεχάστηκε εντελώς προσπαθώντας να κατανοήσει τα όσα διάβασε.

— Τέλειωσες;

Ο Λάμπρος τινάχτηκε, σαν να τον ξυπνούσαν απότομα.

— Ναι, πως..., έκανε κι άφησε το γράμμα στο τραπέζι.

— Άκου τώρα. Οι χωριανοί που είμαστε εδώ είπαμε να του στείλουμε μερικά πράγματα απ' αυτά που έχει ανάγκη. Υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα να πάρει το δέμα, αν ο αποστολέας φέρει το ίδιο επίθετο. Συμφωνείς να χρησιμοποιήσουμε τ' όνομά σου;

— Γιατί όχι; είπε αμέσως.

— Αύριο πάμε στο ταχυδρομείο να στείλουμε το δέμα: ένα κοστούμι, δυο πουκάμισα, εσώρουχα, ένα ζευγάρι παπούτσια και κάλτσες. Τα λέω αυτά; για να τ' αναφέρεις στο γράμμα σου, που πρέπει να του στείλεις οπωσδήποτε.

— Θα του γράψω απόψε κιόλας.

Φωνές ακούστηκαν στο διάδρομο. Ο Λάμπρος νόμισε ότι ήταν συγχωριανοί του που έρχονταν για τον ίδιο σκοπό και γύρισε πίσω το κεφάλι, έτοιμος να σηκωθεί.

— Δίπλα, στον Τέλη πάνε, είπε ο Δημήτρης κοιτάζοντας την ώρα. Ο ραδιοσταθμός της Αθήνας μεταδίδει ειδήσεις σε λίγο. Καλά θα 'ταν να πηγαίναμε κι εμείς ν' ακούσουμε.

Η γυναίκα του διαμαρτυρήθηκε.

— Βρήκαν το μπελά τους, οι άνθρωποι. Ταβέρνα το κάνατε το σπίτι τους. Άσε που δε νοιάζεστε για τον καημένο τον Τέλη, που φεύγει νύχτα για δουλειά.

— Το 'χω υπόψη, δε θα μείνω πολύ.

Αυτό γινόταν κάθε βράδυ, από τη μέρα που μαθεύτηκε ότι ο Αριστοτέλης είχε αγοράσει ράδιο κι έπιανε

την Αθήνα. Το δωμάτιο είχε γεμίσει. Άλλοι κάθονταν στις καρέκλες και άλλοι προσπαθούσαν να βουλευτούν στα κρεβάτια. Η νοικοκυρά βρισκόταν στο πόδι.

— Να σας ψήσω καφέ;

— Όχι. Είναι αργά.

— Μήπως προτιμάτε τσάι;

— Όχι, Κατερίνα, μόλις ήπιαμε.

— Έχω πίτα. Να σας φέρω να δοκιμάστε;

Ο άντρας της γύριζε το κουμπί με το αφτί του κολλημένο στο ράδιο.

— Άσε μας, βρε γυναίκα, μπας και καταλάβουμε τίποτα.

Τα λόγια του εκφωνητή πνίγονταν στα παράσιτα, που έφταναν σαν κύματα κι έκαμναν τη συσκευή να τρίζει.

— Παράτα το που να πάρει... Θα μας σπάσει τα τύμπανα, ξέσπασε ο Αθανασίου.

Ο Αριστοτέλης είχε κολλήσει κυριολεκτικά στο ράδιο.

— Πάψτε. Λέει κάτι για τους βουλευτές της ΕΔΑ.

Σύρθηκαν με τις καρέκλες μπροστά, τεντώνοντας τ' αφτιά τους. Άκουσαν καλά: Το εκλογοδικείο θεώρησε την εκλογή των βουλευτών της Αριστεράς άκυρη. Έμειναν άφωνοι. Ο Αριστοτέλης έκλεισε το ράδιο κοιτάζοντας τους συντρόφους του απελπισμένος.

— Τι λέτε γι' αυτό; Τι να σημαίνει; Νέα δεινά για το κίνημα;

Ο Αθανασίου πετάχτηκε πάνω.

— Να η ελευθερία τους: λόγια γραμμένα στο χαρτί, χωρίς νόημα, απατηλά, φώναξε.

Ο δείκτης έδειχνε δώδεκα παρά. Ο Αριστοτέλης εργαζόταν στην κεντρική θέρμανση της τραπεζαρίας. Η βάρδια του άρχιζε στις πέντε το πρωί. Ο Δημήτρης θυμήθηκε τα λόγια της γυναίκας του και σηκώθηκε.

— Με συγχωρείς. Ξέχασα ότι είσαι πρωινός. Δε χάθηκε ο κόσμος. Αν υπάρξει κάτι νεότερο, το μαθαίνουμε κι αύριο.

Ένας τοίχος μόνο χώριζε τα δωμάτιά τους. Η γυναίκα του Δημήτρη γύρισε πλευρό ακούγοντας να μπαίνει.

— Σου είπα τόσες φορές..., αγόρασε αυτό το ράδιο και πάψε να ενοχλείς τους γείτονες.

— Καλά θα ήταν, αλλά έχουμε μεγαλύτερες ανάγκες... Καινούργια δεινά περιμένουν το λαό μας. Ποιος ξέρει πόσα χρόνια ακόμα θα μείνουμε στην ξενιτιά.

Ξάπλωσε αμέσως, αλλά ύπνος δεν τον έπαιρνε· νόμιζε πως δε θα ξημέρωνε ποτέ.

*

Ο ήλιος διάβαινε τα γαλανά περάσματα στο συννεφιασμένο ουρανό κατηφορίζοντας γρήγορα. Ο κόσμος γέμιζε τα πάρκα και τις πλατείες, για ν' απολαύσει έστω και για λίγο ακόμα τη θαλπωρή του.

Φουρτουνιασμένος ο Αριστοτέλης βγήκε στην αυλή. Πλησίασε τους γείτονές του που κόβανε βόλτες.

— Γιατί δεν ανεβήκατε ν' ακούσουμε τη "Φωνή της Αλήθειας";

— Ωχ, καημένε! Βαρεθήκαμε ν' ακούμε τα ίδια και τα ίδια...

— Υπάρχει κάτι νεότερο; ρώτησε ο Δημήτρης.

— Οι βουλευτές της ΕΔΑ πιάστηκαν και στάλθηκαν πάλι εξορία.

Κοιτάχτηκαν ανήσυχοι και τρομαγμένοι.

— Βλέπετε, είπε ο Αθανασίου. Όχι τη θέληση του λαού, αλλά και τους ίδιους νόμους που ψηφίζουν δε σέβονται. Αυτό πρέπει να το χωνέψουν καλά όσοι συνεχίζουν να πιστεύουν ότι τ' αστικά κόμματα μπορεί να δώσουν αμνηστία και ότι θα επιστρέψουμε στην πατρίδα.

— Αν το λες για μένα, αποκρίθηκε ο Τσούμας, μπορώ να το επαναλάβω. Θα 'ρθει μια μέρα που θα αναγκαστούν να δούνε το πρόβλημά μας.

— Μακάρι, αναστέναξε ένας άλος, έχω γυναίκα και παιδιά, που περιμένουν.

— Και ποιος δε θα 'θελε να επιστρέψει;

— Μην τρέφετε αυταπάτες, διέκοψε πάλι ο Αθανασίου. Το φασιστικό κράτος δεν εγκαταλείπει τις θέσεις του. Αντίθετα, θα εφαρμόσει σκληρότερα μέτρα. Ό,τι και να κάμει, όμως, όλη τη χώρα να μετατρέψει σε φυλακές και σε στρατόπεδα, ο λαός μας θα σπάσει τα δεσμά και θ' απαλλαχτεί απ' την τυραννία. Τότε μόνο θα λυθεί και το δικό μας πρόβλημα. Θα επιστρέψουμε με το κεφάλι ψηλά, όπως ταιριάζει στους αγωνιστές.

Η αντίληψη αυτή είχε μετατραπεί σε μέτρο ηθικής υπόστασης. Επαναλαμβανόταν σε κάθε συζήτηση και γέμιζε τις καρδιές των πολιτικών προσφύγων με αίσθημα αξιοπρέπειας και αισιοδοξίας.

*

Ο Κυνηγόπουλος, ο νέος υπεύθυνος των Ελλήνων στην παιδούπολη, στάθηκε όρθιος με το βλέμμα στυλωμένο στον τοίχο, όπου κρέμονταν τα πορτρέτα του Στάλιν πάνω-πάνω, στην κορυφή του τριγώνου, και στα πλάγια, λίγο πιο κάτω, του Μπιέρουτ⁶⁹ και του Ζαχαριάδη. Φάνηκε σαν να πήρε δύναμη, τα μάτια του άστραψαν. Απευθύνθηκε στους συντρόφους του με σταθερή φωνή:

— Οι αντίπαλοί μας διαδίδουν, με όλα τα μέσα που διαθέτουν, ότι έχουν εξουδετερώσει το κίνημα, ευλογούν τα εγκλήματά τους και τα κάνουν σύμβολα της κυριαρχίας τους. Τα δίκαια των αγωνιστών τα μετατρέπουν σε όπλα τους και προσπαθούν να τους εξαφανίσουν. Ο Μπελογιάννης και οι συντρόφοί⁷⁰ του σέρνονται πάλι στο στρατοδικείο. Πρέπει, λοιπόν, να υψώσουμε τη φωνή μας με τις φωνές των λαών όλου του κόσμου και ν' απαιτήσουμε ν' αφεθούν ελεύθεροι. Να μην καθυστερήσουμε ούτε λεπτό, σύντροφοι.

Την άλλη μέρα η παιδούπολη γέμισε συνθήματα:

“Λευτεριά στους πατριώτες αγωνιστές”. “Κάτω τα χέρια από τον Μπελογιάννη και τους συντρόφους του”. “Όχι άλλο αίμα. Ειρήνη, Εθνική Ανεξαρτησία, Κοινωνική Δικαιοσύνη”.

Μια ομάδα μαθητών με πανό και χωνιά περιφερόταν στους δρόμους της παιδούπολης. Σταματούσε μπροστά σε κάθε κτίριο και βροντοφώναζε.

— Όλοι στο συλλαλητήριο, για να σώσουμε τον Μπελογιάννη.

Περιττά τα λόγια τους. Τα παιδιά βρίσκονταν ήδη στο πόδι, πλημμύρισαν τα προαύλια. Μες στην ψύχρα και στην ορμή του βοριά τα πανό χτυπιόνταν άγρια. Με δυσκολία ο Λάμπρος βαστούσε το κοντάρι, ενώ ο Λάζος, από την άλλη μεριά, προχωρούσε με πείσμα ενάντια στον άνεμο τεντώνοντας το σύνθημα. “Λευτεριά στο Μπελογιάννη”. Πίσω το προσωπικό ακολουθούσε βουβό με συννεφιασμένα πρόσωπα...

Ένα πυκνό πλήθος κάλυπτε το κέντρο της μικρής πολιτείας. Αυθόρμητες κραυγές ακούστηκαν ξαφνικά. “Λευτεριά στους Έλληνες αγωνιστές”. “Κάτω τα χέρια από το Μπελογιάννη και τους συντρόφους του”.

Το πλήθος χωρίστηκε στα δυο. Η πρωτοπορία των παιδιών πέρασε με γοργό βήμα και σταμάτησε μπροστά από την εξέδρα. Εκπρόσωποι εργαζομένων από εργοστάσια και υπηρεσίες ανέβαιναν στην εξέδρα και διάβαζαν ψηφίσματα διαμαρτυρίας προς την ελληνική κυβέρνηση και τα Ενωμένα Έθνη απαιτώντας να αφεθούν ελεύθεροι οι φυλακισμένοι αγωνιστές και να τερματιστεί η τρομοκρατία στην Ελλάδα. Κραυγές διέκοπταν την ανάγνωση των ψηφισμάτων. “Σταματήστε το χέρι των δολοφόνων”. “Ειρήνη! Ειρήνη”. “Δημοκρατία στη χώρα που γεννήθηκε”. Αντηχούσε ο αέρας, θαρρείς και η θύελλα της διαμαρτυρίας απλωνόταν στα πέρατα της γης.

*

Άρθρα δημοσιογράφων από Ανατολή και Δύση που αναφέρονταν στις κινητοποιήσεις των πολιτών για τη σωτηρία των Ελλήνων αγωνιστών δημοσιεύονταν καθημερινά στον τύπο. Το ραδιόφωνο της παιδούπολης αναμετάδιδε συνέχεια ειδήσεις. Ο εκφωνητής είχε βραχνιάσει. Στα μικρά διαλείμματα, που μεσολαμβάνονταν ανάμεσα στις ειδήσεις, το τρίο του σταθμού έπαιρνε τη θέση του κι επαναλάμβανε το γνωστό εμβατήριο, όχι όπως τραγουδιόταν μέχρι τότε, αλλά παραλλαγμένο: “Δε μας τρομάζουν των Γιάγκηδων τα βόλια”.

Η βραχνιασμένη φωνή ακούστηκε ξανά.

“Η καταδίκη του Μπελογιάννη ξεσήκωσε τον κόσμο απ’ άκρη σ’ άκρη και ξεκινούν καινούργιοι αγώνες για τη σωτηρία του. Όλοι εμείς, εργαζόμενοι και παιδιά, που βρισκόμαστε στην παιδούπολη, ζούμε με τη σκέψη και την καρδιά μας στην πατρίδα, όπου δίνεται η μεγάλη μάχη. Στο ραδιοσταθμό μας φτάνουν γραφτά μαθητών, με τα οποία εκφράζουν το θαυμασμό αλλά και την αγωνία τους για τη ζωή των αγωνιστών του λαού μας. Θα σας παρουσιάσουμε μερικά απ’ αυτά, αρχίζοντας με το παρακάτω ποίημα:

Στα θρυλικά και φλογισμένα χρόνια
πώς το 'γραφε η μοίρα της ζωής,
να σμίξουνε στα μαρμαρένι' αλώνια
ο Χάροντας κι ο Διγενής.

Η πλάση γύρω μας αναριγιάει,
στεντόρια απλώνεται κραυγή.
“ Ω! Σώστε το Νίκο Μπελογιάννη!
Ειρήνη στη ματωμένη γή ”.

Ο Λάμπρος άφησε το διάβασμα κι έστρεψε την προσοχή του στην απαγγελία, ενώ ο Κώστας, που άκουγε την εκπομπή από την αρχή, τον ρώτησε περίεργος.

— Δικό σου είναι;
Εκείνος έσκυψε στο βιβλίο του.
— Εγώ, αν ήταν δικό μου, δε θα ντρεπόμουν να το
πω. Μου άρεσε.
Ο Λάμπρος πάλι δεν αποκρίθηκε.

*

Κάθε φορά που έβλεπε τα παιδιά από τον όμιλο της μουσικής να τρέχουν στο μάθημα, ο Λάμπρος ένιωθε σαν να του έλειπε κάτι. Κάποια στιγμή είπε στον Κώστα.

— Έκανα λάθος, που δε γράφτηκα στον όμιλο της μουσικής.

— Και δεν έρχεσαι να μιλήσεις με το δάσκαλο;

— Δεν είναι αργά;

Σε λίγη ώρα άρχιζε το μάθημα που γινόταν αργά το βράδυ, όταν τέλειωναν τη μελέτη τους. Ο Κώστας πήρε τη θήκη με το βιολί.

— Τι λες; Έρχεσαι; είπε στον Λάμπρο.

Είχε νυχτώσει, έκανε κρύο και φυσούσε δυνατά. Στη γεμάτη καταχνιά σκουρόμαυρη ατμόσφαιρα, τα φώτα αχνόφεγγαν. Ο Κώστας προχωρούσε αργά βαστώντας γερά τη θήκη, που τη σήκωνε ο αέρας, ενώ ο Λάμπρος βάδιζε σκυφτός με το γιακά ανασηκωμένο. Σε λίγο έφτασαν και οι κοπέλες του ομίλου. Η Λευτερία σταμάτησε στην είσοδο έκπληκτη.

— Μα τι αέρας είναι ετούτος; Τρομάξαμε να φτάσουμε, είπε φτιάχνοντας τα ανακατεμένα μαλλιά της και κρυφοκοιτάζοντας το Λάμπρο.

Ο δάσκαλος της μουσικής, ο γυμνασιάρχης κι ο Κυνηγόπουλος μπήκαν ξαφνικά στην αίθουσα. Ο γυμνασιάρχης παρακολουθούσε τις επιδόσεις των μαθητών με ιδιαίτερη προσοχή. Κοίταξε το Λάμπρο σκεφτικός.

— Αν ενθυμούμαι καλά, εσύ πρέπει να είσαι στο θίασο;

— Είμαι, αλλά θέλω να μάθω και μουσική.

— Δεν θα έχεις προβλήματα στα μαθήματα;

— Θα τα καταφέρω, απάντησε με αυτοπεποίθηση.

Ο Κυνηγόπουλος έστρεψε πάνω του το βλέμμα.

— Ξέρεις ότι δυο καρπούζια σε μια μασχάλη δε χωράνε; Εσύ πώς θα σηκώσεις και τρίτο; Για σκέψου καλύτερα.

Έφυγε αποκαρδιωμένος.

“Έπρεπε να μου τα πει αυτά μπροστά σε όλους;” αναλογιζόταν, καθώς γύριζε ολομόναχος μέσα στο σκοτάδι. “Μήπως αυτό που έκανα ήταν μια βιαστική ενέργεια; Υπάρχουν κι άλλα πράγματα που μου αρέσουν. Πού θα βρω, όμως χρόνο, ν’ ασχοληθώ με όλα; Και τα μαθήματα; Πώς θα τα βγάλω πέρα με τα μαθήματα; Μπορεί να ’χουν δίκιο. Καλύτερα να κοιτάξω τα μαθήματά μου”.

Απορροφημένος στις σκέψεις του δεν αισθανόταν πια ούτε τον αέρα, μα ούτε και το κρύο που δυνάμωνε. Ψηλά στις κολώνες, οι λάμπες αιωρούνταν και το σκοτάδι γινόταν όλο και πιο πυκνό.

Στο δωμάτιό του η θερμάστρα έκαιγε. Η θαλπωρή της ζέστας του έδιώξε τις δυσάρεστες σκέψεις. Ηρέμησε.

Ο Στέφος φόρεσε το παλτό του.

— Πάμε, παιδιά; είπε στους φίλους του. Έρχεσαι μαζί μας, Λάμπρο;

— Πού;

— Για πατάτες.

— Για πατάτες; τον κοίταξε παραξενεμένος. Βουνό πατάτες τρώμε κάθε μέρα. Δεν τις χόρτασες ακόμα;

— Είπαμε με τα παιδιά, εδώ που καθόμαστε και κουβεντιάζουμε, να ψήναμε καμιά. Ξέρεις πόσο νόστιμες είναι ψημένες;

Ο Λάμπρος θυμήθηκε τις μεγάλες χειμωνιάτικες νύχτες, που περνούσε με τη μητέρα και τ’ αδέρφια του γύρω από το τζάκι ακούγοντας παραμύθια και ψήνοντας κάστανα και πατάτες.

— Και δεν πάμε;

Η ομάδα ξεκίνησε. Άνοιξαν την εξώπορτα και προχώρησαν προσεχτικά. Μικρά παραθυράκια πάνω από το έδαφος, στα υπόγεια της τραπεζαρίας. Άνοιξαν ένα και κατέβηκαν. Πυκνό σκοτάδι γύρω τους. Δεν φαινόταν τίποτα. Ψαχουλεύοντας έφτασαν στο χώρο με τις πατάτες. Ένα μαλακό άγγισμα αισθάνθηκε ο Λάμπρος στο χέρι.

— Παιδιά προσέχετε... 'Ωχ...! Ένας ποντίκαρος χώθηκε στο μανίκι μου, είπε τρομαγμένος.

Γύρισαν απότομα να φύγουν. Ο Στέφος έπεσε πάνω σε κάτι σκληρό. Το σκοτάδι γύρω του γέμισε άστρα.

— Ανάψτε το φως, σκοτώθηκα.

— Όχι! Όχι! Θα μας δει κανείς, είπαν οι άλλοι.

Επέστρεψαν τρέχοντας. Ήταν όλοι στα μαύρα τους χάλια. Ο Στέφος είχε ένα καρούμπαλο στο μέτωπο. Τα ρούχα του Λάμπρου, όπως και των άλλων, ήταν γεμάτα χώματα και ασβέστες.

Έριξαν κάμποσες πατάτες στη σόμπα, τις κάλυψαν με χόβολη και θράκα από πάνω και περίμεναν υπομονετικά.

— Θέλετε ν' ακούσετε μια ιστορία για τις πατάτες; είπε ο Στέφος.

— Τίποτα μπουρδες θα μας πεις πάλι; σχολίασε ο Κώστας.

— Όχι, βρε. Πραγματική ιστορία είναι. Την άκουσα απ' τον πατέρα μου κι αυτός απ' τον παππού του κι ο παππούς του απ' τον προ-προ-προ-προπαππού μας.

— Κατάλαβα. Μαζεύτηκε πολλή σάλτσα. Φτάνει. Δε χρειάζεται να τα παραφουσκώνεις.

— Σαν δε θέλετε, δε σας τη λέω.

Μετανιωμένος τάχα για ό,τι είπε ο Κώστας θέλησε να εξηγηθεί.

— Στ' αστεία το είπα, για να γελάσουμε, αλλιώς θα μας πάρει ο ύπνος.

Ο Στέφος έριξε μια λοξή ματιά. Είδε ότι χασμουριόταν όλοι τους.

— Εντάξει. Θα σας πω την ιστορία, αλλά θ' ακούτε. Τα παλιά τα χρόνια, που λέτε, τις πατάτες δεν τις καθάριζαν, όπως τώρα, αλλά τις έβραζαν με τις φλούδες, για να μην χάνουν την νοστιμιά τους. Και τις ψημένες τις έτρωγαν καρβουνιασμένες. Τις είχαν για φάρμακο. Όταν κανένας είχε κόψιμο που δε σταματούσε, του δίνανε καρβουνιασμένες πατάτες να φάει και το κακό του περνούσε. Το ξέρω κι από τον ίδιο τον εαυτό μου.

— Τι λες;

— Όπως ακούς.

— Αν έχεις και τώρα τέτοιο κακό, δε χρειάζεται να περιμένεις για να φας καρβουνιασμένες πατάτες, μπορείς να φας το πετροκάρβουνο απ' τον κουβά, είπε ο Λάζος.

Γέλασαν όλοι. Ο Στέφος τους κοίταξε περιφρονητικά.

— Φταίγω εγώ που σας μίλησα.

Έσκυψε στη σόμπα, παραμέρισε τη στάχτη και άρπαξε μια πατάτα. Καθώς έκαυε, την έφερνε από το ένα χέρι στο άλλο, σαν να ήταν μπαλάκι.

— Άστη, θα καεί, είπε ο Λάμπρος.

Τίποτα αυτός. Τσακισε την πατάτα στα δυο και τη δοκίμασε.

— Είναι πολύ νόστιμη. Χίλιες φορές νοστιμότερη απ' τις βραστές.

Είχε πάει μεσάνυχτα. Ο Κώστας νύσταζε.

— Φτάνει γι απόψε. Έχουμε και σχολειό.

Επέστρεψαν στους θαλάμους τους. Ο Λάμπρος ξάπλωσε αμέσως, αλλά ο Στέφος συνέχισε να κάθεται μπροστά στη σόμπα. Το πετροκάρβουνο σιγόκαιγε βγάζοντας μια λεπτή κυανόχρωμη φλογίτσα...

— Πέσε να κοιμηθείς. Θα νυστάξεις στα μαθήματα.

— Θα περιμένω να ψηθούν οι πατάτες μου, απάντησε.

Ένιωθε ευχάριστα. Χασμουριόταν και νύσταζε όλο και πιο πολύ. Άρχισε να μιλά μόνος του. Χωρίς να καλοσκεφτεί έκλεισε την πορτούλα της σόμπας κι έπεσε με

τα ρούχα στο κρεβάτι. Το δωμάτιο γέμισε αέριο. Ο Λάμπρος ξύπνησε από το βήξιμό του. Το κεφάλι του είχε βαρύνει, τ' αφτιά του βούιζαν. Σηκώθηκε. Ένωσε τα πόδια του να λυγάνε, αλλά κατόρθωσε να φτάσει ως το παράθυρο. Το άνοιξε με δυσκολία. Πήρε βαθιές ανάσες και μόλις συνήρθε λιγάκι πλησίασε στο Στέφο και τον κούνησε δυνατά.

— Σήκω! Σήκω!

Ο Στέφος άνοιξε τα μπλαβισμένα του χείλη.

— Τι έγινε; είπε ζαλισμένος.

— Σήκω! Δηλητηριαστήκαμε.

Άνοιξε και την πόρτα. Δημιουργήθηκε ρεύμα και το δωμάτιο αερίστηκε. Ο Στέφος στάθηκε στα πόδια του.

— Με πονάει το κεφάλι. Μου 'ρχεται να ξεράσω, είπε και βγήκε τρικλίζοντας.

Είχαν περάσει αρκετές ώρες από το επεισόδιο. Ο πονοκέφαλος, όμως, δεν υποχωρούσε και τα πρόσωπά τους ήταν ακόμα χλωμά.

— Τι πάθατε; ρωτούσαν οι συμμαθητές τους σαν έφτασαν στο σχολείο.

— Τίποτα.

— Πως τίποτα; Φαίνεστε σαν να γυρίσατε από τον άλλο κόσμο, παρατήρησε η Λευτερία.

— Νομίζεις, πως έλειψε πολύ, για να βρεθούν εκεί; είπε ο Μωυσής.

Η Λευτερία χλώμιασε και κοίταξε το Λάμπρο ανήσυχη.

— Δε θα πεις τι πάθατε;

Η δασκάλα των Πολωνικών, που ήταν και κηδεμόνας τους, μπήκε στην τάξη. Εκείνη την ώρα, στο μάθημα της κοινωνικής αγωγής, τους ανακοίνωσε τη βαθμολογία του τριμήνου.

— Περίμενα να είναι καλύτερα τα αποτελέσματα.

Αναρωτιέμαι γιατί πέσατε τόσο; Στους τριάντα μαθητές, που έχει η τάξη, υπάρχει ένας μόνος με άριστα.

— Τα μαθήματα είναι πολύ δύσκολα. Δεν τα καταλαβαίνουμε, όσο και να διαβάσουμε, είπε ο Λάμπρος.

Η δασκάλα τον κοίταξε έκπληκτη.

— Εμείς γιατί είμαστε; Γιατί δεν ρωτάτε;

— Την ώρα της αυτομελέτης που θέλουμε βοήθεια, δεν υπάρχει κάποιος να μας βοηθάει.

Η δασκάλα σημείωσε κάτι.

— Συμμερίζομαι την ανησυχία σας, αλλά δεν είμαι σε θέση να πω τι μπορεί να γίνει. Για ένα πράγμα είμαι βέβαιη. Οι δυσκολίες που συναντάτε, μπορούν να ξεπεραστούν μόνο από σας τους ίδιους, χρειάζεται όμως να μελετάτε περισσότερο.

Την μεθεπόμενη, το παιδαγωγικό προσωπικό έπρεπε να πάρει μέρος σε κάποια σύσκεψη.

Τ' αγόρια εκμεταλλεύτηκαν την απουσία του παιδονόμου τους κι έτρεξαν στο γήπεδο. Το κρύο συνέχισε να είναι δυνατό και το χιόνι σκέπαζε τα πάντα, ενώ το γήπεδο έμοιαζε με παγοδρόμιο.

Λαχανιασμένα και με αναμμένα πρόσωπα έτρεχαν πίσω από την μπάλα. Ο Πάντος έκανε να δώσει μια κλωτσιά, αλλά έπεσε κάτω. Το πρόσωπό του μελάνιασε. Μαζεύτηκαν όλοι γύρω του.

— Χτύπησες πολύ;

Ο Πάντος δεν απάντησε. Έμενε ακίνητος, με το βλέμμα απλανές. Τρόμαξαν, έτρεξαν να καλέσουν το γιατρό και να ειδοποιήσουν τον παιδονόμο τους.

Το ασθενοφόρο έφτασε σε λίγο. Πήρε τον Πάντο αναίσθητο.

— Γρήγορα! Γρήγορα! είπε ο γιατρός.

Καταστεναχωρημένα και βουβά τα παιδιά επέστρε-

φαν στα δωμάτιά τους. Ένωσαν ένοχοι για ό,τι έγινε.

— Σας είπα... κάνει πολύ κρύο και να μην πάμε στο γήπεδο, αλλά εσείς δεν ακούσατε, είπε ο Λάμπρος.

— Παίξαμε και σε χειρότερη κακοκαιρία και δεν πάθαμε τίποτα. Τι φταίμε εμείς, αν ο Πάντος χτύπησε; είπε ο Στέφος.

Βαριά βήματα ακούστηκαν στο διάδρομο. Πρόλαβαν να σηκωθούν πριν η πόρτα ανοίξει. Ο Κυνηγόπουλος μπήκε φουρτουνιασμένος. Πίσω ο παιδονόμος τους κάτωχρος, με κομμένη ανάσα.

— Τι σας είπε ο παιδονόμος σας βγαίνοντας;

— Να μείνουμε στα δωμάτιά μας, απάντησε ο Σωκράτης.

— Κι εσείς τι κάνατε; λοξοκοίταξε τα παιδιά. Ποιος έριξε την ιδέα να βγείτε;

Ο Λάμπρος απέφυγε το βλέμμα του.

— Εσύ το έκανες; Γιατί; Δεν είδες τι γίνεται έξω; Ότι δεν υπάρχει ψυχή; Δεν φανταζόμουν να 'σαι τόσο κουτός.

Του φάνηκε βαρύ του Λάμπρου να το κατηγορεί άδικα, αλλά προτίμησε να μη μιλήσει. Ο Κυνηγόπουλος στράφηκε στους άλλους.

— Ρώτησα, Ποιος έριξε την ιδέα;

Καμιά απάντηση πάλι. Συγκρατώντας τα νεύρα του ο Κυνηγόπουλος πήγε ως το παράθυρο. Έμεινε για λίγο σκεφτικός. Σαν γύρισε πίσω, κάρφωσε με τα μάτια του το Στέφο.

— Ούτε κι εσύ ξέρεις;

— Όλοι μαζί αποφασίσαμε.

Ο Κυνηγόπουλος σταύρωσε τα χέρια πάνω στο στήθος του και ταλαντεύτηκε μπρος-πίσω νευρικά.

— Τόσο επιπόλαιοι είστε; Όλοι; Εντελώς όλοι; Αν είναι δυνατόν; Να μη σας ξαναδώ να τριγυρνάτε έξω μέσα σ' αυτό το κρύο. Αρκετά πάθαμε από τις απερισκεψίες σας. Δεν είστε παιδάκια πια, για να μην αντιλαμβάνεστε ότι η ζωή σας εξαρτάται από σας τους ίδιους.

Έφυγε βιαστικός. Ο Λάμπρος κοίταξε τους συμμαθητές του ανήσυχος.

— Τι να του είπε ο γιατρός και ήρθε εδώ νευριασμένος; Να 'ναι τόσο άσχημα ο Πάντος;

Δεν μίλησε κανείς. Η μεταμέλεια κι η στενοχώρια διακρινόταν καθαρά στα πρόσωπά τους.

*

Οι διαμαρτυρίες για τη σωτηρία του Μπελογιάννη και των συντρόφων του κορυφώνονταν. Ολόκληρη η ανθρωπότητα στεκόταν στο πλευρό τους. Αύρα αισιοδοξίας έπνευσε στην παιδούπολη. Η ελληνική κυβέρνηση δε θα τολμούσε να εκτελέσει την απόφαση του στρατοδικείου.

Εκείνο το πρωί ο Λάμπρος ξύπνησε από τα χαράματα. Έξω το φως ασήμωνε τα πάντα. Στην γαλήνη του κυριακάτικου πρωινού άκουσε κάποιους περαστικούς να λένε.

— Ποιος το περίμενε αυτό; Τέτοια ώρα; Μέρα Θεού; Ούτε χιτλερικοί να 'ταν.

— Την νύχτα σκοτώνουν οι φονιάδες, στα μουλωχτά. Τρέμουν μην τους σημαδέψει το φως.

Ο Λάμπρος πέταξε από πάνω του τα σκεπάσματα κι έτρεξε στο παράθυρο. Οι περαστικοί απομακρύνονταν βιαστικά, αλλά τα λόγια τους ηχούσαν ακόμα στ' αφτιά του. Τρόμαξε. Δεν μπορούσε να το χωνέψει. Ο θόρυβος του παραθύρου που έκλεισε ξύπνησε τον Κώστα.

— Τι έγινε;

— Τον Μπελογιάννη εκτέλεσαν.

Ένωσαν την κρυάδα του θανάτου στα κορμιά τους. Έμειναν στα κρεβάτια τους βουβοί. Οι ώρες κυλούσαν αργά μέσα σε μια πένθιμη σιωπή. Ήταν κάτι περισσότερο και από ένα κακό προαίσθημα. Για αρκετές μέρες τραγούδια στην παιδούπολη δεν ακούστηκαν· πόνος και θλίψη κάλυπταν τα πρόσωπα μικρών και μεγάλων.

Στον τύπο συνέχισαν να δημοσιεύονται υπομνήματα διαμαρτυρίας απ' όλη την υφήλιο, τα οποία απευθύνονταν στην ελληνική κυβέρνηση κι έκφραζαν την οργή του κόσμου για το προμελετημένο έγκλημα.

Ξεφυλλίζοντας το “Δημοκράτη”, την εφημερίδα των Ελλήνων στην Πολωνία, ο Λάμπρος πρόσεξε ένα σκίτσο που έδειχνε τον Μπελογιάννη να σκίζει το φάκελο του κατηγορητηρίου. Το σκίτσο αυτό διέγειρε τη φαντασία του. Οι μορφές του Μπελογιάννη και των συντρόφων του έπαιρναν διαστάσεις γιγάντων, που ορθώνονταν αγέρωχοι πάνω από τα συνοφρυωμένα πρόσωπα των δικαστών. Χωρίς να καθυστερήσει καθόλου, πήρε ένα μεγάλο χαρτόνι και καταπιάστηκε με την αναπαράσταση του σκίτσου. Ύστερα από επίμονη προσπάθεια κατάφερε να φτιάξει ένα παρόμοιο σκίτσο, αλλά πολύ μεγαλύτερο και με πολύχρωμες φωτοσκιάσεις. Ο Λάμπρος τοποθέτησε το έργο του σ' ένα γαλάζιο πανί τεντωμένο πάνω σε παλιό καπλαμά. Στο περιθώριο, αριστερά από τον πίνακα, είχε γράψει με κεφαλαία γράμματα τις λέξεις: “ΚΟΙΜΗΣΟΥ ΉΣΥΧΑ” και δεξιά: “ΕΜΕΙΣ ΑΓΡΥΠΝΟΥΜΕ”. Στο κάτω μέρος άρχιζε ένα επίγραμμα. Τη στιγμή που συμπλήρωνε την τελευταία στροφή, πρόσεξε τη σκιά που επεφτε πάνω στο τραπέζι. Ο γυμνασιάρχης περιεργαζόταν τον πίνακα.

— Συνέχισε ήσυχα τη δουλειά σου, είπε.

— Τελειώνω. Δυο λέξεις ακόμα θα γράψω.

Ο γυμνασιάρχης έμεινε όρθιος. Η καθαρή φωνή του ακούστηκε ξαφνικά.

Πουλιά, νερά, κλαριά λουλουδιασμένα
και περιστέρια με φτερούγες άσπρο φως,
και δω θα φέξει, λέει το παλικάρι,
και δω θα λάμψει ο ήλιος ο γλυκός.

Τελειώνοντας την ανάγνωση είπε:

— Ωραία σύνθεση... Μα για πες μου, ξέρεις ποιος έγραψε αυτό το ποίημα;

— Ο Σπήλιος. Είναι απ' την ποιητική του συλλογή: "Ταξίδια στην Ελλάδα."

Ο γυμνασιάρχης συνέχισε να παρατηρεί τον πίνακα.

— Είναι συμβολικό αυτό που έφτιαξες και στον κατάλληλο χρόνο μάλιστα. Θ' άξιζε να το εκθέταμε κάπου.

— Στον κατάλληλο χρόνο; Γιατί, αφού πέρασαν τόσες μέρες από τότε που σκότωσαν τον Μπελογιάννη; παρατήρησε ο Λάμπρος.

— Μα είναι Μεγάλο Σάββατο σήμερα. Βεβαίως, μπορεί κάποιος να θέσει το ερώτημα, τι σχέση έχει η θυσία του Μπελογιάννη με τα πάθη του Θεανθρώπου; Νομίζω πως έχει. Ο Μπελογιάννης, όπως και άλλοι αγωνιστές σε όλο τον κόσμο, θυσιάστηκαν για τις ιδέες που δίδαξε ο Χριστός... Θα πρέπει να γνωρίζεις και κάτι ακόμη. Ο Χριστός ήταν ο πρώτος κομμουνιστής, εάν λάβουμε υπόψη τα κηρύγματά του.

— Δεν ήταν ο Μάρξ κι ο Ένγκελς; Ούτε οι άλλοι μετά απ' αυτούς;

— Αυτοί ήταν επαναστάτες. Δεν έλεγαν, να εδώ είμαστε, μπορείτε να μας σταυρώσετε για τις ιδέες μας, αλλά αντιστέκονταν και πάλευαν, για να γίνουν οι ιδέες τους πραγματικότητα. Κατάλαβες τώρα ποια είναι η διαφορά;

Ο Λάμπρος δεν απάντησε.

— Βλέπω ότι αμφιβάλλεις. Αλλά ας ολοκληρώσω τη σκέψη μου. Αν είναι αλήθεια ότι η Μεγάλη Βδομάδα είναι μια στιγμή στην αιωνιότητα του χρόνου, όπου τελειώνουν τα πάθη του Θεανθρώπου κι αρχίζει νέα ζωή, τότε ο άνθρωπος που είναι σάρκα από τη σάρκα του, όπως λέει το Ευαγγέλιο, θα έπρεπε προ πολλού να είχε απαλλαγεί από τα βάσανα και την ανέχεια και ν' απολαμβάνει τις χαρές της θείας πρόνοιας. Αλλά, δυστυχώς, δεν συμβαίνει αυτό. Η ανθρωπότητα υποφέρει ακόμα. Ό,τι

δεν μπόρεσε να κάνει ο Χριστός, ανέλαβαν να το πραγματοποιήσουν αγωνιστές σαν τον Μπελογιάννη. Γι' αυτό η θυσία τους προκαλεί τόση οδύνη και γίνεται σύμβολο αγώνα για μια καλύτερη ζωή. Χιλιάδες, εκατομμύρια νέοι αγωνιστές παίρνουν τη θέση τους σε όλο τον κόσμο, ανασταίνοντας τους ίδιους τους νεκρούς, μέσ' από το δυνάμωμα του αγώνα.

Ο Λάμπρος συνέχισε να τον ακούει με δέος προσπαθώντας να κατανοήσει τα λόγια του.

— Καθώς βλέπεις, τα πράγματα δεν είναι και τόσο απλά, όπως παρουσιάζονται, αλλά πολύ πιο σύνθετα και συνδέονται το ένα με το άλλο, πρόσθεσε ο γυμνασιάρχης.

Ο Λάμπρος ένιωσε σαν να διάβασε τις σκέψεις του. Εντυπωσιασμένος από την ιδέα αυτή, αλλά και από την ικανότητα του γυμνασιάρχη να μιλάει ταυτόχρονα για τόσα σπουδαία πράγματα, πίστεψε ότι θα του 'λυνε και την απορία που είχε εδώ και μερικές μέρες.

— Συναγωνιστή, μπορείτε να μου εξηγήσετε κάτι; ρώτησε ευθύς.

— Αρκεί να είμαι σε θέση. Για λέγε;

Ο Λάμπρος έφερε μπροστά του το φύλλο της εφημερίδας.

— Στα συλλαλητήρια φωνάζαμε: "Λευτεριά στον Μπελογιάννη και στους συντρόφους του." Γιατί τώρα, μετά την εκτέλεσή τους, η εφημερίδα τους αποκαλεί συγκατηγορούμενους και όχι συντρόφους του; ρώτησε.

Ο γυμνασιάρχης έμεινε για λίγο σκεπτικός.

— Είναι ένα ζήτημα που μας στενοχώρησε όλους. Πιστεύω ότι θ' απαιτηθεί αρκετός χρόνος για ν' αποσαφηνιστούν μερικά γεγονότα. Όσο για το άλλο που πρότεινα, τ' αφήνω στην κρίση σου.

Ο Λάμπρος κούνησε το κεφάλι καταφατικά.

*

Οι μέρες του Πάσχα πέρασαν χωρίς κάτι το ιδιαίτερο μιας και δεν είχαν τη γιορταστική τους όψη που τις ξεχώριζε από τις άλλες. Αυτό φαίνεται δεν επηρέασε τα παιδιά. Πέρασαν ευχάριστα τις διακοπές του Πάσχα κι επέστρεψαν στο σχολείο καλοδιάθετα.

Ο Λάμπρος μπήκε στην τάξη. Ομάδα συμμαθητών του στέκονταν μπροστά στον πίνακα που είχε κρεμάσει πριν μερικές μέρες. “Μήπως δε θα 'πρεπε να το κάνω αυτό;” σκέφτηκε, καθώς άκουγε τα σχόλιά τους.

— Θα προτιμούσα να βλέπω μια φωτογραφία παρά το σκίτσο αυτό, είπε ο Σωκράτης.

— Δε σου αρέσει;

— Γιατί να μη μας αρέσει; Αν, όμως, ήταν στη θέση του η φωτογραφία του Μπελογιάννη με την αντάρτικη στολή, θα 'ταν καλύτερα, υποστήριξε κάποιος.

— Άλλο το ένα άλλο το άλλο, είπε η Γεωργία με το βλέμμα καρφωμένο στον πίνακα. Ο άνθρωπος εκφράζει τα συναισθήματά του όπως μπορεί, με το δικό του τρόπο, με τον τρόπο που τα κιώθει.

Ο Λάμπρος ένιωσε χαρά αλλά και θαυμασμό για το κορίτσι. Θα μπορούσε να πει κι αγάπη ακόμα.

Την άλλη μέρα ο πίνακας έλειπε από τη θέση του. Στενοχωρημένος ο Λάμπρος πλησίασε τους συμμαθητές του.

— Μήπως είδατε ποιος κατέβασε τον πίνακα;

Κοίταξαν πίσω έκπληκτοι κι ένιωσαν σαν να 'ταν ένοχοι.

— Δεν το προσέξαμε. Πότε έγινε;

— Αν ήξερα δε θα σας ρωτούσα.

— Υποψιάζεσαι ότι το 'κανε κάποιος απο μας; ρώτησε ο Σωκράτης.

— Ποιος άλλος μπορούσε να μπει στην τάξη;

Αλληλοκοιτάχτηκαν καχύποπτοι. Ποιός να είναι; Γιατί το 'κανε; αναλογίζονταν.

XVIII

Πέρασε ακόμα ένας χρόνος. Το ζήτημα της ανατροφής και της σταδιοδρομίας των παιδιών απασχολούσε τους αρμόδιους όλο και πιο έντονα. Οι λόγοι δεν ήταν πια μόνο συναισθηματικοί, αλλά και κοινωνικής ευθύνης. Τα παιδιά ηλικιώνονταν. Ένας μεγάλος αριθμός από αυτά είχε υπερβεί το χρονικό όριο της σχολικής ηλικίας, αλλά φοιτούσαν ακόμα στο Δημοτικό. Ήπρεπε να ολοκληρώσουν τη βασική εκπαίδευση όσο το δυνατόν γρηγορότερα, να μάθουν κάποιο επάγγελμα και να ενταχτούν στο παραγωγικό δυναμικό της κοινωνίας.

Με μια απόφαση που ξάφνιασε πολλούς, πάνω από διακόσια παιδιά εντάχθηκαν σε τμήματα ταχύρρυθμης εκπαίδευσης.

Ο Λάμπρος ακούγοντας αυτά, επηρεασμένος και από το πνεύμα αισιοδοξίας που καλλιεργούνταν σχετικά με το μέτρο αυτό, πίστεψε ότι θα κατόρθωνε να τελειώσει σ' ένα χρόνο δύο τάξεις. Και γιατί όχι; Με την υγεία του δεν είχε πια κανένα πρόβλημα. Από τη στιγμή που είχε μεταφερθεί στην παιδούπολη κι ο Γιαννάκης, είχε απαλλαγεί από την έγνοια και μπορούσε ν' αφοσιωθεί στις σπουδές του, χωρίς να τον αποσχολεί τίποτα άλλο. Μελετούσε συστηματικά. Αρίστεψε σε πολλά μαθήματα και φιλοδοξούσε να γίνει ο καλύτερος στην τάξη.

Στο μάθημα της κοινωνικής αγωγής η δασκάλα μοίρασε στους μαθητές έναν κατάλογο με τις σχολές Μέσης Εκπαίδευσης, παρακινώντας τους να τον κοιτάξουν προσεχτικά. Για την επαγγελματική εκπαίδευση τους είχε μιλήσει αρκετές φορές, συζητούσαν και μεταξύ

τους. Παρ' όλα αυτά τους ήταν αδύνατο να επιλέξουν σχολή. Τα λόγια της δασκάλας, τους έφεραν πάλι μπροστά στο ίδιο δίλημμα.

— Κυρία, δεν μπορώ ν' αποφασίσω... Το Γυμνάσιο ν' ακολουθήσω ή το Παιδαγωγικό Λύκειο; Πείτε μου τη γνώμη σας, παρακαλώ, είπε η Σταυρούλα.

Η δασκάλα κοίταξε την μαθήτριά της σκεπτική.

— Η ώριμη σκέψη, το είπα κι άλλη φορά, είναι σπάνιο πράγμα για παιδιά της ηλικίας σας. Αλλά, δυστυχώς, για λόγους ανεξάρτητους από τη θέλησή σας, η πνευματική σας συγκρότηση είναι μονόπλευρη, για να μην τη χαρακτηρίσω ελλιπή. Η απόφαση επίσπευσης της βασικής σας μόρφωσης φοβούμαι ότι θα δημιουργήσει πρόσθετα προβλήματα στην επαγγελματική σας κατάρτιση.

— Κυρία, αν είναι έτσι, όπως λέτε, γιατί εφαρμόστηκε; ρώτησε ο Λάμπρος.

— Αυτό δεν είναι ζήτημα που θα μπορούσε να συζητηθεί εδώ. Άλλο ήταν το ερώτημα. Εγώ, ως δασκάλα σας, θέλω να γνωρίζετε μερικά πράγματα, για να είστε προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσετε τις δυσκολίες που θα συναντήσετε μπροστά σας. Στις σχολές, στις οποίες θα συνεχίσετε τη μόρφωσή σας, οι απαιτήσεις θα είναι μεγάλες. Θα βρεθείτε με συμμαθητές που βγήκαν από σχολεία με υψηλό επίπεδο μόρφωσης, άριστα προετοιμασμένους. Τα Πολωνικά σας δεν είναι ακόμα τόσο καλά κι αυτό θα σας δημιουργήσει πρόσθετα προβλήματα.

Οι μαθητές αποθαρρύνθηκαν.

— Αν οι ελλείψεις μας είναι τόσο πολλές, τότε τι να κάνουμε; Να μην πάμε να σπουδάσουμε; Να βγούμε στην παραγωγή χωρίς επάγγελμα;

— Μήπως πρέπει να προτιμήσουμε τις επαγγελματικές σχολές κι όχι το Γυμνάσιο και τα Λύκεια; ρώτησε ο Σωκράτης.

— Η επιλογή επαγγέλματος πρέπει να γίνει από εσάς τους ίδιους, γιατί αφορά το μέλλον σας, απάντησε η δα-

σκάλα. Ξέρω ότι είστε παιδιά ευσυνείδητα κι εργατικά. Αν καταβάλετε περισσότερη προσπάθεια θα μπορέσετε να πετύχετε πολλά.

Ο Λάμπρος έμεινε σκεφτικός, προσπαθώντας να καταλάβει όλα όσα τους επεσήμανε η δασκάλα.

*

Ο κόσμος αγωνιούσε. Περίμενε την είδηση που θ' αναπτέρωνε τις ελπίδες του. Του κάκου.

Στις 6 του Μάρτη του 1953, πριν ακόμα χαράξει, μια πένθιμη μουσική ξύπνησε τα παιδιά. Ο εκφωνητής του ραδιοφωνικού σταθμού της Βαρσοβίας μετέδωσε την είδηση: "Χτες, στις 9.50 μετά μεσημβρίας, πέθανε ο Ιωσήφ Βησαριόνοβιτς Στάλιν ..."

Ο Λάμπρος ανασηκώθηκε και γύρισε το διακόπτη. Οι διπλανοί του έμειναν σιωπηλοί με την αγωνία χαραγμένη στα πρόσωπα.

— Και τώρα, τι θα γίνει;

Ντύθηκαν βιαστικά. Μουντή, μελανόγκριζη η ατμόσφαιρα. Φυσούσε ελαφρά με μικρές πένθιμες ανάπαυλες. Μπροστά, στο διπλανό κτίριο μαζεύονταν παιδιά. Ο Στέφος έστησε αφτί. Στράφηκε αμέσως στους άλλους.

— Ακούσατε; Ο Τσώρτσιλ έστειλε συλλυπητήρια στην κυβέρνηση της Σοβιετικής Ένωσης. Πάμε ν' ακούσουμε καλύτερα;

Πλησίασαν όλοι μαζί. Ο παιδονόμος από το διπλανό κτίριο, συνέχισε να λέει.

— Αυτό, παιδιά, δε σημαίνει τίποτα· είναι εθιμοτυπικό. Ο Τσώρτσιλ ήταν, και παραμένει, ο μεγαλύτερος εχθρός του σοσιαλισμού.

— Μπορεί να κηρύξει πόλεμο;

— Από αυτόν όλα να τα περιμένεις. Αιματοκύλησε το λαό μας, απάντησε ο παιδονόμος.

Πίστεψαν για μια ακόμα φορά ότι η τύχη της ανθρω-

πότητας, αλλά και το μέλλον το δικό τους εξαρτιόνταν από τον Στάλιν.

Γεμάτοι θλίψη και με την αγωνία στις καρδιές τους μπήκαν στην τραπεζαρία. Η πένθιμη εικόνα της Κυριακής του 1952⁷¹ αναβίωσε μπροστά τους. Οι περισσότερες μερίδες έμειναν άθικτες στα τραπέζια, όπως τις σέρβιραν.

Ο δρόμος για το σχολείο περνούσε από το δάσος. Συνέχιζε να φυσάει. Τα πεύκα αργοσάλευαν μέσα σ' ένα παρήγορο βουητό. Οι μαθητές μπήκαν στην τάξη και κάθισαν στις θέσεις τους σιωπηλοί. Η ατμόσφαιρα γινόταν βαριά. Ο Λάμπρος πλησίασε στο παράθυρο με βουρκωμένα μάτια. Απέραντο τοπίο με τα ερείπια του παλιού εργοστασίου που απλωνόταν μπροστά του. “Τι θα κάνουμε, αν ξεσπάσει πάλι πόλεμος;” συλλογιζόταν, καθώς κοιτούσε τα χαλάσματα που τα 'βλεπε σαν απεικόνιση του κόσμου που σωριαζόταν μέσα του.

— Λάμπρο! Λάμπρο! ψιθύρισαν οι συμμαθητές του.

Γύρισε πίσω το κεφάλι κι είδε το δάσκαλο να στέκει στην έδρα.

— Η θέση σου δεν είναι στο παράθυρο, αλλά στο θρανίο, είπε έντονα.

— Συγγνώμη...

Κοκκίνισε, επέστρεψε στη θέση του, άνοιξε την τσάντα κι έβγαλε το αναγνωστικό. Ο Στέφος έσκυψε προς τη μεριά του.

— Τι λες; Να ρωτήσω γι' αυτό που ακούσαμε; ψιθύρισε.

— Δεν ξέρω, κάνε όπως νομίζεις.

Ο δάσκαλος τούς κοίταξε αυστηρά.

— Θα ησυχάστε, για ν' αρχίσει το μάθημα;

Ο Στέφος σηκώθηκε πάνω.

— Φοβόμαστε, συναγωνιστή. Δεν ξέρω οι άλλοι, αλλά εγώ φοβούμαι. Τι θα γίνουμε, αν ξεσπάσει πόλεμος, όπως λένε μερικοί.

Ο δάσκαλος έστρεψε το βλέμμα του στην τάξη. Όλων

τα μάτια ήταν καρφωμένα πάνω του.

— Η Σοβιετική Ένωση δέχτηκε βαρύτερα χτυπήματα και άντεξε και δεν θ' αντέξει τώρα;

— Μα, τότε ήταν ο Στάλιν, ακούστηκε μια φωνή.

— Και τώρα είναι οι μαθητές του, οι οποίοι θα οδηγήσουν το σοβιετικό λαό σε καινούριες νίκες. Η Σοβιετική Ένωση έχει στο πλευρό της τις Λαϊκές Δημοκρατίες, το επαναστατικό κίνημα, τους φίλους της σ' όλο τον κόσμο, που αποτελούν ακαταμάχητη δύναμη. Γι' αυτό, δεν υπάρχει κανένας λόγος να ανησυχείτε.

*

Οι μέρες μεγάλωναν. Ο μουντός και βαρύς ουρανός κινήθηκε αθόρυβα, έγινε φωτεινός και πιο γαλανός. Ο ήλιος πρόβαλε ολόλαμπρος μέσ' από τα χρυσαφιά σύννεφα. Οι αυλές και τα γήπεδα γέμισαν παιδιά, ακόμα κι ο γυμνασιάρχης, που δεν άφηγε ούτε στιγμή να περνά άσκοπα, έκλεισε το βιβλίο που διάβαζε και σταμάτησε στην άκρη του γηπέδου. Ο αγώνας δρόμου είχε αρχίσει. Τα παιδιά ενθάρρυναν τους αθλητές με χειροκροτήματα και ζητωκραυγές.

— Λάζο! Τρέξε! Τρέξε!

— Νίκο πιο γρήγορα! Πιο γρήγορα!

Κάποια στιγμή ο γυμνασιάρχης κοίταξε δίπλα.

— Μάντη, για πλησίασε, απευθύνθηκε στο Λάμπρο.

— Ορίστε, συναγωνιστή, στάθηκε μπροστά του.

— Αν δεν απατώμαι, συνεχίζεις να είσαι μέλος του μαθητικού συμβουλίου; Έτσι, δεν είναι;

— Ναι.

— Προ ημερών δημοσιεύτηκε η επιστολή του Νίκου Ζαχαριάδη προς τα Ελληνόπουλα της "Παιδούπολης Παπαρήγα" στη Βουδαπέστη. Την έχεις υπόψη;

Διαισθάνθηκε ότι θα υποβαλλόταν σε εξονυχιστική εξέταση και προτίμησε να μείνει σιωπηλός.

— Θα έπρεπε ως συμβούλιο να παίρνατε την πρωτοβουλία και να του στέλνατε τις ευχές σας. Αμελήσατε, φυσικά, όπως συνήθως.

— Για ποιο πράγμα;

— Μήτε κι αυτό το γνωρίζεις; τον κεραυνοβόλησε. Μα, για τα πενήντα χρόνια των γενεθλίων του.

Υστερα από λίγο, καθώς ήταν επηρεασμένος από τα λόγια του γυμνασιάρχη, ο Λάμπρος αναζήτησε την επιστολή. Στην αρχή ο αρχηγός του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας έστελνε τις ευχαριστίες του για τις ευχές των παιδιών στα γενέθλιά του. Στο υπόλοιπο κείμενο, το οποίο κάλυπτε ολόκληρη σελίδα, επαναλάμβανε τις θέσεις του για την διαπαιδαγώγηση των παιδιών στις σοσιαλιστικές χώρες, προβάλλοντας ως κύριο στόχο την επαγγελματική-επιστημονική τους κατάρτιση, αλλά και το χρέος τους να γίνουν αντάξιοι συνεχιστές του αγώνα για την κοινωνική πρόοδο που ξεκίνησαν οι γονείς τους. Στο σημείο αυτό ο Λάμπρος ένιωσε ένα παράξενο συναίσθημα: το γράμμα του Ζαχαριάδη σαν να μην αφορούσε αυτόν.

*

Σε μερικές μέρες η σχολική χρονιά έληγε. Η εκπαιδευτική επιτροπή συνέχιζε να αξιολογεί τις αιτήσεις των μαθητών για τις σχολές στις οποίες επιθυμούσαν να σπουδάσουν. Κανείς δε γνώριζε πότε θα γνωστοποιούσε τις αποφάσεις της. Η καθυστέρηση μεγάλωνε την αδημονία των μαθητών. Μια μέρα, καθώς επέστρεφαν από το σχολείο κουβεντιάζοντας για το ζήτημα αυτό, ο Λάζος εκμυστηρεύτηκε.

— Είδα τις καταστάσεις με τα ονόματά μας και τις σχολές, στις οποίες προτείνουν να πάμε.

Τον κοίταξαν έκπληκτοι.

— Τι; δε θα πάμε στις σχολές που δηλώσαμε;

Ο Λάζος προχώρησε μπροστά, προκειμένου ν' απο-
φύγει την απάντηση.

— Εγώ, αν μου πούνε να πάω σε σχολή που δε μ' αρέ-
σει, θα φύγω την ίδια στιγμή και θα πάω στους γονείς
μου, είπε κάποιος.

— Τι θα κάνεις στους γονείς σου; Δεν είσαι μωρό, για
να σε νταντέψουν;

— Θα πιάσω δουλειά.

— Χωρίς επάγγελμα;

— Γνωρίζω πολλούς χωρίς επάγγελμα που δουλεύ-
ουν μαζί με τον πατέρα μου και παίρνουν ένα σωρό λε-
φτά. Εσύ τι θα κάνεις, αν δε σ' αφήσουν να πας στη scho-
λή που δήλωσες;

— Θα επιμείνω, απάντησε ο Λάμπρος.

— Κι αν επιμένουν κι αυτοί;

Αυτό δεν είχε περάσει ποτέ από το μυαλό του. Μα όσο
το σκεφτόταν, του φαινόταν όλο και πιο πιθανό. Πώς να
μάθει την αλήθεια; Ο νους του πήγε στο δάσκαλο.

Ο δάσκαλος ήταν παντρεμένος με συγχωριανή του.
Αποφάσισε να πάει σπίτι τους. Το αντρόγυνο έμενε σ'
ένα δωμάτιο των είκοσι τετραγωνικών μέτρων. Είχαν
αποκτήσει και το πρώτο τους παιδί. Όταν ο Λάμπρος
πέρασε στο δωμάτιο, το μωρό κοιμόταν στο κρεβατάκι
του. Προσεχόντας να μην κάνει θόρυβο, κάθισε στο τρα-
πέζι απέναντι από το δάσκαλο. Αφού είπε αυτά που εί-
χε ακούσει, περίμενε υπομονετικά.

— Υπάρχουν μερικά πράγματα που δεν γνωρίζεις,
απάντησε ο δάσκαλος. Άλλο πράγμα η επιθυμία μας και
άλλο οι δυνατότητές μας.

Έχοντας στο νου του την προσωπική του περίπτωση
είπε ευθύς.

— Μερικοί που είναι καλοί μαθητές φοβούνται μήπως
τους στείλετε σε σχολές πού δεν τους αρέσουν.

Ο δάσκαλος άναψε το σβησμένο τσιγάρο του, τράβη-
ξε μια βαθιά ρουφηξιά και το ξανάσβησε.

— Το να είναι κανείς καλός μαθητής δε σημαίνει ότι είναι και σε θέση να κάνει σωστή επιλογή επαγγέλματος.

Ο Λάμπρος φοβήθηκε μήπως η παρατήρηση αφορούσε αποκλειστικά αυτόν.

— Αν νομίζετε ότι δεν κάνω για το Γυμνάσιο, θα 'θελα να μεταγραφώ στο Παιδαγωγικό Λύκειο για ν' αποχτήσω πιο γρήγορα επάγγελμα.

Ο δάσκαλος τον κοίταξε με ήρεμο και καθησυχαστικό ύφος.

— Γιατί να γίνεις δάσκαλος και να μη βγεις ένας καθηγητής Γυμνασίου ή και ένας ερευνητής;

Διαλύθηκαν όλοι του οι φόβοι. Άρχισε να αισιοδοξεί. Είχε βέβαια εγγραφεί στο Γυμνάσιο, αλλά από εκεί και πέρα ο πνευματικός του ορίζοντας δεν είχε ανοίξει· ήταν ακόμα σκοτεινός και δεν ήξερε τι μπορούσε να συμβεί. Όμως θα μελετούσε με ζήλο, συστηματικά και ποιος ξέρει, μπορεί να 'φτανε εκεί που του είπε ο δάσκαλος.

*

Τριάντα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, ορίστηκαν να πάνε στο Στετίνο, για να συμμετάσχουν στο γιορτασμό της εργατικής πρωτομαγιάς. Το λεωφορείο που τα μετέφερε διέσχισε τη μεγάλη πόλη και σταμάτησε σ' ένα παρκάκι. Χιλιάδες άνθρωποι, πραγματική λαοθάλασσα γύρω τους. Ακόμα περισσότεροι τους φάνηκαν εκείνοι που παρελαύναν εδώ και μισή ώρα. Τα παιδιά περίμεναν με ανυπομονησία να έρθει η σειρά τους να περάσουν μπροστά απ' την εξέδρα των επισήμων.

Ο ήλιος έλαμπε, άρχισε να καίει. Μαζί με υποδειγματικούς μαθητές από σχολεία της πόλης τα παιδιά ακολούθησαν μια μεγάλη ομάδα εργατών. Διακόσια – διακόσια πενήντα τοις εκατό παραγωγικότητα έγραφαν πάνω τους οι κόκκινες κορδέλες που φέραν στα στήθια τους περασμένες λοξά και δεμένες με φιόγκο στο τέλος.

Δεξιά κι αριστερά τα πλήθη χειροκροτούσαν και βρο-
ντοφώναζαν.

— Ζήτω οι πρωτοπόροι χτίστες του σοσιαλισμού.

— Ζήτω το μέλλον της πατρίδας μας.

Ο Λάμπρος βάδιζε περήφανα, με το κεφάλι ψηλά κοι-
τάζοντας πότε προς τη μία και πότε προς την άλλη
πλευρά. Οι δρόμοι και πλαγιές από τις εκβολές του
Οδερού ως πάνω στα οχυρά του βασιλιά Χρόμπρι είχαν
πλημμυρίσει από τα πλήθη. Ψηλά στα κρατικά κτίρια
τεράστιες προσωπογραφίες του Στάλιν και ηγετών της
εργατικής τάξης απ' όλο τον κόσμο. Σημαίες και πανό
όπου και να έφτανε το μάτι. Στολισμένα και τα καρά-
βια στο λιμάνι. Το κόκκινο ξεχώριζε μες στο γαλαζο-
πράσινο λίκνισμα της φύσης.

Καμιά πεντακοσαριά βήματα πέρα από την εξέδρα
των επισήμων τα παιδιά βρέθηκαν ανάμεσα στους συνο-
δοιπόρους, οι οποίοι έλυναν τις γραμμές τους και σκορ-
πούσαν. Πέρασαν γρήγορα, καταποδιαστά κι αφού έκα-
ναν ένα μεγάλο κύκλο, έφτασαν στο σημείο όπου στε-
κόταν το λεωφορείο τους.

Άφησαν πίσω την πόλη, αλλά μπροστά στα μάτια
τους είχαν ακόμα τη γιορτινή εικόνα και τα πλήθη που
ξεχειλίζουν στους δρόμους σαν βουερά ποτάμια. Έλεγαν
με θαυμασμό:

— Δεν φανταζόμουν ότι το Στετίνο είναι τόσο μεγάλη
πόλη.

— Τόση μεγάλη κι όμορφη πόλη με λιμάνι και στολι-
σμένη απ' άκρη σ' άκρη, και με τόσο κοσμούρα δεν είδα
ως τώρα.

— Εμένα κάτι άλλο μου 'κανε εντύπωση. Εκείνα τα
μικρά παιδάκια με τα μπαλονάκια στα χέρια, είπε η
Λευτερία.

Ο Λάμπρος γύρισε προς τη Σταυρούλα.

— Είπες κάτι για τους εργάτες που ήταν μπροστά
μας, αλλά δεν άκουσα καλά.

— Είπα ότι μερικοί απ' αυτούς μου φάνηκαν σαν να 'ταν Έλληνες. Δεν ξέρω, μπορεί να 'κανα λάθος.

— Τους πρόσεξα κι εγώ, πρόσθεσε η Γεωργία. Ένας μάλιστα κρατούσε και φωτογραφία του Μπελογιάννη. Δεν μπορούσαμε να 'χουμε κι εμείς μια φωτογραφία του;

Ο Λάμπρος σκέφτηκε κάτι, έγινε κατηφής και δεν ξαναμίλησε. Την ίδια στιγμή κάποια κορίτσια πέρασαν στις κουβεντούλες. Η καλή ατμόσφαιρα χάλασε.

— Κρίμα! βαριαναστέναξε η Λευτερία.

Την κοίταξαν απορημένες.

— Τι έγινε;

— Σκέφτηκα κάτι, που χάσαμε. Θα μπορούσαμε να μείνουμε να βλέπαμε και κανένα καλλιτεχνικό πρόγραμμα, απάντησε.

— Εγώ δε θ' άντεχα, ομολόγησε η Σταυρούλα. Είχαν στεγνώσει τα χείλη μου. Έβλεπα ανθρώπους που δροσίζονταν και νόμιζα ότι θα 'σκαγα για νερό. Αχ! Πότε θα φτάσουμε στην παιδούπολη!

Το λεωφορείο βγήκε από το δάσος. Φάνηκαν οι καπνοδόχοι και τα συντριμμια του εργοστασίου. Σε λίγο πρόβαλε μπροστά τους κι η παιδούπολη, μέσα στα κόκκινα. Στο κτίριο, δίπλα στα γραφεία της διεύθυνσης, σημαίες στημένες στη σειρά, πράγμα που έδειχνε ότι είχε γίνει και στην παιδούπολη παρέλαση, όπως κάθε χρόνο.

Ο Μίμης έτρεξε στο σημείο που σταμάτησε το λεωφορείο.

— Λάμπρο! Βρέθηκε ο πίνακας με το Μπελογιάννη που 'φτιαξες πέρυσι, είπε με πιασμένη φωνή.

— Πού;

— Δεν ξέρω. Εγώ τον είδα στην παρέλαση, ανάμεσα στ' άλλα πορτρέτα.

Ο Λάμπρος αισθάνθηκε κάτι μεγάλο και ωραίο μέσα του, σαν αμοιβή του κόπου του, σαν επιβράβευση.

*

Οι μαθητές της Εβδόμης είχαν πια τα ενδειχτικά τους στα χέρια. Δεν υπήρχε ουτ' ένας στάσιμος. Όμως δε φαινόταν ιδιαίτερα χαρούμενοι.

— Πότε θα βγούνε αυτές οι καταστάσεις, για να μάθουμε επιτέλους σε ποια σχολή θα πάμε; είπε ο Σωκράτης.

— Απ' ό,τι άκουσα πολύ σύντομα, μπορεί και σήμερα, απάντησε ο Στέφος.

Ο νους τους πήγε αμέσως στη συνεδρίαση που γινόταν στην αίθουσα του κινηματογράφου, στην οποία συμμετείχαν τα μέλη της εκπαιδευτικής επιτροπής, μέλη του γραφείου της κομματικής οργάνωσης, καθώς κι αρκετοί δάσκαλοι και παιδονόμοι.

— Λες να συζητούν για το θέμα μας;

— Αν δεν ήταν να συζητήσουν για το θέμα αυτό, τότε γιατί κάλεσαν το μαθητικό συμβούλιο να παραβρεθεί στη συνεδρίαση;

— Δεν ξέρω, μπορεί να 'χεις δίκιο.

Τα μέλη του μαθητικού συμβουλίου, καθισμένα στην τελευταία σειρά, παρακολουθούσαν τη συζήτηση με τεταμένη την προσοχή τους.

— Εξετάσαμε τις αιτήσεις σας με αίσθημα ευθύνης και κατανόησης, τόνισε ο γυμνασιάρχης απευθυνόμενος στους εκπροσώπους των μαθητών. Σε ειδικές περιπτώσεις κρίναμε σκόπιμο να συζητήσουμε με μερικούς συμμαθητές σας για τις σχολές της προτίμησής τους, διότι υπάρχουν μερικά πράγματα που δεν είχαν υπόψη. Έτσι θα αποφύγουν δυσκολίες και αποτυχίες που μπορεί να παρουσιαστούν στην διάρκεια των σπουδών. Δεν είναι λίγοι εκείνοι, οι οποίοι παραδέχτηκαν ότι η επιλογή που έκαναν ήταν βεβιασμένη. Άσχετα απ' την οριστική απόφαση ένα πράγμα πρέπει να 'χετε υπόψη. Οι δυνατότητες που σας παρέχει η Λαϊκή Δημοκρατία για την παραπέρα μόρφωση και επαγγελματική σας σταδιοδρομία είναι απεριόριστες, αρκεί να τις αξιοποιήσετε κατάλληλα.

Έφαξε στα χαρτιά του κι έβγαλε μια κατάσταση.

— Η επιτροπή προτείνει να καλυφτούν όλες οι θέσεις στα Γυμνάσια, στα Λύκεια και στις Τεχνικές Σχολές πενταετούς διάρκειας που αναφέρονται στην εγκύκλιο του Υπουργείου. Αυτό, βεβαίως, δε σημαίνει ότι παραγνωρίσαμε τη σημασία της επαγγελματικής παιδείας, μιας και προβλέψαμε να κατευθυνθεί προς τα εκεί ένας αρκετά μεγάλος αριθμός παιδιών.

Στο σημείο αυτό τον διέκοψε ο Κυνηγόπουλος.

— Δεν αμφιβάλλω για την καλή σας πρόθεση να χειριστείτε το πρόβλημα της μόρφωσης των παιδιών μας με τον ορθότερο τρόπο. Πρέπει να παρατηρήσω, όμως, ότι δε δώσατε την πρέπουσα σημασία στις οδηγίες του Κόμματός μας πάνω στο ζήτημα της επαγγελματικής κατάρτισης των παιδιών, είπε σε έντονο ύφος.

— Αναφέρεστε προφανώς στις οδηγίες του Κόμματος που μας στάλθηκαν πριν από τρία χρόνια. Οι οδηγίες αυτές, σύντροφε, θα έλεγα ότι είναι ξεπερασμένες. Τα σημερινά παιδιά έχουν περισσότερες δυνατότητες να προχωρήσουν...

— Δεν αμφιβάλλω γι' αυτό. Οι ανάγκες της χώρας μας, όμως, έχουν μεγαλύτερη σημασία από τις προσωπικές αντιλήψεις, τον διέκοψε πάλι.

— Ακριβώς, επειδή οι ανάγκες αυτές αλλάζουν συνεχώς, πρέπει να εκτιμούνται με το κριτήριο της εξελικτικής πορείας της κοινωνίας γενικότερα, προσπάθησε να εξηγήσει.

Η επιμονή του προκάλεσε αντίδραση στην αίθουσα. Ο Λάμπρος δεν μπόρεσε ν' αντιληφτεί το λόγο της αντιπαράθεσης. "Τι νομίζει αυτός; Ότι ξέρει καλύτερα απ' το Κόμμα;" αποδοκίμασε μέσα του τον καθηγητή.

— Υπάρχουν αποφάσεις που πρέπει να παίρνονται υπόψη, επανέλαβε ο υπεύθυνος της οργάνωσης.

— Νομίζω ότι πάρθηκαν υπόψη στο βαθμό που έπρεπε, επέμενε ο γυμνασιάρχης. Βεβαίως, η πατρίδα μας έχει ανάγκη και από ηλεκτρολόγους και από υφαντουρ-

γούς και από ναυτικούς. Αλλά έχει ανάγκη και από πολλές άλλες ειδικότητες. Ένας τεχνίτης, ως έμπειρος εργαζόμενος, μπορεί ν' αποδώσει μέσα σε δυο, τρία χρόνια από τη στιγμή που εισέρχεται στη διαδικασία της παραγωγής. Αλλά, συμβαίνει το ίδιο με τον τεχνικό ή με τον επιστήμονα; Όχι, βεβαίως. Τι άλλο μπορεί να εννοεί ο Νίκος Ζαχαριάδης, όταν λέει ότι "οι τριάντα χιλιάδες των παιδιών μας δεν αρκούν να στελεχώσουμε τους βασικούς τομείς της οικονομίας στη αυριανή Ελλάδα; Θα χρειαστούμε ακόμα εκατοντάδες χιλιάδες ειδικούς. Πού θα τους βρούμε; Στα παιδιά του φτωχού λαού, ασφαλώς, που εργάζονται και μορφώνονται κάτω από αντίξοες συνθήκες." Και πάλι δε θα είναι αρκετοί, για να καλυφτούν οι ανάγκες. Δεν πρέπει, λοιπόν, να αστοχήσουμε. Αντίθετα, έχουμε χρέος να βοηθήσουμε τα παιδιά με όλες τις δυνάμεις μας, για να πάνε μπροστά.

Ακούστηκαν ψίθυροι, αλλά και κάποια μεμονωμένα χειροκροτήματα στο βάθος της αίθουσας.

Σαν τελείωσε η σύσκεψη, προσωπικό και μαθητές μαζεύτηκαν γύρω από τους υπεύθυνους.

— Μου φαίνεται πως υπερβάλλουμε, όταν μιλάμε για τις ικανότητες των παιδιών με τόση βεβαιότητα, παρατήρησε ο Κυνηγόπουλος, καθώς κατευθύνονταν, αυτός και ο γυμνασιάρχης, προς την έξοδο.

— Βασίζομαι στην εργατικότητα τους, απάντησε ο γυμνασιάρχης.

Είχε νυχτώσει, αλλά τα παιδιά που περίμεναν έξω δεν έλεγαν ν' απομακρυνθούν από το μέρος όπου είχαν αναρτηθεί οι καταστάσεις. Δυο συμμαθητές του πλησίασαν το Λάμπρο.

— Θέλουμε να σου πούμε κάτι.

— Τι;

— Εσύ γνωρίζεις καλά τον Κυνηγόπουλο. Μπορείς να πας να του πεις ότι προτιμάμε να πάμε στο Γυμνάσιο; είπε ένας.

— Γιατί δεν πάτε μόνοι σας;

— Φοβόμαστε πως δε θα μας ακούσει, ενώ εσύ είσαι στο συμβούλιο και μπορεί να πάρει υπόψη τη γνώμη σου, απάντησε ο άλλος.

Την άλλη μέρα, αισιόδοξος και γεμάτος αυτοπεποίθηση με τη βεβαιότητα ότι θα λυνε το πρόβλημα των συμμαθητών του, ο Λάμπρος τράβηξε γραμμή για τα γραφεία της οργάνωσης. Χτύπησε την πόρτα και μπήκε μέσα χωρίς να περιμένει απόκριση.

Εκείνη τη στιγμή, εκτός απ' τον υπεύθυνο της οργάνωσης ήταν μέσα κι ο διευθυντής του κτιρίου που έμενε. Τα 'χασε μόλις τον είδε, μα κι ο διευθυντής του ένιωσε έκπληξη από την παρουσία του.

— Καλώς τον. Τι τρέχει; Μήπως έχετε κάποια μυστικά και πρέπει να σας αφήσω μόνος σας;

Ο Λάμπρος είχε προετοιμάσει ολόκληρο σχέδιο για το τι να πει και πώς να μιλήσει, αλλά τώρα ένιωθε πως το μυαλό του είχε αδειάσει.

— Μερικά παιδιά δεν είναι ευχαριστημένα απ' την απόφαση της επιτροπής, είπε δισταχτικά.

Ο διευθυντής του ανασήκωσε τα φρύδια.

— Τι θέλουν; Να βγούνε στην παραγωγή;

— Όχι. Να πάνε στις σχολές που δήλωσαν.

Ο Κυνηγόπουλος τινάχτηκε πάνω χτυπώντας τη γροθιά του στο γραφείο.

— Ποιος είσαι εσύ, που θα μας υποδείξεις πού θα πάει ο ένας και πού ο άλλος; Εκεί που αποφασίσαμε θα πάνε, φώναξε έξαλλος. Κι εσύ, αν πέρασε απ' το μυαλό σου ν' αλλάξεις σχολή, να μαζεύεις τα παρτάλια σου. Θα πας μαζί τους να καθαρίζεις τούβλα απ' τα ερείπια, για να χτιστεί η Βαρσοβία. Άκουσες;

Ο διευθυντής του Λάμπρου κρυφογέλασε.

— Α, θα παρεξηγηθούμε, Χρυσόστομε. Ο Λάμπρος είναι το χαϊδεμένο μου παιδί.

— Αν δεν κάνει αυτά που του λέμε, θα πάψει να είναι! Σου το υπόσχομαι, είπε νευρικά.

Ο Λάμπρος έφυγε κατηφής, νιώθοντας το γόητρό του να γίνεται κομμάτια. “Ποιος είναι αυτός και κρίνει τους πάντες; Τι είναι μπροστά στο γυμνασιάρχη; Μπορεί να βλέπει τόσο μακριά, όσο βλέπει ένας καθηγητής;” Μαζί με τη θιγμένη αξιοπρέπειά του μια ώριμη σκέψη, όχι παιδιού αλλά άντρα, φώτισε ξαφνικά το νού του. “Μήπως ο κόσμος δεν είναι τέτοιος που φαίνεται; Μήπως κι εγώ δεν είμαι αυτός που νομίζω;” Σαν κατεβασμένα νερά που αναβρύζουν μέσ’ από υποχθόνια βράχια και τρέχουν ορμητικά παρασέρνοντας ό,τι βρούνε μπροστά τους, χτυπιόνταν οι σκέψεις του. Τι θα ’λεγε στους συμμαθητές του που περίμεναν;

Τότε είδε το Λάζο να έρχεται προς το μέρος του.

— Πού ήσουν τόση ώρα; Σ’ έφαχνα για να σου πω ότι σε πρότειναν να πας στο φεστιβάλ¹².

Ήταν κάτι που δεν το περίμενε, που δεν το χωρούσε ο νους του.

— Μοιάζω να τρώω πίτουρα;

— Δε με πιστεύεις; Ο ίδιος ο υπεύθυνος της οργάνωσης σε πρότεινε.

Ο Λάμπρος τον κοίταξε έκπληκτος.

— Από κει έρχομαι. Πώς δεν μου ’πε τίποτα;

— Θα υπάρχει κάποιος λόγος. Μην ανησυχείς, όμως.

Σκιές υποψίας φάνηκαν στο πρόσωπό του.

— Περίεργο πράγμα. Άλλοι να ξέρουν για κάτι που σε αφορά κι εσύ να μην έχεις ιδέα.

Προχώρησαν σιωπηλοί ανάμεσ’ απ’ τις παρέες των παιδιών που βολτάριζαν στο φαρδύ δρόμο.

— Μερικά μέλη απ’ το μαθητικό συμβούλιο δεν αποδέχτηκαν την πρότασή του. Η Αγγελική, μάλιστα, η υπεύθυνη της νεολαίας, επέμενε να προταθεί κάποιος άλλος στη θέση σου. Η στάση της δημιούργησε σύγχυση σε όλους μας. Σ’ ερώτηση του Κυνηγόπουλου ποιον

προτείνει αυτή, απάντησε με μισόλογα. Δε μου λες, έχετε τίποτα προσωπικά;

Ο Λάμπρος ταράχτηκε, τον κοίταξε κατάματα.

— Συμμαθητές είμαστε. Τι διαφορές μπορεί να 'χουμε; Γιατί ρωτάς; Πες μου γιατί ρωτάς; επέμεινε.

— Θα σου πω, αλλά θέλω να μου υποσχεθείς ότι η συζήτηση αυτή θα μείνει μεταξύ μας. Καταλαβαίνεις..., δε θέλω να γίνω αφορμή για παρεξηγήσεις.

— Ούτε κι εγώ θα το 'θελα. Αν, όμως, έχεις αμφιβολίες μη λες τίποτα.

— Κάποιος πέταξε μια κουβέντα που μας ξάφνιασε όλους. Έχει δίκιο η Αγγελική, είπε. Εκείνοι που θα μας αντιπροσωπεύσουν στο φεστιβάλ πρέπει, πρώτ' απ' όλα, να 'ναι παιδιά αγωνιστών κι άριστοι μαθητές, βέβαια.

— Αυτό θα το κρίνουμε εμείς, τον διέκοψε ο Κυνηγόπουλος.

Όπως βάδιζε σκεφτικός προσπαθώντας να μαντέψει όσα απόφευγε ο φίλος του ν' αποκαλύψει, αναστέναξε.

— Όστε έτσι; Είπε τέτοιο πράγμα;

— Μην το σκέφτεσαι. Αυτό που επακολούθησε, ήταν ακόμα χειρότερο. Ο Μπελόφσκι ζήτησε να εφαρμοστεί η αρχή της αναλογίας.

— Για ποιο ζήτημα;

— Τα Ελληνόπουλα και Σλαβομακεδονόπουλα, είπε, πρέπει να αντιπροσωπευτούν στο φεστιβάλ με τον ανάλογο αριθμό αντιπροσώπων. Ακούγοντας αυτά ο Κυνηγόπουλος έγινε έξω φρενών. “Δε θα επιτρέψουμε να φέρετε τα πάνω κάτω για προσωπικούς λόγους”, φώναξε χτυπώντας τη γροθιά του στο τραπέζι, είπε ο Λάζος μ' εύθυμο τόνο. Μην κοιτάς που γελάω· το πρόβλημα είναι πολύ σοβαρότερο από ό,τι φαίνεται, είπε αλλάζοντας ύφος.

Ο Λάμπρος επανήλθε στο προσωπικό του ζήτημα.

— Αν νομίζουν ότι δεν πρέπει να πάω στο φεστιβάλ, να μην πάω. Δε χάθηκε ο κόσμος.

— Μην είσαι κουτός. Αυτοί που σε πρότειναν, ήξεραν τι έκαναν.

— Δεν μπορώ να καταλάβω ακόμα αυτός ο Κυνηγόπουλος τι άνθρωπος είναι; αναρωτήθηκε ο Λάμπρος.

— Πολύ απλό. Δίκαιος κι αυστηρός. Δε χαρίζει κάστανα σε κανένα.

Εκείνη τη στιγμή μια άλλη σκέψη βάρυνε το νου του. Τι γνώμη θα σχημάτιζαν οι συμμαθητές του, που δεν μπόρεσε να τους λύσει το πρόβλημα; Αν ήταν μόνος του ο υπεύθυνος, ίσως να μην τα 'χανε, να μιλούσε καλύτερα και να 'ρχονταν καλά και τα πράγματα. Αλλά και πάλι τα 'βαλε με τον εαυτό του. Αν συμπεριφερόταν σωστά, μπορεί να μην τον έθιγε και να γινόταν κάτι.

Οι συμμαθητές του παρουσιάστηκαν ξαφνικά μπροστά του.

— Ήσουν στον Κυνηγόπουλο; Τι σου είπε;

— Ούτε ν' ακούσει. Με κατσάδιασε κι από πάνω.

Απομακρύνθηκαν καταστενοχωρημένοι, - χωρίς να πούνε λέξη. Η τελευταία τους ελπίδα ότι θ' άλλαζαν τα αποφασισμένα χάθηκε οριστικά.

XIX

Ο συρμός, με το έμβλημα της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Δημοκρατικής Νεολαίας στημένο πάνω στην ατμομηχανή, άφηνε πίσω τη Βαρσοβία ⁷³ και συνέχιζε ολόκληρως την πορεία του στην απέραντη πεδιάδα. Το παλάτι Φιλίας και Πολιτισμού, που έχτιζαν οι Ρώσοι στο κέντρο της πόλης, φαινόταν να ορθώνεται πάνω από τα ερείπια, ίδιο ανατολίτικο κόσμημα. Ο Λάμπρος συνέχισε να στέκεται στο παράθυρο, παρατηρώντας την κιτρινοπράσινη σκακιέρα του κάμπου που ξεδιπλώνόταν μπροστά του.

Ο Λάζος ήρθε και στάθηκε δίπλα του.

— Δεν κουράστηκες να στέκεις όρθιος;

— Προσπαθώ ν' αναγνωρίσω κάποιο σημείο για να λύσω την απορία μου, αν, πριν από τέσσερα χρόνια που ήρθαμε στην Πολωνία, περάσαμε από δω, είπε κοιτάζοντας το χρυσαφή κυματισμό των σταριών.

Ο διάφανος θόλος τ' ουρανού έγινε ξαφνικά μουντός. Οι σταθεροί μονότονοι χτύποι των τροχών ακούγονταν όλο και πιο αργοί. Ο συρμός μπήκε στο Κατοβίτσε, την πόλη των ανθρακωρύχων, που μετά τον θάνατο του Στάλιν είχε μετονομασθεί σε Σταλινόκηπο. Νέοι και νέες με χακί πουκάμισα και κόκκινες γραβάτες υποδέχτηκαν τους αντιπροσώπους ανεμίζοντας σημαίες και μοιράζοντας ανθοδέσμες. Μετά από λίγο, καθώς ο συρμός ξεκίνησε, τα χέρια των κοριτσιών που στέκονταν στα παράθυρα χαιρετώντας σάλευαν σαν λουλουδιασμένα κλαριά.

Ο συρμός διέσχισε το υπόλοιπο τμήμα της πόλης και βρέθηκε μακριά, εκεί απ' όπου μπορούσες ακόμα να

διακρίνεις τους μαύρους στύλους των καπνοδόχων ν' απλώνονται πέρα και να σμίγουν με το σύθαμπο του δειλινού. Πνοή δροσερού αέρα φορτωμένη μοσχοβολιές κατέβαινε από τις κατάφυτες βουνοπλαγιές.

Ο Κύρος, ο επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας για το φεστιβάλ, τους πλησίασε.

— Όπου να 'ναι, φτάνουμε στα σύνορα. Ετοιμάστε τα χαρτιά σας για έλεγχο.

Ο Λάμπρος έβγαλε το φύλλο του αντιπροσώπου. Ήταν η πρώτη του ταυτότητα.

— Πολλές φορές περάσαμε σύνορα πηγαίνοντας από χώρα σε χώρα. Τότε δεν χρειάζονταν αυτά. Αριθμοί ήμασταν, σε μια κόλλα χαρτί. Αν χανόταν, θα χανόμασταν κι εμείς, είπε φέρνοντας στο νου του τα περασμένα.

— Ξέχασες που μας μετρούσαν κάθε λίγο και λιγάκι; Ο συρμός πέρασε στο Τσεχοσλοβάκικο έδαφος, χωρίς να μειώσει ταχύτητα. Μισή ώρα αργότερα σταμάτησε στο σιδηροδρομικό σταθμό της Οστράβας, που διακρινόταν αμυδρά, λες κι είχε πέσει καταχνιά. Μια έντονη ξινίλα ένιωθες να σε χτυπά στα ρουθούνια και να σου κόβει την ανάσα. Τα μάτια δάκρυζαν, δεν μπορούσες να τα έχεις ανοιχτά για πολλή ώρα. Μέσα στο θόλωμα των ματιών του ο Λάμπρος είδε μερικά άτομα με σκουρόλευκες ποδιές να σταματάνε κάτω από τα παράθυρα του τρένου και να προσφέρουν αναψυκτικά. Το τρένο βρέθηκε πάλι σε ανοιχτό μέρος. Πάντα στο παράθυρο, ο Λάμπρος αισθάνθηκε να απομακρύνεται από την αιθάλη και τις αναθυμιάσεις. Το αναψυκτικό είχε γεύση πορτοκαλιού. Ανάσανε με απόλαυση.

— Σ' άρεσε; ρώτησε ο Λάζος.

— Μ' άρεσε, αλλά όχι τόσο όσο εκείνο το ζεστό γάλα που ήπιαμε στα Σκόπια. Θυμάσαι;

— Ξεχνιέται εκείνος ο κόσμος; Έτρεχε να μας φέρει νερό κι εμείς πίναμε, πίναμε...

— Φοβόμασταν μήπως δε θα ξεδιψάσουμε ποτέ. Κι εσύ συνέχιζες να φωνάζεις: κι άλλο, κι άλλο. Στο τέλος επέστρεψες με δυο μπουκάλες νερό στα χέρια: "Αυτό για μετά." Είπες.

Ο Κύρος κρυφάκουγε συλλογισμένος, ώσπου αποφάσισε να πάει κοντά τους.

— Πράγματα που πέρασαν δεν πρέπει να τα σκέφτεστε, είπε.

Ο Λάμπρος γέλασε πικρά.

— Μπορεί να 'χεις δίκιο, αλλά αυτά που περάσανε εμείς δεν ξεχνιούνται.

— Σας το ξαναλέω, αυτή η συζήτηση δεν έχει νόημα. Μπήκαν στο βαγόνι αθόρυβα. Οι άλλοι είχαν αποκοιμηθεί.

Ο Λάμπρος κοιμόταν ελαφρά. Ξυπνούσε και με τον πιο μικρό θόρυβο.

Η τεντωμένη χορδή του ορίζοντα άστραφτε κι η αυγή, σαν χρυσαετός, άπλωνε τα φτερά της στον ουγγαρέζικο ουρανό, όταν ο Λάμπρος, κοίταξε όξω αγουροξυπνημένος. Ακόμα μια σκουροπράσινη και απέραντη έκταση με δασύλλια και δασυροστοιχίες ξεχώρισε γρήγορα. Το τρένο διέσχισε τον κάμπο πλάι στην όχθη του Δούναβη, που κυλούσε αργά, λες κι είχε κουραστεί από τη μακρινή διαδρομή. Οι όχθες του ποταμού, διαβρωμένες από τα νερά που έπεφταν, ήταν γεμάτες κοιλώματα και λοφίσκους. Ο ήλιος φαινόταν σαν να αναπηδούσε, ενώ τα κυρτώματα του εδάφους άστραφταν στις λαμπερές του ακτίνες.

— Δύο μέρες ταξιδεύουμε και βρισκόμαστε ακόμα στη μέση της διαδρομής. Φαντάζεσαι τι έκταση καταλαμβάνει το σοσιαλιστικό στρατόπεδο; Τι έκταση και τι δύναμη; Ας τολμήσουν οι ιμπεριαλιστές. Θα σπάσουν τα μούτρα τους, είπε ο Κύρος.

Ο Λάμπρος γύρισε και τον κοίταξε ήρεμα. Τα μάτια του γέμισαν φως.

XX

Λαμπροστολισμένο το Βουκουρέστι⁷⁴, μια ονειρεμένη πραγματικότητα που μάγευε. Πανό και σημαίες παντού. Σε μια μεγάλη πλατεία σύμβολα και πορτραίτα του Στάλιν, του Ντεζ και άλλων ηγετών. Μάταια ο Λάμπρος έψαχνε να δει κάποια προσωπογραφία της Πάουκερ. Το λεωφορείο που τους μετέφερε από το σιδηροδρομικό σταθμό σταμάτησε δίπλα σ' ένα πανταώροφο κτίριο. Μπροστά λεωφόρος, μεγάλη τάφρος και πάλι αυτοκινητόδρομος με δεντροστοιχίες στις άκρες. Κάθε τόσο και ένας κρουνός. Αρχές Ιουλίου, ο ήλιος έκαιγε. Οι διαβάτες πίεζαν ένα κουμπί και από τους κρουνούς έτρεχε νερό δροσερό που άφριζε.

*

Ένα εκπαιδευτικό αεροπλάνο με το σήμα της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Δημοκρατικής Νεολαίας και μ' ένα πανό που έγραφε: " IV ΦΕΣΤΙΒΑΛ ", πετούσε πάνω από το χώρο όπου θ' άρχιζαν οι εκδηλώσεις. Κι εδώ, ολόγυρα στο στάδιο, πανό, πορτρέτα και σημαίες από δεκάδες χώρες κυμάτιζαν απαλά. Οι αντιπροσωπείες πρόβαλλαν σαν ένα στολισμένο πολύχρωμο ποτάμι, ξεσηκώνοντας τα πλήθη που ήταν στις κερκίδες. Χειροκροτήματα και ζητωκραυγές δονούσαν τον αέρα.

Ο αγωνιστικός χώρος έπηξε. Νέοι και νέες μ' εξωτικές ενδυμασίες από μακρινές χώρες στέκονταν πλάι-πλάι.

Η Λευτερία στριμώχτηκε γελαστή ανάμεσα στον Λάμπρο και το Λάζο. Εκείνη τη στιγμή σμήνη περιστέρια

πέταξαν από τις κερκίδες. Ο ουρανός θάμπωσε, γέμισε φτεροκοπήματα. Μυριόστομες κραυγές, με τον ίδιο παλμό, αντήχησαν σε δεκάδες γλώσσες: “Ειρήνη! Ειρήνη!”

Κάποιος άντρας ανέβηκε στο βήμα. Ήταν μακριά, η φυσιογνωμία του δε διακρινόταν.

— Ο Ζολιό-Κιουρί ⁷⁵, είπε ο Κύρος.

Επευφημίες διέκοψαν το χαιρετισμό του.

*

Κάθε μέρα γίνονταν συναντήσεις με αντιπροσωπείες άλλων χωρών, ομιλίες, καλλιτεχνικές κι αθλητικές εκδηλώσεις. Να σε πονούν οι παλάμες από τα χειροκροτήματα και να συνεχίζεις να χειροκροτείς, λες και σε ανάγκαζε κάποιος.

Την τρίτη μέρα, το πρωί, η Ελληνική αντιπροσωπεία συγκεντρώθηκε στη μεγάλη αίθουσα του κτιρίου όπου διέμενε. Ένας ισχνός άντρας με μαύρα σπαστά μαλλιά, γύρω στα τριάντα, διάβασε το πρόγραμμα των εκδηλώσεων για τις τρεις επόμενες μέρες. Τελειώνοντας είπε:

— Μήπως υπάρχει καμιά ερώτηση;

— Όχι, όχι, απάντησαν από κάτω.

Έμεινε για λίγο σκεπτικός.

— Με την ευκαιρία που είμαστε όλοι εδώ, θέλω να σας υπενθυμίσω ότι η παρακολούθηση των εκδηλώσεων είναι υποχρεωτική, είπε με έμφαση. Το επαναλαμβάνω αυτό, διότι υπάρχουν μερικοί οι οποίοι θεωρούν σωστό να κινούνται ανεξάρτητα από τους άλλους. Κάποιος, μάλιστα, εξαφανίστηκε, χωρίς να μας ενημερώσει. Πού ήταν και τι έκανε μόνο αυτός γνωρίζει.

Η καχυποψία του προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων.

— Μ’ αυτή τη λογική σας, σύντροφε, αφήνετε έκθετους όλους εμάς, παρατήρησε κάποιος.

Ο αρχηγός σκυθρώπιασε. Την ίδια στιγμή ένας κοντός, γεροδεμένος νέος πετάχτηκε πάνω.

— Μην ανησυχείτε, συναγωνιστές. Εγώ είμαι. Πέτρος, λέγομαι. Σπουδάζω σε ναυτική σχολή στη Λαϊκή Δημοκρατία της Πολωνίας. Δεν έχω κανένα λόγο να κρύψω πού ήμουν και τι έκανα. Οι γονείς μου ζούνε στην Κράγιοβα. Πέντε χρόνια είχα να τους δω. Έκανα άσχημα που πήγα; Ποιος δε θα 'κανε το ίδιο;

Άκουγαν όλοι σιωπηλοί στραμμένοι προς το μέρος του.

— Το θέμα έληξε, είπε ο αρχηγός της αντιπροσωπείας. Ας προχωρήσουμε στην καταβολή του χρηματικού ποσού που δικαιούστε ως αντιπρόσωποι στο φεστιβάλ. Πρέπει να επισημάνω ότι το ποσό αυτό δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητο. Θα ήταν τιμή για όλους μας, αν διαθέταμε ένα μέρος για τους φυλακισμένους αγωνιστές, είπε περιφέροντας το βλέμμα του στην αίθουσα.

Ένας μετά τον άλλον οι αντιπρόσωποι πλησίαζαν τον ταμία. Έφτασε και η σειρά του Λάμπρου. Ο ταμίας μέτρησε κάμποσα χαρτονομίσματα.

— Υπόγραψε εδώ. Αν επιθυμείς να δώσεις κάτι για τους φυλακισμένους, να περάσεις απ' το σύντροφο, δίπλα, του είπε.

Πρώτη φορά ο Λάμπρος έπιανε στα χέρια του τόσο χρήμα. Τι θα το 'κανε; Στάθηκε πάλι στη σειρά. Δεν του πήγε ο νους να κοιτάξει τι ποσό πρόσφεραν οι προηγούμενοι.

— Ορίστε, εκατό λεί, είπε.

— Μήπως προτιμάς να σταλούν σε κάποιο συγκεκριμένο άτομο; ρώτησε ο ταμίας κοιτάζοντας το Λάμπρο κατάπληκτος.

— Γίνεται;

— Θα προσπαθήσουμε.

— Να σταλούν στο Ζήση Μάντη, που κρατείται στις φυλακές της Πάτρας, έδωσε τα στοιχεία του ξαδέρφου του.

Ο ταμίας του 'δωσε μια κόλλα χαρτί.

— Ωραία. Υπόγραψε εδώ.

Βγήκε από την αίθουσα ικανοποιημένος, νιώθοντας

πως έκανε το χρέος του. Η Λευτερία εμφανίστηκε μπροστά του.

— Να 'μαι πάλι, είπε με χάρη. Ποια εκδήλωση σκέφτεσαι να παρακολουθήσεις το βράδυ;

— Δεν ξέρω ακόμα.

— Θέλεις να πάμε σ' ένα θέατρο;

Συγκέντρωσε πάνω της την προσοχή του. Φορούσε λευκή μπλούζα και μπλέ φούστα, όπως όλα τα κορίτσια της ελληνικής αντιπροσωπείας. Και ήταν τόσο ελκυστική.

— Γιατί με κοιτάς έτσι; είπε κοκκινίζοντας.

— Πώς;

— Χρειάζεται να το πω;

— Ναι, είμαι πολύ περίεργος.

— Δεν είναι καλύτερα να κάνουμε μια βόλτα;

Πέρασαν τη λεωφόρο και μπήκαν σ' ένα πάρκο. Λιμνούλες εδώ κι εκεί. Χιονάτοι κύκνοι αρμένιζαν μεγαλόπρεπα. Μια εύθυμη μουσική έφτασε στ' αφτιά τους.

— Μιας κι είμαστε εδώ, δεν πάμε να δούμε πώς διασκεδάζουν; είπε η Λευτερία.

Βρέθηκαν μπροστά σ' ένα πλήθος νέων με εθνικές ενδυμασίες που είχαν σχηματίσει ένα μεγάλο κύκλο και χτυπούσαν παλαμάκια. Μια νέα χόρευε μέσα στον κύκλο κουνώντας ένα μαντίλι στο ρυθμό της μουσικής. Ξαφνικά πλησίασε κάποιο παλικάρι, του πέρασε το μαντίλι από το λαιμό και το αποχαιρέτησε μ' ένα φιλί. Ο χορός συνεχίστηκε.

— Σ' αρέσει;

— Ο χορός;

— Ναι.

— Λιγάκι. Εσένα;

— Πολύ. Πάρα πολύ.

Ο Λάμπρος ένιωσε το χέρι του να ιδρώνει μες στην παλάμη της, καθώς τριγύριζαν στο πάρκο. Την κοίταξε τρυφερά.

— Θέλεις κάτι ...να μου πεις; ρώτησε η Λευτερία.

— Ναι. Αλλά αυτό δε λέγεται, της είπε ξαφνικά.

Η Λευτερία χαμήλωσε το βλέμμα της κοκκινίζοντας.

Καθώς βάδιζαν σιωπηλά περνώντας δίπλα από τις εξέδρες όπου δίνονταν διάφορες παραστάσεις, σταμάτησαν σ' ένα ξύλινο γεφυράκι. Το νερό κυλούσε αργά. Ήταν διάφανο σαν κρύσταλλο. Η πηγή ανάβλυζε μερικά μέτρα πιο πάνω. Τρεις άντρες κουβέντιαζαν σε κείνο το σημείο. Ο Λάμπρος βιάστηκε ν' απομακρυνθούν, αλλά η Λευτερία τον κράτησε δυνατά.

— Στάσου λιγάκι. Είναι τόσο όμορφα εδώ.

Η συντροφιά στράφηκε προς το μέρος τους.

— Λάμπρο! φώναξε ο Κύρος. Μια στιγμή. Οι συνανγωνιστές θέλουν να ρωτήσουν κάτι.

Ο μελαχρινός άντρας που τον κοιτούσε με προσοχή καθώς πλησίαζε, τον ρώτησε.

— Την Μαρία τη Γκένα τη γνωρίζετε;

— Ναι. Είναι παιδονόμα. Έχει στην ομάδα της την αδερφή μου. Θέλετε να της πω κάτι;

— Όχι, ακριβώς. Αν έχετε την καλοσύνη, είπε συνεσταλμένα, να της δώσετε τούτο το δεματάκι για το γιο μου.

Ο Λάμπρος τον κοίταξε κατάπληκτος.

— Μα, η γυναίκα σας κορίτσι έχει.

— Τη Βάγγελίτσα, θα εννοείτε. Εγώ για το νεογέννητο μίλησα.

— Κορίτσι είναι κι αυτό!

Η απάντηση που πήρε τον άφησε εντελώς αδιάφορο.

— Θα κάνετε λάθος. Δεν πειράζει, όμως, είπε αποφεύγοντας το βλέμμα του Λάμπρου.

— Όχι. Είμαι σίγουρος γι' αυτό, επέμενε ο Λάμπρος.

Με το δεματάκι στο χέρι επέστρεψε στην κοπέλα. Έδειχνε σα να μην καταλάβαινε τι του γινόταν.

— Τι σου είπαν κι είσαι τόσο ταραγμένος;

— Αχούς εκεί! Να σου μιλάει για το παιδί του και να μην γνωρίζει αν είναι αγόρι ή κορίτσι;

— Δεν κατάλαβα. Τι είπες;

— Μήπως κατάλαβα εγώ;

Η περιέργεια της Λευτερίας μεγάλωσε.

— Ποιος είναι;

— Ο άντρας της Μαρίας Γκένας.

Η Λευτερία γύρισε πίσω το κεφάλι και κοίταξε προσεκτικά.

— Τον άντρα της Μαρίας τον γνωρίζω καλά. Κάποιος άλλος είναι αυτός, δεν είναι ο Πλάτανος⁷⁶. Κάτι κρύβεται εδώ.

Νευριασμένος και γεμάτος υποψίες ο Λάμπρος άλλαξε θέμα.

— Θέλεις να πάμε κάπου αλλού;

— Δεν θα κουραστείς μ' αυτό το βάρος;

Ο Λάμπρος έκανε μισή στροφή κοιτάζοντας προς την παρέα.

— Πάω να το επιστρέψω.

— Όχι, τον έπιασε από το χέρι η Λευτερία. Μπορεί το δεματάκι να είναι πραγματικά από τον άντρα της και να μην μπορούσε να το φέρει ο ίδιος, είπε βιαστικά.

— Έχεις δίκιο, αποκρίθηκε ο Λάμπρος σκεπτικός. Περίμενε, πάω να τ' αφήσω στο ξενοδοχείο.

Χώρισαν, αλλά ύστερα από λίγο συναντήθηκαν πάλι. Ο Λάμπρος έδειχνε σαν να μην βρήκε ακόμα το εαυτό του.

— Μήπως το μετάνοιωσες; είπε η Λευτερία.

Άλλο πράγμα είχε στο νου της η κοπέλα και άλλο σκέφτηκε εκείνος.

— Τι λες; Μου αρέσει το θέατρο.

— Κι εμένα.

Περίμεναν με ανυπομονησία την ώρα που θα πήγαιναν να παρακολουθήσουν την παράσταση.

Τις βραδυνές ώρες το Βουκουρέστι άλλαζε όψη. Λουζόταν στους πολύχρωμους φωτισμούς και τις φανταχτερές διακοσμήσεις. Σαν βουερός ποταμός τα πλήθη πλημμύριζαν τους δρόμους.

Ένας τσιμεντένιος τοίχος με απαλό φωτισμό έκλεινε ολόγυρα το θερινό θέατρο. Η πλατεία γέμισε γρήγορα. Ελάχιστες οι θέσεις που ήταν άδειες ακόμα. Ο Λάμπρος σταμάτησε στην άκρη.

— Να σταθούμε εδώ;

— Γιατί;

Τον πήρε από το χέρι και προχώρησαν. Στις μπροστινές σειρές μερικές θέσεις δεν είχαν καταληφθεί ακόμα.

— Έλα, κάθισε. Μα γιατί διστάζεις. Οι θέσεις μας είναι.

Τα τσιμεντένια καθίσματα με την τραχιά, ρυτιδωτή επιφάνεια ήταν σκονισμένα. Η Λευτερία ξεδίπλωσε το μαντιλάκι της και το άπλωσε στη θέση όπου θα καθόταν ο Λάμπρος.

— Τα καθίσματα δεν είναι τόσο καθαρά, μπορεί να λερωθείς.

— Δεν πειράζει.

— Να ξέρεις, το πανταλόνι σου δεν καθαρίζει εύκολα. Και να προσέχεις καθώς κάθεται, να μην τριφτεί από το τσιμέντο.

Άπλετο φως χύθηκε στη σκηνή κι ο ήχος ενός αυλού ακούστηκε σιγά, σαν να 'φτανε από απόσταση μακρινή. Ο Τρυγαίος, ο ήρωας του έργου, σηκωνόταν ψηλά μέσ' από 'να τεχνητό σύννεφο.

— “Αχ, αφέντη, πού πας;” είπε τρέμοντας ο υπηρέτης του.

— “Στον πλατύ ουρανό θε να φτάσω, στο Δία. Θα του ανοίξω μια δίκη. Θα πώ: Την Ελλάδα την προδίνεις στους Πέρσες... Αλίμονο, αλί μας!”⁷⁷.

Στο χώρο της ορχήστρας ο Λάμπρος ξεχώρισε το Μίχο, το γιο του μπάρμπα Ντούλα. Έλεγαν οι συγχωριανοί του ότι ο Μίχος ήταν το καλύτερο κλαρίνο σε όλη την περιοχή. Δεν υπήρχε χωριό που να μην τον καλούσε να παίξει σε γάμους και σε γλέντια. Μια φορά, οι Βλάχοι πάνω από την Αρένα και το Μέγα Πηγάδι, έβγαλαν τα

κουμπούρια τους. “Εμείς τουν καλέσαμε πρώτ’,” έλεγαν οι μεν. “ ‘Όχι, λάη κουμπάρε, κάποιου λάθους κάμς’. Ιμείς τον καλέσαμε πρώτ’ κι τ’ δώσαμε κι απού πάνου δέκα χρυσά φλουριά.” “ Τι λές; Ιμείς δώσαμε πλιότερα. Ααα, μας κουροϊδιφι. Θα τουν σκουτώσουμε...”

Για τους συγχωριανούς του ο Μίχος έπαιζε τζάμπα. Ήξερε καλά τι έκανε. Περισσότερα μάζευε από τα κεράσματα παρά από τα παζαρέματα. Σαν τελείωσε η παράσταση ο Λάμπρος πήγε να δει το συγχωριανό του.

— Μίχο!

Ο κλαρινίστας φώναξε.

— Λάμπρο, εδώ είσαι; Πώς και δε σ’ είδα τόσες μέρες; Πώς είσαι; Ο Στεφούλης τι κάνει; Είναι καλά;

— Καλά, καλά. Εσύ; Ο μπάρμπας Ντούλας;

— Τι να κάμει; Γεράματα, είπε για τον πατέρα του κρατώντας το κλαρίνο του μετέωρο.

Η κοπέλα που στεκόταν παράμερα όταν τον είδε να αποχαιρετά το γνωστό του, πλησίασε αμέσως.

— Μπορούμε να πηγαίνουμε;

— Σε λίγο, είπε συνοδεύοντας με το βλέμμα το συγχωριανό του.

Τον κοίταξε τρυφερά μ’ ένα γλυκό χαμόγελο στα χείλη της.

— Είναι τόσο όμορφη η βραδιά.

Πιασμένοι από το χέρι, σεριάνιζαν στους φωτισμένους δρόμους ώρες ολόκληρες.

*

Την τελευταία μέρα των εκδηλώσεων ο Λάμπρος βρισκόταν πάλι στο μεγάλο στάδιο, ανάμεσα στους άλλους αντιπροσώπους, με την κοπέλα να στέκει πλάι του. Του φαινόταν όσο ποτέ όμορφη. Πολύχρωμα πυροτεχνήματα φώτιζαν τον ουρανό. Μέσ’ από τις φωτεινές τροχιές τους ξεδιπλώνονταν πανό με προσωπογραφίες του Στά-

λιν, με το περιστέρι του Πικασό⁷⁸, το σύμβολο της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Δημοκρατικής Νεολαίας. Αιωρούνταν πάνω από την πόλη, μέχρι που φύσηξε δυνατά και ξέσπασε νεροποντή. Και τα παρέσυρε όλα.

Προχώρησαν μες στον κόσμο που τον συμπαράσερνε η καταιγίδα. Δεν ήξεραν πού θα τους έβγαζε ο δρόμος.

Όσο και να βρέξει, μπόρα είναι και θα περάσει, σκεφτόταν ο Λάμπρος κρατώντας την κοπέλα από το χέρι. Θα βγούμε σε κάποιο γνωστό σημείο και θα πάρουμε την σωστή κατεύθυνση.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Πέντε ολόκληρα χρόνια πέρασαν τ' αδέρφια σε διάφορες παιδουπόλεις, αλλά μόνο ένα χρόνο ήταν μαζί. Τώρα, ο Λάμπρος θα πήγαινε Γυμνάσιο σε μια πόλη, τετρακόσια χιλιόμετρα μακριά και θα χώριζαν πάλι. Στενοχωρήθηκαν πολύ. Μα και τα ξαδέρφια του, ο Μίμης και η Μαρία, δεν έφευγαν από κοντά του.

— Γιατί δε ζήτησες να πας στο Στετίνο, που είναι μισή ώρα από 'δω; Θα βλέπομασταν συχνά, είπε η Αθηνά κοιτάζοντας τον αδερφό της με βουρλωμένα μάτια.

— Μη στενοχωριέστε. Θα 'ρχομαι να σας βλέπω.

Ήξεραν όλοι, ακόμα και τα μικρά παιδιά, ότι αυτό ήταν δύσκολο.

— Πού θα βρίσκεις το χρόνο; Και με τι χρήματα θ' αγοράζεις εισιτήρια; Μήπως σκέφτεσαι ν' αφήνεις τα μαθήματά σου;

— Στις διακοπές θα 'ρχομαι. Αλλά μπορεί και τα Χριστούγεννα και το Πάσχα.

Ο Μίμης ένιωθε τώρα να πέφτει πάνω του μεγάλη ευθύνη.

— Μόνοι μας με τα μικρά τόσους μήνες; είπε ανήσυχος.

— Η Μαρία κι ο Γιάννης δεν είναι πια μικροί, είναι πολύ μεγαλύτεροι απ' όσο ήσασταν εσείς, όταν χωρίσαμε απ' τους γονείς μας. Σε τρία χρόνια τελειώνουν το Δημοτικό, τον ενθάρρυνε ο Λάμπρος.

Σιωπηλοί, σαν να μην είχαν τίποτα άλλο να πούνε, έφτασαν στον ανοιχτό χώρο, στην άκρη της παιδούπολης. Τρεις φωτιές, η μία δίπλα στην άλλη, φούντωναν ροδόχρυσες, φωτίζοντας το χώρο όπου άρχιζε ο αποχαι-

ρετιστήριοι χορός. Για πολλά παιδιά ήταν η τελευταία τους βραδιά στην παιδούπολη. Την επομένη θα σκορπίζονταν προς διάφορες κατευθύνσεις, σαν τα πουλιά που τους ανοίγονται διάπλατα οι πόρτες των κλουβιών.

Οι κύκλοι του χορού, ίδιοι πολύχρωμες χάντρες; κάλυπταν όλο το χώρο. Η Λευτερία κοίταξε πίσω.

— Τι λέτε τόση ώρα; Ελάτε. Θα 'χετε κι αύριο την ευκαιρία να μιλήσετε, τράβηξε το Λάμπρο από το χέρι.

Μες στο πυκνό πλήθος που παρακολουθούσε το ξεφάντωμα, ο Λάμπρος ξεχώρισε το πρόσωπο της Γεωργίας σε μια άλλη ομάδα κοριτσιών. Δεν έπαιρνε από πάνω της τα μάτια του. Η Λευτερία προσποιήθηκε ότι δεν αντιλήφθηκε τίποτα.

— Ξέχασες να χορεύεις; του είπε κάποια στιγμή.

— Αφού ξέρεις..., δε χόρευα ποτέ καλά.

— Θα 'θελα να 'ναι αλήθεια, χαμήλωσε τα μάτια της.

Βγήκαν από το χορό και στάθηκαν σ' ένα μεσόφωτο σημείο, πίσω από τα παιδιά. Τον κοίταξε δισταχτικά, νιώθοντας αμηχανία.

— Θέλω να μου πεις κάτι.

— Τι πράγμα;

— Ορκίζεσαι ότι θ' απαντήσεις με ειλικρίνεια;

— Θυμάσαι να σε κορόιδεψα ποτέ;

— Του χρόνου, αν πάνε όλα καλά, ίσως να εγγραφώ κι εγώ στο Γυμνάσιο. Θα 'θελες να 'ρθω στο Βρότσλαβ⁷⁹;

— Δεν μπορείς να σκέφτεσαι από τώρα τι θα κάνεις του χρόνου.

— Νόμιζα πως θα χαιρόσουν, αλλά βλέπω πως έκανα λάθος, είπε με θλίψη.

— Ναι! Ίσως να 'κανες λάθος, αλλά δεν ξέρω πότε: όταν το σκέφτηκες ή τώρα που το λες, απάντησε ο Λάμπρος.

— Λιγάκι μπερδεμένα δε μου τα λες; Καλά. Δεν πειράζει. Εγώ πάλι θα σε σκέφτομαι, είπε τρυφερά γέρνοντας το κεφάλι στον ώμο του.

Την άλλη μέρα, κατά το ηλιοβασίλεμα, εκατόν είκοσι γυμνασιόπαιδα με τις βαλίτσες τους στα χέρια, άφησαν πίσω την παιδούπολη, όπου πέρασαν δύο ολόκληρα χρόνια και κατευθύνθηκαν προς το σιδηροδρομικό σταθμό. Ο Γιαννάκης βάδιζε ανάμεσα στ' αδέρφια του όλος παράπονο.

— Θα 'ρχεσαι να μας βλέπεις; ρωτούσε κάθε λίγο και λιγάκι.

Ο Λάμπρος έπνιγε τους στεναγμούς του.

— Πάλι τα ίδια; Θα 'ρχομαι, θα 'ρχομαι... Πόσες φορές θα το πω ακόμα; απάντησε ρίχνοντας γύρω του ένα βλέμμα.

Η Λευτερία δεν κράτησε το λόγο της, μα ούτε και η Γεωργία φάνηκε. Περίσσια στενοχώρια πλάκωσε την καρδιά του.

Ταξίδευαν όλη τη νύχτα με το τρένο ταχείας κυκλοφορίας. Διέσχισαν τα ερείπια του Βρότσλαβ και μπήκαν στο γεφυρωτό ανάχωμα της σιδηροτροχιάς που οδηγούσε κατευθείαν στο σιδηροδρομικό σταθμό. Ο ήλιος πρόβαλε στον ορίζοντα. Οι πρωινές αναλαμπές του έσβηναν στα καπνισμένα απομεινάρια των κτιρίων, που ορθώνονταν πάνω από τα χαλάσματα. Τα παιδιά κοιτούσαν απορημένα.

— Πού μας φέρνουν; Πώς θα ζήσουμε σ' αυτά τα συντρίμια;

Βγήκαν στην αποβάθρα. Μια οροφή με θολωτά καπνισμένα στεγάσματα ψηλά. Ακολουθώντας τους νέους παιδονόμους που τους παρέλαβαν, κατέβηκαν τα φαρδιά πέτρινα σκαλιά και διέσχισαν το μεγάλο χώρο αναμονής που ήταν γεμάτος ταξιδιώτες. Μια απλόχωρη πλατεία μπροστά. Και πέρα από αυτήν ερείπια πάλι. Τραμ γεμάτα επιβάτες κινούνταν προς διάφορα σημεία

με ένα διαπεραστικό μεταλλικό ήχο.

Ένα λεωφορείο και μερικά παλιά φορτηγάκια έφτασαν σε λίγο. Το τελευταίο, στο οποίο στριμώχτηκαν τριάντα αγόρια, πήρε άλλη κατεύθυνση.

— Πού μας πάει; Δεν θα 'μαστε μαζί με τους άλλους; ρώτησε ο Σωκράτης.

Το αυτοκίνητο πέρασε τον κεντρικό δρόμο, παράλληλα στη σιδηροδρομική γραμμή, έστριψε αριστερά και περνώντας κάτω από το γεφύρωμα της σιδηροτροχιάς μπήκε σε μια λεωφόρο. Τετραγωνισμένη γρανιτένια πέτρα στο οδόστρωμα, λεία και γυαλιστερή από τη μακροχρόνια κυκλοφορία. Δεξιά και αριστερά κτιριακά "φαντάσματα" ανέβαζαν στον ουρανό τη φρίκη του πολέμου. Τό αυτοκίνητο σταμάτησε σ' ένα τριώροφο, στο τέλος μιας οικοδομικής σειράς, στα προάστια της πόλης. Τα περισσότερα κτίρια ήταν κι εδώ καταστραμμένα, χωρίς σκεπές, με σπασμένα τζάμια. Από την απέναντι μεριά μικρές μονοκατοικίες, κήποι και οπωροφόρα.

Ένας μεγαλόσωμος άντρας πρόβαλε στην είσοδο. Έριξε μια περαστική ματιά στους νέους οικοτρόφους και στράφηκε στον παιδονόμο.

— Να ταχτοποιηθούν στα δωμάτια και να κατέβουν να πάρουν πρωινό, είπε βιαστικός.

Τα παιδιά άφησαν τις βαλίτσες δίπλα στα κρεβάτια τους και κατέβηκαν στην εστία. Δεν ήταν παρά δύο μικροί χώροι, με ένα φαρδύ άνοιγμα στη μεσοτοιχία τους και λίγα στενόμακρα τραπέζια. Ο μεγαλώσομος άντρας έκανε πάλι την εμφάνισή του. Αυτή τη φορά δεν ήταν μόνος του, αλλά μαζί με μια μεσόκοπη ισχνή γυναίκα, η οποία κρατούσε μια κόλλα αναφοράς. Τ' αγόρια σηκώθηκαν αμέσως διακόπτοντας το φαγητό.

— Καθίστε, παρακαλώ, είπε παρατηρώντας τα παιδιά. Λοιπόν, μόλις τελειώστε το φαγητό σας, παρακαλώ να δηλώστε στην κυρία τη σχολή της προτίμησής σας.

Ήταν κάτι που δεν περίμεναν ν' ακούσουν. Κοιτάχτηκαν έκπληκτοι.

— Τι να 'γινε κι άλλαξε η απόφαση; ψιθύριζε ο ένας στο άλλο.

— Μα, μας έστειλαν εδώ για το Γυμνάσιο, είπε ο Λάμπρος.

Πάλι σιγή. Σύγχυση και δισταχτικότητα.

— Έχετε, ένα τέταρτο, για ν' αποφασίστε, πρόσθεσε και βγήκε.

Ο Σωκράτης ένιωσε να αναφτερώνονται οι ελπίδες του.

— Καλά λέει. Θα πάμε στις σχολές που μας αρέσουν κι όχι εκεί που θέλουν κάποιοι. Λοιπόν, παιδιά, εγώ αποφάσισα. Θα δηλώσω στη σχολή ηλεκτρολόγων, είπε με πάθος. Εσείς τι θα κάνετε;

Μερικοί είπαν ότι θα μεταγραφούν σ' επαγγελματικές σχολές και άλλοι σε Τεχνικά Λύκεια. Κανένας, όμως, δεν τόλμησε να κάνει το βήμα που έκανε ο Σωκράτης.

— Συντομεύετε, παρακαλώ, ο κύριος διευθυντής βιάζεται να βγει, είπε η γυναίκα.

— Τι σκέφτεστε ακόμα; Σε μερικά χρόνια θα 'χουμε το επάγγελμά μας. Μετά, αν το λέει η περδικούλα μας, μπορούμε να πάμε στο Πολυτεχνείο, εξήγησε ο Σωκράτης.

Πησίασαν τη γυναίκα. Ο Φώτης πίστεψε ότι άνοιγε ο δρόμος, για να πραγματοποιήσει τα όνειρά του.

— Εγώ θα πάω στο Λύκειο Καλών Τεχνών, δήλωσε περήφανος.

Ο Λάμπρος έμεινε πίσω βασανίζοντας το μυαλό του. "Τι να κάνω; Σε ποια σχολή να μεταγραφώ; Αν μετανιώσω;" Η επιστροφή του διευθυντή διέκοψε τις σκέψεις του.

— Μπορούμε να προχωρήσουμε; ρώτησε παίρνοντας την κατάσταση στα χέρια του.

— Υπάρχει κάποιος που δεν αποφάσισε ακόμα, απάντησε η γυναίκα γυρίζοντας προς το μέρος του Λάμπρου.

— Δεν αποφασίσατε; Γιατί; Τι μένει να κάνετε; ρώτησε ο διευθυντής.

Ο Λάμπρος ανασηκώθηκε αργά.

— Εγώ... θα μείνω στο Γυμνάσιο, αποκρίθηκε.

Ο διευθυντής δυσανασχέτισε.

— Πόσων ετών είσαι;

— Δεκαεφτά.

Άλλοι ήταν ακόμα μεγαλύτεροι. Για να μην τον θίξει προσωπικά, ο διευθυντής απευθύνθηκε σε όλους.

— Θα έπρεπε τώρα να είστε φοιτητές ή να εργάζεστε, όπως όλοι οι νέοι της ηλικίας σας· όχι να σκέφτεστε για Γυμνάσια και Τεχνικά Λύκεια.

Ο Λάμπρος κατέβασε το κεφάλι, για ν' αποφύγει το βλέμμα του διευθυντή που βάραινε πάνω του.

*

Σε μερικές μέρες θ' άρχιζε ο καινούριος σχολικός χρόνος. Ο διευθυντής πηγαινοερχόταν στη διεύθυνση τεχνικής εκπαίδευσης, τηλεφωνούσε, επισκεφτόταν τους διευθυντές των σχολών, για να ταχτοποιήσει το ζήτημα που ανέλαβε να φέρει εις πέρας και που φαινόταν να μην έχει τέλος. Γ' αγόρια αδημονούσαν. Ο Λάμπρος ήταν απαλλαγμένος από την έγνοια αυτή. Τον απασχολούσαν, όμως, άλλα προβλήματα. Πώς θα κινηθεί μόνος του σε μια πόλη που δεν γνώριζε; Πώς θα πηγαίνει στο Γυμνάσιο; Και τα Πολωνόπουλα; Πώς θα τον βλέπουν τα Πολωνόπουλα; Πώς θα νιώθει ανάμεσα σε ξένους; Θα μπορέσει ν' ανταποκριθεί σε όσα τον περιμένουν;

Αποφάσισε να βγει στην πόλη και να πάρει το τραμ της γραμμής, που θα τον έβγαζε στην συνοικία στην οποία βρισκόταν το Γυμνάσιο.

Ένας άντρας φάνηκε στη στροφή. Βάδιζε αργά κοιτάζοντας τα νούμερα των κτιρίων.

— Μάντη! Μάντη! ακούστηκε ξαφνικά.

Ο Λάμπρος ταράχτηκε. Νόμισε πως παράκουσε. Η γνώριμη φωνή τον επανέφερε στην πραγματικότητα.

— Εδώ μένετε; Έφαξα όλο το τετράγωνο για να σας εντοπίσω, πρόσθεσε νευρικά ο Κυνηγόπουλος.

— Ναι, εδώ μέσα.

— Έχετε λέσχη;

— Έχουμε. Πάνω, στο πρώτο πάτωμα.

— Ειδοποίησέ τους όλους να μαζευτούν αμέσως.

— Δεν ξέρω αν είναι όλοι εδώ, αποκρίθηκε ο Λάμπρος.

— Να κόψεις το λαιμό σου και να τους βρεις!

Ο Λάμπρος πέρασε από τα δωμάτια. Βγήκε στον κήπο. Τα τριάντα αγόρια συγκεντρώθηκαν γρήγορα στη λέσχη. Το βλέμμα του Κυνηγόπουλου έπεσε πάνω τους. Απευθύνθηκε στο Σωκράτη πικρόχολα.

— Δεν μου λες, καπετάν Τρομάρα, τι γίνεται εδώ;

Ο Σωκράτης τινάχτηκε πάνω.

— Δεν ξέρω, συναγωνιστή.

— Όστε έτσι; Δεν ξέρεις, δεν άκουσες τίποτα; Ούτε γιατί σε στείλαμε εδώ, είπε κουνώντας απειλητικά το χέρι.

— Για να πάω στο Γυμνάσιο, απάντησε ο Σωκράτης ενώ στεκόταν κλαρίνο.

Ο Κυνηγόπουλος χαμήλωσε τον τόνο της φωνής του, αλλά φαινόταν ότι έβραζε.

— Ακούστε παλικαράδες μου: Με αυτό που κάνατε κροχτές, θέσατε τους εαυτούς σας εκτός σχολείου, για να μην πω ότι διαγράψατε το μέλλον σας. Ευτυχώς, η Λαϊκή Δημοκρατία έχει ανάγκη από χέρια για δουλειά. Ολόκληρες πολιτείες είναι ακόμα σωριασμένες στα ερείπια. Διαλέξτε και πράξτε. Τώρα αμέσως. Η Γυμνάσιο ή φτυάρι και βαριοπούλα.

Έκανε μερικά βήματα, όσα επέτρεπε ο μικρός χώρος, ακούμπησε το χέρι στο πιάνο κι έμεινε σκεφτικός με το βλέμμα στυλωμένο στην είσοδο δείχνοντας να περιμένει κάποιον που τελικά δε φάνηκε. Το πρόσωπό του σκοτείνιασε.

— Οι κοπέλες μένουν μακριά; ρώτησε ξαφνικά προσπαθώντας να κρύψει την οδυνηρή έκπληξη του.

— Μερικά τετράγωνα πιο πέρα, συναγωνιστή. Να ῥθω να σου δείξω πού ακριβώς; είπε ο Σωκράτης.

Κοίταξε τα παιδιά συλλογισμένος.

— Θα τα πούμε πάλι. Πότε και πού δεν ξέρω.

Μια ξαφνική λάμψη φώτισε τα μάτια του.

— Μπρος! Ακολουθήστε! είπε επιτακτικά.

Τον ακολούθησαν όλοι, αλλά όλο και κάποιος έμενε πίσω. Δυσανασχέτησε.

— Θα ήμουν πολύ ευτυχής, αν ύστερα από τέσσερα χρόνια έβλεπα έστω τους μισούς από σας να τελειώνετε κάποια σχολή.

Ένα καλοδιατηρημένο αρχοντικό δέσποζε στη συνοικία με τις μονοκατοικίες. Η κεντρική είσοδος, που συνήθως ήταν κλειστή, άνοιξε διάπλατα. Η διευθύντρια, μια παχουλή εύθυμη γυναίκα, υποδέχτηκε τον επισκέπτη με πολλή ευγένεια και τον οδήγησε σε μια αστραφτερή αίθουσα. Τα κορίτσια έδειχναν έκπληκτα. Στην αίθουσα υπήρχαν αρκετά καθίσματα, αλλά τ'αγόρια έμειναν όρθια στο πίσω μέρος. Ο Κυνηγόπουλος φαινόταν να έχει καλμάρει.

— Θ' αναρωτιέστε για ποιο λόγο είμαι εδώ; είπε βιαστικά. Με δύο λόγια, για να μην χάνουμε άσκοπα πολύτιμο χρόνο. Κάποιοι θεώρησαν σωστό ν' αγνοήσουν τις αποφάσεις κι έκαναν αυτό που έκαναν ... Να μεταγραφούν δηλαδή σε άλλες σχολές. Μπας και το μικρόβιο αυτό κόλλησε κι εσάς κι ακολουθήσατε το παράδειγμα των παλικαράδων μας; Τους κουβάλησα εδώ για να τους θαυμάσετε για τη λαμπρή τους πράξη.

Ακούστηκαν σιγανά γέλια.

— Το πράγμα, κοπέλες μου, δεν είναι τόσο αστείο, για να γελάτε· είναι πολύ σοβαρότερο απ' ό,τι φαντάζεστε, γιατί μπορεί ν' αποβεί καταστροφικό για το μέλλον σας. Θέλω να μου πείτε: Υπάρχει καμία που να 'κανε αυτό το λάθος; Μήπως δεν πληροφορηθήκαμε σωστά;

Σιγανές φωνές ακούστηκαν από τα μπροστινά καθίσματα.

— Εγώ, συναγωνιστή, ζήτησα να πάω σε σχολή μπαλέτου.

— Κι εγώ σε ωδείο, είπε μια άλλη.

Ο Κυνηγόπουλος αντέδρασε ήρεμα, πιστεύοντας ότι με τον τρόπο αυτό θα κατόρθωνε πιο εύκολα να επαναφέρει τα πράγματα στη θέση τους.

— Ακούστε εδώ, κοπέλες μου, αλλά κι εσείς παλικαράδες, στράφηκε στ' αγόρια. Από τραλαλά και ώπα ώπα, δόξα σοι ο Θεός, τραντάζεται η Ελλάδα! Μηχανικούς, γιατρούς, μεταλλειολόγους, γεωπόνους που έχει ανάγκη, πού θα τους βρει; Λοιπόν, σχεδιάστε καλά τι χάνετε και τι μπορείτε να κερδίσετε, είπε ουγκινημένος από τα ίδια του τα λόγια.

Και αμέσως πρόσθεσε με μια περιεργή ηρεμία.

— Μπορείτε να πηγαίνετε. Προσέξτε, όμως, το δρόμο που θα πάρετε..., να μη διαφεύσετε τις προσδοκίες μας αλλά προπαντός τους ίδιους τους εαυτούς σας.

Τ' αγόρια όρμηξαν στα σκαλιά. Πέρα από το πάρκο της νεότητας έβγαν χαρούμενες φωνές και μια λικνιστική μελωδία απλωνόταν στον αέρα. Ο υπεύθυνος των Ελλήνων σταμάτησε στην άκρη του δρόμου με το βλέμμα στραμμένο στα παιδιά. " Να ξέχασαν κιόλας όσα είπαμε; Πόσες φορές θα χρειαστεί να τα επαναλάβουμε; "

Ο Σωκράτης κοίταξε πίσω. Βλέποντας το διεισδυτικό βλέμμα του Κυνηγόπουλου να πέφτει πάνω του ένωσε πως άρχισε να μετανιώνει. Έκανε μερικά βήματα ακόμα βυθισμένος στις σκέψεις του.

— Θα πάω στο διευθυντή να του πω να μου παραγγείλει βιβλία για το Γυμνάσιο, είπε στο Λάμπρο. Έρχεσαι μαζί μου;

Ο Λάμπρος βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Δεν ήθελε να τον κατηγορήσουν οι συμμαθητές του ότι έκανε το Σωκράτη ν' αλλάξει γνώμη.

— Να 'ρθω, αλλά σε τι θα βοηθήσω;

Ακούγοντας αυτά ο Λάζος στάθηκε δίπλα του.

— Θα 'ρθω εγώ. Το μετάνιωσα που δέχτηκα ν' αλλάξω σχολή.

Τα λόγια του έπεσαν σαν κεραυνός. Κοντοστάθηκαν όλοι. Τόσα χρόνια είχαν περάσει μαζί, δεμένοι με τα λεπτά νήματα που υφαίνουν τον ψυχικό δεσμό, μα ποτέ δεν είχαν σκεφτεί ότι μια διαφορετική άποψη θα τους δημιουργούσε και πρόβλημα. Η αίσθηση αυτή, το ένιωθαν έντονα, μπορούσε τώρα να κυριέψει τις καρδιές τους, και αποθαρρυμένοι να ακολουθήσουν διαφορετικούς δρόμους που οδηγούσαν στη μοναξιά τους. Οι γνώμες τους διχάστηκαν.

— Μικρά παιδιά είστε ν' αλλάζετε γνώμη κάθε λίγο και λιγάκι; Ποιος θα σας ακούσει και δε θα γελάσει; είπε ο Φώτης.

Ο Λάζος δεν έδωσε σημασία ούτε στα λόγια του Φώτη, μα ούτε και στη στάση των άλλων συμμαθητών του.

— Πάμε, είπε αποφασιστικά και ακολούθησε το Σωκράτη.

Θες γιατί ένιωσαν να προσβάλλεται η τιμή και η αξιοπρέπειά τους, θες γιατί ένιωσαν κάτι απροσδιόριστο να γεμίζει τις καρδιές τους με πίκρα και απογοήτευση, ανακοιτάχτηκαν γεμάτοι ανησυχία.

— Τι κάνουμε τώρα; είπε κάποιος αφήνοντας μετέωρη τη σκέψη του.

— Να πάμε κι εμείς λέω, πρόσθεσε ο διπλανός του, αλλά να πάμε όλοι μαζί και να ζητήσουμε να μας αφήσουν στη σχολή που δηλώσαμε απ' την αρχή.

Ο Λάμπρος αισθάνθηκε χαρά, μια μεγάλη χαρά που δεν περίμενε. Δε θα ήταν ολομόναχος σ' ένα άγνωστο περιβάλλον, στο οποίο, όπως διαισθανόταν, θα του ήταν δύσκολο να προσαρμοστεί και ακόμα πιο δύσκολο να σταθεί δίπλα σε συμμαθητές καλύτερους από αυτόν. Με ανακούφιση κοίταξε τα παιδιά που ξεκίνησαν να φτά-

σουν τους άλλους. Ξαφνικά του φάνηκε σαν ν' άλλαξε το τοπίο, και να 'βλεπε τον εαυτό του να ανεβαίνει πιο εύκολα το δρόμο τον ανηφορικό που είχε διαλέξει. Και παρόλο που δε γνώριζε πού θα τον έβγαζε, πίστεψε ότι θα 'φτανε στην κορυφή και θα 'βλεπε τον ορίζοντα να πλαταίνει και ηλιόλουστα να προβάλλουν μπροστά του τα πέρατα του κόσμου ξετυλίγοντας τα μυστικά τους.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ε Π Ε Ξ Η Γ Η Σ Ε Ι Σ

1. σάισμα: κλινοσκέπασμα από γιδίσιο μαλλί.
1. τορβάς: μάλλινος σάκκος.
3. αβασταγό: φορτηγό ζώο, υποζύγιο.
4. μπούκλα: μικρό ξύλινο δοχείο νερού.
5. Ζέρμα: χωριό στην επαρχία Κόνιτσας, σημερινή Πλαγιά.
6. βλάμης: θετός αδερφός, αγαπητικός, λεβέντης.
7. σελάχι: φαρδιά ζώνη με θυλάκια.
8. χαλεύω: ζητώ, ψάχνω.
9. γρέκι: περιφραγμένο μέρος για στάλισμα γιδοπροβάτων.
10. τριχιά: χοντρό μάλλινο σχοινί.
11. σέα: ιματισμός, ρούχα.
12. βάτρα: η βάση του τζακιού όπου αναύουν τη φωτιά.
13. φούλα: υποκοριστικό της αδερφής, αδερφούλα.
14. κάχτα: καρύδι.
15. Ένβερ Χότζια: ηγέτης της Αλβανίας την περίοδο 1945-1985.
16. Πεύκο: χωριό στο νομό Καστοριάς.
17. Πληκάτι: χωριό στην επαρχία Κόνιτσας.
18. Βούρμπιανη: χωριό στην επαρχία Κόνιτσας.
19. Ερσέκα: κωμόπολη στην Αλβανία.
20. κούσιος, κουσιουρής: ξάδερφος.
21. Λυκόρραχη: χωριό στην επαρχία Κόνιτσας, το σημερινό Κεφαλοχώρι.
22. χαλικαριά: χαλίκια στις πλαγιές των βουνών, χαλαρά με μορφή κώνου.
23. Γράμμουστα: βλαχοχώρι στο όρος Γράμμος.
24. Αετομηλίτσα: βλαχοχώρι στους πρόποδες του Γράμμου.

25. Λαχανάς: κωμόπολη στην επαρχία Λαγκαδά.
26. Σαγγάριο: πόλη στην Τουρκία.
27. Αλμυρά Έρημος: περιοχή στην Τουρκία.
28. βετούλι: κατσίκι ενός έως δύο ετών.
29. Πυρσόγιαννη: μαστοροχώρι στην επαρχία Κόνιτσας.
30. ψαμμίτης: αμμόπετρα.
31. χαλαζίας: ορυκτό.
32. Σδράβος Χαρίσης: αντιστασιακός από την Κόνιτσα.
33. Φίερι: πόλη στην Αλβανία.
34. Γράμμος: βουνό μεταξύ Ηπείρου, Αλβανίας και Δ. Μακεδονίας.
35. Βόντα σάκαμε; ντρουγκάρι. Βόντα: Νερό θέλουσε, σύντροφοι, νερό.
36. Μελλάς: χωριό στο νομό Καστοριάς.
37. Φέλεξ: λουτρόπολη στη Ρουμανία.
38. Καπιταλίστ. Φασίστ. Μουάρτε καπούτ: Καπιταλιστές. Φασίστες. Νεκροί.
39. Τραγούδι παιδιού από το Καντσικο Κόνιτσας.
40. Πέτρο Γρόζα: Ηγέτης της Ρουμανίας μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο.
41. Γκεώργκε Γκεοργκίου-Ντεζ: Ηγέτης της Ρουμανίας μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο.
42. Άννα Πάουκερ: Ηγέτης της Ρουμανίας μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο.
43. Μάρκος Βαφειάδης: Καπετάνιος Ταξιαρχιών Μακεδονίας του ΕΛΑΣ. Διοικητής του ΔΣΕ την περίοδο 1946-1948.
44. Σολίτσε: λουτρόπολη στα όρη Σοντέτυ στην Ν-Δ Πολωνία.
45. Μαζούρεκ του Λούντβικ Βαρίνσκι, ηγέτη του εργατικού κόμματος " Προλεταριάτο " στην Πολωνία. Πέθανε εξόριστος στην τσαρική Ρωσία.
46. Μπούλκες: πόλη στην πρώην Γιουγκοσλαβία.
47. Ραδιοφωνικός Σταθμός " Ελεύθερη Ελλάδα ": ρ/σ του ΚΚΕ που λειτούργησε κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο 1946-49 στο εξωτερικό.
48. Ζγκορζέλετς: πόλη στα Πολωνογερμανικά σύνορα.

49. Κρούπ: Γερμανός βιομήχανος.
50. Κατιούσια: ονομασία σοβιετικού πυροβολικού στο 2^ο παγκόσμιο Πόλεμο.
51. Ήλιντεν: Ένοπλη εξέγερση Σλαβομακεδόνων στη περιοχή Μπίτουλα την ημέρα του Προφήτη Ηλία το 1903.
52. βούτκα: το οινόπνευμα βότκα.
53. Λάζαρος Τερπόφσκι: στέλεχος του ΚΚΕ, εκτελέστηκε από τους συνεργάτες των Γερμανών το Μάιο του 1944.
54. Λευκό ταγκό: χώρος στον οποίο προτείνουν οι γυναίκες τους άντρες.
- 55) Γραμματέας: αναφορά στον Γενικό Γραμματέα του ΚΚΕ Ν. Ζαχαριάδη.
56. Σύμφωνο του Ζγκορζέλετς μεταξύ Πολωνίας και Ανατ. Γερμανίας που υπογράφηκε στις 6 Ιουλίου 1950.
57. Ράμπκα: θέρετρο στα βουνά Καρπάθια στη νότια Πολωνία.
58. Κι είδατε: είδατε;
59. Ψυ' μ': ψυχή μου.
60. Ντο λες δάσκαλε ; Είν μωρόν κι ορφανόν η ψυ' μ'. Πόνεσον λίγον: Τι λες δάσκαλε ; Είναι μωρό και ορφανό η ψυχή μου. Δείξε λίγη συμπόνια.
61. Να παίρνε και τ' άλλα παιδιά, δάσκαλε: Να πάρουν και τ' άλλα παιδιά δάσκαλε.
62. Ντο ν' αυτάα τα αβούτα ; Τι να τα κάνω ετούτα ;
63. Ωραίον ειν ψυ' μ'. Εσύ επίκεσα ; Ωραίο είναι ψυχή μου. Εσύ το έκανες;
64. Ντο λες, ψυ' μ'; Εγώ για τι σεν ζω. Αν κι είχα εσέν κι ήθελα ξάι να ζω σ'αβούτον τον κόσμο. Επουαλέφτα: Τι λες, ψυχή μου. Εγώ για σένα ζω. Αν δεν είχα εσένα, δε θα 'θελα να ζω σε τούτο τον κόσμο. Τον βαρέθηκα.
65. Σουδέτυ: βουνά στη Ν-Δ Πολωνία.
66. Στετίνο: μεγαλόπολη στο βορειοδυτικό άκρο της Πολωνίας.
67. Πολίτσε: πόλη κοντά στο Στετίνο.
68. Μανόλης Γλέζος: αντιστασιακός, διακεκριμένος παράγοντας της Αριστεράς.

69. Μπολέσλαβ Μπιέρουτ: παράγοντας του πολωνικού και ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος. Ηγέτης της Πολωνίας την περίοδο 1944-1956.

70. Νίκος Μπελογιάννης, Δημήτρης Μπάτσης, Ηλίας Αργυριάδης, Νίκος Καλούμενος: αντιστασιακοί στελέχη και οπαδοί της Αριστεράς. Καταδικάστηκαν από το Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών για την πολιτική τους δράση και εκτελέστηκαν στις 30 Μαρτίου 1952.

71. Κυριακή, 30 Μαρτίου 1952: Εκτέλεση του Ν. Μπελογιάννη και των συντρόφων του.

72. Φεστιβάλ της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Δημοκρατικής Νεολαίας που γινόταν στις χώρες των Λαϊκών Δημοκρατιών κάθε δύο χρόνια.

73. Βαρσοβία: πρωτεύουσα της Πολωνίας.

74. Βουκουρέστι: πρωτεύουσα της Ρουμανίας.

75. Φρεδερίκος Ζολιό-Κιουρί: πυρηνικός επιστήμονας, πρωτοπόρος μαχητής της ειρήνης (1900-58).

76. Νίκος Γκένας (Πλάτανος): αντιστασιακός, ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ.

77. Απόσπασμα από το θεατρικό έργο του Αριστοφάνη: "Ειρήνη".

78. Πικασό: μεγάλος ζωγράφος του 20^{ου} αιώνα. Ισπανικής εθνικότητας.

79. Βρότσλαβ: Μεγαλούπολη στη Ν-Δ Πολωνία.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ
ΤΟΥ ΜΙΧΑΛΗ ΠΑΓΟΥΝΗ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ
ΤΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΛΕΝΗ ΣΤΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ «*γραφή*» ΚΑΙ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΣΑ
ΜΟΥΑ 100 gr. ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑ
ΦΕΙΟ «ΠΕΛΕΚΑΝΟΣ» ΤΟΝ
ΜΑΙΟ ΤΟΥ 2006

ΔΩΔΩΝΗ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 3 – ΑΘΗΝΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

50872

KON

Το μυθιστόρημα «ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ» αποτελεί χρονολογική συνέχεια του πρώτου μυθιστορήματος: «Ο θαμπός δίσκος του ήλιου», που κυκλοφόρησε το 1998. Στα «ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ» περιγράφεται η συνέχεια του δράματος του εμφυλίου πολέμου: το πέρας των κατοίκων στην Αλβανία και οι επιπτώσεις της μετακίνησης αυτής στα παιδιά, που σκόπευαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ζωγραφίζεται ο πόνος και η θλίψη που έφερε ο πόλεμος σε μικρούς και μεγάλους, το δράμα και τα διλήμματα του ξεριζωμού, καθώς και η νοσταλγία για την πατρίδα. Ειδικότερα, περιγράφεται η ορμή των παιδιών αυτών για ζωή και για πρόοδο, η λαχτάρα να γίνουν κάτι, να σπουδάσουν. Πάντοτε με την ελπίδα ότι θα γυρίσουν πίσω στην Πατρίδα, για να βρουν τους δικούς τους και τα αγαπημένα τους μέρη.

960-385-395-X

9 789603 853954